ВІДКРИТИЙ МІЖНАРОДНИЙ УНІВЕРСИТЕТ РОЗВИТКУ ЛЮДИНИ «УКРАЇНА»

ВІННИЦЬКИЙ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ ІНСТИТУТ

СТУДЕНТСЬКЕ НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ВІННИЦЬКОГО ІНСТИТУТУ УНІВЕРСИТЕТУ «УКРАЇНА»

МАТЕРІАЛИ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

«ПСИХОЛОГІЯ РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА»

19 травня 2016 року

Вінниця-2016

УДК 159.92(068)
ББК 88.37я43
П86

П86 Матеріали науково-практичної конференції: «Психологія розвитку особистості: теорія і практика», 19 травня 2016 року / За заг. ред. Г.В. Давиденко. Відп. ред. та упорядник І.О. Котик. – Вінниця : Нілан-ЛТД, 2016. – 253 с.

ISBN 978-966-924-404-8

У збірнику вміщено матеріали Науково-практичної конференції «Психологія розвитку особистості: теорія і практика», 19 травня 2016 р., а також наукові публікації членів Студентського наукового товариства Вінницького інституту Університету «Україна».

Розглянуто психологічні підвалини атрибутивних ознак особистості: функції, розвиток, здійснення; з'ясовано проблеми розвитку, формування та соціалізації особистості; проаналізовано експериментальні дослідження у психології особистості; зазначено особливості збереження, зміцнення та відновлення здоров'я особистості; охарактеризовано психологію надійної особистості у сфері професійної діяльності; досліджено психологічні механізми становлення цінностей особистості; а також приділено увагу соціально-психологічним аспектам роботи фахівця з особами з інвалідністю.

Відповідальний за випуск: І.О. Котик

Редакційна група Вінницького інституту Університету «Україна»: Г.В. Давиденко (головний редактор), І.О. Котик (укладач, відповідальний редактор), С.Ю. Ілініч, М.М. Заброцький, О.В. Омельченко.

Рекомендовано до друку вченою радою Вінницького соціально-економічного інституту Університету «Україна» (протокол №1 від 30.08.2016 р.).

Дизайн та верстка: О.А. Закладній

УДК 159.92(068)
ББК 88.37я43

© Вінницький інститут Університету «Україна», 2016

ISBN 978-966-924-404-8

© ТОВ «Нілан-ЛТД», 2016

РОЗДІЛ 1. ПСИХОЛОГІЧНІ ПІДВАЛИНИ АТРИБУТИВНИХ ОЗНАК ОСОБИСТОСТІ: ФУНКЦІЇ, РОЗВИТОК, ЗДІЙСНЕННЯ

ЗАБРОЦЬКИЙ М.М.,
доктор філософії, професор (Ізраїль)

ТРАНСЦЕНДЕНТНЕ ПЕРЕЖИВАННЯ ТА ПРОБЛЕМА ЦІЛІСНОСТІ ПСИХІЧНОГО ПРОСТОРУ ЛЮДИНИ

Специфічною особливістю сучасної індустріальної цивілізації є її войовнича екстравертованість, спрямованість передусім на пізнання та використання сил природи з метою задоволення постійно зростаючих потреб та реалізації усе більш карколомних проектів. Катастрофічність такого розвитку стає все більш очевидною. Людство починає усвідомлювати нагальну необхідність вирішення широкого кола проблем, які отримали статус глобальних. До їх числа відносять катастрофічний стан оточуючого середовища, загрозу термоядерної війни, негативні наслідки науково-технічної та інформаційної революції, голод, бідність, безграмотність тощо.

Можна погодитися з думкою тих вчених і громадських діячів, які наголошують, що всі ці проблеми є похідними, вони породжені антропологічною кризою, катастрофічним спрощенням духовної структури людини, втратою нею свого єства. Спроба з'ясування сутності та специфіки духовності людини зроблена у низці наукових досліджень, проведених в останні роки. Погоджуючись з правомірністю цих та інших підходів, вважаємо за перспективну у контексті названих проблем спробу осмислення духовності як одного із сутнісних атрибутів людини, що і стало метою даної роботи. Для аргументації такої позиції зашлюся на міркування С.Л. Рубінштейна, який підкреслював, що свідомість людини перетворюється у самосвідомість світу, і світ усвідомлює себе через людину. Приведемо також думку Е. Фромма про духовну сутність людини як про життя, що усвідомлює саме себе.

Все дійсно людяне в людині не самочинне, а обумовлене. Однак власне людяним воно стає лише тоді і постільки, коли і оскільки людина долає власну обумовленість, піднімається над нею, трансцендентує її. Мова йде про таке. У кожний момент свого життя людина протистоїть світу, займає певну позицію як щодо свого природного і соціального оточення, зовнішнього середовища, так і до власного вітального психофізичного внутрішнього світу, внутрішнього середовища (В. Франкл). Можливість займати таку позицію, здійснювати інтегральне, властиве лише цій позиції ставлення до різних проявів свого життя, трактується як вираження духовної сутності людини.

Духовність є екзистенційною характеристикою людини, тим сутнісним

атрибутом, який надає людині відчуття власної цілісності, інтегрованості. Це особлива якість нашої взаємодії з іншими людьми, трансцендентне обгрунтування такої істинної взаємодії, яка потенційно можлива, однак не завжди реальна, виявлена в бутті (в цьому випадку вона відображається нашою свідомістю як туга за істинним буттям, за співбуттям з іншими людьми, за собою істинним).

Духовне в людині зосереджується, концентрується у вигляді трансцендентної позиції. Без такої позиції людина відмовляється від власної сутності, живе не своїм, а чужим життям. У цьому випадку в її психологічному просторі місце духовності, як виявлення людської сутності, займає переживання енергетичного потенціалу, спрямованого на досягнення певного результату. Людина заперечує власне тілесне («я так хочу»), соціальне («мені все дозволено») і психічне («можу в собі подавити»), не створюючи взамін нічого якісно (позитивно) нового.

Екзистенціальний вакуум, породжений фрустрацією потреби людини у трансцендентному переживанні, унеможливлює досягнення нею інтегрованості власної психічної реальності. Остання розпадається на випадкові деталі, не ув'язані між собою модальності (групи якостей, об'єднаних між собою певною ознакою). Утворюється порожнеча, в якій єдино реальними стають лише організмічні, індивідні властивості людини.

У ставленні до життя починає домінувати нігілізм, набуваючи все більш руйнівного характеру (взаємне відчуження членів сім'ї, недовіра, байдужість до страждань Іншого, насильство, знущання ним, – ось лише деякі приклади його виявлення на побутовому рівні). Переживання своєї енергії, своєї сили замінює людині її цілісні сутнісні характеристики (духовність), виступаючи альтернативною формою самовиявлення. «Я-концепція» і «концепція Іншого» все більше спрощуються, примітивізуються, втрачають свою глибину, а можливості впливу вичерпуються – аж до вбивства та самогубства.

Трансцендентне переживання пов'язане зі зустріччю з абсолютним, безмежним, неосяжним, що виходить за межі відчуттів людини. Людина пізнає абсолютне у символі (міфі), саме символ робить абсолютне достатньо реальним для того, щоб можна було зайняти пов'язану з ним трансцендентну позицію. Людині потрібні такі міфи для досягнення трансцендентного переживання. Вони несуть у собі потужний заряд психічної енергії, наповнюють смислом людське життя, роблять людину сильною, спроможною винести любі випробовування.

Релігії, філософські системи, кращі досягнення митців, – все це пошуки символів трансцендентного та форм його збереження, пошуки міфів, які мають надати людині відчуття власної цілісності та захищеності, впевненість, оптимізм. В той же час неозброєним оком видно, що вчорашні міфи вже втратили свою силу (важко повірити в те, що сучасна спроба повернення до міфів, вироблених християнством, у пострадянських країнах буде вдалою, з урахуванням досвіду європейських народів, які не менш гостро переживають

сьогодні екзистенційну порожнечу).

У всьому світі падає авторитет наукового знання, стрімко зростає кількість різноманітних проповідників, екстрасенсів, чаклунів та відьом, які задовольняють потребу сучасної людини йти за ким завгодно і куди завгодно, аби лише не здійснювати зусиль у русі до власної сутності, хоч чимось заповнити відсутність цілісності власного психічного простору.

Дезінтегрованість людської психіки виражається по-різному. Це і масова втрата людьми материнських та батьківських почуттів аж до повного руйнування емоційних та інтелектуальних зв'язків між поколіннями, і готовність до насильства як методу вирішення любих конфліктів, і дитяча проституція та злочинність... З іншої сторони, це втрата людиною основи моральних переживань та вчинків – почуття власної гідності та честі; місце моралі все частіше займають групові норми поведінки, а сама людина оголошується предметом купівлі-продажу.

Список використаних джерел

1. Вернадский В. И. Биосфера и ноосфера / В. И. Вернадский. – М. : Наука, 1989.

2. Роджерс Н. Путь к целостности : человеко-центрированная терапия на основе экспрессивных искусств / Н. Роджерс // Вопросы психологии, 1995.

3. Рубинштейн С. Л. Бытие и сознание / С. Л. Рубинштейн. – М. : Изд-во АН СССР, 1957.

4. Франкл В. Человек в поисках смысла / В. Франкл. – М. : Прогресс, 1990.

5. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности : книга / Э. Фромм. – М. : Республика, 1994. – 447 с.

6. Юнг К. Г. Проблемы души нашего времени / К. Г. Юнг. – М. : Прогресс, Универс, 1994.

7. Bacon F. De Dignitate and the Great Preatauration. The Collected Works of Francis Bacon, eds. J. Spedding, L. Ellis and D. D. Heath. – Longmans Green, 1980. – Vol. 4.

ЛЕОНТЬЕВ Д.А., *доктор психологических наук,*
профессор, профессор факультета психологии
Московский государственный университет
им. М.В. Ломоносова (РФ)

ЧЕЛОВЕК ЗА ПРЕДЕЛАМИ БИОЛОГИЧЕСКОГО И СОЦИАЛЬНОГО

Цель данной работы – прояснить и структурировать мысль, высказываемую в последнее время с разной степенью радикализма и с разной степенью отчетливости разными авторами: в понимании человека мы сейчас находимся в процессе перехода от бинарных оппозиций к более сложным и динамичным тернарным структурам. Прежде всего, это касается преодоления

бинарной оппозиции биологического и социального, в рамках которой выросло несколько поколений гуманитариев. Она наложила отпечаток на все гуманитарные науки и сыграла определенную позитивную роль. Но постепенно стало очевидным, что она стесняет дальнейшее развитие. У человека есть биологическая природа, которая преодолевается и трансформируется в процессе онтогенеза, в процессе антропогенеза, в процессе человеческого развития. То же самое можно утверждать и про социальную природу человека. Человек – такое существо, природа которого не остается однозначной, фиксированной, она динамична, сложна. В частности, психологические данные и разработки позволяют утверждать, что то, что мы привыкли описывать как социальную природу человека, тоже преодолеваемо и трансформируемо, тоже имеет свои границы.

За пределами биологического.

Большой шаг к преодолению дихотомии биологического и социального, в дискуссиях вокруг которой очень долго вертелись обсуждения проблемы человека, сделал в 1970-е годы П.Я. Гальперин. Он высказал парадоксальный тезис: «У человека нет «биологического» (в том смысле, в каком оно есть и характерно для животных). Очевидно, нужно изменить и постановку вопроса: не «биологическое и социальное», а «органическое и социальное» в развитии человека. «Органическое» – это уже не содержит указания на «животное в человеке», не затрагивает проблем нравственности и ответственности. «Органическое» указывает лишь границы анатомо-физиологических возможностей человека и роль физического развития в его общем развитии. Эта роль совершенно бесспорна, очень важна и в определенных положениях становится решающей, но всегда остается неспецифической и относительной. Анатомо-физиологические свойства человеческого организма не предопределяют ни вида, ни характера, ни предельных возможностей человека и в этом смысле составляют уже не биологические, а только органические свойства. Они не причина, а только condition sine qua non (непременное условие) развития человека [5, с. 412-414]. Можно сказать, что если биологическое у животных задает сферу необходимого в их жизнедеятельности, то органическое у человека соотносится скорее со сферой возможного, оно не определяет способы жизнедеятельности, а встраивается в способы жизнедеятельности, определяемые иными закономерностями.

Традиционная психология индивидуальности, идущая от дифференциальной психологии Вильяма Штерна (1998) и определившая развитие основной линии мировой психологии личности на протяжении XX столетия, гласит, что устойчивые диспозиционные структуры, предрасположенности или готовности, вырастающие из того, что заложено в нашу морфологию, определяют основные устойчивые тенденции поведения и делают человека предсказуемым, объяснимым и т.д. Это так, но это далеко не вся реальность; благодаря тому, что человек встраивается и включается в новую систему закономерностей, связанных с межчеловеческими

отношениями, складывается новый уровень его функционирования. Через социализацию, через интериоризацию, через высшие психические функции, как это четко показал Л.С. Выготский (1983), человек приобретает способность овладевать собственным поведением, занимать позицию по отношению к тому, что в него заложено, в частности, к органическому как к тому, что в нас есть, но к чему мы впоследствии оказываемся способны активно отнестись так, что его прямое биологическое влияние сменяется другими, внебиологическими закономерностями.

За пределами социального индивида.

Сложнее оказывается с социальным, которое достаточно часто воспринимается как альтернатива биологическому, как то, к чему мы приходим, уходя от биологического детерминизма. Однако полноценная социализация – усвоение социокультурного опыта, социальных матриц, порождает не личность, а скорее социального индивида; на необходимость их разведения обратили внимание, в первую очередь, психологи, и во вторую – философы. «Многие формы жизнедеятельности каждого конкретного человека характеризуют его именно как социального индивида, обладателя типичных для данной исторической эпохи черт, способностей, умений. Эти формы жизнедеятельности оказываются вне определений и индивида как биологический целостности, и личности как некоторого особого человеческого качества, возникающего у него на определенном этапе развития» [14, с. 91]. Как далее отмечает В.В. Столин, социально детерминированная система деятельностей, в которые включается человек, предъявляет к нему требования именно как к социальному индивиду, «т.е. от него ожидают способностей, навыков, знаний, которые делают возможным его участие в этих деятельностях. Эти требования безлики в том смысле, что обращены к любому человеку, участвующему в деятельности. Во многих сферах и во многие моменты своей жизни люди ведут себя именно как социальные индивиды, т.е. действуют, подчиняясь определенному образцу, определенной технологии – и это отнюдь не унижение их человеческого достоинства» [14, с. 96]. Согласно определению В.М. Розина, социальный индивид – это «человек, принадлежащий определенной культуре и действующий в соответствии с основными ее реалиями (социальными институтами, базисными культурными сценариями, традициями и обычаями). В отличие от личности не имеет отличных от принятой в данной культуре собственных представлений и самостоятельного поведения» [16, с. 223].

Понятие «антропология» имеет несколько разных значений. Мы говорим про антропологию как про отрасль биологических наук, мы говорим про культурную антропологию как про науку об обществе и о культуре, мы говорим про философскую антропологию как про дисциплину, не совпадающую ни с первой, ни со второй. Человек в широком смысле слова определяется через биологическое определение homo sapiens, и достаточно просто определить, относится данное существо к этой таксономической

категории или не относится. Биологическая природа человека служит предпосылкой надстройки на ней новой социальной природы, которая, в свою очередь, выступает предпосылкой индивидуальной, антропологической надстройки. Появление личности, то есть человека в философско-антропологическом смысле, как в фило-, так и в онтогенезе, – это не только появление социальных регуляторов, позволяющих преодолевать биологическую природу, но и выход индивидуальной регуляции за рамки социальной, возможность противостоять обществу, противостоять социуму, преодолевать в себе социального индивида. Как социальный индивид человек действует от лица своей культуры, его индивидуальная жизнь неотделима от культурной. В этом качестве он полностью обусловлен, но в качестве личности, выступающей индивидуальным носителем социальности внутри себя, человек преодолевает эту обусловленность социальности внешней [16, с. 22-23].

Таким образом, социальный индивид, как и биологический индивид, тоже оказывается тем в нас, что, по известному выражению Ницше, должно превзойти. Социальность содержит в себе одновременно и благодать и проклятие, и потенциал для развития, и ограничения. Отношения между личностью и социальностью, как социальностью внешней, внутри которой находится личность, так и той социальностью, которая находится внутри личности, которая освоена, переработана и стала частью нас, непросты [11]. В 1970-80-е гг. американский психолог Сальваторе Мадди, занимавшийся разработкой проблем творчества, показал, что творчество обречено на конфликт с социумом, потому что любой социум по своей природе противится изменчивости [20]. Более общая постановка того же вопроса по сути дела заключена в историко-эволюционном подходе А.Г. Асмолова (2001). Личность оказывается той инстанцией, которая в общечеловеческом развитии несет в себе изменчивость и вариативность, а социальное – той инстанцией, которая фильтрует эти индивидуальные моменты изменчивости и вариативности, стремясь к минимизации изменений социальной системы. «Субкультура как часть культуры выполняет и стабилизирующую, и адаптивную функцию. Личность же апробирует новые – как для себя, так для субкультуры и культуры в целом – способы бытия в мире, отношения к нему, его осмысления» [8, с. 135].

Уровни социальности.

Опыт человечества в XX веке привел к подрыву доверия к социальным структурам и организациям как априори якобы благотворным для индивида, способствующим его развитию и благополучию. В последнее время высказываются остаточно радикальные взгляды по поводу роли социальности, в частности А.С. Арсеньев (2001) говорит об общем кризисе социальности, под которым он понимает то, что социальные формы жизни и социальные системы, которые существуют на Земле, оказываются при всем их отличии друг от друга одинаково очень неблагоприятными для развития личности. Ф. Гиренок (2008) утверждает, что само понятие социального как

объяснительное уже себя исчерпало.

Еще один радикальный и детально разработанный взгляд на проблему социальности человека содержится в недавно вышедшей книге Виктора Мерцалова «Логика антропогенеза» [12] с подзаголовком «Происхождение человека еще не завершено». Эта оригинальная концепция по-новому описывает путь становления человека. Мерцалов выделяет следующие этапы антропогенеза.

На первом этапе возникает то, что он называет понятием «дочеловек», когда принцип адаптации к окружающей среде заменяется принципом адаптации к орудию. Это существо осваивает способность пользоваться орудиями, что, однако, еще не делает его человеком. Орудиями пользуются многие животные. Но меняется структура адаптации, дочеловек становится в большей степени независимым от окружающих условий, но зависимым от собственного орудия.

На следующем этапе, который Мерцалов называет понятием «предчеловек», возникает такое явление как создание орудий и хранение их впрок. Психологической предпосылкой этого служит способность оперировать идеальными образами: представить то, чего еще нет, но что надо, идеальный объект потребности, цель, и в соответствии с этим идеальным образом создать что-то, чего еще нет.

Третий этап Мерцалов называет понятием «социальный человек» или «социальный субъект» – он отмечен вовлечением другого человека в систему отношений с миром, в систему жизнедеятельности, но лишь в качестве орудия, в качестве инструмента расширения собственной активности, для удовлетворения собственных потребностей. Второй субъект в этом отношении, которое описывается линейной формулой субъект-субъект-объект, не индивидуален, заменим. Это может быть любой другой человек, безразлично кто именно. Он выступает в роли средства, но не цели. Здесь впервые возникают, собственно, социальные отношения. Но это отношения очень своеобразные: люди оказываются друг другу нужны, но в качестве средств, в качестве орудий, в качестве инструментов расширения возможностей.

На четвертом этапе, наконец, возникает явление, которое Мерцалов описывает понятием «личность»: отношения между людьми оборачиваются и отношение субъект-субъект-объект становится отношением субъект-объект-субъект; второй субъект из средства становится целью. Не второй субъект как средство, как орудие опосредует мои отношения с миром, а наоборот, мир объектов опосредует мои отношения с другим субъектом, в пределе – с человечеством в целом. Здесь впервые речь идет об удовлетворении не только своей потребности, но об удовлетворении чужой потребности. В. Мерцалов определяет труд как то, что позволяет субъекту выйти за границы удовлетворения его потребности, и делать то, что удовлетворяет потребность другого человека.

Обратим внимание на то, что в модели В. Мерцалова обнаруживаются

дифференцированные формы социальности. Есть первичный вариант социальности, в которой человек человеку средство. Но с появлением того, что называется «личность», возникает другой характер межчеловеческих отношений, в которых человек человеку оказывается целью – появление личности радикально трансформирует социальность на основании того, что Кант выделил в свое время как категорический императив человечности!

Эта логика прослеживается автором и на примере онтогенеза, развития ребенка, анализа возрастно-психологических предпосылок развития разных форм социальности. Как показывает В. Мерцалов, на разных уровнях этого генетического процесса обнаруживаются и разные формы коллективизма, причем не все из них благоприятны для человека, способствуют его развитию и эволюции и не все хотелось бы воспроизводить и практиковать.

От необходимого к возможному: восхождение к транскультуре.

Таким образом, путь антропогенеза идет не от биологического к социальному, а от биологического через социальное к человеческому, которое оказывается в некотором смысле равноудалено от биологического и от социального. Перед нами уже не бинарная, а тернарная структура, которая применительно к проблеме человека была четко прописана прежде всего у двух авторов, отмечавших, что и биологическое, и социальное, оказываются безличными предпосылками собственно человеческого пути развития. Первый – Эрих Фромм (2001). В его философской антропологии социальное не противостоит биологическому; основная драма многослойной природы человека разворачивается в плоскости конфликта между биологическим и личностно-человеческим, социальное же представляет собой скорее эрзац биологического в человеческом образе жизни, имеющий не больше отношения к собственно человеческим путям становления и развития, чем биологические аспекты природы человека. Выпав из мира биологических закономерностей, человек обречен на то, чтобы идти своим индивидуальным, сознательным, одиноким путем, а социальные структуры позволяют нам обрести замену биологическим закономерностям и силовым полям; порождая аналогичные силовые поля, они избавляют нас от необходимости идти человеческим путем, освобождают от бремени свободы, сознания, выбора и самоопределения. Второй – А.Н. Леонтьев, который писал про биологическое и социальное как про предпосылки личностного развития, равноудаленные от собственно личности (2004). В последних посмертно опубликованных заметках о предмете психологии личности он прямо поставил проблему личности как проблему «того, *что*, *ради чего* и *как* использует человек врожденное ему и приобретенное им» [9, с. 385].

Мы говорим о социализации как об абсолютно необходимой предпосылке развития как личности, так и общества, благодаря тому, что в этом процессе происходит и развитие индивида, и воспроизводство социальных связей. Социализация осуществляется на основе закономерностей, которые Выготский (1984) описал в терминах социальной ситуации развития. Однако на следующем этапе развития, который

оказывается факультативным, не обязательным для всех, и не все до этого этапа доходят, можно говорить о процессе *транссоциализации* [11]. Когда человек выходит за рамки того, что он усвоил для приспособления к окружающей среде, возникает *индивидуальная ситуация развития*, которая связана с необходимостью самоопределения не только по отношению к своим биологическим предпосылкам, но и по отношению к социальным предпосылкам. Самоопределение личности – нахождение своего индивидуального пути, разыдентификация с социальным целым, черед которой наступает после того, как индивид исчерпал ресурсы развития, предоставленные идентификацией с ним на предыдущем этапе. С. Московичи в присущем французским авторам изысканном стиле писал: «Если бы вы попросили меня назвать наиболее значительное изобретение нашего времени, я бы, не колеблясь, ответил: индивид» [13, с. 38].

Речь идет о том, что индивидуальный путь развития, путь обособления – это путь, который оказывается следующим этапом по отношению к освоению социального, культурного опыта, этот путь более индивидуален, его сложно описать в терминах общих закономерностей. Все периодизации личностного развития в первой половине XX века кончались совершеннолетием и лишь сравнительно недавно вышли за эти рамки именно потому, что до совершеннолетия закономерности развития оказываются более или менее типовыми, их проще систематизировать и описать. Пути же развития взрослого человека оказываются намного сложнее и разнообразнее, ведь на этом пути возникает проблема самоопределения личности по отношению к социальному, и это самоопределение может принимать разные формы – как полного растворения в социальном, так и наоборот, занятие такой особой позиции на краю социума, которую Михаил Эпштейн (2007) описывает как странничество. В слове «странничество» совмещаются корни «странный», «отстранение», «странствовать», т.е. это способ жизни человека, который не фиксируется в жестко заданных культуральных структурах, а может, подобно нейтрино, двигаться между ними. Идеал, который видит Эпштейн, он вкладывает в понятие транскультуры, т.е. существования не в рамках обусловленности одной культурой, но на грани культур, на перекрестке культур, что позволяет человеку отнестись к разным культурам, в том числе и к своей собственной. Действительно, еще Гёте говорил, что человек, который знает один язык, не знает язык. Точно так же человек, который ограничен одной культурой, не владеет ей – культура владеет им.

«Странничество, – пишет М.Н. Эпштейн, – это потенциал нашего культурного отстранения от того самого общества, признанными и законными членами которого мы являемся» (там же, с. 92). Эта формулировка ставит еще один важный вопрос на уточнение – о соотношении понятий «социальное» и «культурное». В гуманитаристике эти слова часто употребляются как синонимы: социальное, культурное, социокультурное, культурно-социальное, если еще добавить в этот ряд слово «историческое», то количество синонимичных по сути вариантов начинает

зашкаливать. Говоря про природу человека – социальную, культурную, социокультурную, мы можем одно слово заменять другим, без существенного искажения смысла.

Более точное их разведение представляется возможным, если признать, что социальное относится к культурному так же, как биологическое к органическому. Социальное – это то, что определяет способ существования, так же как биологическое определяет биологические формы функционирования. Напротив, культурное, наподобие органического, – это то, что может встраиваться в более высокие закономерности, которые в данном случае задаются самоопределением личности по отношению к экзистенциальным проблемам своего существования. В развитой личности социального в точном смысле слова нет, оно преодолевается, снимается культурным. Если социальное (как и биологическое) соотносится со сферой необходимого, сферой «жестких» законов природы, то культурное (как и органическое) – со сферой возможного, сферой вариативных законов, в область действия которых индивид может вступать, а может и покидать ее, по-разному самоопределяясь по отношению к ним. Как говорил шекспировский Лир: «Сведи к необходимостям всю жизнь – и человек сравняется с животным» (пер. Б. Пастернака). Если социальное и биологическое направляют нас по силовым линиям необходимого (пусть императивность социального и основана в очень большой степени на привычке и самовнушении), культурное и органическое снабжают нас громадным миром возможностей, которые разворачиваются перед личностью [7]. Именно личность определяет то, какими путями и как эти возможности встраиваются в ее жизнь.

Список использованной литературы

1. Арсеньев А. С. Философские основания понимания личности / А. С. Арсеньев. – М. : ИЦ «Академия», 2001.

2. Асмолов А. Г. Психология личности / А. Г. Асмолов. – М. : Смысл, 2001.

3. Выготский Л. С. История развития высших психических функцій : собрание сочинений в 6 т. / Л. С. Выготский. – М., 1983. – С.6-328. – 3 т.

4. Выготский Л. С. Проблема возраста : собрание сочинений в 6 т. – М. : Педагогика, 1984. – С. 244-268. – 4 т.

5. Гальперин П. Я. Психология как объективная наука : избранные психологические труды / П. Я. Гальперин. – М. : Издательство «Институт прикладной психологии» ; Воронеж : НПО «МОДЭК», 1998.

6. Гиренок Ф. Хвост ускользающей субъектности / Ф. Гиренок // НГ-Ex libris. – 31 июля 2008. – С. 4.

7. Иванченко Г. В. Социокультурное пространство как пространство возможностей : объективное и субъективное измерения / Г. В. Иванченко // От массовой культуры к культуре индивидуальных миров : новая парадигма цивилизации : сборник статей. – М. : Изд. ГИИ, 1998. – С. 341-355.

8. Иванченко Г. В. Принцип необходимого разнообразия в культуре и

искусстве / Г. В. Иванченко. – Таганрог : Изд-во ТРТУ, 1999.

9. Леонтьев А. Н. Избранные психологические произведения в 2-х т. / А. Н. Леонтьев. – М. : Педагогика, 1983. – 1 т.

10. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / А. Н. Леонтьев. – М. : Смысл; Академия, 2004.

11. Леонтьев Д. А. Социальное и транссоциальное в личности / Д. А. Леонтьев // Константа в неопределенном и меняющемся мире : маленькая психологическая серенада к юбилею Г. М. Андреевой 13.06.2009. – М. : МГУ им. М. В. Ломоносова, 2009. – С. 198-216.

12. Мерцалов В. Логика антропогенеза : происхождение человека / В. Мерцалов. – СПб. : Алетейя, 2008.

13. Московичи С. Век толп / С. Московичи. – М. : Центр психологии и психотерапии, 1996.

14. Столин В. В. Самосознание личности / В. В. Столин. – М. : Изд-во Моск. Ун-та, 1983.

15. Розин В. М. Личность и ее изучение / В. М. Розин. – М. : УРСС, 2004.

16. Розин В. М. Социальные практики как условие становления и развития личности / В. М. Розин // Личность в социокультурном измерении : история и современность. – М. : Индрик, 2007. – С. 21-28.

17. Фромм Э. Искусство любить / Э. Фромм. – СПб. : Азбука, 2001.

18. Штерн В. Дифференциальная психология и ее методические основы / В. Штерн. – М. : Наука, 1998.

19. Эпштейн М. Н. Транскультура и трансценденция : личность и вещь как странники в иное / М. Н. Эпштейн // Только уникальное глобально : сб. статей в честь 60-летия Г. Л. Тульчинского. – СПб. : СПбГУКИ, 2007. – С. 90-102.

20. Maddi S. Creativity is strenuous / S. Maddi // The University of Chicago Magazine. – 1973. – Vol. 66. – P. 18-23.

ГАЛЕЦЬКА І.І., *кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології філософського факультету*
Львівський національний університет імені Івана Франка

МОТИВАЦІЙНІ ЦІЛІ КАР'ЄРНИХ ОРІЄНТАЦІЙ

Кар'єрні орієнтації є відображенням ціннісних та сенсо-життєвих орієнтацій особи у перспективі її професійної самореалізації, виявляють соціальні настанови стосовно кар'єри і праці загалом, відображають імпліцитні тенденції життєвої перспективи та самоздійснення зокрема. Привертаючи увагу до себе, як психологічних характеристик професійного

становлення, кар'єрні орієнтації дають змогу оцінити спрямованість особистості. Аналіз специфічних особливостей кар'єрних орієнтацій у контексті індивідуальних цінностей особи відкриває можливості оцінки інтенцій самоздійснення особи, так і виявлення тенденцій та суспільних орієнтирів окремих груп. Розглядаючи кар'єрні орієнтації як систему, яка «змістовно визначає шляхи для саморозвитку й особистого зростання, включаючи одночасно їх напрям і способи їх здійснення» [3], доцільно враховувати їх як важливі характеристики життєвої перспективи [1; 2]. Відтак аналіз мотиваційних цілей кар'єрних орієнтацій дає змогу розкриття головних індивідуальних цілей, метацілей та фреймів життєвої перспективи, як імпліцитної предиспозиції самоздійснення.

У статті для аналізу використано дані двох раніше проведених досліджень, вибір груп порівняння не був цільовим, а став основою пілотного дослідження з метою перевірки гіпотез про наявність відмінностей смислового наповнення кар'єрних орієнтацій. Теоретичною основою дослідження є якірна модель кар'єрних орієнтацій Е. Шейна [4] та теорія цінностей Ш. Шварца, який трактує цінності як не обмежені певними діями чи ситуаціями переконання, що є точкою відліку у процесі вибору чи оцінювання поведінки людей чи подій, визначаючи мотиваційні цілі [5]. Відтак метою дослідження було визначити мотиваційні цілі кар'єрних орієнтацій на основі аналізу зв'язків кар'єрних орієнтацій та індивідуальних цінностей. Досліджено 145 осіб віком 21-46 років (55 аспірантів та 90 інженерно-технічних працівників). У дослідженні використано опитувальник «Якорі кар'єри» Е. Шейна у модифікації В.Е. Вінокурової та В.А. Чикера (8 діагностичних шкал виміру кар'єрних орієнтацій: професійна компетентність, менеджмент, автономія, незалежність, стабільність місця роботи, стабільність місця проживання, служіння, виклик, інтеграція стилів життя, підприємництво) та методику Ш. Шварца для визначення цінностей (10 діагностичних шкал виміру цінностей: самостійність, стимуляція, гедонізм, досягнення, влада, безпека, конформізм, традиція, універсалізм, доброзичливість); для опрацювання даних застосовано порівняльний та кореляційний аналіз.

Порівняльний аналіз рівня вираженості кар'єрних орієнтацій у групах аспірантів та інженерів виявив достовірно ($p<0,01$) вищі показники кар'єрних орієнтацій – менеджмент, стабільність проживання, виклик та підприємництво в групі інженерів, та вищий показник орієнтації – інтеграція стилів життя у аспірантів. Водночас ієрархія значущості кар'єрних орієнтацій є аналогічною в обох групах: найвищі показники орієнтацій – стабільність роботи, інтеграція стилів та служіння, а найнижчі – стабільність проживання та підприємництво; позиція інших кар'єрних орієнтацій відрізнялася між собою на одиницю.

Згідно з основною гіпотезою дослідження, однотипні кар'єрні орієнтації можуть мати відмінний зміст, виявлення якого дає змогу проаналізувати їх індивідуальну значущість, а також імпліцитну організацію мотиваційних

цілей особи. З метою перевірки цієї гіпотези було проведено кореляційний аналіз в окремих групах (табл.).

Таблиця

Коефіцієнти кореляцій показників кар'єрних орієнтацій та індивідуальних цінностей в групах аспірантів (асп) та інженерів (інж) (потовщеним позначено p<0,05)

		Самостій	Стимул	Гедонізм	Досягн	Влада	Безпека	Конформ	Традиція	Універсал	Доброта
Проф.компет	асп	-0,08	**-0,29**	-0,24	0,04	0,05	0,11	0,12	0,25	0,09	0,07
	інж	**0,23**	0,18	0,14	**0,34**	**0,30**	**0,29**	**0,23**	**0,27**	**0,28**	**0,40**
Менеджмент	асп	0,23	**0,33**	**0,33**	**0,47**	**0,67**	-0,10	0,04	-0,03	-0,03	-0,05
	інж	**0,47**	**0,44**	**0,29**	**0,59**	**0,65**	0,21	**0,35**	**0,24**	**0,25**	**0,42**
Автономія	асп	0,12	0,25	0,13	0,08	-0,07	-0,09	-0,08	-0,13	0,05	-0,04
	інж	**0,25**	**0,30**	0,07	0,07	0,05	-0,12	0,03	-0,01	0,00	0,16
Стабільн роб	асп	-0,17	-0,04	0,13	-0,01	0,01	0,23	0,09	0,21	-0,03	0,03
	інж	-0,02	-0,14	0,01	0,17	0,14	**0,41**	**0,26**	0,07	0,09	**0,22**
Стабільн.прож	асп	-0,07	-0,26	0,02	-0,14	-0,05	0,06	-0,04	0,12	-0,15	-0,03
	інж	0,06	-0,02	0,09	0,09	**0,32**	0,17	0,15	**0,26**	0,10	0,06
Служіння	асп	0,24	0,26	0,11	0,17	0,03	0,14	0,18	0,15	**0,41**	**0,29**
	інж	**0,21**	0,18	0,03	**0,42**	**0,22**	**0,40**	**0,39**	**0,27**	**0,36**	**0,51**
Виклик	асп	**0,41**	**0,33**	0,20	**0,28**	**0,29**	-0,12	0,15	0,00	0,17	0,11
	інж	**0,47**	**0,45**	**0,27**	**0,51**	**0,47**	**0,35**	**0,44**	**0,30**	**0,36**	**0,44**
Інтегр.	асп	**0,36**	0,24	0,20	**0,27**	**0,32**	0,14	0,25	**0,27**	0,16	0,12
стилів.життя	інж	0,17	0,13	**0,24**	0,19	0,11	**0,25**	**0,24**	0,10	**0,24**	**0,33**
Підприємни	асп	0,02	**0,27**	**0,30**	0,24	0,25	0,22	0,09	0,26	0,14	0,25
	інж	**0,40**	**0,53**	0,18	**0,38**	**0,38**	0,08	**0,31**	**0,22**	0,14	**0,33**

У аспірантів орієнтація на професійну компетентність не виявляє значущих зв'язків з індивідуальними цінностями, на межі статистичної значущості простежується тенденція цільової орієнтації на самозбереження. Водночас у інженерів ця кар'єрна орієнтація має універсальні мотиваційні цілі, оскільки пов'язана як із цінностями самоствердження, так і з цінностями самозбереження. Кар'єрна орієнтація на менеджмент у аспірантів виявляє виражену самоствердну спрямованість з акцентом на значущості влади, мотиваційні цілі кар'єрного менеджменту інженерів більш виважені і системні, переважає цільова орієнтація особистого успіху та домінування у поєднанні із мотивацією солідарності та збереження традиційного. Кар'єрна орієнтація автономії не виявляє зв'язку із мотиваційними цілями у аспірантів, водночас у інженерів логічно зрозумілими її мотиваційними цілями є незалежність, можливість вибору та прагнення новизни. Кар'єрні орієнтації стабільності у аспірантів також не мають вираженого зв'язку з мотиваційними цілями. У інженерів ці зв'язки наявні і логічні: мотиваційна ціль стабільності роботи стосується безпеки та дотримання соціальних очікувань та норм, стабільність проживання поєднується з орієнтацією на дотримання традицій і домінування. Мотиваційна ціль кар'єрної орієнтації

служіння пов'язана із значущістю розуміння, прийняття, толерантності як цінностей і спрямованості на благополуччя інших людей, тож має виражено самотрансцендентний характер. Служіння у інженерів, також виявляючи зв'язок із мотиваційними цілями самотрансцендентності та консерватизму, тим не менш пов'язане із самозвеличенням та орієнтацією на новизну. Логічними і яскраво вираженим цілями кар'єрної орієнтації, виклик, як прагнення до конкурентної боротьби, у аспірантів є можливості вибору, творчість у процесі діяльності, прагнення новизни, досягнення успіху, влади та задоволення. Амбівалентність цілей кар'єрної орієнтації, виклик у інженерів свідчить про універсальну спрямованість і різноконтекстну потужність цієї орієнтації у професійному кар'єрному становленні інженерів. Відмінності мотиваційних цілей кар'єрної орієнтації підприємництва полягають в акценті прагнення новизни та задоволення у аспірантів, водночас менш виражених гедоністичних орієнтацій і більш виражених цілей самостійного вибору, творчості, новизни досягнень та влади у інженерів.

Одержані результати цілком узгоджуються із висунутими гіпотезами про неоднозначність мотиваційних цілей кар'єрних орієнтацій. Проте, на основі наявних даних, а також з огляду на відмінність груп між собою за декількома критеріями, не виявляється можливим здійснення глибшої інтерпретації цих особливостей. З урахуванням зв'язків кар'єрних орієнтацій та мотиваційних цілей у аспірантів, структура їх виявляється як нечітка і слабо диференційована. Водночас у попередніх дослідженнях [2] не було виявлено жодних зв'язків кар'єрних орієнтацій аспірантів та продуктивності (кількість публікацій) та успішності (декларований час захисту) діяльності. Ймовірно, різні кар'єрні орієнтації можуть по-різному впливати на ефективність діяльності, маючи відмінні мотиваційні цілі у більш широкому контексті. Тож інтерес для подальших досліджень має не просто збільшення кількості порівнюваних груп, обраних на основі продуманих критеріїв, а також урахування експертної оцінки ефективності професійної діяльності, самооцінки задоволеності працею та задоволеності життям, що має інтерес не лише для прогнозування перспектив професійного становлення, а також розуміння мотиваційно-смислового структурування життєздійснення у різних контекстах.

Список використаних джерел

1. Галецька І. І. Психологічний аналіз індивідуальних цінностей та кар'єрних орієнтацій у контексті життєвої перспективи / І. І. Галецька // Проблеми сучасної психології : зб. наук. праць Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка, Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2012. – Вип. 18. – С. 179-189.

2. Галецька І. І., Думас І. З. Психологічні особливості кар'єрних орієнтацій аспірантів / І. І. Галецька, І. З. Думас // Індивідуальність у психологічних вимірах спільнот та професій : зб. матеріалів конференції 19-20 квітня 2016 р. – Київ, НАУ. – С. 14-19.

3. Провоторова Н. В. Психологічний аналіз кар'єрних орієнтацій держслужбовців / Н. В. Провоторова [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу : http://www.nbuv.gov.ua/ portal/Soc_Gum/ VKhnpu_psykhol/2011_41/19.html

4. Schein E. H. Career anchors revisited: Implications for career development in the 21st century Academy of Management Perspectives November 1 / E. H. Schein. – 1996. – Vol. 10. – №4. – P. 80-88.

5. Schwartz S., Sagie G. Value consensus and importance. A Cross-National Study. / S. Schwartz, G. Sagie // Journal of cross-cultural psychology. – 2000. – Vol. 31. – №4. – P. 465-497.

КОТИК І.О., *кандидат психологічних наук,*
доцент, доцент кафедри психології
Вінницький інститут Університету «Україна»

ОСОБИСТІСНА НАДІЙНІСТЬ У КОНТЕКСТІ НОРМ ТА ЇХ МЕЖ

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень. Суспільство, що складається з людей, повинно мати чіткі норми та межі, у яких існує їх об'єднання. Інакше неможливо відрізняти суспільство від не суспільства, а також одне суспільство від іншого. Намагаючись провести соціальні межі суспільства в його активному втіленні, ми повинні головним чином визначити норми та межі спільної діяльності. Але її акти однозначно локальні, а людство переплетено прямими і опосередкованими взаємодіями.

У процесі соціалізації людина засвоює соціальний досвід, системи соціальних зв'язків і стосунків, набуває переконань, суспільно схвалюваних форм поведінки, необхідних їй для нормального життя у суспільстві. Весь багатогранний процес засвоєння досвіду суспільного життя і суспільних стосунків можливий завдяки таким механізмам як передача культури через сімейний та інші соціальні інститути; взаємний вплив людей у процесі спілкування і спільної діяльності; первинний досвід, пов'язаний з періодом раннього дитинства, з формуванням основних психічних функцій і елементарних форм суспільної поведінки; процеси саморегуляції, співвідносні з поступовою заміною зовнішнього контролю індивідуальної поведінки на внутрішній самоконтроль.

Проблеми соціалізації, нормотворення стали предметом дослідження Г.М. Андреєвої, О.І. Донцова, С. Московічі, Б.Д. Паригіна, М.В. Тоби, В.О. Ядова. *Рефлексивно-діяльнісний підхід* передбачає вивчення феноменів свободи у єдності процесів усвідомлення, переживання та зміни людиною меж своїх віртуальних можливостей у діяльності (В.Я. Дубровський, В.П. Зінченко, О.І. Кузьміна, В. Лефевр, М.І. Найдьонов, С.Л. Рубінштейн, І.М. Семенов, В.І. Слободчиков, С.Ю. Степанов, Г.П. Щедровицький). *Проблеми психологічного простору особистості та його меж* досліджувалися у

роботах Дж. Боулбі, Г. Клауда, К. Левіна, С.К. Нартової-Бочавер, Д.В. Пивоварова, З.І. Рябикіна, В.І. Слободчикова, Д. Таунсенда. Методологічною основою проблеми *особистісної та групової надійності* слугували роботи Г.О. Балла, С.В. Саричева, В.Г. Пушкіна, В.М. Крука, Є.Ю. Стрижова, М.А. Котика, В.А. Пономаренка.

Виклад основного матеріалу дослідження. *Особистість є складною системою, що саморозвивається,* тобто – сама моделює і реалізує власну ґенезу: «Особистість – це форма існування психіки людини, яка являє собою цілісність, здатну до саморозвитку, самовизначення, свідомої предметної діяльності і саморегуляції, та має свій унікальний і неповторний внутрішній світ [7, с. 9].

Г.О. Балл характеризує особистість як таку якість особи, від якої залежать діапазон і зміст взаємодії цієї особи з культурою. Особистість є інтегративною якістю особи, на відміну від її парціальних якостей. До останніх автор відносить такі характеристики, як особистісна свобода і особистісна надійність, адаптаційний потенціал, суб'єктність, психологічна суверенність [7, с. 64-65]. Психологічна суверенність – багатомірне та полідетерміноване явище, яке регулюється середовищними факторами та формами активності, висхідними до природніх програм та соціальних зразків поведінки [6, с. 327].

Особистісна надійність – властивість людини, яка характеризує її здатність до прогнозованого свідомого відповідального вибору, пов'язаного із реалізацією соціальних відношень у відповідності із загальними суспільними нормами та ідеалами. *Особистісна надійність формується і виявляється у процесі спільної діяльності*, у результаті співвіднесення актуальних та історичних соціально-культурних норм із власним образом зовнішнього та внутрішнього світу. Таке співвіднесення можливе завдяки рефлексії як складовій свідомості, а саме – здатності мислити за іншого, бачити, оцінювати себе та свої дії з позиції інших.

Вважаємо онтогенез розвитку надійності корелює із розвитком суб'єктності як властивості людини бути джерелом власної свідомої активності, творити свій внутрішній та зовнішній світ. Людина як суб'єкт не дана первинно – від народження, і не просто природно стає ним в процесі розгортання заданих від початку якостей; суб'єкт формується, розвивається і проявляється в процесі діяльності. Діючи в реаліях суспільства, вимірюючи себе його нормами, індивід здатен спочатку стихійно, а потім все більш усвідомлено визначати і реалізовувати свою роль, позицію в суспільстві та місце останнього в своєму житті. Індивід послідовно вбирає в себе культурне надбання соціуму, не розчиняючись у ньому, а вступаючи з ним у суб'єкт-суб'єктну взаємодію. Тільки ті культурні надбання соціуму стають для нього своїми, які стали результатом його власної діяльності, ввійшли в його внутрішнє життя. Ініціатива та відповідальність різних типів різною мірою охоплює соціально-психологічний простір індивіда, а розширення їх меж вказує на зростання рівня надійності (табл.1).

Таблиця 1

Рівні розвитку особистісної надійності

Рівні надійності	Параметри оцінки	
	Ініціатива	Відповідальність
Операційний	У межах певної діяльності	За виконання системи дій, операцій
Рольовий	У межах заданої ззовні соціальної ролі	За виконання соціальної ролі
Особистісний	У межах створеної собою ролі	Моральна відповідальність
Діяльнісний	У межах власного життя	За створення свого життя
Рефлексивний	У межах даної історичної культури	За розвиток власної суб'єктності
Діалогічний	Вихід у міжкультурний простір	За розвиток людства

В.Г. Пушкін розглядає категорію надійності у діалектичній взаємодії із категорією порушення певних норм та вважає, що сягнувши певної межі ці категорії здатні до взаємопереходу, змінюючи тим самим якісний стан тієї чи іншої системи чи процесу [8, с. 62]. Згідно з автором, «надійне функціонування системи не виключає можливості порушення, і, аналогічно, наявність порушення не виключає можливості надійного функціонування» [8, с. 57]. Отже, надійність як сфера допустимого явно пов'язана із свободою: є її внутрішньою та зовнішньою межею. Тоді свободу – в такому розумінні – можна визначити як надійну діяльність у сфері можливого і балансування на межі неможливого. Показником наближення до межі є міра ризику до порушення. Свобода як ризик ненадійності – порушення – може бути руйнівним фактором, якщо вона не буде пов'язана з іншою особистісною якістю – відповідальністю (згадаймо ідеї В. Франкла).

Свобода передбачає наявність аксіологічних підстав вибору, а вибір на основі морально-етичних норм актуальної культури вибудовує траєкторію прогнозованої поведінки людини. Усвідомлений вибір, здійснюваний на межі свободи, прийняття відповідальності за нього є гармонійними гранями особистісної надійності людини.

С.В. Саричев, А.С. Чернишев, досліджуючи соціально-психологічні аспекти надійності групи у напружених ситуаціях спільної діяльності, доходять висновку про те, що поєднання суб'єктності, організованості й надійності забезпечує групі статус суб'єкта спільної діяльності, спілкування і стосунків, а також ефективність життєдіяльності у різних проявах. Зазначене може бути сформовано у конкретному соціальному середовищі (вуз, школа тощо) на основі гуманістичних принципів [9].

Проблема межі первинно виявляє себе у філософських дослідженнях. Поняття «межа» є «кристалом» діалектики, що розкриває взаємодію зовнішнього і внутрішнього, свого та іншого, кінцевого і нескінченного,

освоєного і відчуженого. Воно тісно пов'язане з категоріями: «міра», «кордон», «середина», «тепер», «місце», «точка», «лінія», «єдине» тощо.

Філософи відзначають багатовимірність, опосередкованість, пластичність та трансцендентальність меж. У філософії поняття «межа» вживається у контексті меж людського буття (А. Камю, Ж.П. Сартр, К. Ясперс), при аналізі міжособистісних взаємин (М. Хайдегер), через досягнення і результати становлення життєвого процесу (Х. Ортега-і-Гассет), як відображення альтернативності (Л. Шестов, М.С. Гумильов), як границя між індивідом і суспільством (Н. Еліас), у контексті категорій «свобода» і «необхідність» (А. Маслоу, М. Хайдегер, А. Шопенгауер) [3].

Психологічне розуміння межі базується на ставленні суб'єкта до меж своїх можливостей як до перешкод, які слід подолати [2; 5; 6]. Людина у ситуації визначення причини виникнення та смислу межі вирішує рефлексивне завдання про необхідність її дотримання або подолання: зіставляє бажання та можливості з відповідальністю, аналізує та зважує умови, наслідки зміни межі, розглядає перепони у контексті ситуативних та глибинних цілей, повязаних з процесами самоактуалізації.

В.М. Крук визначає *особистісну надійність* як відповідність поведінки пропонованим або/і встановленим нормам; обґрунтовує трактування особистісної надійності фахівця як інтегрального психологічного утворення регуляції поведінки, яке є базованим на симптомокомплексі психофізичного благополуччя і знаходить вияв у динаміці професійно критичних показників його нормативності та уразливості. Особистісна надійність забезпечується цілісною системою оціночно-регулятивної оптимізації особистісно-професійної поведінки з метою її відповідності установленим та соціально підтримуваним професійно-конвенційним нормам та вимогам [4, с. 96-97].

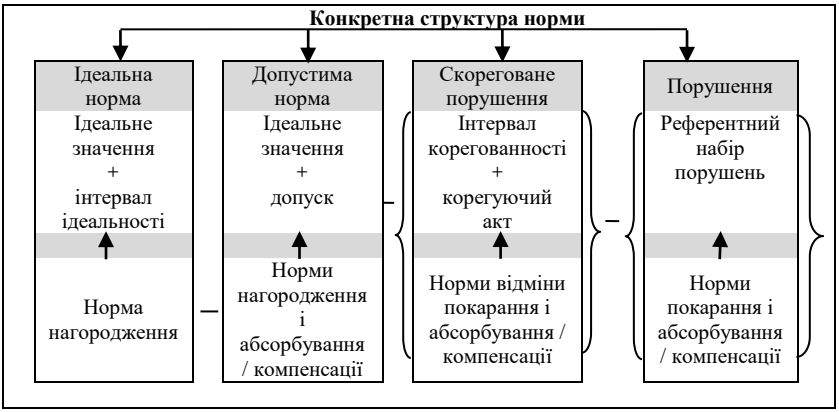

Рис. Структура норми за В.Я. Дубровським

Надійна людина чітко встановлює конвенційні норми та межі взаємодії, тестує реальність у процесі виконання домовленостей, скореговує

порушення (нормувальні компенсаторні дії) та, у разі потреби, діалогічно створює нові стандарти, норми, межі. Якщо ж інновації нездатні абсорбуватися та компенсуватися за рахунок зусиль кооперантів, надійна особа покладає на себе обов'язок розробки додаткових засобів та заходів щодо засвоєння цих інновацій іншими людьми та щодо змін норм та меж домовленостей.

Згідно ідей В.Я. Дубровського (рис.1, [1, с. 35-39]) усі ті інновації, що не проходять та не сприймаються кооперантами (не призводять до змін домовленостей, моральних, юридичних норм тощо) є передчасними або невиправданими з огляду на їх матеріальну, часову тощо витратність. Саме такі зміни соціальних меж і є порушенням особистісної та групової надійності.

Висновки та перспективи дослідження. Усвідомлення власних меж та співвіднесення їх із соціальними межами дає людині можливість поєднання особистісної надійності та свободи, та як результат особистісного зростання, самодетермінації, самоактуалізації й самостійного вибору та реалізації власного життєвого шляху. За умов єдності процесів усвідомленості та діяльності щодо зміни меж «Я» людина вбачає у межах не бар'єри (обмеження, кордони), а можливості взаємодії. Завдяки рефлексії обмежень людина отримує низку можливостей: здійснює пошук смислу, підіймається над ситуацією у критичні моменти життя, реалізує загальнолюдські цінності; змінює межі долі та своє ставлення до неї, знаходить нові форми та шляхи, пов'язані з виявленням можливостей, новим стилем життя; стає успішнішою у житті на основі безмежного пізнання; у процесі усвідомлення чинників соціальних норм та стандартів досягає більшого ступеня інтегрованості та душевної гармонії.

Список використаних джерел

1. Дубровский В. Я. Очерки по общей теории деятельности / В. Я. Дубровский. – М. : ННФ «Институт развития им. Г. П. Щедровицкого», 2011. – 576 с.

2. Клауд Г., Таунсенд Д. Барьеры / Генри Клауд, Джон Таунсенд. – СПб. : Мирт, 1999. – 381 с.

3. Колесникова И. В. Проблема границы и пограничные особенности человеческого бытия : автореферат дис. кандидата философских наук : 09.00.01 / И. В. Колесникова. – Магнитогорск, 2009. – 19 с.

4. Крук В. М. Психология обеспечения личностной надежности специалиста: монография / В. М. Крук. – М. : Изд-во : НИИ радиоэлектроники и лазерной техники МГТУ им. Н. Э. Баумана, 2012. – 376 с.

5. Кузьмина Е. И. Психология свободы : теория и практика / Е. И. Кузьмина. – СПб. : Питер, 2007. – 336 с.

6. Нартова-Бочавер С. К. Человек суверенный : психологическое исследование субъекта в его бытии / Софья Кимовна Нартова-Бочавер. – СПб. : Питер, 2008. – 400 с.

7. Особистість у розвитку : психологічна теорія і практика : монографія / за ред. С. Д. Максименка, В. Л. Зливкова, С. Б. Кузікової. – Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2015. – 430 с.

8. Пушкин В. Г. Проблема надежности. Филос. очерк. – М. : «Наука», 1971. – 191 с.

9. Сарычев С. В., Чернышев А. С. Социально-психологические аспекты надежности группы в напряженных ситуациях совместной деятельности / С. В. Сарычев, А. С. Чернышев. – Курск : Изд-во КГПУ, 2000. – 164 с.

10. Тоба М. В. Категорія «групова норма» в соціальній психології : монографія / М. В. Тоба. – К. : Сталь, 2011. – 434 с.

ШАПОВАЛОВ В.А., *эксперт-психолог, полиграфолог, заместитель директора Украинского бюро психофизиологических исследований и безопасности, секретарь координационного совета Коллегии полиграфологов Украины*

ОБОСНОВАНИЕ КОМПЛЕКСНОГО ПОДХОДА ПРИ ОСУЩЕСТВЛЕНИИ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ОЦЕНКИ ДОСТОВЕРНОСТИ СООБЩАЕМОЙ ИНФОРМАЦИИ

Как известно, существует два основных направления (подхода) в оценке достоверности сообщаемой информации.

1. Инструментальная детекция лжи с применением компьютерного полиграфа и других технических средств.

2. Неинструментальная детекция лжи. В основе данного направления лежит психологическая оценка вербальных и невербальных критериев, а именно содержательная составляющая высказываний, вокальные компоненты речи и мимико-пантомимические проявления исследуемого субъекта.

Данные направления не являются альтернативой друг другу, а дополняют друг друга.

Специалисты, работающие в направлении неинструментальной детекции лжи, используют анализ речи и невербальных проявлений в сочетании. Однако, как правило, представители данного направления подразделяются еще на две категории:

1-я категория – это специалисты, в большей мере опирающиеся на невербальные критерии, которые при их выявлении могут оцениваться и сопоставляться с содержанием высказываний и с учетом контекста ситуации. К этим специалистам относятся профессиональные дознаватели, следователи, психологи, психодиагносты, профайлеры.

Профайлинг («англ. profile» – профиль) – это понятие, обозначающее

совокупность психологических методов, методик оценки и прогнозирования поведения человека на основе анализа наиболее информативных частных признаков, характеристик внешности, невербального и вербального поведения. Изначально термин «профайлинг» (профилирование) употреблялся в контексте составления поискового психологического портрета (профиля) неизвестного лица по следам на месте преступления.

Невербальные критерии рассматриваются как индикаторы стресса на определенный вербальный или визуальный стимул, что позволяет предположить на основе зарегистрированных признаков (критериев) в поведении исследуемого субъекта наличие неправдивых ответов или высказываний. Данные признаки в литературе также имеют название «критерии лжи» или «признаки недостоверности».

2-я категория – это специалисты, которые за основу берут анализ речи (контент-анализ, психолингвистика, психосемантика), а невербалика расценивается как дополнительный канал информации. Контент-критерии, которые используются при осуществлении анализа речи, подразделяются на «критерии правды», или «признаки достоверности», и соответственно «критерии лжи».

Независимо от того, какая методология лежит в основе подхода специалиста, он неизбежно сталкивается с рядом субъективных факторов, которые в значительной мере могут повлиять на достоверность результатов его исследования и увеличивать так называемую субъективную, личную погрешность. К субъективным факторам, влияющим на достоверность исследования, можно отнести:

1. Навязанная гипотеза – это однобокое предоставление информации заказчиком исследования на основе собственных домыслов и предположений. Если специалист в сфере неинструментальной детекции лжи не обладает достаточной профессиональной зрелостью и способностью критично оценивать навязанные «совершенно очевидные факты», то указанный субъективный фактор может косвенно оказать влияние на принятие решения.

2. Социальная перцепция – это восприятие внешних признаков человека, сопоставление их с его личностными характеристиками, толкование и прогнозирование на этом основании его действий и поступков.

К примеру, при производстве баллистической, дактилоскопической экспертизы, у специалиста при оценке имеющихся данных не происходит столкновения с личностью подозреваемого, обвиняемого и др. При проведении судебно-психологических экспертиз и/или любых других психологических исследований, где объектом исследования является человек и его речевая и невербальная продукция, существует риск неосознанно попасть под влияние социальной перцепции. То есть, специалист должен иметь способность осознавать возникающее психологическое субъективное отношение (проекцию) к исследуемому субъекту в ходе общения или наблюдения за ним с точки зрения «нравится – не нравится», «приятный –

неприятный» и пр. Особенно это касается случаев, когда объектом исследования являются представители противоположного пола по отношению к специалисту. В случае доминирования неосознанного «положительного впечатления» по отношению к исследуемому субъекту могут быть пропущены признаки, которые будут указывать на ложь или сокрытие информации.

3. Парадоксы, связанные с сочетанием правды и лжи в сообщаемых сведениях. Парадокс заключается в том, что в правдивых показаниях могут быть элементы лжи, например, стремление исследуемого субъекта приуменьшить свою роль в расследуемом событии, представить свою позицию с точки зрения социальной желательности, стремление скрыть истинные мотивы своих поступков или значимых участников расследуемого события и т. п., что без комплексного подхода может привести к тому, что из-за регистрации каких-либо несогласованностей в деталях показания могут быть целиком поставлены под сомнение лицом, дающим им оценку. Так и в ложные, полностью сфабрикованные показания могут быть искусно вплетены какие-либо действия или события, которые происходили в реальности и могут быть подтверждены другими лицами, однако на самом деле происшедшие в другое время и умышленно включенные исследуемым субъектом для создания более правдоподобной лжи.

Также следует отметить, что признания в совершении того или иного правонарушения практически всегда содержат не отражающие действительность сведения, это обусловлено как невольными искажениями, так и преднамеренной ложью, а признание, адекватное фактам, никогда не бывает абсолютно достоверным, потому что «истинное признание» – это субъективно аутентичный рассказ, который содержит реконструктивные и конструктивные элементы.

Вышеперечисленные субъективные факторы в значительной степени могут влиять на построение рабочих гипотез и их последующую проверку в ходе исследования. При проверке рабочих гипотез также имеет свое скрытое влияние эффект, известный в социологии под названием ***«эффект Пигмалиона»*** (эффект Розенталя). Суть данного эффекта заключается в проявлении предубежденности экспериментатора, которая влияет на результат эксперимента. Это один из факторов, угрожающих внутренней валидности. Может проявиться на любой стадии исследования и в любой науке. Возможно, корни данного эффекта кроются в «профессиональном эгоизме», в стремлении отстаивать свою точку зрения и оценивать ее как единственно правильную. Ощущение своей исключительной проницательности и безупречности собственной логики делает слепым по отношению к фундаментальным ошибкам, возникающим при построении гипотез и их последующей проверке.

Психологическая оценка достоверности информации может осуществляться оперативно и экспертно, то есть:

– ***оперативная оценка*** предполагает оценку сообщаемых сведений

непосредственно «здесь и сейчас», в ситуации включенного наблюдения (во время дознания, деловой беседы, переговоров и т. п.), т. е. в тех ситуациях, когда выводы необходимо предоставлять либо использовать сразу после акта коммуникации (например, сразу после переговоров подписывать договор или нет, и т. п.). Для осуществления оперативной оценки специалист должен обладать специальными познаниями, а именно – иметь в своем инструментарии набор диагностических критериев (психологических признаков), которые в ходе коммуникативного акта подлежат выявлению, качественному анализу и интерпретации с учетом контекста ситуации их проявления. Оперативный вид оценки требует высокого профессионализма и большого полевого и экспертного опыта, т. к. наиболее подвержен влиянию перечисленных субъективных факторов из-за отсутствия времени на переосмысление и применение специальных аналитических процедур;

– под ***экспертной оценкой*** подразумевается комплексное исследование вербальных и невербальных проявлений исследуемого субъекта, зафиксированных в аудио- и видеозаписях. Для осуществления экспертной оценки только лишь качественного анализа диагностических критериев недостаточно, необходимо применение комплекса аналитических процедур, в которых диагностические критерии организованы, имеют формализованный алгоритм регистрации и, помимо качественного анализа, подлежат количественной оценке, что позволяет делать выводы на основе всей совокупности зарегистрированных критериев, а не отдельно взятых из контекста ситуации, что значительно снижает влияние субъективных факторов.

Прежде чем мы приступим к обзору непосредственно методик, следует осветить проблематику применения методов к конкретной ситуации исследования. Под ситуацией исследования подразумеваются конкретные мероприятия, в которых проводились интервью, опрос, беседа, переговоры и др. Психологическому анализу подвергаются все участники мероприятия, а также учитывается контекст ситуации.

По мнению автора данной статьи, не является эффективным применение разрозненных признаков лжи или правды к любой исследовательской ситуации. В связи со сложностью объекта и предмета исследования, в сфере неинструментальной детекции лжи является недостаточным построение выводов только на основе интерпретации разрозненных признаков. Для обеспечения точности вывода и уменьшения вероятности ошибки (грубой погрешности) необходимо использовать совокупность психологических признаков, как достоверности, так и недостоверности, организованных в методические рамки. Именно методические рамки позволяют снижать субъективную, личную погрешность, а научно-теоретическая и практическая проработанность методики должна снижать методическую погрешность, в противном случае вывод останется на уровне «пересказанного собственного впечатления эксперта об увиденном».

Субъективные/операторные/личные погрешности – погрешности,

обусловленные степенью внимательности, сосредоточенности, подготовленности и другими качествами оператора.

Рассмотрим некоторые из наиболее известных методик, которые применяются специалистами разных стран при проведении судебных экспертиз и служебных расследований.

Оценка валидности утверждений (CBSA). Основываясь на результатах работы шведских и немецких специалистов, М. Стеллер и Г. Кенкен составили перечень содержательных контент-критериев и описали процедуру, которая получила название «оценка валидности утверждений», или ОВУ. Основой данной методики является процедура под названием CRITERIA-BASED STATEMENT ANALYSIS (CBSA), что в переводе означает «Контент-анализ по установленным критериям». В основе методики лежит гипотеза Ундойча, которая предусматривает, что описание реальных воспоминаний качественно отличается от сфабрикованных сведений. Главная цель этой методики – установить, достоверны ли показания детей, которые предположительно подвергались сексуальному насилию.

Методика состоит из 3-х этапов:

1. ***Проведение структурированного интервью.*** На основе общих психологических принципов были разработаны специальные требования к проведению интервью, позволяющие получить от ребенка как можно больше информации, побуждая его к свободному описательному рассказу о происшедших событиях. Интервью записывается на аудио- или видеоносители. Затем эта запись переводится в текст с сохранением особенностей высказываний, чтобы впоследствии иметь возможность провести контент-анализ результатов интервью.

2. ***Контент-анализ на основании установленных критериев (CBSA).*** Второй этап методики позволяет, придерживаясь определенной схемы, оценить содержательные и качественные характеристики анализируемого утверждения. Всего для оценки утверждений используется 19 содержательных критериев, например: логическая структура, описание взаимодействия, воспроизведение разговоров, неожиданные затруднения во время происшествия, необычные подробности, точно воспроизведенные, но неверно истолкованные подробности, внесение коррективов по собственной инициативе, и др.

3. ***Оценка результатов CBSA с помощью ряда вопросов.*** Для повышения точности и надежности метода был разработан так называемый «Проверочный лист для оценки валидности». В него вошли следующие характеристики: неадекватность языка и знаний, неадекватность аффекта, внушаемость, ненадежная мотивация к предоставлению информации, несопоставимость с законами природы, несовместимость с другими утверждениями, и др.

Также имеются опубликованные исследования, посвященные применению этой методики с целью оценки показаний подозреваемых и обвиняемых. Результаты исследования с применением ОВУ принимаются

судами Германии, Нидерландов, США и Канады.

Мониторинг реальности (Reality Monitoring). В 1981 году Марсия Джонсон (Marcia K. Johnson) и Кэрол Рэйи (Carol L. Raye) опубликовали статью, посвященную методу «Мониторинг реальности» (Reality Monitoring), в котором изложили свои соображения и открытия, касающиеся особенностей функционирования памяти.

Согласно своим исследованиям М. Джонсон и К. Рэйи делали акцент на том, что воспоминания о реально пережитых событиях приобретаются посредством перцептивных процессов, а потому, как правило, содержат в себе перцептивную информацию (визуальные подробности, звуки, запахи, вкус и осязательные ощущения), контекстуальную информацию (детали о месте и времени события) и аффективную информацию (подробности о чувствах, испытанных индивидом в ходе события). Воспоминания о воображаемых событиях, как правило, основываются на когнитивных операциях, а именно – мыслях и рассуждениях. Они обычно более расплывчаты и противоречивы.

На основе проведенных исследований был предложен перечень из 8 контент-критериев. Во многом критерии мониторинга реальности похожи по своему содержанию с критериями CBSA, однако одним из главных отличий метода является появление критерия лжи (№8 – когнитивные операции), а также то, что данный метод может использоваться не только с детьми, перенесшими сексуальное насилие, но и со взрослыми по разным видам преступлений.

Научный контент-анализ (SCAN). Научный контент-анализ (Scientific Content Analysis (SCAN)) разработан бывшим лейтенантом Департамента израильской полиции Авиноамом Сапиром (Avinoam Sapir).

Метод SCAN в большей мере зависит от анализа заявления (рассказа, письменных пояснений), а не от наблюдения за невербальными проявлениями. Основная идея заключается в том, что структура и содержание заявления субъекта позволяют выявить, есть ли попытка обмана. Как отмечает А. Сапир, если субъект пытается ввести в заблуждение, он должен суметь не только скрыть важные детали, но также хорошо увязать и другие обстоятельства дела, чтобы его версия соответствовала известным фактам. Данный интеллектуальный процесс часто оставляет «следы», что приводит к несоответствиям между утверждениями или появлению пробелов в изложении.

Для проведения исследования подозреваемому предлагается в письменном виде подробно изложить, что он знает о происшедшем инциденте и как он это может объяснить. Полученное от подозреваемого письменное описание происшедшего разделяется на три части:

– что происходило до инцидента;

– сам инцидент;

– что происходило после инцидента.

Согласно А. Сапир, как правило, в правдивом письменном заявлении

20% от всего текста составляет 1-я часть (что происходило до инцидента), 50% – сам инцидент, и 30% – что происходило после. Данное процентное соотношение объясняется тем, что тот из подозреваемых, который действительно является причастным к инциденту, неосознанно стремится больше внимания уделять тому, что происходило до и после инцидента, а сам инцидент излагает схематично, пытаясь скрыть свою причастность. Для анализа заявления также используются контент-критерии.

В методику SCAN в том числе входит специально разработанная анкета, которая включает четыре типа вопросов: открытые вопросы, специальные вопросы, чтобы заставить причастного лгать, проективные вопросы для оценки непроизвольных речевых сигналов, вопросы, помогающие выявить правдивых подозреваемых. В результате контент-анализа речевой продукции в виде письменного описания инцидента и ответов на вопросы SCAN анкеты, экспертами делается вывод относительно возможной причастности подозреваемого к совершению преступных действий. В результате научных исследований методика SCAN оказалась достаточно эффективным средством оценки достоверности сообщаемой информации свидетелем, подозреваемым и активно применяется многими правоохранительными органами и разведывательными агентствами по всему миру.

Методика психологической оценки достоверности показаний в юридической практике Шаповалова В.А. – это комплекс специальных процедур, разработанных для психологического исследования вербальных и невербальных проявлений подследственного (исследуемого субъекта) при проведении допроса, следственного эксперимента и других следственных действий, зафиксированных на видеозаписи.

Под понятием «достоверность» подразумевается психологический аспект отражения действительности, который не является тождественным юридическому критерию достоверности.

В основе методики лежит гипотеза Ундоича, которая предусматривает, что описание реальных воспоминаний качественно отличается от сфабрикованных сведений. Изложение реально пережитого события и рассказ о вымышленном событии в своей основе имеют различные текстообразующие закономерности, выявление которых с высокой долей вероятности позволяет судить о ложности или достоверности сообщаемых сведений. Каждая из процедур методики направлена на выявление конкретных текстообразующих закономерностей.

Психологические закономерности текстообразования показаний – это механизмы образования текста с точки зрения теории текстообразования, правил речевой коммуникации, психолингвистических закономерностей общения, принципов отражения действительности в речи. Указанные закономерности лежат в основе структуры, содержания, экспрессии речи, а также ее мимико-пантомимического сопровождения (невербальные средства).

Исследование с помощью указанной методики наиболее целесообразно

проводить в случаях, когда на начальных этапах следственных действий подследственный давал признательные показания, а потом отказывался от них, мотивируя тем, что в ходе следствия на него оказывалось недопустимое психологическое и физическое воздействие, в результате которого он оговорил себя.

Таким образом, основной целью исследования с помощью данной методики является установление психологических признаков достоверности или недостоверности в показаниях подследственного, что позволяет сделать вывод на основе зарегистрированного комплекса психологических признаков, переживал ли подследственный в действительности изложенное им событие или сообщаемые сведения о событии полностью или частично сфабрикованы.

Психологические признаки достоверности – это единицы речи, включающие в себя перцептивную информацию (визуальные подробности, звуки, запахи, вкус и ощущение), контекстуальную информацию (детали о месте и времени события), информацию о действиях / взаимодействиях и аффективную информацию (описание эмоций, возникших в ходе события), которые в некоторых случаях могут сопровождаться жестами-иллюстраторами и мимико-пантомимическими проявлениями. Данные признаки отражают различные стороны объективной действительности. Всего используется 43 признака.

Психологические признаки недостоверности – это содержательные и вокальные единицы речи, мимико-пантомимические проявления, которые являются индикаторами стресса и активного мыслительного процесса, затрудняющего свободное изложение показаний. Всего используется 25 признаков.

Заканчивая обзор методик ниже в таблице 1 представлена классификация «ситуаций исследования», «целей», которые могут достигаться при анализе данных ситуаций, а также психологический инструментарий, который, по мнению автора статьи, является наиболее адекватным.

Таблица 1

№	**Ситуация исследования**	**Цель исследования**	**Инструментарий для исследования**
1	**Слабоструктурированное интервью** (опрос, допрос, интервью).	1. Психологическая оценка достоверности сообщаемых сведений. 2. Выявление скрываемой информации.	Применение отдельных аналитических процедур: – качественный и количественный анализ психологических признаков достоверности, недостоверности в речи и поведении; – сравнительный анализ; – содержательный (семантический) анализ высказываний и др.

Продовження табл. 1

2	**Диалог** (беседа, переговоры, в том числе по телефону).	1. Психологическая оценка достоверности сообщаемых сведений участников диалога. 2. Выявление скрываемой информации. 3. Анализ затрагиваемых тем в диалоге, выявление стратегий и методов психологического воздействия.	Применение отдельных аналитических процедур: – качественный анализ психологических признаков достоверности, недостоверности в речи и поведении; – содержательный (семантический) анализ высказываний.
3	**Специальное интервью** (допрос, опрос, при расследовании преступлений, частных и служебных расследова ниях, интервью перед тестированием на полиграфе).	1. Психологическая оценка достоверности сообщаемых сведений. 2. Выявление скрываемой информации.	1. Применение методик Reid Technique, FACS, MITT, CBSA, FAINT. 2. Оценка на основе стереотипов ответов причастных и непричастных лиц.
4	**Свободный рассказ относительно конкретного события в прошлом** (монолог).	1. Психологическая оценка достоверности сообщаемых сведений. 2. Выявление скрываемой информации.	1. Применение методик CBSA, SCAN, Reality Monitoring, Методика психологической оценки достоверности показаний в юридической практике Шаповалова В.А.

Таким образом, для того чтобы получить наиболее надежный и точный результат по конкретной исследовательской ситуации и снизить влияние субъективных факторов, необходимо применение комплексного подхода. Под комплексным походом подразумевается использование специальных методик, которые включают в себя описание стереотипов поведения причастных / непричастных лиц, регистрацию по определенному алгоритму наиболее широкого спектра психологических признаков, возможность их интерпретации, как по отдельности, так и в комплексе, на основе общих закономерностей, что позволит получить наиболее точный результат при проведении исследования.

Список использованной литературы

1. Фрай О. Ложь. Три способа выявления. Как читать мысли лжеца. Как

обмануть детектор лжи / О. Фрай. – СПб. : Прайм-Еврознак, 2006. – 284 с.

2. Енгалычев В. Ф., Кравцова Г. К., Холопова Е. Н. Судебная психологическая экспертиза по выявлению признаков достоверности/недостоверности информации, сообщаемой участниками уголовного судопроизводства (по видеозаписям следственных действий и оперативно-разыскных мероприятий) : монографія / В. Ф. Енгалычев, Г. К. Кравцова, Е. Н. Холопова. – М. : Юрлитинформ, 2016. – 328 с.

3. Шаповалов В. А. Методика определения психологических признаков достоверности/недостоверности в юридической практике : методическое пособие / В. А. Шаповалов. – К. : Кафедра, 2013. – 108 с.

4. Шаповалов В. А. Методы психологической оценки достоверности сообщаемой информации : методическое пособие / В. А. Шаповалов. – К. : Освита Украины, 2016. – 160 с.

5. Экман П. Психология эмоций / П. Экман, пер. с англ. В. Кузина. – СПб. : Питер, 2010. – 336 с.

6. Steller M. & Köhnken G. Criteria-based statement analysis. U : Raskin, D.C. (ur.) Psychological methods in criminal investigation and evidence / M. Steller & G. Köhnken. – New York : Springer Publishing Company, 1989. – P. 217-245.

7. Ekman P. and Friesen W. Facial Action Coding System : A Technique for the Measurement of Facial Movement. Consulting Psychologists Press / P. Ekman and W. Friesen. – Palo Alto, 1978.

8. Johnson M. K. & Raye C. L. Reality monitoring / M. K. Johnson & C. L. Raye // Psychological Review. – 1981. – Vol. 88. – №1. – P. 67-85.

9. Nathan J. Gordon, William L. Fleisher. Effective Interviewing And Interrogation Techniques / Nathan J. Gordon, William L. Fleisher. – Academic Press, 2011. – 400 p.

10. Smith N. Reading between the Lines : An evaluation of the Scientific Content Analysis technique (SCAN) / N. Smith. – London, 2001.

11. Sapir A. Scientific Content Analysis (SCAN) / A. Sapir. – Phoenix, Arizona : Laboratory of Scientific Interrogation, 1987.

12. Fred E. Inbau John E. Reid Joseph P. Buckley Brian C. Jayne. Criminal interrogation and confessions. – JONES & BARTLETT LEARNING, 2013.

13. Raymond C. Morgan. Morgan Interview Theme Technique (MITT). – Publisher : Institute for Criminal Behavioral Science. Ramona, CA, 2007. – 82 p.

14. Undeutsch U. The development of statement reality analysis. In J. C. Yuille (Ed.), Credibility assessment. – Dordrecht : Kluwer, 1989. – P. 101-119.

ФАЛЬКОВСЬКА Л.М., *старший викладач*
кафедри соціальної та практичної психології
Житомирський державний університет
імені Івана Франка

РІВНІ ПСИХОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ СПРАВЕДЛИВОСТІ

Психологічний аналіз поняття справедливості, представлений у психології *дальнього* (W. Austin, S. Brams, R. Cohen, F. Crosby, J. Darley, M. Deutch, R. Folger, J. Greenberg, E. Kagan, C. Kulik, F. Lamb, M. Lerner, K. Leung, T. Lickona, M. Mark, G. Mikula, J. Miller, T. Pittman, J. Rodin, H. Reis, L. Skitka, W. Stephan, T. Tyler, E. Walster та інші) та *ближнього* (М.І. Воловікова, О.О. Голинчик, О.О. Гулевич, М.В. Медведченкова, К. Муздибаєв, Л.М. Сосніна та інші) *зарубіжжя* в основному описує теоретичний та емпіричний ракурс вивчення уявлень про справедливість залежно від культурного, етнічного та правового контексту.

Виходячи з того, що формування уявлень про справедливість окремою особистістю чи групою «страждає» на багатовимірність її принципів, неясними є шляхи, способи та соціально-культурний контекст формування цих уявлень, очевидним постає необхідність аналізу рівнів розуміння справедливості. Пропонуємо виокремити три рівня аналізу: ірраціональний, раціональний та надраціональний.

Ірраціональні переживання справедливості/несправедливості. Первинним детермінуючим чинником поведінки особистості є архетипи як успадкований латентний досвід попередніх поколінь. Аналітична складність виявлення архетипів полягає у тому, що (і це підкреслював К. Юнг) вони є недоступними для безпосереднього сприймання. Єдиний шлях визначення їх полягає у аналізі проекцій, що мають місце у реальному житті. Традиційно за такі проекції беруться міфи, легенди, перекази, однотипність древніх космогоній тощо. Архетипи постають у вигляді архаїчної оптики, крізь яку людина сприймає світ, маючи при цьому мало ступенів свободи у його інтерпретації.

Етимологія слова справедливість у православній культурі є дуже глибокою, як зазначає Т.Ю. Якушева [1, с. 208-215], «обидві частини слов'янського слова «справедливість», можна тлумачити його як «вєдати» «Правь», або ще глибше – «вєдать с Правью». Авторка зазначає, що в православній культурі концепт справедливості утворює своєрідну смислову лакуну, яка заповнюється ситуативно при оцінці ситуації, тому ні звичай, ні церковні заповіді, ні закони не можуть претендувати на роль еталону, бо точкою відліку за даних обставин постає ініціююча дія.

Дзеркальним антиподом Правди у давньоруської ментальності була «Кривда», тобто крива, неправильна, брехлива сутність. У чисельних оповідках, казках, прислів'ях та приказках Кривда постає не тільки антиподом добра та правди, а й відчувається вказівка на те, що земля є

місцем її перебування, проте для нашої ментальності характерною є риса – віри у вищу Правду – Справедливість, хоча її немає у Яві, тобто у реальному житті.

Окрім колективного несвідомого переживання і сприймання правової взаємодії, існують ще індивідуально-своєрідні форми чуттєвого ірраціонального ставлення до справедливості/ несправедливості, що виявляють себе у феноменах «віри у справедливий світ» [3] та чутливості до несправедливості [4].

«Віра у справедливий світ», на думку дослідника даного феномену М. Лернера, постає у вигляді соціальних установок, за якими більшість людей вважають, що оточення має в собі внутрішню властивість справедливості. Цей феномен, як засвідчує автор, призводить до зменшення чеснот жертви злочину чи нещасного випадку ще й до приписування їй більшої відповідальності. «Віра у справедливий світ» впливає на: прийняття міфу про зґвалтування [5], атрибуцію відповідальності жертв (злочинця) нещасного випадку чи злочину, оцінку хворих людей, ставлення до зірок, оцінку виконаного завдання.

Чутливість до несправедливості визначають як гостроту реагування на порушення справедливості та бажання її відновити [6 та ін.]. Чинники, що впливають на чутливість до несправедливості: високий рівень нейротизму, особливості ситуації та ролі в ній. Серед наслідків чутливості до несправедливості відносять: гостру реакцію на депривацію; розбіжності у розумінні реального та ідеального стану речей; незадоволеність життям, роботою, психосоматичним станом тощо.

Отже, ірраціональний рівень розуміння справедливості є базовим, оскільки має у згорнутому вигляді готові зразки поведінки з відповідною її мотивацією: архетипічне розуміння справедливого, що дає можливість на інтуїтивному рівні приймати рішення; трансформований та певним чином опрацьований емоційний досвід, що виявляє себе у чутливості до несправедливості чи у вірі у справедливий світ тощо. Втім, така регуляція не являється адаптивною, оскільки людина перебуває у стані об'єкта зовнішніх та внутрішніх регуляційних механізмів, тому вона не спроможна діяти усвідомлено, адекватно обставинам чи ситуації.

Раціональний рівень розуміння справедливості. Формування нормативно-правового досвіду ускладнюється протягом онтогенезу як ускладнюється розуміння, систематизуються знання. Засвоєння досвіду справедливості/несправедливості у процесі соціального розвитку призводить до формування в особистості відповідного персонального конструкту – класифікаційно-оціночного еталону, що перевіряється суб'єктом на власному досвіді. Людина конструює реальність (тлумачить її), висуваючи систему конструктів, всередині якої ці факти набувають сенсу. Впорядкованість системи конструктів, що описують справедливість залежить від накопиченого досвіду перебування особистості у нормативно-правових ситуаціях, професійних інтересів та загальної когнітивної складності

суб'єкта.

Прагнення до розуміння, до взаєморозуміння, з точки зору науковців когнітивного напрямку, є потягом до активності. Ця ідея була покладена в основу теорії структурної збалансованості Ф. Хайдера [7], теорії когнітивного дисонансу Л. Фестінгера [8] та інших. Головним мотивуючим чинником активності людини, на думку цих авторів, є потреба у встановленні відповідності, збалансованості її когнітивної структури. Отже, всі вчинки і дії людина здійснює заради побудови у своїй свідомості несуперечливої гармонійної картини світу, збалансованої картини міжособистісних стосунків.

Конструкт справедливості як спосіб тлумачення світу постає у вигляді біполярної вісі або системи вісей (залежно від рівня когнітивної складності суб'єкта), в межах якої здійснюється аналіз, оцінювання та інтерпретація певної нормативно-правової ситуації як близької до одного з дихотомічних полюсів. Ця вісь буває, часом, непропорційно навантажена: людина схильна уважніше ставитись до ситуації несправедливості, у той час, коли ситуації справедливості залишаються непоміченими («бо так має бути», «так природно – нічого дивного у цьому немає»). Пересічна людина, описуючи справедливість, буде рухатись від протилежного, бо так їй зрозуміліше, так очевидними постають протиріччя, конфлікт; рельєфною постає сама ситуація, і, головне, вона є більш зрозумілою, раціонально представленою.

Зважена, раціонально представлена позиція є менш хиткою та незалежною від зовнішніх обставин, аніж ірраціональна. Переживання несправедливості у випадку раціонального конструктивного аналізу ситуації відходить на другий план, а тому забезпечує більш адаптивне поводження у нормативно-правовій ситуації. Апріорне бачення світу як далеко не справедливого теж убезпечує від багатьох ризиків, бо немає потреби у низці захисних механізмів, що дезадаптують і блокують поведінку; є чітке усвідомлення меж можливого (відсутність ілюзій); є можливість раціонального вибору найоптимальнішого варіанту дії з актуалізованого власного досвіду тощо.

Отже, раціональний рівень розуміння справедливості в оцінці нормативно-правової ситуації зумовлюватиме найбільш адаптивну поведінку суб'єкта у правовому полі, оскільки у повній мірі репрезентуватиме досвід особистості, що спирається на особистісні конструкти; помірковане ставлення до правової системи (правовий релятивізм) та вибір відповідального типу поведінки (толерантної, лояльної, гнучкої тощо).

Екзистенційно-ціннісний рівень переживання справедливості. Серед потужних регуляторів правової поведінки – ідеї, смисли, цінності та інтуїція, посідають особливе місце. Саме вони залишають глибокі сліди в історії людства, якщо накладаються на амбітність лідерів, або занапащають життя цілих груп, якщо смислові утворення представників цих груп не відповідають ідеології тоталітарної системи. Справедливість як смисл, провідна ідея, яка рухає думку, теорію, особистісне зростання, складає основу людського та

соціального буття. Цінність справедливості для суб'єкта чи спільноти зазвичай наповнюється смислом тоді, коли вона набуває певної гостроти, значимості для них – у ситуації її браку чи в ситуації несправедливості.

Отже, справедливість як цінність може виступати лише у контексті з людиною в результаті здійснення нею оцінки. У переживанні смислу справедливості, людина прагне збагнути істину, свідомо відмовляючись від суб'єктивності. Водночас, оцінюючи ситуацію як справедливу чи несправедливу, першочергового значення набуває суб'єктивний смисл, який викриває значимість її для людини.

Смисл справедливості передбачає одночасне раціональне збагнення, закономірне знання з одного боку, і емоційну спонуку, волю – з іншого боку. В оцінці справедливості обов'язково є знання, досвід, проте вони, часом можуть набувати невиразних образних форм, які важко інтерпретувати, тому ми часто-густо мусимо спиратись на власну інтуїцію.

Ідея справедливості в усі часи набувала потужної особистісної та суспільної значимості, тому посідала та посідає панівне положення в усіх сферах людського буття – у мистецтві і культі, моралі і праві, політичному та культурному житті людства. Смисл справедливості такий глибокий і невичерпний, що важко піддається науковому тлумаченню, але у художній та містифікованій формі вона легко упізнається. Почуття сенсу справедливості неможливо пояснити, його можна лише пережити.

Отже, екзистенційно-ціннісний рівень переживання справедливості передбачає, на наш погляд, аналіз таких її крайніх (в сенсі їх усвідомленості) психологічних складових як: смислові утворення та інтуїція (як згорнуте, вторинно раціональне знання).

Соціально-психологічні передумови та форми рефлексії правової діяльності суб'єкта у порядку їх зростання від архетипу – здорового глузду – до ментальних структур потребують детально зупинитись на інтуїтивному переживанні почуття обов'язку як чинникові поведінки людини. У тих взаєминах, де не відчувається присутності явного авторитету (закону, релігії, етикету тощо), поведінка реалізується інтуїтивно, спираючись на особистісний чи груповий конструкт справедливості, запускаючи такі інтуїтивні (згорнуті, вторинно раціональні) механізми регуляції поведінки: совість, обов'язок, альтруїзм тощо.

Людській психіці, властива тенденція випрацьовувати та давати готові інтуїтивно-правові рішення у ситуації балансу між добром і злом, внеском і віддачею, справедливим і несправедливим, які закріплюються у психіці людини чи спільноти як ідеї. Інтуїтивна складова у відчутті балансу справедливості/несправедливості постає найближчим до природи регулятором, засобом мотиваційного тиску на поведінку, первинним і найдревнішим «несвідомо вдалим масовим психічним пристосуванням».

Три рівня смислової регуляції, виокремленні Д.А. Леонтьєвим [9], по-різному виявляють сутність справедливості. Перший рівень смислової регуляції забезпечується особистісними смислами і смисловими установками

конкретної діяльності, які впливають і на свідомість, і на діяльність. Другий рівень – смислові конструкти та диспозиції, які проявляються у ефектах особистісно-смислової та установочно-смислової регуляції [9, с. 217]. Вищий рівень системи смислової регуляції утворюють особистісні цінності [9, с. 231], які є смислоутворюючими відносно всієї решти структур. Особистісні цінності у житті суб'єкта є незмінним і стійким джерелом смислоутворення, автономним по відношенню до конкретних ситуацій взаємодії суб'єкта зі світом.

Поза сумнівом, справедливість постає у житті людини і спільноти як цінність, що наповнюється особистісними смислами; як ідеал, якого слід прагнути; як смисловий конструкт, що постає у вигляді індивідуально-специфічної категоріальної шкали для оцінювання значимих для суб'єкта характеристик об'єктів та явищ дійсності.

Отже, здоровий глузд, розсудливість представлені у персональному конструкті, допомагають пояснити обставини як справедливі/несправедливі і прийняти найбільш адаптивне рішення, що складає суть раціонального рівня збагнення справедливості. І, зрештою, сутнісне проникнення у сенс подій та речей, стосуються екзистенційних переживань суб'єкта, часом, заважають адекватно оцінити обставини, спрогнозувати найкращі способи виходу із колізійної ситуації, або спрощують, інтуїтивно вказуючи на баланс ситуації у той чи інший бік – все це робить поведінку людини вкрай ідеалізованою, а тому вразливою.

Список використаних джерел

1. Якушева Т. Ю. Концептуализация «справедливости» в православной культуре / Т. Ю. Якушева // Философия. Культурология : Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского. Серия «Социальные науки». – 2008. – №1 (9). – С. 208-215.

2. Лобода Ю. П. Правова традиція українського народу (феномен та об'єкт загальнотеоретичного дискурсу) / Ю. П. Лобода. – Львів, 2009. – 170 с.

3. Lerner M. J., Simmons C. H. Observer's reaction to the «innocent victim»: Compassion or rejection? / M. J. Lerner, C. H. Simmons // Journal of Personality and Social Psychology. – 1966. – №4.

4. Бурбо Л. Пять травм, которые мешают быть самим собой / Л. Бурбо, пер. В. Трилиса. – К. : «София» ; М. : «Гелиос», 2001.

5. Боллмер Дж. Межличностные аспекты гипотезы о справедливом мире / Дж. Боллмер [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу : http://feministki.livejournal.com/434549.html

6. Rubin Z. & Peplau L. A. Belief in a just world and reactions to another's lot : a study of participants in the national draft lottery / Z. Rubin & L. A. Peplau // Journal of Social Issues. – 1973. – №29. – P. 73-93.

7. Heider F. Attitudes and cognitive organizations / F. Heider // Journal of Psychology. – 1946. – P. 107-112.

8. Фестингер Л. Теория когнитивного диссонанса / Л. Фестингер, пер. с англ. А. Анистратенко, И. Знаешева. – СПб. : Ювента, 1999. – 318 с.

9. Леонтьев Д. А. Психология смысла : природа, строение и динамика. – М. : Смысл, 1999. – 486 с.

ГУРКОВ В.Г., *студент 5 курсу*
спеціальності «Психологія»
Вінницький інститут Університету «Україна»;
науковий керівник: Найчук В.В., кандидат
психологічних наук, доцент

ВПЛИВ АКЦЕНТУАЦІЙ ХАРАКТЕРУ НА ПРОЯВИ ДЕСТРУКТИВНИХ СТАНІВ ОСОБИСТОСТІ

Актуальність**.** Дослідження емоційної сфери людини є актуальною проблемою психології. Емоційні стани виконують основну регулятивну функцію поведінки, а тому від сили вираженості станів та їх модальності у великій мірі залежить успішність будь-якої діяльності.

Основна діяльність старшокласників – навчання. Від успішності у навчанні значною мірою залежить майбутнє старшокласника. Негативні емоційні стани, як правило, відіграють деструктивну роль у будь-якій поведінки, в тому числі й у навчальній діяльності, формуванні самооцінки та загалом у відношенні до життя. Тому на сьогоднішній день проблема вивчення рівня вираженості деструктивних емоційних станів старшокласників є дуже актуальною. Особливо важливо виявити причини виникнення таких станів, які пов'язані як із ситуативними подіями старшокласника, так і з особистісними диспозиціями (чинниками), що можуть спонукати до виникнення таких станів.

У даній статті ми розкриваємо результати нашого дослідження – вплив акцентуацій характеру на прояв деструктивних станів особистості.

Поняття «акцентуація» вперше використав німецький психіатр і психолог, професор неврологічної клініки Берлінського університету Карл Леонгард. Ним була розроблена і описана класифікація акцентуацій особистості [3].

Акцентуації характеру – це крайні варіанти норми, при яких окремі риси характеру надмірно посилені, унаслідок чого виявляється вибіркова уразливість відносно певного роду психогенних впливів при достатній і навіть підвищеній стійкості до інших [3, с. 67].

У вітчизняній психології поширеною є інша класифікація акцентуацій, яка була запропонована відомим дитячим психіатром професором А.Є. Лічко. Він вважає, що акцентуації характеру подібні до психопатій. Головна їх відмінність від психопатій полягає у відсутності ознаки соціальної дезадаптації. Вони не є головними причинами патологічного формування особистості, але можуть стати одним з чинників у розвитку межових станів [4, с. 112].

На думку А.Є. Лічка, акцентуацію можна визначити як дисгармонійність розвитку характеру, гіпертрофоване вираження окремих його рис, що зумовлює підвищену чутливість особистості відносно певного роду впливів і утруднює її адаптацію в деяких специфічних ситуаціях [4, с. 85].

Деструктивні психічні стани можуть спричинятися внаслідок перевтоми, нервово-психічної напруги, невміння працювати з людьми та знаходити компроміс при вирішенні питань, а також внаслідок критичних ситуацій. Конкретні події в житті людини, як відмічає Ф.Є. Василюк, можуть викликати одночасно стрес, фрустрацію, конфлікт і кризу [6, с. 37].

Реакцією на складну ситуацію є деструктивні психічні стани – агресія, тривога, хвилювання, стрес.

Для діагностики впливу акцентуацій характеру на прояв деструктивних психічних станів старшокласників нами були використані наступні методики: «Акцентуації особистості» А. Лічко, опитувальник К. Леонгарда та Г. Шмишека, методика діагностики самооцінки прояву ситуативної та особистісної тривожності Ч. Спілбергера та Ю. Ханіна [1].

Аналізуючи отримані результати за методикою «Акцентуації особистості» А. Лічко можна зробити висновок, що найбільш акцентуйованими рисами характеру у старшокласників є емотивність (17% досліджуваних), паранояльність (12% респондентів) та епілептоїдність (17% старшокласників). А найменш вираженими є такі акцентуації, як істероїдність (2% респондентів), шизоїдність (2% досліджуваних) та репресивність (1% учнів-випускників).

Аналізуючи результати методики «Характерологічний опитувальник» К. Леонгарда та Г. Шмішека можна зробити висновок, що даній вибірці респондентів найбільш притаманною акцентуйованою рисою є гіпертимність, що становить 56% від загальної кількості вибірки. Для осіб даного типу характерний високий рівень оптимізму та життєрадісності, а також активність у діяльності та ініціативність.

Також, варто зазначити, що у більшості учнів-старшокласників (50%) виражена така акцентуація як екзальтованість, якій притаманний великий діапазон емоційних станів, бажання захоплюються чимось радісним і так само легко впадати у відчай.

Серед даної вибірки 54% учнів характерна демонстративність як акцентуація характеру. Для осіб цього типу є характерними схильність до «витіснення» зі свідомості тих оцінок, які є неприємними для образу «Я», прагнення за будь-яку ціну завжди бути в центрі уваги, притаманна завищена самооцінка, намагання приймати «бажане за дійсне».

Варто зазначити, що у 42% учнів групи досліджуваних проявляється емотивність як риса характеру. Це чутливі та вразливі люди, що відзначаються глибиною переживань у сфері тонких емоцій.

Для учнів випускних класів притаманна (55% вибірки) така риса характеру як тривожність. Це на нашу думку пов’язано з особливостями даного віку, відповідальністю та страхом перед майбутнім.

Такий тип акцентуації як дистимність (40% вибірки) та циклотимність (31% вибірки) найменш виражені.

Отже, можна зробити висновок, що найбільш акцентуйованими є, гіпертимність та екзальтованість. А найменш вираженими є педантичність та дистимніст.

За результатами проведеного нами дослідження з використанням методики дослідження тривожності Ч. Спілбергера та Ю. Ханіна, ми можемо зробити висновки, що для даної групи досліджуваних учнів 10-х та 11-х класів притаманний високий рівень як ситуативної, так і особистісної тривожності.

Отже, 12% респондентів проявляють низький рівень ситуативної тривожності, що свідчить про впевненість у своїх силах при відповідях біля дошки, написанні контрольних робіт тощо. Середній рівень прояву тривожності у певних ситуаціях виявили 56% опитуваних учнів. І найвищий рівень даного виду тривожності проявився у 32% вибірки.

За допомогою використання даної методики ми також отримали показники особистісної тривожності даної групи досліджуваних. Отже, ми виявили, що 4% досліджуваних мають низький рівень тривожності, середній рівень тривожності притаманний 63% вибірки, і найвищий рівень тривожності проявляється у 33% вибірки.

На нашу думку, такі показники ситуативної та особистісної тривожності пов'язані із складним періодом у житті старшокласника, з кризовими стресовими ситуаціями та різноманітними емоційними переживаннями, які трапляються в житті старшокласника.

Поведений нами кореляційний аналіз виявив, що негативних показників виявилося значно менше.

Ми відслідкували значимі кореляційні зв'язки між показниками проведених методик у більшості випадках кореляційних матрицях. Звідси можна зробити висновок, що показники різних методик тісно пов'язані між собою.

Отже, за кореляційним аналізом загальної вибірки ми виявили значимий позитивний зв'язок між показником астенія (тест А.Е. Лічко) та показником реактивної тривожності (методика Спілберга), який становить ≈ 0,33. Це означає, що зростання показнику за шкалою «астенія» призводить до підвищення ситуативної тривожності особистості та навпаки.

Також виявилися значимі позитивні кореляційні зв'язки між шизоїдністю (тест А.Е. Лічко) та особистісною тривожністю (методика Спілберга). Цей зв'язок становить ≈ 0,23. Приблизно такий самий ≈ 0,28 зв'язок ми виявили між емотивністю (тест А.Е. Лічко) та особистісною тривожністю (методика Спілберга). Ми також виявили значимі позитивні кореляційні зв'язки між параноальністю (тест А.Е. Лічко) та особистісною тривожністю (методика Спілберга). Цей зв'язок становить ≈ 0,27. Також виявилися значимі позитивні кореляційні зв'язки між тривожністю (тест А.Е. Лічко) та особистісною тривожністю, цей зв'язок становить ≈ 0,32. Така риса,

як тривожність, значимо пов'язана із емоційністю в роботі та спілкуванні , що пояснюється високою чутливістю, невпевненістю у собі, а також боязкістю показати себе в несприятливому вигляді.

Отже, можна зробити висновок, що різні типи акцентуацій характеру дійсно впливають на прояви деструктивних психічних станів особистості.

Список використаних джерел

1. Батаршев А. В. Диагностика темперамента и характера / А. В. Батаршев. – СПб. : Питер, 2014. – 368 с.

2. Заброцький М. М. Вікова психологія : навчальний посібник / М. М. Заброцький. – К. : МАУП, 2012. – 92 с.

3. Леонгард К. Акцентуированные личности / К. Леонгард. – К. : Вища шк. 2011. – 375 с.

4. Личко А. Е. Психопатии и акцентуации характера у подростков / А. Е. Личко. – СПб. : Питер, 2013. – 346 с.

5. Психология человека от рождения до смерти / Под ред. А. А. Реан. – СПб. : Прайм Еврознак, 2012. – 656 с.

6. Райс Ф. Психология подросткового и юношеского возраста / Ф. Райс. – СПб. : Питер, 2013. – 624 с.

КУХАР Ж.М., *студентка групи ПС-51с (з)*
Вінницький інститут Університету «Україна»;
науковий керівник: Котик І.О., кандидат психологічних наук, доцент

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ФАКТОРИ І ПРЕДИКАТОРИ ПСИХОЛОГІЧНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ МОЛОДІ

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень. Наразі психологічна наука все більше звертає увагу на благополуччя кожної окремої людини і розкриття його чинників: структуру та чинники формування психологічного благополуччя (Е. Дайнер, Л.В. Жуковська, О.А. Ідобаєва, Л.В. Куликов, К. Ріфф, А. Созонтов, Р.М. Шаміонов); вплив життєвих цілей на суб'єктивне благополуччя (Р. Еммонс); значущі взаємозв'язки психологічного благополуччя з батьківськими установками жінок (Л.В. Жуковська), самоактуалізацією (С.П. Пучкова), усвідомленістю життя (П.П. Фесенко), соціальною активністю (Р.М. Шаміонов); особливості психологічного благополуччя в умовах екстремальної життєдіяльності (О.С. Ширяєва); вікові (А.В. Вороніна) та гендерні (Р. Інглехарт) відмінності в переживанні психологічного благополуччя [1-3].

Психологічне благополуччя розглядається як багатокомпонентний феномен, що характеризує ступінь позитивного функціонування людини, реалізації її потенціалу, визначається за допомогою переважання позитивних емоцій, суб'єктивним відчуттям гармонії особистості, щастя, задоволеністю

життям і власними досягненнями. Проте не достатньо розглядається *взаємозв'язок цих компонентів із різними соціально-психологічними характеристиками особистості, у контексті її соціальних взаємозв'язків, що і стало завданням нашого дослідження*.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для побудови цілісної моделі благополуччя необхідно розглядати особистість у контексті її соціально-психологічних характеристик і домінуючих ставлень – до себе, інших людей, світу. Саме у визначенні внутрішньої структури благополуччя, в її взаємозв'язку з соціально-психологічними характеристиками особистості та параметрами, визначальними ставленнями особистості, можливе розуміння суті процесу здійснення людини як суб'єкта, реалізації повноцінного життя людини в світі, досягнення того психічного стану, при якому людина зможе відчувати весь власний потенціал. Максимальний потенціал такого благополучного стану може припадати на період молодості, коли соціально психологічні стосунки особистості стають вагомою детермінантою її розвитку і проявляються закономірності, що опосередковують особливості психологічного благополуччя.

Емпіричну базу дослідження склали вищі навчальні заклади міста Вінниці. Загальна вибірка – 180 осіб віком 17-25 років. З них 117 (65%) жінок і 63 (35%) чоловіки.

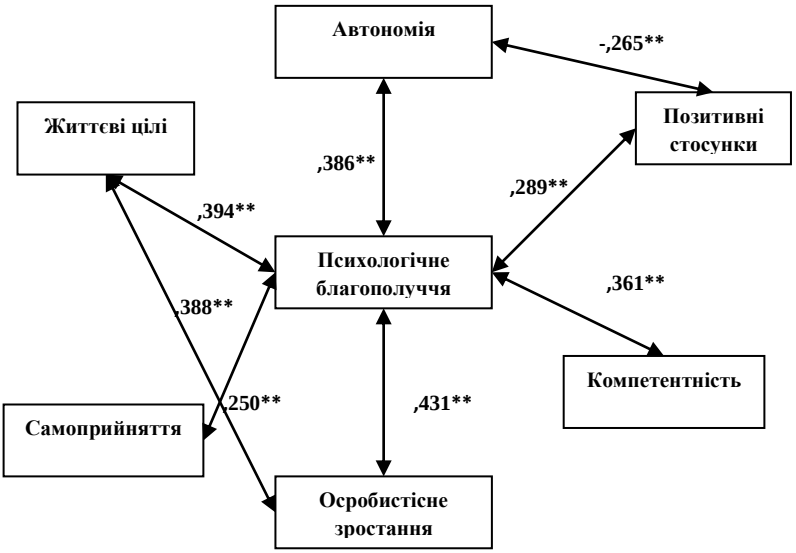
Для виявлення співвідношення психологічного благополуччя і соціально-психологічних характеристик особистості були використані такі методики: опитувальник «Шкала психологічного благополуччя К. Ріфф» (адаптація Л.В. Жуковської і Є.Г. Трошихіної); опитувальник міжособистісних відносин В. Шутца (під ред. О.О. Рукавишникова); методика визначення домінуючого стану Л.В. Куликова; опитувальник «Невротичні риси особистості» (Л.І. Вассерман, Б.В. Іовлев, О.Ю. Щелкова, К.Р. Червінська); тест «Незакінчені речення» Дж. М. Сакса і С. Леві; рисунковий тест Е. Вартегга.

За результатами кореляційного аналізу (за Спірменом) встановлено, що якість взаємозв'язку між структурними компонентами психологічного благополуччя залежить від його рівня. При низькому рівні благополуччя з його структури виключаються такі компоненти як «Компетентність» і «Самоприйняття» – вони не впливають на загальний рівень благополуччя і практично не мають взаємозв'язків з іншими компонентами – «Автономією», «Особистісним зростанням», «Позитивними стосунками» і «Життєвими цілями», які у свою чергу, позитивно взаємопов'язані один з одним та із загальним рівнем благополуччя загалом.

Для середнього рівня психологічного благополуччя характерна наявність різних (позитивних і негативних) взаємозв'язків між компонентами, проте із структури благополуччя виключається компонент «Особистісне зростання» – він не впливає на загальний рівень благополуччя та на інші структурні складові.

У разі високого рівня психологічного благополуччя кожен з компонентів позитивно взаємопов'язаний із загальним рівнем благополуччя,

але при цьому відсутні взаємозв'язки між ними (рис. 1).

***p <0 .05; **p<0.01*

Рис. 1. Структура взаємозв'язку компонентів із загальним рівнем благополуччя (високий)

За результатами факторного аналізу, були виокремлені такі компоненти для кожного з рівнів психологічного благополуччя.

Низький рівень характеризується п'ятьма чинниками (загальна дисперсія 57,1%):

Екстравертована установка і прагнення до злиття (вклад у загальну сумарну дисперсію складає 18,3%), високі навантаження від змінних «Позитивне ставлення до батька» (0,874), «Позитивне ставлення до матері» (0,822), «Позитивне ставлення до себе», «Готовність брати на себе відповідальність» (0,781), «Позитивне ставлення до світу» (0,758), «Інтроверсія» (-0,748), «Позитивне ставлення до інших» (0,692), «Конструктивне сприйняття власного минулого» (0,555), «Очікування контролю з боку інших» (0,548), «Оптимістичні очікування від майбутнього» (0,543), «Соціальна неадаптивність» (-0,412).

Невпевненість, пов'язана з самореалізацією (вклад у загальну дисперсію – 12,1%), високі навантаження від змінних «Особистісне зростання» (0,870), «Життєві цілі» (0,732), «Позитивні стосунки» (0,657), «Психологічне благополуччя» (0,656), «Невпевненість у собі» (0,595), «Автономія» (0,490).

Афективна лабільність і негативний емоційний фон (вклад у загальну дисперсію – 9,8%), високі навантаження від змінних «Відчуття провини» (0,782), «Страх і тривога» (0,738), «Почуття самотності» (0,566), «Надконтроль» (- 0,510), «Афективна нестійкість» (0,509).

Тенденція до пасивної соціальної включеності (вклад у загальну дисперсію – 9,5%), високі навантаження від змінних «Очікування афекту від інших» (0,709), «Очікування соціального інтересу з боку інших» (0,707), «Прояв емоцій» (0,647), «Включеність в соціальні групи» (0,639), «Конструктивно-оптимістичне ставлення до проблем» (0,577), «Соціальна пасивність» (0,560).

Самоконтроль як умова самоприйняття (вклад у загальну дисперсію – 7,4%), високі навантаження від змінних «Самоприйняття» (0,709), «Контроль зі свого боку» (0,665), «Іпохондричність» (-0,627), «Компетентність» (0,400).

Отже, особистість з низьким рівнем психологічного благополуччя не має досвіду позитивних близьких стосунків зі значущим іншим, що визначає потребу знаходження інших ресурсів. Проте, ні компетентність, ні самоприйняття не стають чинником підвищення рівня психологічного благополуччя, виключаючись з його структури. Стосунки з іншими людьми вибудовуються через призму постійного контролю за іншими і очікування активного позитивного ставлення (вираження позитивних почуттів, запрошення стати частиною групи) при збереженні власної пасивної позиції (пов'язаною із страхом бути знехтуваним). Негативний емоційний фон, потреба у самоконтролі, як наслідок – дія механізму проекції. Ставлення до світу швидше як до загрозливого та несправедливого.

Середній рівень психологічного благополуччя визначається чинниками (загальна дисперсія 52,2%):

Соціальні очікування, пов'язані з основними потребами в спілкуванні (вклад у загальну сумарну дисперсію складає 10,8%), високі навантаження від змінних «Включеність у соціальні стосунки і групи» (0,858), «Вираження афекту» (0,765), «Очікування соціального інтересу з боку інших» (0,751), «Очікування вираження афекту з боку інших» (0,729), «Очікування контролю від інших» (0,669), «Вираження контролю інших» (0,599).

Позитивні очікування, пов'язані зі значущим іншим (вклад у загальну дисперсію – 9,6%), високі навантаження від змінних «Позитивне ставлення до інших» (0,743), «Позитивне ставлення до матері» (0,737), «Позитивне ставлення до світу» (0,717), «Позитивне ставлення до батька» (0,591), «Оптимістичні очікування від майбутнього» (0,484).

Афективний комплекс самоставлення (вклад у загальну дисперсію – 9,1%), високі навантаження від змінних «Відчуття провини» (0,721), «Страх і тривога» (0,708), «Афективна нестійкість» (0,676), «Почуття самотності» (0,476), «Почуття образи і злості» (0,462), «Позитивне ставлення до себе», «Готовність приймати відповідальність» (0,414).

Інтровертована пасивна установка (вклад у загальну дисперсію – 8,1%), високі навантаження від змінних «Надконтроль» (0,846), «Іпохондричність» (0,682), «Соціальна пасивність» (0,604), «Невпевненість у собі» (0,541), «Інтроверсія» (0,511).

Почуття власних можливостей (вклад у загальну дисперсію – 7,6%),

високі навантаження від змінних «Загальний рівень психологічного благополуччя» (0,926), «Компетентність» (0,591), «Життєві цілі» (0,508).

Потреба в збереженні близького кола спілкування (вклад у загальну дисперсію – 7,0%), високі навантаження від змінних «Автономія» (0,580), «Позитивні стосунки» (-0,578), «Конструктивне ставлення до проблем» (0,556), «Особистісне зростання» (-0,489), «Самоприйняття» (0,463).

Таким чином, середній рівень психологічного благополуччя характеризується орієнтацією на контроль зовнішнього середовища, супроводжується розвитком власної компетентності, що у свою чергу, підвищує рівень психологічного благополуччя. Ця група схильна до ідеалізації інших, надмірної орієнтації на актуальні соціальне положення і стосунки, позитивне ставлення до світу супроводжується негативним емоційним фоном, пов'язаним зі ставленням до себе. Орієнтація на мале, значуще коло спілкування, його збереження, у тому числі, за рахунок уникнення змін власної особистості.

Високий рівень психологічного благополуччя характеризується чинниками (загальна дисперсія 50,0%):

Позитивна система ставлень до людей, світу, себе (вклад у загальну сумарну дисперсію складає 14,0%), високі навантаження від змінних «Позитивне ставлення до матері» (0,864), «Позитивне ставлення до себе», «Позитивне ставлення до батька» (0,778), «Позитивне сприйняття власного минулого» (0,627), «Конструктивне ставлення до проблем» (0,621), «Готовність брати на себе відповідальність» (0,620), «Позитивне ставлення до світу і його порядку» (0,529), «Позитивне ставлення до інших людей» (0,508), «Конструктивне ставлення до майбутнього» (0,457), «Невпевненість у собі» (-0,443).

Соціальні очікування, пов'язані з основними потребами в спілкуванні (вклад у загальну сумарну дисперсію – 12,0%), високі навантаження від змінних «Включеність у соціальні стосунки і групи» (0,847), «Очікування вираження афекту з боку інших» (0,783), «Вираження афекту» (0,767), «Очікування контролю від інших» (0,743), «Вираження контролю у взаємодії з іншими» (0,619), «Очікування соціального інтересу з боку інших» (0,539).

Соціальна пасивність як захисний механізм (вклад у загальну сумарну дисперсію – 8,3%), високі навантаження від змінних «Афективна нестійкість» (0,808), «Соціальна пасивність» (0,613), «Життєві цілі» (0,537), «Загальний рівень психологічного благополуччя» (0,480), «Почуття образи і злості» (0,445).

Позитивні стосунки як особистісний ресурс (вклад у загальну сумарну дисперсію – 7,9%), високі навантаження від змінних «Соціальна неадаптивність» (0,756), «Позитивні стосунки» (-0,725), «Інтроверсія» (0,638), «Автономія» (0,544).

Надконтроль як умова реалізації особистісного потенціалу (вклад у загальну сумарну дисперсію – 7,8%), високі навантаження від змінних «Надконтроль» (0,731), «Іпохондричність» (0,678), «Почуття самотності» (-

0,468), «Компетентність» (0,440).

Високий рівень психологічного благополуччя характеризується досвідом близьких позитивних стосунків, які є базисом для вибудовування надалі конструктивної системи ставлень до інших людей, світу і до себе. Високий рівень рефлексії, зверненість на себе, конфлікти долаються внутрішньопсихічно (домінанта соціальної пасивності та відсутність контролю за іншими). Респондентам з високим рівнем благополуччя властива стресостійкість, соціальна адаптованість з урахуванням збереження власної позиції.

Відмінності рівнів благополуччя підтвердилися при визначенні предикторів на кожному рівні. *Виділяємо такі предикти психологічного благополуччя особистості:*

– ставлення особистості (до батька, матері, себе, світу, інших, проблем, минулого, майбутнього, відповідальності й самостійності);

– особистісні риси (невпевненість у собі, пізнавальна і соціальна пасивність, невротичний «надконтроль» поведінки, афективна нестійкість, інтровертована спрямованість особистості, іпохондричність, соціальна неадаптивність);

– соціальна орієнтація і міжособистісні потреби (включення, контролю і афекту в аспектах очікуваної поведінки інших і власної поведінки, що пред'являється);

– архетипічні тенденції (самоставлення і образ «Я», взаємини зі світом, самореалізація, страхи і тривога, подолання труднощів, інтелектуальність, чутливість, почуття безпеки і довіри);

– домінуючі стани особистості (активне – пасивне ставлення до життєвої ситуації, тонус, спокій – тривога, стійкість – нестійкість емоційного тону, задоволеність або незадоволення життям загалом (його перебігом, процесом самореалізації), позитивний – негативний образ самого себе).

На підставі класифікації особистісних смислів Б.С. Братуся, з урахуванням типів ставлення особистості до оточуючих (О.Л. Журавльов), пропонуємо розглядати такі типи психологічного благополуччя особистості: неблагополучний егоцентричний тип з низькою інтеграцією особистості, середньоблагополучний групоцентрований тип з помірною інтеграцією особистості, благополучний просоціальний тип з високою інтеграцією особистості.

Висновки та перспективи дослідження. Психологічне благополуччя – це соціально психологічне утворення, яке характеризує позитивне функціонування особистості, що виражається в суб'єктивному відчутті задоволеності життям, реалізації власного потенціалу, високої інтегрованості і опосередковане домінуючими ставленнями (до інших людей, світу і себе).

Психологічне благополуччя взаємопов'язане з соціально психологічними характеристиками особистості: позитивно – зі ступенем включеності в міжособистісну взаємодію, якістю та силою вираження афекту

у відносинах, соціальною пасивністю і параметрами домінуючих станів, що характеризують позитивне і повноцінне функціонування особистості (задоволеністю ходом життя, активністю, спокоєм, тонусом, ставленням до життя, стійкістю), негативно – з невпевненістю у собі, іпохондричністю, соціальної неадаптивностю, рівнем контролю соціальної дійсності.

Структура психологічного благополуччя різниться залежно від його рівня і є критерієм інтеграції особистості. З підвищенням рівня психологічного благополуччя зростає інтегрованість особистості, зменшується число виключених компонентів з структури благополуччя і число хаотичних взаємозв'язків між ними.

Перспективи дослідження бачимо у розробці програми психологічної допомоги залежно від типу психологічного благополуччя.

Список використаних джерел

1. Кологривова Е. І. Функції особистісних прагнень в переживанні молодою людиною суб'єктивного благополуччя : автореф. дис. канд. психол. наук : 19.00.05 / Е. І. Кологривова. – К. : Ін-т соц. та політ. психології АПН України, 2008. – 23 с.

2. Павлоцкая Я. И. Социально-психологический анализ уровней и типов благополучия личности / Я. И. Павлоцкая // Современные проблемы науки и образования. – 2015. – №1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу : http://www.science-education.ru/121-17955

3. Шамионов Р. М. Субъективное благополучие личности : психологическая картина и факторы : монография / Р. М. Шамионов. – Саратов : Научная книга, 2008. – 296 с.

ЦИМБАЛ Р., *студент 6 курсу спеціальності «Психологія» Вінницький інститут Університету «Україна»; науковий керівник: Волобуєва О.Ф., доктор психологічних наук, професор*

ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ РЕГУЛЯТИВНИХ ПРОЦЕСІВ ОСОБИСТОСТІ

У зв'язку із підвищенням потреб особистості в спілкуванні, підвищенні якості спілкування, вимоги комунікації підвищують рівень інформаційного навантаження та практичного змісту інформації. Тому є доцільним проведення досліджень у сфері регуляції комунікативної діяльності та соціального інтелекту та практичного застосування результатів цих досліджень.

Регулятивні процеси, незважаючи на їхню величезну важливість для діяльності, значно менше вивчені, ніж всі інші класи психічних процесів. І хоча кожний з них окремо відомий давно й добре, всі вони разом лише

порівняно недавно стали розглядатися як особливий клас психічних процесів, що володіє специфічними психологічними особливостями.

У психології склалися уявлення про регулятивну підсистему психічних процесів: цілепокладання, прогнозування, ухвалення рішень, планування, програмування, самоконтролю та корекції. Вони спрямовані безпосередньо на побудову, організацію й регуляцію діяльності. Склад цього класу процесів визначається тими завданнями, які необхідно вирішувати при побудові діяльності.

Предметом дослідження регулятивні процеси виступали у Моросанової В.І., Карпової А.В., Пономаренка В.А., Іваннікова В.А. та інших [1; 2; 3; 4].

Будь-який когнітивний процес особистості – це певна абстракція, а в діяльності, всі вони реалізуються комплексно, як цілісна система. В ній окремі когнітивні процеси закономірно організовані й синтезовані. Отже, повинні бути й спеціальні процеси, що забезпечують такий синтез: процеси, що регулюють роботу когнітивної системи.

Взаємодія когнітивних процесів з емоційними, мотиваційними й вольовими процесами також вимагає їх співорганізації, регуляції їхніх відносин один з одним [3]. Слід зазначити, що всі когнітивні процеси по своїй основній функції, по своїй вихідній орієнтації спрямовані, насамперед, на пізнання, на орієнтування в середовищі, на переробку інформації. Однак організація діяльності, її побудова й реалізація – це також дуже складне й цілком самостійне завдання і вимагає спеціальних засобів рішення, спеціальних психічних процесів, спрямованих на це.

У зв’язку з усіма цими причинами в психології склалися уявлення про регулятивну підсистему психічних процесів. Вони спрямовані безпосередньо на побудову, організацію й регуляцію діяльності. Склад цього класу процесів визначається тими завданнями, які необхідно вирішувати при побудові діяльності.

Будь-яка діяльність спрямована на досягнення певної мети; однак це можливо лише в тому випадку, якщо сама мета буде сформульована людиною – буде реалізований спеціальний і дуже складний процес цілепокладання.

Будь-яка діяльність немислима без плану, що припускає реалізацію іншого спеціального процесу – планування.

Побудова діяльності об’єктивно припускає необхідність прогнозу змін середовища й, отже, вимагає реалізації процесу прогнозування.

На шляху діяльності постійно виникають проблемні ситуації, завдання, умови невизначеності, які об’єктивно вимагають від людини рішення – вибору. Тому з’являється необхідність у ще одному процесі діяльності – процесі ухвалення рішення.

Постійно виникає також і необхідність у контролі проміжних і кінцевих результатів діяльності, а також самого її ходу, що передбачає необхідність підключення іншого процесу діяльності – самоконтролю.

Побудова діяльності вимагає також процесів самопрограмування своїх

дій і процесів внесення коректив у хід діяльності – процесів корекції [4].

Ефективність діяльності визначається не максимізацією яких-небудь функцій при недостатній забезпеченості хоча б однієї з них, а тим, наскільки забезпечені всі вони одночасно. Реально це потребує знаходження й установлення компромісу між всіма основними функціями, завданнями регулятивних процесів.

Кожний з регулятивних процесів має певні специфічні особливості, урахування яких також сприяє більш повному розумінню змісту діяльності особистості [5].

Під *цілепокладанням* розуміють процес формування мети діяльності та її конкретизації на підцілі окремих дій. Мета розглядається у психології в якості системопокладаючого фактора діяльності. Це означає, що саме мета визначає собою компонентний склад діяльності (сукупність її дій), систему зв'язків між компонентами (їхню організацію в просторі й часі), їхню тимчасову впорядкованість – план, а також є основою всіх інших аспектів організації діяльності [4].

Процес *прогнозування* базується на фундаментальній здатності людини до передбачення – антиципації майбутнього. Навколишній світ характеризується суперечливою єдністю мінливості й сталості, варіативності подій й їхньої повторюваності, циклічності; наявністю певних стійких закономірностей, що пов'язують минуле, сьогодення й майбутнє. На основі засвоєння цих закономірностей, розуміння тимчасової циклічності подій й їхньої часткової повторюваності дозволяє «дивитися в майбутнє», відображати у свідомості те, чого ще реально немає, але що з великою ймовірністю повинне відбутися [5].

Антиципація, випливаючи за цілепокладанням і базуючись на ньому, у той же час є основою для іншого регулятивного процесу – *ухвалення рішення.* Більше того, саму антиципацію часто визначають через процес ухвалення рішення.

Планування розгортається відносно спільної діяльності й проявляється як функція управління нею. А також має місце й у структурі індивідуальної діяльності – і тоді з'являється як специфічний регулятивний процес її організації. Поряд з ухваленням рішення, планування є й найважливішим компонентом практичного інтелекту особистості як основного когнітивного регулятора діяльності.

На відміну від мети, що відображає уявлення про майбутній результат діяльності, у плані відображаються стратегія й тактика процесу її здійснення. Отже, основна функція планування – це просторово-тимчасове впорядкування діяльності, вироблення загальних орієнтирів діяльності й конкретних засобів реалізації її цілей і підцілей.

Самоконтроль виконує стосовно індивідуальної діяльності ту ж функцію, що й контроль стосовно спільної діяльності. Тому зміст, способи, механізми самоконтролю багато в чому тотожні відповідним функціям процесу контролю.

Як процес організації діяльності, *корекція* найбільш специфічна серед регулятивних процесів. По-перше, вона завершує загальний цикл побудови й регуляції діяльності, а також кожного окремого її етапу. Саме корекція, а не виконання і його результати є дійсно завершальним етапом діяльності.

Корекція проходить з різною мірою виразності залежно від величини неузгодженостей мети, що виявляють, і результату. Якщо неузгодженість мінімальна, то й корекція буде носити або характер, що констатує («досягнути результат»), або буде в основному «косметичною» і спрямованою на усунення деталей. Якщо ж неузгодженість мети й результату велика, то ускладнюється й корекція. У випадку повної неузгодженості намічених цілей з реально досягнутими результатами корекція може здобувати форму повтору всього циклу діяльності.

Слід також зазначити, що корекція по своєму змісту вже ніби виходить за межі регулятивних процесів і може приймати вигляд нової діяльності (або, принаймні, нових дій) по виправленню допущених помилок. У цьому вигляді корекція виконує й роль сполучної ланки між різними циклами, видами діяльності. Будучи завершальним етапом одного циклу діяльності, вона дозволяє перейти до початку іншого циклу; або ж показує напрямки зміни першого циклу й вимагає повернення до його початку.

На основі процесів корекції й через ці процеси відбувається самонавчання суб'єкта, розширення й збагачення його професійного досвіду, підвищення загального рівня компетентності. Процеси корекції пов'язані з виправленням власних помилок і недоліків.

Отже, розглянуті регулятивні процеси є основною групою процесів організації діяльності особистості. Без всіх перерахованих процесів діяльність просто неможлива. Вони становлять важливу частину змісту діяльності. Без них аналіз діяльності не може вважатися повним. Всі ці процеси є комплексними, синтетичними по своїй будові. Вони включають у свій склад як основні когнітивні процеси, так й емоційні, вольові, мотиваційні процеси.

Список використаних джерел

1. Карпов А. В. Психология менеджмента : учебное пособие / А. В. Карпов. – М. : Гардарики, 2004. – 584 с.

2. Моросанова В. И. Индивидуальные особенности саморегуляции и личностные защиты / В. И. Моросанова, А. О. Агафонова / Под ред. А. О. Прохорова // Регуляция психических состояний. – Казань, 2001. – Вып. 3

3. Моросанова В. И. Стилевая саморегуляция поведения человека / В. И. Моросанова, Е. М. Коноз // Вопросы психологии. – 2000. – №2. – С. 118-127.

4. Карпов А. В. Психология общих и специальных спосібностей : учебное пособие / А. В. Карпов, Е. Ф. Ященко. – Челябинск, 2009. – 600 с.

5. Карпов А. В. Генезис когнитивных способностей в учебной деятельности : монография / А. В. Карпов, Т. Башаева. – Владимир : ВГУ, 2008. – 331 с.

РОЗДІЛ 2. ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ, ФОРМУВАННЯ ТА СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

КОГУТЯК Н.М., *кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри педагогічної та вікової психології ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені В. Стефаника»*

РОЛЬ ОСОБИСТІСНИХ ЧИННИКІВ У ФОРМУВАННІ СОЦІАЛЬНО-ПЕРЦЕПТИВНИХ ОБРАЗІВ

Проблема перцептивних дій та формування образів як ознака зрілого сприймання пронизує особливим інтересом філософо-психологічний науковий простір вже не перше століття. Думка про те, що наші уявлення про світ зовнішній не є цілком ідентичні об'єктивній дійсності дедалі переконливіше обґрунтовується у експериментальних пошуках. Так, сучасна когнітивна нейронаука оперує дедалі більшою кількістю свідчень, що внутрішні репрезентації реальності не ізоморфні зовнішній, об'єктивній дійсності. У когнітивній психології під внутрішньою, ментальною репрезентацією прийнято розуміти сукупність внутрішніх структур, які формуються в процесі життєдіяльності людини, на основі яких складається картина світу, соціуму або самого себе (Е.А. Сергієнко, Н.І. Чуприкова). Прикметник «ментальний» означає приналежність до розумової сфери суб'єкта або особливостей організації розумового досвіду (М.О. Холодна). Отже, ментальні репрезентації – це збережені психікою уявлення про оточуючий світ, як фізичний, так і психічний. Формування таких ментальних репрезентацій не є одномоментним явищем, а скоріше безперервним процесом перцептивного конструювання.

Соціально-когнітивний розвиток включає вивчення та збереження в пам'яті значення зорових (слухових, тактильних, смакових і нюхових) сигналів. Коли ми переміщуємося в просторі і взаємодіємо зі світом, ми постійно, автоматично оновлюємо зафіксовані попереднім досвідом психічні репрезентації і використовуємо цю інформацію в режимі реального часу, щоб керувати своєю поведінкою. Таким чином, здатність гнучко формувати повсякденний досвід впливає на здатність утворювати стосунки з іншими людьми та підтримувати їх. Психіка інтегрує такі образи, репрезентації, та використовуючи їх інтерпретує основні стимули фізичного світу, а минуле научіння впливає на поточне сприйняття.

Джером Брунер, автор теорії перцептивної готовності, вперше обґрунтував, що сприйняття є суб'єктивним і може спотворюватися під дією мотивів, цілей, установок або захисних механізмів. Саме він вперше поставив питання щодо механізмів, які відповідають за здобуття знань про інших

людей і закони їх життя, в яких умовах відбувається це пізнання і що може порушити цей процес, яка природа атрибуцій і де знаходиться межа між розумінням і відчуттям. Ці питання міждисциплінарного характеру і сьогодні залишають чимало простору для побудов нових гіпотез і в когнітивній психології, і в нейропсихології, і в соціальній психології, і в психології розвитку та інших психологічних галузях.

У нейробіології, когнітивній неврології і когнітивній психології задля пояснення шляхів обробки інформації особистістю визначають два напрямки: низхідний (topdown) та висхідний (bottom-up). Шлях, який йде від сенсорного входу до когнітивної обробки позначається як висхідний, «знизу вгору». А шлях від більш високих когнітивних процесів (як от виконавчих функцій, з англ. – executive functions), які містять інформацію з попереднього досвіду, до перцептивних вражень позначається як низхідний, «зверху вниз» (Biederman I., Glass A. L. & Stacy E. W., 1973). Низхідний шлях вибудовує внутрішні гіпотези, прогнозує очікувані взаємодії, відповідає за появу стереотипів та установок. Висхідний шлях збагачує пізнання диференціюючими ознаками, деталями. У виразі «побачити ліс за деревами» описується компонування обох стилів перцептивної обробки.

Згідно із концепцією теоретичного синтезу перцепції нечіткий стимул, представлений на короткий час, потребує для побудови перцептивного образу низхідного шляху. Для висхідного шляху стимул повинен бути представлений достатньо довго і чітко. Процеси сенсорної ідентифікації протікають висхідним шляхом, а цілеспрямовані, довільні процеси, які базуються на функціях поточного контролю взаємодії із ситуацією та довільної уваги, – низхідним [3]. Неврологічно ці шляхи забезпечуються різними ділянками мозку.

Низхідні впливи на процес побудови образу включають вплив минулого досвіду особистості, її уявлення про світ, визначення мети й власних зусиль в плані вирішення поставленої перцептивної задачі на хід обробки отриманих «даних». Низхідні впливи можуть як усвідомлюватися людиною, так і залишатися неусвідомленими. Неусвідомлювані впливи різних форм минулого досвіду і уявлень про навколишню дійсність на процес вирішення перцептивної задачі зводяться до двох широких класів феноменів – явищ праймінга (неусвідомлюваного впливу попередньої зустрічі зі стимулом на хід рішення задачі щодо даного або схожого стимулу) і контекстуальної підказки (впливу знання про контекст, в якому може зустрітися стимул, на ефективність пошуку цього стимулу). Усвідомлювані низхідні впливи з'являються в структурі перцептивного процесу в тому випадку, коли цей процес стає довільним, коли суб'єкт ставить перед собою певне завдання – «мету, дану в певних умовах» [6, с. 237].

Загалом ідея низхідного шляху побудови перцептивного образу у XX столітті знаходила чимало прихильників та реалізовувалась у емпіричних перевірках. Так, Фредерік Чарльз Барлетт, один із засновників експериментальної когнітивної психології, вивчав вплив минулого досвіду на

асиміляцію нового матеріалу. У численних експериментах він вивчав як змінюються перцептивні схеми під впливом нових стимулів, формуючи таким чином динамічні моделі інтерпретації доступного теперішнього. Аналізуючи поняття внутрішньої репрезентації зовнішнього світу Ф. Бартлетт у якості основної мисленнєвої операції називав інтерполяцію – заповнення порожніх проміжків у системі уявлень задля завершення незавершеної інформації [2, с. 298]. А у дослідженнях лабораторії П.К. Анохіна щодо поведінкових актів новонароджених було з'ясовано, що випередження подій (*образ найбільш ймовірного майбутнього – авт.*) є універсальним явищем світу, яке визначило всі форми пристосування, як вроджені, так і умовнорефлекторні. «Випередження подій – це насамперед активна підтримка поставленої мети до моменту її реалізації» [1, с. 4]. Таким чином, у Ф. Барлетта знаходимо пояснення динамічності і способів оновлення перцептивних схем та еталонів особистості, а у П.К. Анохіна – шлях зміни зовнішньо світу відповідно до внутрішніх уявлень та образів. Із наведених думок помічаємо також, що сприймання не розглядається авторами як відокремлений психічний пізнавальний процес, а як комбінацію невід'ємних перцепції, мислення, уваги, пам'яті, уяви тощо. Таке трактування підтримується і вітчизняною сучасною науковою психологією. Так, С.Д. Максименко визначає сприймання наступним чином: «це цілісний когнітивний процес, у якому фіксується, оцінюється й інтерпретується об'єктивна реальність в різних її модифікаціях, результатом чого є побудова (конструювання) конкретного перцептивного образу, тобто мова йде не про «чисте» сприймання, а сприймання як домінуючу функцію, яка невідривно пов'язана з іншими психічними функціями» [4].

Сприймання є основою орієнтації особистості в оточуючому середовищі, дозволяє організувати свою діяльність, поведінку, відповідно до об'єктивних якостей речей. Саме на основі перцептивних образів та схем стає можливим протікання інших інтелектуальних процесів. Тодор Павлов, болгарський філософ, академік, причину якісних відмінностей у побудові перцептивного образу вбачав також у сприймаючому суб'єкті: «Якби ідея (*перцептивний образ – авт.*) містила тільки такі речі, які «ідуть» від самого предмета й не носять суб'єктивного характеру, якби суб'єкт не привносив в об'єктивний зміст і свій суб'єктивний зміст, якби, нарешті, ідея-образ була позбавлена суб'єктивно-емоційного «фарбування», то всяка ідея збігалася б абсолютно та метафізично зі своїм предметом і, отже, не була б образом предмета» [5, с. 165].

Проте, суб'єктивність та об'єктивність у сприйнятті не просто присутні, вони тісно переплітаються, іноді підміняючи одна одну. Таку властивість перцепції помітили та дослідили, надалі описавши результати у впливовому англійському виданні Journal of Personality and Social Psychology Джастін Крюґер та Девід Даннінг. Вони помітили, що для кожного нашого ментального образу необхідно визначати наскільки він відповідає реальності. Цю відповідність можна позначити як об'єктивність ментальної

репрезентації. Наприклад, думка про те, що відмовившись від морозива ми посприяємо вирішенню глобальної проблеми голоду, очевидно, має дуже низьку міру об'єктивності, а ось ймовірність того, що вистреливши в себе, людина помре, досить висока, тобто має високий рівень об'єктивності. Однак, наша психіка має тенденцію піддаватися певному ефекту, а саме втримувати окремі ментальні репрезентації, у які ми щиро віримо, навіть якщо вони не відповідають реальності. Такі моделі репрезентацій навіть заміняють особистості об'єктивну реальність. Схожі проблеми соціальної перцепції неодноразово ставали предметом дослідження соціально-психологічних напрямків.

Все сказане про вплив на сприйняття особистісних факторів (минулого досвіду, мотивів, цілей і завдань діяльності, установки, емоційних станів) показує, що сприйняття – це активний процес, який залежить не тільки від властивостей і характеру подразника, але більшою мірою від особливостей суб'єкта сприйняття, тобто особистості, яка сприймає. Всі компоненти сприйняття світу створюють досвід людини, і цей досвід, закріпившись, впливає на наступні акти сприйняття. В силу цього, сприйняття завжди суб'єктивне за характером і має активний характер, оскільки об'єднує всебічні характеристики об'єкта і все багатогранне життя особистості.

Список використаних джерел

1. Анохин П. К. Избранные труды. Философские аспекты теории функциональной системы / П. К. Анохин. – М. : Наука, 1978. – 400 с.

2. Бартлетт Ф. Ч. Человек запоминает / Ф. Ч. Бартлетт, Ю. Б. Гиппенрейтр, В. Я. Романова // Хрестоматия по общей психологии. – М. : ЧеРо, 1998. – С. 292-303.

3. Когнитивная психология / Р. Солсо. – СПб. : Питер, 2006. – 589 с.

4. Максименко С. Д. Генезис существования личности / С. Д. Максименко. – К. : Издательство ООО «КММ», 2006. – 240 с.

5. Павлов Т. Избранные произведения. Т. 1 / Т. Павлов. – София, 1962.

6. Фаликман М. В. Стратегическая регуляция решения перцептивной задачи как класс нисходящих влияний на процесс построения перцептивного образа / М. В. Феликман, Е. В. Печенкова // Первая Российская конференция по когнитивной науке. Тезисы докладов. – Казань : КГУ, 2004. – 375 с.

КОТИК І.О., *кандидат психологічних наук, доцент,*
доцент кафедри психології
Вінницький інститут Університету «Україна»;
СЛОБОДИСЬКА О.А., *кандидат історичних наук, доцент,*
доцент кафедри психології, соціології та права
Вінницький торговельно-економічний інститут КНТЕУ

ФОРМУВАННЯ ОБРАЗУ НАДІЙНОЇ ОСОБИСТОСТІ У КОНТЕКСТІ ВИВЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ХАРАКТЕРУ УКРАЇНЦЯ

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень. Український народ і Українська Держава сьогодні переживають етап соціальної трансформації, коли змінюються не тільки політичні, економічні та міжнаціональні умови існування, але й світоглядні уявлення і, на нашу думку, згодом ці зміни торкнуться як ментального профілю, так і національного характеру українця.

На сьогодні, *надійність*, як риса характеру, що забезпечує прогнозовану поведінку, пов'язана із реалізацією соціальних відношень відповідно до суспільних форм та ідеалів, а також власного відповідального вибору, є надзвичайно затребованою рисою.

Питання дослідження особистісної надійності на сучасному етапі опрацьовано недостатньо. Наявні публікації торкаються лише окремих сторін цього питання. Важливими, з точки соціально-психологічного аналізу цього питання, виступають праці психологів Г.О. Балла, В.А. Бодрова, М.С. Корольчука, М.А. Котика, Г.В. Ложкіна, Б.Ф. Ломова, В.Е. Мільмана, Г.С. Никифорова, С.В. Саричева та ін. Тоді як *достатнього аналізу концепцій національного характеру на предмет вичленення у ньому особистісної надійності зроблено не було.*

Виклад основного матеріалу дослідження. Розглядаючи надійність особистості та її формування в умовах українського суспільства, ми не можемо обійти увагою поняття національного характеру. *Національний характер* – це система ставлень конкретної етнічної спільності до різноманітних сторін оточуючої дійсності, що виявляється у стійких стереотипах їх мислення, емоційних реакціях і поведінці в цілому.

Риси національного характеру розподілено між представниками нації нерівномірно – від наявності усіх цих рис до їх цілковитої відсутності. У зв'язку з цим, якості національного характеру необхідно вивчати, аналізуючи національні традиції, звичаї, вірування, історію та природні умови життя.

У сучасній етнопсихології та етносоціології досить поширеними є теорії про спадковість рис національного характеру та менталітету. Це насамперед теорія «біологічної спадковості», вчення К. Юнга про архетипи колективного несвідомого, згідно з яким підсвідома сфера психіки кожної людини містить приховані сліди пам'яті про історичний досвід своєї раси, нації і навіть про долюдське, тваринне існування предків; «теорія біополів» Л. Гумильова, який зазначав, що у представників одного етносу коливання біополів

налаштовані однаково, в унісон і це притягує членів однотипного етносу один до одного. Соціально-психологічний аспект формування національного характеру виділив Д. Юм у роботі «Про національний характер» де зазначив, що характер народу може до певної міри змінюватися під впливом системи правління та від змішування з іншими народами, національний характер утворюється як збірне поняття на базі особистісних характерів; Ю.Бромлей зазначав, що важливими чинниками становлення специфічних рис національного характеру є побут і ландшафт, сім'я, батьківський дім, рід, природне оточення [1].

Поодинокі спостереження над рисами українського національного характеру містять іноземні хроніки. У XIX ст. робилися спроби вивчити національний характер цілісно. Зокрема, М. Костомаров у праці «Дві руські народності» та І. Нечуй-Левицький у дослідженні «Світогляд українського народу» ґрунтовно осмислюють і порівнюють український та російський національні характери.

У XX ст. простежується прагнення дати об'єктивну картину здебільшого з позицій соціології (В'ячеслав Липинський), історії культури та філософії (Дмитро Чижевськнй). На думку П. Гнатенка, національний характер – це сукупність соціально-психологічних рис (національно-психологічних настанов, стереотипів), властивих національній спільноті на певному етапі розвитку, що виявляються у ціннісних ставленнях до навколишнього світу, а також у культурі, традиціях, звичаях, обрядах.

Національний характер висвітлюється представниками української діаспори в аспекті аналізу етнопсихології як наукової дисципліни. Терміном «етнопсихе», на думку О. Кульчицького, позначають колективну національну психіку, що існує тільки в індивідуальних психіках, але творить у сфері кожної індивідуальної психіки представника народу окремий образ психічних змістів, тісніше пов'язаних із колективом [1].

За результатами досліджень Д. Чижевського («Нариси з історії філософії на Україні») основними рисами національного характеру українців є: емоційність, сентиментальність, чуттєвість і ліризм, український гумор та стремління до «свободи», працелюбність, внутрішня гармонійність, релігійність, «плюралістична етика» (толерантність), тенденція до взаємної боротьби, до руйнування власних і чужих життєвих форм, імпульсивність, схильність до анархізму [12].

Й. Ердер та Д. Анучін виділяють такі риси: інтелектуальність, твердість у досягненні мети, емоційність, брак раціоналізму, індивідуалізм, нерішучість та інші [7].

Цікавим, з нашої точки зору, стало опитування іноземців щодо сприйняття України та українців, які, насамперед, сприймають національний характер за певними стереотипними уявленнями. Для проведення дослідження було застосовано метод он-лайн опитування як спосіб вивчення громадської думки. Опитування проводилося у грудні 2010 року в п'яти провідних країнах ЄС – Німеччині, Іспанії, Франції, Великобританії та Італії.

Цільова аудиторія дослідження включала переважно людей зі сформованою громадянською позицією та світоглядними засадами. Кількість опитаних становила 2000 респондентів, серед яких власники підприємств, вищий та середній менеджмент; чиновники, які мають вплив на формування громадської думки; мешканці великих міст; представники ЗМІ, тощо. Поділ складу респондентів за статевою ознакою: 47% – чоловіки, 53% – жінки. І хоча головною метою даного дослідження було не вивчення національного характеру, однак цікавими є етнічні стереотипні уявлення найближчих сусідів щодо нашого національного портрету. Серед низки питань до респондентів, було зокрема і питання щодо характерних для українців рис. Оцінка іноземцями рис, найбільш притаманних українцям як представникам етносу, виявила низький ступінь визначеності іноземців щодо цього питання. У середньому, 36% опитаних респондентів було важко обрати власний варіант відповіді з 11 запропонованих характеристик. Найбільш притаманними українцям рисами були визнані: гостинність (54%), працьовитість (53%), гідність (50%) та дисциплінованість (47%). Найменш притаманними рисами українців, на думку іноземців, є толерантність (38%), креативність (36%) та надійність (останнє місце, 35% опитаних) [4].

Оскільки, нас, цікавить образ надійної особистості, спробуємо розібратись, яким чином у сучасних освітніх парадигмах окреслюються методи її формування.

Традиційно в освіті функціонують три основні парадигми: авторитарна, технологічна і гуманістична. Метою авторитарної парадигми є пізнання навколишнього середовища; наділення людини широким колом інформації про світ та його закони; однак духовне формування особистості можливе тільки окремо, через гуманітарну освіту. Технологічна парадигма, в свою чергу, визначає, що основна діяльність людини – це цілеспрямована зміна навколишнього середовища; тому і основним завданням є формування такого кола вмінь і навичок, які б допомогали у творчому перетворенні світу. Гуманістична парадигма передбачає самопізнання і самовдосконалення людини і навколишнього середовища в їх взаємозв'язку; а отже, основним завданням її є формування вільної особистості, яка здатна самостійно міркувати і приймати рішення, визначати свій життєвий шлях, вдосконалювати себе і своє оточення через постійне самонавчання.

Безперечно, у такому аспекті набуває пріоритету формування у молоді духовності, моральних цінностей (чесності, вірності, надійності, справедливості, толерантності, стійкості тощо) над інтелектуальним компонентом навчання. Основним завданням постає підготовка творчих особистостей, здатних самостійно розширювати та поглиблювати набуті знання, здатних приймати рішення, спираючись не тільки на професійну доцільність, але й на загальнолюдські цінності.

Сучасна філософія освіти в Україні зорієнтована на пріоритет людини як особистості, а отже на гуманістичну парадигму [8].

Очевидно, по-перше, що антропологізм української педагогічної

парадигми своїм підґрунтям має теоретичну основу гуманістичної культури визнання цінності людини, її самоутвердження, духовної і творчої свободи.

По-друге, пріоритет особистості в сучасній педагогіці й освіті обумовлює їх людиноцентризм.

По-третє, такий напрям у розвитку освітньої теорії і практики передбачає не лінійне, а панорамне й системне бачення, осмислення педагогіки в руслі загальнокультурного розвитку.

По-четверте, світоглядні цінності особистості, якісна трансформація суспільних відносин здатні розвиватися, модернізуватися лише на базі синтезу індивідуальних, національних, європейських цінностей, оскільки такий підхід утверджує свободу й творчість особистості, прагнення жити в повазі й любові до власної Вітчизни й народу, світового співтовариства, репрезентуючи принципи демократії, гуманності, миру й толерантності.

По-п'яте, виховання вільної, активної, надійної особистості, як показує зарубіжний і вітчизняний досвід, посилюватиме її громадянські цінності, здатність до самостійного мислення, суспільного вибору й дій, спрямованих на процвітання нації й Вітчизни.

По-шосте, гуманізація освітньої системи, педагогічної культури стає реальністю лише за умов, коли гуманістична система цінностей стане пріоритетом на державному, суспільно-громадському, індивідуальному рівнях, впливаючи на всі сфери людського буття.

Становлення громадянського суспільства, націотворчі завдання, духовність людини зумовлює впровадження в зміст виховного процесу таких цінностей як «національний дух», «національний інтерес», «національне право», «національна гідність», «національна культура», що звичайно неможливо без звернення до ключових історичних постатей, національних традицій, традиційних форм та методів виховання [13].

Феноменальним явищем і складовою української етнічної приналежності, наприклад, є козацька педагогіка: в усній формі вона зберегла, духовні цінності народу, досвід виховання, формування і навчання особистості, не зафіксовані письмово прогресивні й результативні форми роботи з отроками, підлітками і юнаками та побудови взаємин між дорослими. Так виникли неписані закони кодексу лицарської честі, що передбачали:

– любов до батьків, рідної мови, вірність у коханні, дружбі, побратимстві, ставленні до Батьківщини-України;

– готовність захищати слабших, молодших, зокрема дітей;

– шляхетне ставлення до Жінки;

– непохитна відданість ідеям, принципам моралі, духовності (правдивість і справедливість, скромність і працьовитість тощо);

– відстоювання повної свободи і незалежності особистості, народу, держави;

– турбота про розвиток національних традицій, звичаїв і обрядів,

бережливе ставлення до рідної природи, землі [3].

Система освіти і виховання передбачала формування у молоді низки рис, які можна віднести до рис надійної особистості, а саме:

– готовність боротися за волю, честь і славу України;

– нехтування небезпекою, коли справа стосується щастя рідних, друзів, побратимів;

– героїзм, подвижництво у праці та в бою в ім'я свободи і незалежності України [2].

Сьогодні в умовах інформаційної війни, боротьби за збереження українського етносу і виживання в екстремальних обставинах, безперечно, в нагоді стане активне національне виховання молоді, і не тільки в межах загальноосвітніх шкіл, але й у вищій школі. На нашу думку, використання сучасних інтерактивних форм виховання в поєднанні з ідеологією козацької педагогіки набуває надзвичайної актуальності. Героїчні постаті відомих українців, справжніх лицарів можуть стати прототипом нового виховного ідеалу молоді. Звитяги Я. Мудрого, Б. Хмельницького, П. Сагайдачного, І. Богуна, І. Сірка, Г. Сковороди, Т. Шевченка, С. Бандери, Л. Українки, І. Франка, М. Амосова, В. Лобановського, В. Чорновола, героїв «Небесної сотні», які загинули під час Революції гідності, інших відомих українців стимулюватимуть молодь розвивати в собі фізичні та духовні резерви, займатися ґрунтовним самопізнанням і самовдосконаленням, формувати риси надійної особистості.

Для нашого суспільства *виховання молоді на прикладах відомих предків, авторитетних діячів, надійних особистостей стає актуальним* ще й тому, що молоде покоління зростає та виховується в умовах перманентних політичних та економічних криз. Ціннісні орієнтації молоді зазнають суттєвих змін, і на жаль спостерігається деяка лояльність до аморальних вчинків. Так, за даними Українського інституту соціальних досліджень ім. О. Яременка, який, зокрема, у грудні 2011 р. спільно із всеукраїнською молодіжною громадською організацією «Клуб міжнародного співробітництва «Мандри»» за підтримки Державної служби молоді та спорту України провели соціологічне дослідження «Трансформація ціннісних орієнтацій сучасної молоді України за роки незалежності» це яскраво прослідковується [11, с. 16]. Результати дослідження показали, що існують проблеми в оцінках молоддю деяких аморальних дій та явищ: так, за десятибальною шкалою, де «1» – «Ніколи не виправдано», а «10» – «Завжди виправдано», середній бал щодо претендування на державну допомогу, на яку не мають права, у грудні 2011 р. становив 3,45 бала; стосовно проїзду без оплати в громадському транспорті – 3,82 бала; щодо викрадення майна – 2,08 бала; стосовно несплати податків, якщо є така можливість – 3,53 бала; отримання хабара, використовуючи службове становище – 2,72 бала; з роками стає більш лояльним ставлення до гомосексуалізму, абортів, розлучень, сексу до шлюбу (табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка відповідей молоді віком від 18 до 35 років на запитання стосовно того, наскільки виправданим є нижче наведене твердження, середній бал

Твердження	1996	1999	2006	2008	2011
Претендувати на державну допомогу, на яку Ви не маєте права	3,45	3,45	3,92	2,56	3,45
Проїзд без оплати в громадському транспорті	4,62	4,88	4,12	-	3,82
Викрадення майна	-	-	-	-	2,08
Несплата податків, якщо є така можливість	3,99	4,29	3,73	2,99	3,53
Отримання хабара, використовуючи службове становище	2,43	2,64	2,92	1,92	2,72
Гомосексуалізм	2,57	3,25	2,95	1,83	2,61
Секс до шлюбу	-	-	-	-	6,58
Аборт	4,53	4,46	4,21	3,51	3,78

Щодо використання методів та форм виховання з метою формування надійної особистості, то поряд з традиційними: переконанням (розповідь, бесіда, етична бесіда, пояснення, діалог, лекція, доповідь, диспут, навіювання, інструктаж, приклад), організацією діяльності (вправи, привчання, педагогічна вимога, громадська думка, доручення, виховні ситуації), стимулювання поведінки (змагання, заохочення, покарання) значну увагу слід приділяти сучасним інтерактивним формам виховної роботи [5]. Вони мають високу результативність у засвоєнні знань та формуванні практичних вмінь і навичок; сприяють формуванню вміння співпрацювати в команді; розвивають гуманні, толерантні стосунки між учасниками навчально-виховного процесу; активізують власний досвід, знання та вміння учасників навчально-виховного процесу, розвивають пам'ять та здатність до самоконтролю. Серед інтерактивних значного поширення набули театралізовані, інтерактивні ігрові, інтелектуально-пізнавальні, художньо-прикладні та проекти (дослідження) форми виховання. Зупинимось на характеристиці деяких з них.

По-перше, це театралізовані форми роботи, що є найскладнішими, вони розкривають тему за допомогою художніх образів, засобів театралізації, використовують творчі здібностей, до них ми відносимо:

– літературно-музичну композицію – композиційно побудоване подання необхідної інформації просвітницького чи профілактичного спрямування у музичному оформленні;

– тематичний концерт;

– публіцистичну виставу (агітбригаду), ознаками жанру є віршовані тексти, відомі пісні, які набули нового змісту, використання прийому «апорт» (яскраві словесні заклики, звернення до глядача), театралізовані мініатюри;

– змагання команд КВК – найпопулярніший серед молоді жанр. Він легкий, рухливий, емоційний, гумористичний. Дуже важливим у цьому жанрі є «здоровий» гумор, який має викривати вади легковажної поведінки, сценічна культура, жвавість, гнучкість мислення;

– театралізовану виставу. Цей жанр потребує повного сюжету, де дійові особи є носіями певних характерів, вчинків, де напружено відбувається боротьба між позитивом і негативом.

По-друге, це інтерактивні ігрові форми, до них відносять:

– інтерактивну виставу. Цей жанр обов'язково передбачає включення в події вистави глядачів, які цю виставу дивляться (interaction – взаємодія). Хід інтерактивної вистави потребує від глядача певних дій (можливо, голосування, відповідей на поставлені питання, виконання певної ролі в окремих сценах). Інтерактивні форми передбачають обов'язкове включення аудиторії, яка стає учасником дійства, і його умови потребують від глядача певних дій, знань, вчинків. Інтерактивні форми дають змогу одночасно як подавати інформацію й формувати певні навички, так перевіряти наявний рівень знань та вмінь;

– інтерактивну акцію / тематичний ярмарок. Це низка заходів інформаційно-просвітницького, превентивного та/чи профілактичного спрямування (наприклад, розповсюдження спеціальної літератури, буклетів, пам'яток, тематичних календарів, наліпок; «обмін» знань на «товар»; презентація організацій, діяльність яких спрямована на попередження негативних явищ в освітньому середовищі тощо);

– ток-шоу в умовах закладу освіти – це «уявна телепередача», але з обов'язковим запрошенням до участі в заході спеціалістів відповідного профілю, залежно від питання, яке виносить на обговорення, а також експертів – людей, в житті яких були подібні ситуації;

– квест – інтерактивний жанр, де учасникам пропонуються рухатися від «станції» до «станції» і, зупиняючись, отримувати чи демонструвати свої знання, набувати чи демонструвати певні навички. Для проведення превентивної та/або профілактичної роботи можна влаштовувати станції, які за темою відповідають різним аспектам соціальних проблем;

– Foot-Quest (фут-квест) – гра, яка включає в себе послідовність пунктів (чекпоінтів або чеків), що знаходяться десь у місті, і в яких гравцям треба побувати під час гри. Кожен чек хитро зашифрований і отримати орієнтир на наступний можна тільки з попереднього;

– флеш-моб (англ. *flash mob* – «спалахуючий натовп») – це заздалегідь спланована масова акція, зазвичай організована через Інтернет або інші сучасні засоби комунікації, у якій велика кількість людей оперативно збирається у громадському місці, протягом декількох хвилин виконує

заздалегідь узгоджені дії (сценарій), і потім швидко розходяться.

По-третє, це інтелектуально-пізнавальні форми: «Що? Де? Коли?», «Слабка ланка», «Брейн-ринг» тощо.

По-четверте, це художньо-прикладні форми, які містять візуальну інформацію, впливають на свідомість завдяки образотворчим засобам, адресовані великій і різнорідній аудиторії (тематичні виставки плакатів, стінгазет за методикою «Розмовляюча стіна», створення авторських малюнків на футболках, зйомка соціального чи профілактичного рекламного ролика, фестиваль тематичного графіті, тощо.

По-п'яте, проекти (дослідження) – самостійне дослідження різних тем, що проводиться студентами протягом тривалого періоду часу, в кінці якого вони представляють певний результат. Перевагами проектів є наступне: допомагають побачити зв'язок між індивідом та зовнішнім світом; вчать самоорганізації для ведення будь якої діяльності, планування власного часу і роботи за графіком; вчать представляти і захищати публічно результати своїх досліджень і свою думку, що є важливими навичками і в особистісній сфері, і в професійній діяльності.

Сучасний виховний інструментарій та вдало підібрана тематика робить здійсненим і можливим формування таких рис надійної особистості як чесність, відповідальність, гнучкість, практичність, етичність, вірність, порядність, справедливість тощо у сучасних реаліях освітньо-виховної системи в Україні.

Висновки. Багато труднощів і проблем у суспільно-політичному розвитку постали перед українським суспільством і через процеси глобалізації, і через недостатньо чітку ідентифікацію населення країни як українців, і недостатнє ототожнення громадян України з певною нацією, культурою, ідеологією. Як зазначають спеціалісти, політологи, науковці, найбільші труднощі, що постали перед Україною полягають у наступному: повільні процеси набуття української національної ідентичності, поляризація суспільства за культурно-мовною та ідеологічною ознаками, відсутність спільних для всього населення України політико-ідеологічних цінностей, міжетнічні та міжконфесійні тертя і конфлікти, недовіра до влади, низька правова культура, аполітичність і недостатня громадянська свідомість населення тощо. Наразі, Україна змінюється, і зміст соціального замовлення диктує, насамперед, формування таких необхідних рис українця, як стійкість, наполегливість, підпорядкованість власної діяльності ідеї державотворення, толерантність та надійність громадянина України. А це торкнеться не лише змін у національному характері, але й у визначенні модерного виховного ідеалу, на що безумовно повинна реагувати і освітянська громада, використовуючи в тому числі і націоналізаційні ресурси, і українознавчі цінності, і нові інтерактивні форми виховання, які посилюватимуть дію принципів гуманізму, науковості в межах гуманістичної освітньої концепції.

Список використаних джерел

1. Василькевич Х. Характеристика національного характеру сучасної

української молоді / Х. Василькевич // Політична психологія. – 2003 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу : lnu.edu.ua

2. Ващенко Г. Виховний ідеал : підручник для педагогів, вихователів, молоді і батьків / Г. Ващенко. – Полтава : Ред. газ. «Полтавський вісник», 1994. – 192 с.

3. Вишневський О. Український виховний ідеал і національний характер (витоки, деформації і сучасні виклики) / О. Вишневський // Педагогічна думка. – 2010. – №3. – С. 41-54.

4. Дослідження сприйняття України [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу : http:// brandukraine.org

5. Ігнатенко П. Р. Виховання громадянина. Психолого-педагогічний і народознавчий аспект : навчально-методичний посібник / П. Р. Ігнатенко. – К., 1997. – 252 с.

6. Кавалеров А. А. Цінність у соціокультурній трансформації : монографія / А. А. Кавалеров – Одеса : Астропринт, 2001. – С. 165-177.

7. Савицька О. В. Етнопсихологія / О. В. Савицька, А. М. Співак. – К. : Каравела, 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу : http://pidruchniki.ws/16760626 /psihologiya/etnopsihologiya_-_savitska_ov

8. Сергієнко В. Проблеми виховання студенської молоді / В. Сергієнко // Вища школа. – 2010. – №7/8. – С. 75-79.

9. Теорія і практика професійного становлення особистості в соціокультурному просторі : монографія / ред. О. О. Лаврентьєвої, О. П. Крупського, Є. В. Намлієва. – Дніпропетровськ : Акцент ПП, 2014. – 360 с.

10. Україна в етнокультурному вимірі століть. Збірник наукових праць./ Відповід. редактор П. М. Чернега. – Випуск 2. – К., 2012. – 581 с.

11. Ціннісні орієнтації сучасної молоді України (за результатами досліджень) : інформаційна брошура. – К. : СПД Соколянський А. Ю., 2011. – 23 с.

12. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні / Д. Чижевський. – К. : Вид-во «Орій» при УКСП «Кобза», 1992. – 230 с.

13. Шусть В. В. Ціннісно-історичні концепти як чинники традиційної системи виховання / В. В. Шусть // Актуальні проблеми психології. Етнічна психологія. Історична психологія. Психолінгвістика. – Т. IX, частина 5. – 2010. – С. 70-75.

ЛОГВИНОВ И.Н., *кандидат психологических наук, доцент кафедры психологии*
Курский государственный университет

СОЦИАЛЬНАЯ СИТУАЦИЯ РАЗВИТИЯ ЛИЧНОСТИ СОВРЕМЕННОГО МОЛОДЕЖНОГО ЛИДЕРА В РЕГИОНАХ ЧЕРНОБЫЛЬСКОГО СЛЕДА

В этом году исполняется 30 лет со дня техногенной аварии на Чернобыльской АЭС. Катастрофа на Чернобыльской АЭС признана крупнейшей за всю историю человечества, она уже повлекла и в дальнейшем повлечет за собой тяжелейшие последствия. По сути дела можно говорить о растянутом во времени своеобразном атомном геноциде, который может превзойти последствия всех вместе взятых катастроф. Белоруссия, Украина, 15 областей России оказались зонами, где на разном уровне протекает крупнейшее в истории человечества экологическое бедствие. Ученые-психологи отмечают, что психологические последствия Чернобыльской катастрофы выходят далеко за пределы территории радиационного загрязнения [18].

Мы не будем здесь останавливаться на хорошо известных «технических» подробностях случившегося. Нас интересуют собственно психологические моменты, и в первую очередь социальная ситуация функционирования лидерства в регионах чернобыльского следа, поскольку именно она выступает в роли детерминанты феномена лидерства в молодежных группах.

Актуальность проблемы лидерства обуславливается решением сложных задач, стоящих перед российским обществом, что повышает интерес к феномену лидерства в группах и коллективах. Динамичные процессы, имеющие место в современной общественной и политической жизни нашей страны, значительные изменения, происходящие в производительных силах, ведут к возникновению напряженных и экстремальных ситуаций в общественной жизни, а, следовательно, и в жизнедеятельности групп и коллективов.

Современная молодежь в недалеком будущем должна встать во главе стран, выступить эффективными руководителями. Поэтому нужны новые лидеры, но их надо воспитывать и формировать, что невозможно выполнить, не принимая во внимание всю систему факторов их детерминирующих, важнейшим среди которых как раз и выступает социальная ситуация функционирования лидерства.

Отечественные исследователи этой проблемы – В.П. Вишневская, Г.М. Румянцева и Н.В. Тарабрина, указывают на негативное влияние радиационного воздействия на население, постоянно проживающее в радиоактивно загрязненных районах [2; 22].

Таким образом, радиационное загрязнение, влияющее на жизнь и

здоровье детей, подростков и юношей, действующее только и только внутри всей системы общественных факторов их жизни и образования, представляет собой реально действующий и принципиально неуничтожимый фактор, который создает реальную угрозу потери потенциала развития нации. Возникшая в результате этого, социальная депривация была вызвана не столько прямыми последствиями Чернобыльской катастрофы – загрязнением радиоактивными осадками, сколько сложившимся в ее результате социально-психологическом состоянии населения.

Действительно, И.А. Зыковой, Г.В.Архангельской и И.А. Звоновой были выявлены основные формы проявления радио тревожности населения из регионов чернобыльского следа:

– неадекватно высокая субъективная оценка опасности радиации для здоровья;

– психологическое напряжение и ожидание неизбежных неблагоприятных последствий радиационного воздействия;

– ощущение собственного бессилия;

– ожидание помощи со стороны и недоверие к эффективности этой помощи [3].

После аварии прошли десятилетия, но психологические и социально-психологические проблемы остались. Об этом свидетельствуют результаты современных психологических исследований, выполненных в рамках анализируемой проблемы.

Например, А.Г. Абдуллин на основании результатов исследования социально-психологических последствий крупномасштабных техногенных катастроф в отдаленном периоде отмечает, что «у населения, постоянно проживающего на радиоактивно зараженной территории, изменяются сознание и поведение: формируется психологический феномен «актуального экологического сознания» и психологические стратегии поведенческой адаптации, которые детерминированы психологическими особенностями личности и факторами внешней среды» [1, с. 7-8].

В.И. Скурятин, проводя реабилитацию детей и подростков из регионов, пострадавших от аварии на ЧАЭС, отметил наличие у них дезадаптации. Причем наиболее дезадаптированными оказались девочки, у которых наблюдалась эмоциональная лабильность, высокий уровень тревожности, страхи, состояние дискомфорта [21].

Украинские психологи К.Н. Логановский и Т.К. Логановская на основе современных исследований психологических последствий аварии на Чернобыльской АЭС установили, что для населения, которое постоянно проживает на радиоактивно загрязненных территориях, типичны радиационная тревожность, панические реакции, психосоматические расстройства и социальная дезинтеграция; виктимизация, «приобретенная беспомощность», «патологическое бегство в болезнь», инвалидизация при неадекватности социальной защиты «чернобыльцев», «пострадиационные» посттравматические расстройства, долговременные психические

расстройства и суициды [4].

Интересные данные, характеризующие социальную ситуацию функционирования лидерства, были получены в результате исследований, проведенных представителями школы курских психологов А.С. Чернышевым, С.Г. Елизаровым, С.В. Сарычевым, И.Н. Логвиновым, Д.В. Беспаловым, Ю.Л. Лобковым. Заметим, что исследовались не только молодежь Курской области в целом, но и ее наиболее социально активная часть – молодежные лидеры, проживающие в регионах чернобыльского следа [5-17; 23].

Так, Т.Б. Мельницкая, изучая информационно-психологическую безопасность населения в условиях риска радиационного воздействия, констатирует, что и по прошествии более чем 20-ти лет после аварии на Чернобыльской АЭС у населения, проживающего на радиоактивно загрязненных территориях, сохранились социально-психологические проблемы, проявляющиеся в уровне их здоровья, взаимоотношениях с другими людьми, а также иных психологических проблемах [19].

Она считает, что именно психологический фактор детерминирует возникновение стрессовых расстройств и ухудшение здоровья населения из районов радиационного заражения [19].

Такую же позицию занимает В.Э. Прох, так же утверждающий, что население из регионов чернобыльского следа испытывает социально-психологические проблемы, связанные со здоровьем, психологическими проблемами, взаимоотношениями с другими людьми, а также социальными факторами [20].

В дальнейших исследованиях Т.Б. Мельницкой и В.Э. Прох было установлено, что в настоящее время у взрослых и детей, которые постоянно проживают в регионах чернобыльского следа, доминируют две проблемы – здоровье и психологические проблемы, которые, прежде всего, включают в себя астению и слабость, психосоматические нарушения, эмоциональную неуравновешенность, болевые синдромы, а также страхи, связанные с радиацией [19].

Таким образом, сложившаяся тридцать лет назад социальная ситуация остается неблагоприятной для процесса социализации личности. Поэтому насущным требованием времени стало сведение к минимуму ее отрицательных психологических и социально-психологических последствий в рамках помощи извне, а главное – самопомощи за счет внутренних резервов, в том числе за счет изменения позиции личности, проявляющиеся в ее субъектности и активности.

Список использованной литературы

1. Абдуллин А. Г. Социально-психологические последствия крупномасштабных техногенных катастроф в отдаленном периоде (на примере уральского региона) : автореф. дис. док. психол. наук / А. Г. Абдуллин. – Казань, 2006. – 48 с.

2. Вишневская В. П. Психология образа болезни у участников

ликвидации последствий аварии на Чернобыльской АЭС с психосоматической патологией : концепция, феноменология, особенности формирования и коррекции : автореф. дис. докт. психол. наук / В. П. Вишневская. – СПб., 2004. – 46 с.

3. Зыкова И. А., Архангельская Г. В., Звонова И. А. Чернобыль и соціум : оценки риска / И. А. Зыкова, Г. В. Архангельская, И. А. Звонова. – СПб. : МАПО – НИИ РГ, 2001. – 140 с.

4. Логановский К. Н., Логановская Т. К. Невостребованные Фукусимой психологические и нейропсихиатрические уроки Чернобыля / К. Н. Логановский, Т. К. Логановская [Электронный ресурс]. – Режим доступа к ресурсу : http://www.umj.com.ua/article/11295/nevostrebovannye-fukusimoj-psixologicheskie-i-nejropsixiatricheskie-uroki-chernobylya (дата обращения : 10.04.2016).

5. Логвинов И. Н. Влияние гендерных особенностей на эмоциональное отношение молодежных лидеров юношеского возраста к педагогам, родителям и своему «я» / И. Н. Логвинов // Ученые записки : электронный научный журнал Курского государственного университета. – 2013. – №1 (25) [Электронный ресурс]. – Режим доступа к ресурсу : http://scientific-notes.ru/pdf/029-037.pdf (дата обращения : 27.03.2016).

6. Логвинов И. Н. Исследование гендерных различий в уровне благоприятности психологической атмосферы для молодежных лидеров / И. Н. Логвинов // Ученые записки : электронный научный журнал Курского государственного университета. – 2011. – №4 [Электронный ресурс]. – Режим доступа к ресурсу http://scientific-notes.ru/pdf/022-033.pdf (дата обращения : 07.04.2016).

7. Логвинов И. Н. Исследование гендерных различий в уровнях развития эмоционального отношения к родителям, учителям, своему «я» молодежных лидеров подросткового возраста / И. Н. Логвинов // Ученые записки : электронный научный журнал Курского государственного университета. – 2012. – №2 (22) [Электронный ресурс]. – Режим доступа к ресурсу : http://scientific-notes.ru/pdf/024-037.pdf (дата обращения : 07.04.2016).

8. Логвинов И. Н. Исследование потребности в достижении молодежных лидеров : гендерный аспект / И. Н. Логвинов // Известия Пензенского государственного педагогического университета им. В. Г. Белинского. – 2012. – №28. – С. 1274-1279.

9. Логвинов И. Н. Композиция, стиль и типы лидерства в условиях социальной депривации / И. Н. Логвинов // Социально-психологические аспекты оптимизации жизнедеятельности молодежных групп в изменяющихся социально-экономических условиях : сб. науч. трудов. – Курск : Изд-во КГПУ, 2000. – С. 79-94.

10. Логвинов И. Н. Личностная тревожность и личностная познавательная активность молодежных лидеров : гендерный аспект / И. Н. Логвинов // Известия Юго-Западного государственного университета. – 2013. – №6 (51). – Ч. 1. – С. 92-100.

11. Логвинов И. Н. Социально-психологическое исследование гендерного аспекта структуры типов молодежного лидерства / И. Н. Логвинов // Известия Пензенского государственного педагогического университета им. В. Г. Белинского. – 2011. – №24. – С. 966-971.

12. Логвинов И. Н., Елизаров С. Г. Гендерные особенности развития ситуативных негативных эмоциональных переживаний молодежных лидеров / И. Н. Логвинов, С. Г. Елизаров // Политематический сетевой электронный научный журнал Кубанского государственного аграрного университета. – 2013. – Т. 90. – №90 (10) [Электронный ресурс]. – Режим доступа к ресурсу : http://ej.kubagro.ru/2013/06/pdf/18.pdf (дата обращения: 14.04.2016).

13. Логвинов И. Н., Сарычев С. В. Влияние пола на структуру ценностных ориентаций лидеров молодежных групп подросткового возраста / И. Н. Логвинов, С. В. Сарычев // Известия Пензенского государственного педагогического университета им. В. Г. Белинского. – 2012. – №28. – С. 1280-1286.

14. Логвинов И. Н., Сарычев С. В. Гендерные особенности социальной установки молодежных лидеров студенческого возраста на поведение в конфликте / И. Н. Логвинов, С. В. Сарычев // Вестник Воронежского государственного университета. Серия : Проблемы высшего образования. – 2013. – №1. – С. 75-78.

15. Логвинов И. Н., Сарычев С. В. Гендерные особенности уровня дифференциации ценностей молодежных лидеров / И. Н. Логвинов, С. В. Сарычев // Ученые записки : электронный научный журнал Курского государственного университета. – 2011. – №3 (15). – Ч. 1 [Электронный ресурс]. – Режим доступа к ресурсу : http://scientific-notes.ru/pdf/020-029.pdf (дата обращения : 08.04.2016).

16. Логвинов И. Н., Сарычев С. В. Половая принадлежность как фактор развития волевых качеств лидеров молодежных учебных групп из радиоактивно загрязненных и «чистых» районов Курской области / И. Н. Логвинов, С. В. Сарычев // Известия Пензенского государственного педагогического университета им. В. Г. Белинского. – 2011. – № 4. – С. 972-978.

17. Логвинов И. Н., Сарычев С. В. Социально-психологическое исследование социальной установки на поведение в конфликтной ситуации молодежных лидеров мужского и женского пола / И. Н. Логвинов, С. В. Сарычев // Ученые записки : электронный научный журнал Курского государственного университета. – 2011. – №2 (18) [Электронный ресурс]. – Режим доступа к ресурсу : http://scientific-notes.ru/index.php?page=6&new=19 (дата обращения : 03.04.2016).

18. Международный Чернобыльский проект. Оценка радиологических последствий и защитных мер. – М., 1991. – 95 с.

19. Мельницкая Т. Б., Прох В. Э. Информационно-психологическая защита населения, проживающего на территориях с ядерными объектами научного назначения / Т. Б. Мельницкая, В. Э. Прох // Вестник психотерапии.

– 2009. – №29 (34). – С. 81-91.

20. Прох В. Э. Социально-психологические особенности восприятия информации и информационно-психологической защиты населения, проживающего на территориях с ядерными объектами научного назначения : автореф. дис. канд. психол. наук / В. Э. Прох. – СПб. : Междунар. ун-т природы, общества и человека «Дубна», 2009. – 18 с.

21. Скурятин В. И. Проектирование социально-психологической помощи подросткам из регионов Чернобыльского следа в условиях санаторія : дис. канд. психол. наук / В. И. Скурятин. – Воронеж, 2006. – 157 с.

22. Тарабрина Н. В. Практикум по психологии посттравматического стресса / Н. В. Тарабрина. – СПб., 2001. – 160 с.

23. Чернышев А. С., Сарычев С. В. Социально-психологические условия подготовки молодежных лидеров : экспериментальный подход / А. С. Чернышев, С. В. Сарычев // Экспериментальная психология в России. Традиции и перспективы. – М. : Институт психологии РАН, 2010. – С. 827-832.

ДРОЗДОВ С.В., *кандидат психологических наук,*
доцент кафедры психологии
Курский государственный университет;
ЛОГВИНОВА М.И., *студентка 1 курса магистратуры*
«Психология и педагогика развития»
Курский государственный университет;
ЛОГВИНОВА Т.И., *студентка 1 курса магистратуры*
«Психология и педагогика развития»
Курский государственный университет

ОСОБЕННОСТИ СОЦИАЛЬНОЙ УСТАНОВКИ НА ПОВЕДЕНИЕ В КОНФЛИКТЕ КАК ФАКТОР АДАПТАЦИИ СТУДЕНТОВ-ИНОСТРАНЦЕВ К ОБУЧЕНИЮ В ВУЗЕ

Проблема. Проблема адаптации студентов из ближнего зарубежья к новым для них социально-экономическим и политическим реалиям Российской Федерации представляется современной и актуальной, поскольку в последнее десятилетие наблюдается устойчивый, постоянный рост количества зарубежных студентов, обучающихся в российских вузах. При этом успешность обучения в вузе во многом определяется их уровнем адаптации, причем как в широком смысле этого слова, так и узком (здесь имеется в виду, прежде всего, степень принятия группой членства – учебной группой – студента-иностранца).

Различные аспекты проблемы социально-психологической адаптации мигрантов активно исследуются современными отечественными социальными психологами. Например, В.В. Константинов и М.В. Вершинина

выявили влияние этнической идентичности личности мигрантов в условиях их длительного пребывания в принимающей среде и участия в деятельности национальной общины на их адаптацию [1].

Представляются важными в этой области социальной психологии такие направления исследований, как разработка методов изучения адаптации [9], личностные характеристики мигрантов [10], структура ценностных ориентаций мигрантов [6], социально-психологические характеристики лидеров [7] и др.

Одним из показателей уровня адаптации студентов-иностранцев, определяемых их личностями, выступает структура социальной установки на поведение в конфликтной ситуации.

Поэтому цель исследования была определена нами как изучение особенностей социальной установки на поведение в конфликте как фактора адаптации студентов-иностранцев к обучению в вузе.

Объектом исследования выступила адаптация студентов к процессу обучения в российском вузе.

Предметом исследования были определены особенности социальной установки на поведение в конфликте как фактор адаптации студентов из ближнего зарубежья к обучению в вузе.

В качестве гипотезы исследования выступило предположение о том, что особенности социальной установки на поведение в конфликтной ситуации является фактором, который детерминирует успешность адаптации студентов из ближнего зарубежья к обучению в вузе.

Организация и методы исследования. В качестве основного метода исследования была избрана методика по оценке стиля поведения в конфликте (тест К. Томаса). Базу исследования составили студенты, которые обучаются на 1-м, 2-м и 3-м курсах ФГБОУ ВО «Курский государственный университет» на бюджетной и внебюджетной основе. Респонденты были объединены в две условные группы. В первую вошли 36 студентов, которые поступили в вуз из стран ближнего зарубежья: Украины, Туркменистана, Армении, Азербайджана, Молдавии, Грузии. Во вторую группу вошло 64 студента, которые обучаются в вузе, и проживают постоянно в Курской области. Таким образом, общий объем выборки составил 100 человек в возрасте от 17-ти до 19-ти лет.

Результаты исследования. Рассмотрим результаты эмпирического исследования особенностей социальной установки на поведение в конфликтной ситуации как фактора адаптации мигрантов из ближнего зарубежья к обучению в российском вузе. Сначала проанализируем эмпирические данные, которые описывают предпочитаемые тактики поведения в конфликтной ситуации студентов из стран ближнего зарубежья. Согласно данным исследования, можно утверждать, что удельный вес респондентов из стран ближнего зарубежья, избравших тактику соперничества, составляет немногим менее половины испытуемых (42%). На втором месте по частоте предпочтения респондентами в конфликте оказалась

тактика сотрудничества. Эту стратегию повеления считает наиболее эффективной при конфликтном взаимодействии каждый четвертый опрошенный (или 25% респондентов). Каждый пятый респондент (20%) полагает наиболее приемлемым для себя избегание как тактику поведения в конфликтной ситуации.

Заметим также, что каждый шестнадцатый респондент (8%) склонен к компромиссу в конфликте. Что же касается оставшихся 5% участвующих в исследовании студентов из ближнего зарубежья, то они в конфликтной ситуации предпочитают тактику приспособления.

Следовательно, наиболее типичными тактиками поведения в конфликте для студентов из стран ближнего зарубежья являются соперничество (относительное большинство 42%), сотрудничество (25%) и избегание (20%).

Нами в результате исследования был также установлен факт того, что среди студентов из ближнего зарубежья не было выявлено лиц, которые имеют установку на использование нескольких тактик поведения в конфликте.

Теперь проанализируем эмпирические данные, которые описывают тактики поведения в конфликтной ситуации студентов, которые проживают в Курской области.

Итак, согласно эмпирическим данным, можно утверждать, что удельный вес студентов – жителей Курской области, избравших тактику соперничества в конфликтной ситуации, составляет 18% испытуемых.

На втором месте по частоте использования респондентами в конфликте оказалась тактика сотрудничества. Эту стратегию поведения считает наиболее эффективной при конфликтном взаимодействии немного более, чем каждый четвертый опрошенный (или 26% респондентов). Каждый третий респондент (33%) полагает наиболее приемлемой для себя компромисс как тактику поведения в конфликте.

Заметим также, что только 3% респондентов склонно использовать тактику избегания в конфликте. Что же касается оставшихся 21% участвующих в исследовании мигрантов, то они в конфликтной ситуации предпочитают тактику приспособления.

Отметим вместе с этим, что нами в результате исследования был также установлен факт того, что для некоторых студентов из Курской области характерно использовали несколько тактик поведения в конфликте. Удельный вес таких респондентов составляет 23%. При этом две трети студентов (67%) из анализируемой категории предпочитают использовать в конфликтных ситуациях такие тактики поведения, как сотрудничество и компромисс. Очевидно, что они считают эти тактики поведения в конфликте наиболее эффективными.

Кроме описанного сочетания тактик поведения в конфликтной ситуации у студентов из второй группы были обнаружены также приспособление и избегание (удельный вес в выборке составляет 16,5%) и компромисс и избегание (удельный вес в выборке также составляет 16,5%). Таким образом,

установки на выбор тактики поведения у россиян отличается своеобразием. Во-первых, наиболее типичными тактиками поведения в конфликте для студентов из Курской области являются компромисс (относительное большинство 32%), сотрудничество (26%) и приспособление (21%). Во-вторых, две трети студентов (67%) из Курской области предпочитают использовать в конфликтных ситуациях одновременно такие стили поведения, как сотрудничество и компромисс.

Сопоставление структур социальных установок на поведение в конфликтной ситуации у студентов из ближнего зарубежья и студентов из Курской области показало наличие между ними статистически достоверных различий. При этом студенты из ближнего зарубежья чаще всего ориентируются на такие стили поведения в конфликтной ситуации как соперничество, сотрудничество и избегание, в то время как респонденты из Курской области чаще ориентируются на компромисс, сотрудничество и приспособление в конфликте (χ^2=46,43; p<0,01).

Выводы. Эмпирическое исследование особенностей социальной установки на поведение в конфликте как фактор адаптации студентов-иностранцев к обучению в вузе позволяет сделать следующие выводы:

– наиболее типичными тактиками поведения в конфликте для студентов из стран ближнего зарубежья являются соперничество (характерно для относительного большинства 42% участников исследования), сотрудничество (25%) и избегание (20%);

– среди студентов из ближнего зарубежья не было выявлено лиц, которые бы использовали несколько тактик поведения в конфликте;

– наиболее типичными тактиками поведения в конфликте для студентов из Курской области являются компромисс (относительное большинство 32%), сотрудничество (26%) и приспособление (21%);

– 23% студентов из Курской области используют несколько тактик поведения в конфликтной ситуации;

– две трети (67%) студентов из Курской области, реализующих несколько тактик поведения в конфликте, предпочитают использовать в конфликтных ситуациях такие стили поведения, как сотрудничество и компромисс;

– сопоставление социальных установок на поведение в конфликтной ситуации у студентов из ближнего зарубежья и студентов из Курской области показало наличие между ними статистически достоверных различий. Студенты из ближнего зарубежья чаще ориентируются на соперничество, сотрудничество и избегание, а респонденты из Курской области чаще ориентируются на компромисс, сотрудничество и приспособление в конфликте (χ^2=46,43; p<0,01).

Список использованной литературы

1. Константинов В. В., Вершинина М. В. Этническая идентичность личности мигрантов в условиях их длительного/кратковременного

пребывания в принимающей среде и участия/неучастия в деятельности национальной общины / В. В. Константинов, М. В. Вершинина // Социально-психологическая адаптация мигрантов в современном мире : материалы Международной научно-практической конференции. – Пенза : ПГПУ им. В.Г. Белинского, 2012. – С. 161-167.

2. Косенок А. И., Константинов В. В. Социально-психологическая адаптация студентов из Индии в Пензенском государственном университете / А. И. Косенок, В. В. Константинов // Социально-психологическая адаптация мигрантов в современном мире : материалы 2-й Международной научно-практической конференции. – М. : Издательство «Перо», 2014. – С. 77-80.

3. Логвинов И. Н. Влияние гендерных особенностей на эмоциональное отношение молодежных лидеров юношеского возраста к педагогам, родителям и своему «я» / И. Н. Логвинов // Ученые записки : электронный научный журнал Курского государственного университета. – 2013. – №1 (25) [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу : http:// scientific-notes.ru/ pdf/029-037.pdf

4. Логвинов И. Н. Исследование гендерных различий в уровнях развития эмоционального отношения к родителям, учителям, своему «я» молодежных лидеров подросткового возраста / И. Н. Логвинов // Ученые записки : электронный научный журнал Курского государственного университета. – 2012. – №2 (22) [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу : http://scientific-notes.ru/pdf/024-037.pdf

5. Логвинов И. Н. Личностная тревожность и личностная познавательная активность молодежных лидеров : гендерный аспект / И. Н. Логвинов // Известия Юго-Западного государственного университета. – 2013. – №6 (51). – Ч.1. – С. 92-100.

6. Логвинов И. Н., Дроздов С. В. Особенности ценностных ориентаций студентов из ближнего зарубежья как фактор их адаптации к обучению в российском вузе / И. Н. Логвинов, С. В. Дроздов // Социально-психологическая адаптация мигрантов в современном мире : материалы Международной научно-практической конференции. – Пенза : ПГПУ им. В. Г. Белинского, 2012. – С. 84-90.

7. Логвинов И. Н., Сарычев С. В. Влияние пола на структуру ценностных ориентаций лидеров молодежных групп подросткового возраста / И. Н. Логвинов, С. В. Сарычев // Известия Пензенского государственного педагогического университета им. В. Г. Белинского. – 2012. – №28. – С. 1280-1286.

8. Логвинов И. Н., Сарычев С. В. Гендерные особенности социальной установки молодежных лидеров студенческого возраста на поведение в конфликте / И. Н. Логвинов, С. В. Сарычев // Вестник Воронежского государственного университета. Серия : Проблемы высшего образования. – 2013. – №1. – С. 75-78.

9. Маликова Н. Р. Методы исследования адаптации иммигрантов:

междисциплинарный анализ / Н. Р. Маликова // Социально-психологическая адаптация мигрантов в современном мире : материалы Международной научно-практической конференции. – Пенза : ПГПУ им. В. Г. Белинского, 2012. – С. 107-120.

10. Шамионов Р. М. К вопросу о взаимосвязи адаптации и социальной активности мигрантов / Р. М. Шамионов // Социально-психологическая адаптация мигрантов в современном мире : материалы Международной научно-практической конференции. – Пенза : ПГПУ им. В. Г. Белинского, 2012. – С. 224-228.

11. Шамионов Р. М. Характеристики субъективного благополучия личности в условиях миграции / Р. М. Шамионов // Социально-психологическая адаптация мигрантов в современном мире : материалы 2-й Международной научно-практической конференции. – М. : Издательство «Перо», 2014. – С. 193-199.

ВАРВАРИШЕНА Ю.О., *студентка групи ПС-61 м (з)*
Вінницький інститут Університету «Україна»;
науковий керівник: Котик І.О., кандидат
психологічних наук, доцент

ПРОБЛЕМА АФЕКТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ДИТИНИ В МОЛОДШОМУ ДОШКІЛЬНОМУ ВІЦІ

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень. Ідеї гуманістичної спрямованості процесу виховання, що активно відроджуються на сучасному етапі розвитку нашого суспільства, надають пріоритет цінності кожної людини, її неповторної індивідуальності, унікальності та самоцінності (Г.О. Балл, Д. Роджерс, В. Сатир, А.Б. Орлов та ін.). У контексті реалізації цих ідей одним з важливих завдань, що стоять перед дорослими, є завдання розуміння закономірностей світовідчуття, що формується у дитини, особливостей її емоційно-чуттєвого досвіду.

Дослідження багатьох авторів свідчать про те, що організм дитини відчуває постійну потребу в емоційному насиченні (А.В. Запорожець, 1971, 1974, 1978; В.Д. Вілюнас, 1976, 1990; М. Раттер, 1982 та ін.). Характер емоцій чинить вплив на здоров'я людини, визначає її життєвий тонус, ставлення до оточуючого світу. Вплив позитивних емоцій знижує збудження, забезпечує нормальну роботу різних функціональних систем. При тривалих діях травмуючого або стресогенного характеру неминуча поява негативних емоцій, стійких негативних станів, традиційно названих емоційним неблагополуччям. Це емоційне неблагополуччя ускладнює хід психічного розвитку дитини: утрудняє встановлення зв'язків з оточенням, перешкоджає освоєнню нових соціальних ролей, розвитку активного спілкування.

Дошкільний вік є особливою фазою в емоційному розвитку, оскільки

емоції знаходяться як би «в центрі» усієї системи психічних процесів і функцій (Л.С. Виготський, 1984; А.В. Запорожець, 1974, 1978; А.Д. Кошелєва, 1993, 1995). Говорячи про складне різноманіття емоційних явищ, характерних для дитини-дошкільника (афекти; предметні емоції і почуття), дослідники підкреслюють: якщо на самому початковому етапі розвитку домінують афектні прояви, і вони в цьому випадку виконують найважливіші життєві функції, то на іншій межі дошкільного віку можна вести мову про певну міру довільності й навіть усвідомленість ситуативних емоцій та узагальнених почуттів дітей (Л.С. Виготський, 1994; Р. Заззо, 1967; В. Запорожець, 1974, 1978). *Саме тому актуальним та доцільним є дослідження проблеми афективної поведінки молодшого дошколярика.*

Виклад основного матеріалу дослідження. Емоції проходять шлях прогресивного розвитку, набувають усе багатшого змісту, складніші форми під впливом соціальних умов і виховання. Одним з найважливіших соціальних чинників, що визначають зміст дитячих емоцій, динаміку їх розвитку, є сім'я і внутрішньосімейні стосунки.

У низці робіт підкреслюється, що саме особливості батьківсько-дитячих стосунків, динаміка емоційних контактів між членами сім'ї, емоційна атмосфера сім'ї у цілому мають базове значення для психічного і духовного розвитку дитини (Дж. Боулбі, 1973, 2004; А.Д. Кошелєва, 1992, 1995; В. Лебединський, 1985, 1990; М. Ейнсворт 1962, 1970 та ін.). Порушення в емоційних контактах дитини з близькими дорослими призводять до виникнення у неї внутрішнього дискомфорту, створюють загрозу стабільності та стійкості її ставлення до світу, що у результаті може призвести до значних спотворень у розвитку дитини (Г.М. Бреслав, 1977, 1984; М.І. Буянов, 1971, 1988; А.Я. Варга, 1988, 1987; А.І. Захаров, 1982, 1986, 1995; К.С. Лебединська, 1988; Г.В. Луніна, 1995 та ін.).

Одним з симптомів переживаного дитиною емоційного неблагополуччя є афективна поведінка деструктивного характеру. У онтогенезі афекти – це найбільш рання і примітивна форма емоційного реагування інстинктивної природи. Афективна поведінка, яскраво проявляючись на початковому етапі розвитку дитини (у вигляді плачу, крику тощо), потім істотно змінюється під впливом умов виховання, поступово поступаючись місцем іншим емоційним явищам: власне емоціям і почуттям. Проте, у дошкільному віці афективна поведінка залишається досить вираженою, є «аварійним» способом вирішення ситуацій, надзвичайно енергоємним, а головне – деструктивним за своїм впливом на окремі психічні процеси, свідомість дитини загалом. Виражена схильність дитини до афектного реагування робить її поведінку неадаптивною, розбалансованою, дисгармонійною (А.Д. Кошелєва, 1992, 1995; В.В. Лебединський, 1990; М.З. Неймарк, 1965 та ін.).

Тому важливим є питання про безпосередні «пускові» моменти афектної поведінки у маленької дитини.

За даними дослідників клінічного і нейрофізіологічного напряму, афективна поведінка тісно пов'язана з порушеннями дозрівання різних

структур і функціональних систем головного мозку, що становлять природно-генетичні особливості центральної нервової системи дитини, її темпераменту і нейродинамічних основ. У матеріалах дослідників ці параметри визначаються умовно як чинник «грунту» (А.А. Кашникова, 1995; К.С. Лебединська, 1988; Г.Є. Сухарєва, 1959; І.Н. Татарова, 1995; Т.П. Хризман, 1973 та ін.).

У психологічних дослідженнях, виконаних з дітьми раннього і дошкільного віку, у якості причини афектної поведінки виокремлюється віковий чинник (Є.Р. Баєнська, 1990; В.В. Лебединський, 1985, 1990; М.М. Ліблінг, 1990; О.Н. Никольська, 1988).

У групі соціальних чинників однієї з причин афектної поведінки дитини також може слугувати материнське ставлення і його особливості.

За даними зарубіжних досліджень, афективна поведінка дитини може провокуватися ситуацією розлуки дитини з матір'ю. Афект в умовах перших ранніх, навіть коротких, розлук знижує життєвий тонус дитини і її захисні сили, розлука породжує почуття тривоги, незахищеності, відкинутості, відторження. Причому незрілість батьківських почуттів, неконтроль батьками власних емоцій або невротичні стани матері можуть посилювати афектну поведінку, сприяти перетворенню окремої афектної реакції на стійкий афектний стан (Дж. Боулбі, 2004; Р. Спітц, 1950; М. Ейнсворт, 1970).

Афектогенну роль у дітей молодшого дошкільного віку може грати ситуація розлуки з матір'ю у зв'язку зі вступом дитини до дитячої дошкільної установи. Особливо серйозним випробуванням, з цієї точки зору, піддається емоційна сфера дітей трирічного віку – відомого в психології кризового періоду розвитку.

У сучасних умовах, у зв'язку з низкою державних заходів щодо захисту прав матері та забезпеченню умов виховання дитини в сім'ї, для багатьох дітей сталося зрушення періоду вступу до дитячої дошкільної установи з 1,5-2-х років до трьох років. Стався збіг у часі періоду адаптації дитини до нових, позасімейних умов виховання і кризи розвитку дитини, коли виникають значні зміни в її світовідчутті, в усвідомленні свого «Я».

Отже, проблема полягає в недостатній вивченій афектної поведінки в молодшому дошкільному віці: відсутні критерії афектної поведінки на ранніх етапах онтогенезу, не вивчені форми її прояву, не розроблені методи корекції афектної поведінки при зміні соціальної ситуації розвитку дітей молодшого дошкільного віку, зокрема, при вступі до дитячої дошкільної установи. При цьому, на наш погляд, абсолютно не досліджена роль близького дорослого в попередженні деструктивної афектної поведінки у дітей.

Саме тому мета нашого дослідження – розкрити особливості афектної поведінки і її динаміку залежно від характеру емоційного взаємозв'язку матері та дитини.

Гіпотези дослідження.

1. При зміні соціальної ситуації розвитку дитини, в умовах ранніх короткочасних розлук з матір'ю, значне місце в емоційних проявах дитини

може займати афективна поведінка.

2. Суб'єктивний сенс акту розлуки відкривається дитині як узагальнене переживання особливостей контакту з матір'ю і чутливістю до його змін і можливості заміщення.

Методи дослідження. поведінка дітей молодшого дошкільного віку вивчалася в системі стосунків дитини з близькими і чужими дорослими. Спостереження проводилися в різних ситуаціях, організованих за типом природного експерименту (тест «Неваляшки», музичний спектакль «Капризка», ситуації «Доріжка перешкод», «Мама в групі»). Взаємини дитини з близькими дорослими вивчалися за допомогою діагностичного тесту «Я і моя сім'я». Дані спостережень і тестування доповнювалися результатами бесід, опитувачів, вивченням медичних карт. Кількісний аналіз результатів проведений за допомогою методів математичної статистики.

Наукова новизна і теоретична значущість. У дослідженні виявлені варіанти деструктивного афекту, що виникає в поведінці дитини в умовах ранніх розлук з близьким дорослим; вивчена роль афекту в системі емоційної регуляції дитини; виявлений аффектогенний вплив типу материнського відношення на розвиток емоційних переживань у дітей.

Основними результатами проведеної роботи стали помітні зміни в емоційних контактах матері й дитини в ситуаціях ранніх розлук: підвищилася рефлексивність матерів, здатність аналізувати свій емоційний стан, зрозуміти емоційний стан дитини. У поведінці матерів стало менше емоційних зривів, афектів, з'явилася упевненість у своїх виховних діях на дитину, прагнення самостійне приймати рішення, перебудувати стосунки в сім'ї. У результаті проведеної психокорекційної роботи підвищилися адаптивні можливості дітей до нових умов життя, це виразилося у скороченні термінів адаптації в порівнянні з контрольною групою.

Проте усередині різних варіантів афектної поведінки дітей спостерігалася своєрідність динаміки подолання дитиною афектної поведінки як способу реагування на стресову ситуацію.

Практична значущість. Розроблено діагностичні методики, що допомагають виявити міру вираженості деструктивного афекту, його динаміку в поведінці дітей молодшого дошкільного віку. Виявлені критерії деструктивного афекту і патерни материнського ставлення дозволяють диференційовано будувати роботу з дитиною та з сім'єю в період адаптації до дошкільної установи. Розроблена психокорекційна програма може бути використана для надання цілеспрямованої допомоги сім'ям щодо підвищення у дітей адаптивних можливостей до нових життєвих умов.

Експериментальна база. Експериментальна робота здійснювалася на базі дитячих садочків м. Вінниці та дитячих центрів дошкільного розвитку м. Вінниці. Загальна кількість дітей, задіяних до експерименту, – 85 (68 дітей – вихованці дитячих садочків, 17 – «Школи дошколят»). У анкетуванні взяли участь 100 педагогів дитячих дошкільних установ. Корекційна робота проводилася з дітьми та їх батьками – 40 пар.

Висновки. Визначення характеру афектної дитини, її показників – важливе питання для будь-якого етапу розвитку, але особливо для молодшого віку, оскільки окремі прояви афективної поведінки безпосередньо поєднані з показниками здоров'я дитини. Рання діагностика дітей з афективними проявами в поведінці, цілеспрямована допомога сім'ї та дошкільній установі щодо подолання у дітей стійких афектів може певною мірою компенсувати виникаючі труднощі і запобігти відхиленням у розвитку дитини.

В умовах ранніх розлук з матір'ю у сфері емоційної поведінки молодших дошкільників яскраво виявляються і можуть набути домінуючого значення афектні прояви. Вираженість афектного стану і його окремих варіантів обумовлена особливостями типу материнського ставлення і особливостями природної чутливості дитини.

Корекція афективної поведінки передбачає диференційований підхід з урахуванням варіанту деструктивного афекту в поведінці дитини і типу материнського ставлення.

У багатьох дослідженнях робляться спроби описати типи виховання, типи взаємодії, батьківські позиції. Доведено, що негативний емоційний характер стосунків матері і дитини, конфліктність матері, її неурівноваженість, нервозність, неволодіння своїм станом, неприйняття дитини, нерозуміння її особливостей породжують відхилення не лише в розвитку емоційної сфери, а й загалом завдають шкоди психічному розвитку дитини. Під впливом окремих негативних характеристик материнського ставлення порушенння в поведінці дитини, її емоційному стані можуть бути виражені яскраво, глибоко вражаючи психіку; а можуть бути приховані, зовні не проявляються, але не менш небезпечні для нормального формування особистості дитини, можуть спрямовувати процес розвитку за афектним типом.

Таким чином, психологічні дослідження науковців, проведені за останній час, та наші результати дослідження свідчать про те, що в основі емоційного благополуччя дитини лежить характер і особливості ставлення до неї близьких дорослих, емоційний фон, який складається у спілкуванні між членами сім'ї. Порушення в емоційному розвитку, – і, зокрема, деструктивна афективна поведінка дитини, – можуть бути наслідком ранніх розлук дитини з матір'ю.

Список використаних джерел

1. Боулби Джон. Создание и разрушение эмоциональных связей / Джон Боулби. – М. : Академический проект, 2004. – 232 с.

2. Вилюнас В. К. Психология эмоциональных явлений / В. К. Вилюнас. – МГУ, 1976. – 143 с.

3. Выготский Л. С. Детская психология : собр. соч. Т. 4 / Л. С. Выготский. – М., 1984. – 432 с.

4. Додонов Б. И. Концепция эмоциональной направленности личности : автореф. канд. дис. / Б. И. Додонов. – М., 1978. – 24 с.

5. Запорожец А. В. Значение ранних периодов детства для формирования детской личности / А. В. Запорожец // Принцип развития в психологии. – М., 1978. – С. 243-267.

6. Запорожец А. В., Неверович Я. З. К вопросу о генезисе и структуре эмоциональных процессов у ребенка / А. В. Запорожец, Я. З. Неверович // Вопросы психологии, 1974. – №6. – С. 59-73.

7. Захарова А. И. Как помочь нашим детям избавиться от страха / А. И. Захарова. – СПб., 1995. – 191 с.

8. Кошелева А. Д. Аффективное поведение в дошкольном возрасте и его роль в психическом развитии ребенка : материалы межвузовской научно-практической конференции, посвященной памяти К. С. Лебединской / А. Д. Кошелева. – М., 1995. – С. 64-67.

9. Лебединский В. В. Эмоциональные нарушения в детском возрасте и их коррекция / В. В. Лебединский. – М. : Изд-во МГУ, 1990. – 196 с.

10. Эмоциональное развитие дошкольника / А. В. Запорожец, Я. З. Неверович, А. Д. Кошелева и др.; Под ред. Кошелевой А. Д. – М., 1985. – 176 с.

КОЛОМІЙЧУК Л.П., *студентка 6 курсу спеціальності «Психологія»*
Вінницький інститут Університету «Україна»;
науковий керівник: Чорноусенко Н.С., кандидат психологічних наук, доцент

ВПЛИВ ШКІЛЬНОЇ ТРИВОЖНОСТІ НА РІВЕНЬ КОМУНІКАТИВНОЇ АКТИВНОСТІ УЧНІВ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

Актуальність. Соціально-комунікативна активність молодшого школяра є наслідком і водночас передумовою подальшого розвитку спілкування, яке неможливе без визначення його змісту і структури.

В українській психології закономірності функціонування та розвитку особистості у процесі спілкування розглядаються у працях І.Д. Беха, М.Й. Боришевського, Л.В. Долинської, І.Г. Кошлань, О.П. Саннікової. В психології дослідниками частіше розглядались питання, пов'язані з пізнавальною та інтелектуальною сферою дітей молодшого шкільного віку, із особливостями їх участі в навчальній та виховній діяльності. Питання впливу шкільної тривожності на комунікативну активність розглядались менше і тому тема даного дослідження є актуальною.

Основний виклад матеріалу. У дослідженні брали участь учні двох других класів (всього 44 учні – кількість присутніх на уроках у день опитування) та двох третіх класів (всього 56 учнів) Вінницької школи.

Психодіагностичними інструментами дослідження обрані тест «Карта контролю стану мови» та тест шкільної тривожності Філліпса.

В якості одного з найінформативніших діагностичних інструментів, використаних під час дослідження, виявився тест шкільної тривожності Філліпса [1]. Результати розподілу показані у табл. 1.

Таблиця 1

Результати розподілу дітей за рівнями тривожності, % (n=100)

Показники тривожності	Рівні тривожності		
	низький	середній	високий
У цілому по тесту	54	42	4
Загальна тривожність	50	34	16
Переживання соціального стресу	60	26	14
Фрустрація потреби у досягненні успіху	76	22	2
Страх самовираження	30	32	38
Страх ситуації перевірки знань	18	40	42
Страх невідповідності очікуванням оточуючих	56	18	26
Низький фізіологічний опір стресу	84	10	6
Проблеми і страхи у стосунках з учителями	40	46	14

Порівняння середніх величин відповідних показників тривожності між собою дозволило зробити такі висновки: рівень загальної тривожності в школі, в середньому, не підвищений і практично однаковий для багатьох молодших школярів; соціальний стрес переживає більший відсоток дітей з експериментальних класів, як і фрустрованість потреби у досягненні успіху, хоча середні величини показників тривожності по вказаних факторах знаходяться в межах низького рівня розвитку.

Таблиця 2

Кількісні показники рівнів тривожності учнів (n=100)

Показники тривожності	Психометричні показники		
	$\overline{X}$	σ	рівень тривожності
У цілому по тесту	25	10,3	низький
Загальна тривожність	9,80	1,61	низький
Переживання соціального стресу	5,00	2,08	низький
Фрустрація потреби в досягненні успіху	5,30	2,10	низький
Страх самовираження	3,50	1,77	підвищений
Страх ситуації перевірки знань	3,10	1,67	підвищений
Страх невідповідності очікуванням оточуючих	2,40	1,32	низький
Низький фізіологічний опір стресу	1,30	1,21	низький
Проблеми і страхи у стосунках з учителями	3,70	1,52	низький

Щодо вираженості фактору «переживання соціального стресу», ніяких сумнівів не виникає, адже сучасний соціально-психологічний стан суспільства, сім'ї, класу школи загалом негативно впливають на емоційний стан дитини. Враховуючи, що її соціальні контакти, перш за все з ровесниками, розвиваються відповідно її психологічного стану, зокрема і емоційного фону, у більшості випадків між дітьми не утворюються тісні та тривалі особистісні зв'язки.

Фактор «страх самовираження» характеризується підвищеним рівнем тривожності (3,5 балів). Інтерпретуючи даний факт, можна стверджувати, що негативні емоційні переживання ситуацій, пов'язаних з необхідністю саморозкриття, пред'явленням себе іншим, демонстрацією своїх можливостей – є віковими характеристиками дітей.

Аналіз наступних показників тривожності, точніше їх локалізації у сферах стосунків учнів, показує, що в досліджуваних підвищеним є страх ситуації оцінки знань. Отже, негативне ставлення і переживання тривоги у ситуаціях перевірки, особливо публічної, знань, досягнень і можливостей також є наслідком вікових змін у психічному розвитку дітей даного віку.

Порівняння середніх величин останніх трьох показників тривожності («страх невідповідності очікуванням дорослих», «низький фізіологічний опір стресу» та «проблеми і страхи у стосунках з учителями») свідчить, що тривожність знаходиться на низькому рівні.

Логічно припустити, що між здатністю до спілкування, рівень якої оцінювався методикою «Карта контролю стану мови» та шкільною тривожністю має існувати взаємозв'язок. Ступінь такого взаємозв'язку дозволяє виявити обчислення кореляції між результатами різних методик. Обчислення здійснювалось із застосуванням функції КОРРЕЛ програми MS Exsel 2003.

Кореляція між шкалами тривожності методики Філліпса та даними методики «Карта контролю стану мови» показана в табл. 3.

Таблиця 3

Кореляція між шкалами тривожності методики Філліпса та даними методики «Карта контролю стану мови» (p 0,05)

Шкали тривожності	Коефіцієнти
Переживання соціального стресу	-0,437
Фрустрація потреби у досягненні успіху	-0,720
Страх самовираження	-0,689
Страх ситуації перевірки знань	-0,643
Страх невідповідності очікуванням оточуючих	-0,62
Низький фізіологічний опір стресу	0,36
Проблеми і страхи у стосунках з учителями	-0,572

Як бачимо з таблиці 3 по більшості шкал, що описують тривожність та здатність до спілкування існує зворотна значима кореляція: від -0,51 до -0,74. Це означає, що між тривожністю у різних її проявах та здатністю до

спілкування існує обернений взаємозв'язок – чим краще дитина може спілкуватись із ровесниками та дорослими, тим менше її шкільна тривожність і навпаки, чим більше проблем у спілкуванні має дитина, тим більша її загальна та ситуативна тривожність.

Таким чином, спираючись на отримані експериментальні дані, можна стверджувати, що учні не показали підвищеного рівня тривожності по більшості показників. Чітко проявлений підвищений страх самовираження та страх ситуації перевірки знань є віковими особливостями, притаманними молодшим учням, незалежно від умов виховання і можуть бути віднесені до власне дитячих характеристик.

Висновки. Аналіз результатів психодіагностики показує, що загалом у сім'ях та у шкільних колективах у тій чи іншій мірі наявні всі форми спілкування між дітьми та дорослими. Проте все ж переважають його ситуативні форми – як ситуативно-дієва, так і ситуативно-пізнавальна. Досить мало більшість батьків приділяє уваги позаситуативному спілкуванню – як пізнавальному, так і особистісному. Особливо відстають показники по найвищій формі – позаситуативно-особистісній. Причин цьому багато. Найголовніші серед них, напевне, недостатній рівень психологічної культури переважної більшості людей. Якщо ще задоволення базових потреб дитини батьками виділяється як пріоритетне, якщо ще залишаються сили і наміри на пізнавальне спілкування, то на розвиток особистості дитини, її навичок до міжособистісного спілкування як з дорослими, так і з ровесниками ресурсів батьків уже не вистачає.

Перспективами подальшої роботи вбачаємо у розробці спеціальної програми роботи з дітьми, яка допоможе їм подолати ускладнене спілкування.

Список використаних джерел

1. Тестирование детей : психологический практикум / В. Богомолов. – Р-н-Д., 2004. – 236 с.

2. Эриксон Э. Детство и общество / Э. Эриксон, пер. А. А. Алексеев. – СПб. : Речь, 2002. – 415 с.

КРАВЧУК Т.М., *студентка 6 курсу спеціальності «Психологія»*
Вінницький інститут Університету «Україна»;
науковий керівник: Чорноусенко Н.С., кандидат психологічних наук, доцент

ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМИН ПІДЛІТКІВ З НЕПОВНИХ СІМЕЙ ЗІ СВОЇМИ БАТЬКАМИ

Актуальність**.** Актуальною проблемою сьогодення українського суспільства є численність розлучень. Вони призводять до трансформації сім'ї

і, як наслідок, негативно позначаються на життєдіяльності дитини. Значних змін та суперечливого характеру набувають взаємини підлітків із батьками.

За результатами діагностики характеру батьківського ставлення у сім'ях, де батьки перебувають у розлученні, за допомогою опитувальника «Підлітки про батьків», отримані наступні дані: прояв автономності з боку батька на високому рівні відзначають 35% підлітків від усієї вибірки, на середньому так саме, на низькому у 30%. Таким чином, третина підлітків переживає дистанцію у взаєминах із батьком, його відстороненість від їхнього життя. Водночас, непослідовність у відносинах з батьком високо виражена у значної кількості підлітків – у 70%, на середньому рівні – у 5%, на низькому – у 25%. Непослідовність батька в умовах стресової ситуації після розлучення фруструє очікування дитини та викликає комплекс негативних переживань. Директивність з боку батька яскраво виражена в 30% сім'ях, на середньому рівні – в 40%, на низькому – в 30%. Злість, образа та почуття провини переповнюють підлітків до батьків, що суворо, жорстко ставляться до них. Як проекція нерозв'язаного конфлікту виражену ворожість, яку демонструє батько, переживають 45% підлітків, на середньому рівні – 30%, на низькому – 25%. Позитивний інтерес батька до підлітка найбільш явно представлено у 35% сімей, на середньому рівні так саме, на низькому – в 30%.

Розлучення не розв'язує психотравмуючу ситуацію взаємин чоловіка та дружини, внаслідок чого страждає саме підліток, перебуваючи під впливом власних суперечливих переживань та негативних переживань батька.

Вираженість розглянутих показників у материнському ставленні підлітки оцінюють наступним чином: автономність на високому рівні представлена у 40 сімей, на середньому – у 30%, на низькому так саме. Потреба фінансово забезпечувати сім'ю, конфліктні переживання через розлучення певною мірою відгороджують мати від підлітка. Жінка в ситуації після розлучення багато забов'язань бере на свої плечі, посилює самоконтроль, а відповідно посилює очікування та домагання в бік дитини. Через надмірне навантаження трапляється непослідовна поведінка до дитини.

Непослідовність у відносинах високо виражена у 35% осіб, на середньому рівні – у 30%, на низькому – у 35%. Через високий самоконтроль виражену директивність яскраво проявляють 60% матерів, на середньому рівні 25%, на низькому – 15%. Опір та неслухняність дітей викликають негативні реакції, в тому числі ворожість. Високий рівень ворожості за оцінкою підлітків демонструють 35% матерів, середній – 35%, найнижчий – 30%.

Позитивний інтерес до підлітка особливо проявляють 35% матерів, на середньому рівні – 40%, на низькому – 25%.

Виходячи з наведених результатів, можна виділити наступне: за оцінкою більшості підлітків, які виховуються в розлучених сім'ях, з боку батьків спостерігається висока вираженість таких показників батьківського ставлення, як директивність з боку матері, у превалюючої більшості татусів

непослідовність у ставленні до дитини. У той час, як найменше за усе проявляється непослідовність з боку матері. Також необхідно відзначити, що всі зазначені тенденції є фактором формування особистісної тривожності та агресивності в підлітка.

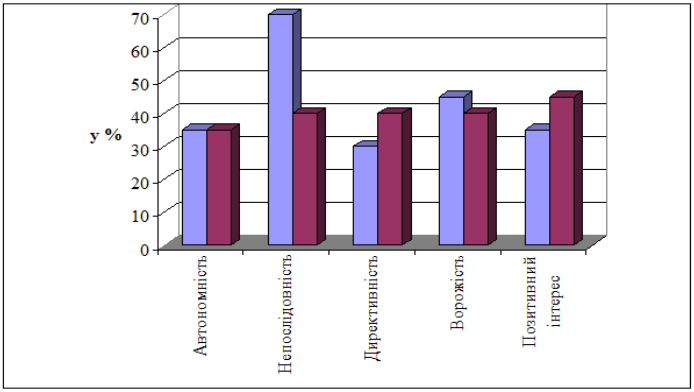

Рис. 1. Порівняльний аналіз високих рівнів оцінок параметрів батьківського ставлення татусів до підлітків

Примітка: – розлучені татусі;
– татусі з повних сімей.

Так, більш непослідовні у виховних впливах і ставленні до дитини саме розлучені татусі. Татусі в повних сім'ях переважають їх за проявами директивності та позитивного інтересу.

Розлучені матері домінують у проявах директивності й ворожості (рис. 2).

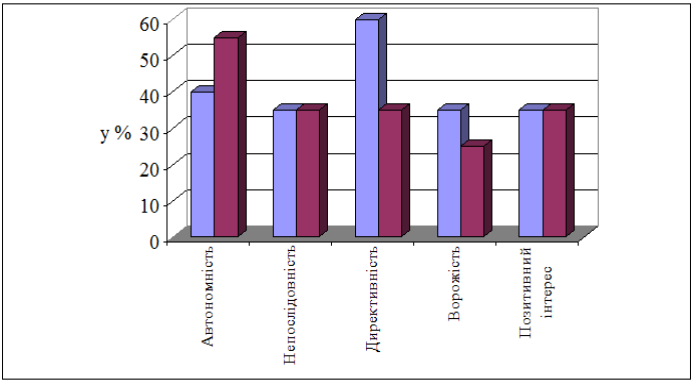

Рис. 2. Порівняльний аналіз високих рівнів оцінок параметрів батьківського ставлення матерів до підлітків

Примітка: – розлучені матері;
– матері з повних сімей.

З боку матері з повних родин найбільш яскраво проявляється така батьківська установка, як автономність, а обидва з батьків схильні демонструвати позитивний інтерес. Найменш за все серед матерів з повних сімей виражена ворожість і директивність, серед батьків – автономність.

Таким чином, діагностика батьківського ставлення до підлітків за показниками автономності, директивності, непослідовності, ворожості і позитивного інтересу показала, що в неповних сім'ях спостерігається переважання високих рівнів за характеристиками, що сприяють формуванню у підлітка особистісної тривожності та агресивності, на відміну від повних сімей, де виявлено більш сприятлива картина взаємостосунків.

Список використаних джерел

1. Вассерман Л., Горьковая И., Ромицина К. Родители глазами підростка : психологическая диагностика в медико-педагогической практике / Л. Вассерман, И. Горьковая, К. Ромицина. – СПб. : Речь, 2004. – 256 с.

2. Фигдор Г. Дети разведенных родителей : между травмой и надеждой / Г. Фигдор. – М. : Наука, 1995. – 376 с.

ЛОГВИНОВА М.И., *студентка 1 курса магистратуры*
«Психология и педагогика развития»
Курский государственный университет;
ЛОГВИНОВА Т.И., *студентка 1 курса магистратуры*
«Психология и педагогика развития»
Курский государственный университет;
научный руководитель: Логвинов И.Н.,
кандидат психологических наук, доцент

ПРОФЕССИОНАЛЬНОЕ СТАНОВЛЕНИЕ ЛИЧНОСТИ СТУДЕНТОВ-ПСИХОЛОГОВ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

С каждым годом все более актуальной становится тематика исследований, связанных с изучением профессионального становления представителей помогающих профессий в целом и педагогов-психологов в частности. Это обусловлено тем, что наше общество уже длительное время вынуждено находиться в состоянии сменяющих друг друга кризисов (экономических, политических, информационных, ценностно-нравственных и др.). В таких условиях значительно возрастает необходимость качественной профессиональной подготовки представителей помогающих профессий, ведь только в этом случае они смогут оказывать своевременную и квалифицированную помощь. Особая ответственность в этом плане ложится на плечи педагогов-психологов, так как они работают с наиболее уязвимой и значимой для будущего всего российского общества категорией населения – детьми и молодежью.

Успешное осуществление функций психолога возможно при условии

ценностного отношения к своей профессии, стремления принести пользу обществу, реализовать свой профессиональный потенциал. Все эти психологические образования закладываются в ходе профессионального становления [11].

Проблема профессионального становления учащейся молодежи в настоящее время приобретает все большую значимость в глазах зарубежных и отечественных исследователей. М.Я. Басов, Л.М. Митина, Е.И. Рогов, Е.А. Климов и др. связывают профессиональное становление и личностное развитие человека. По их мнению, в ходе овладения профессией человек самоактуализируется, приобретает необходимые умения и навыки, корректирует свои жизненные представления, проявляет интересы, склонности, удовлетворяет потребности и, конечно, приобретает личностные изменения. Сложный процесс преобразования человека в профессионала в ходе обучения в вузе, выявление факторов, влияющих на профессиональное становление обучающегося, и другие важнейшие вопросы освещены в трудах В.С. Мерлина, Э.Ф. Зеера, К.К. Платонова, В.Д. Шадрикова и др.

Одной из важнейших стадий профессионального становления является период получения профессионального образования, где осуществляется процесс профессиональной самоидентификации. Еще в ходе школьного обучения происходит профессиональное самоопределение – основа будущей профессиональной жизни. В этом помогают волонтерская деятельность и включенность в различные детские и юношеские объединения [6; 7].

На этапе профессионализации в центр выдвигается учебно-профессиональная деятельность, в ходе которой обучающийся совершенствуется в этическом, интеллектуальном и эстетическом плане. Значительно изменяется и социальная ситуация развития: студент овладевает специализированной системой знаний, умений, навыков, а его учебная деятельность тесно связывается с профессиональной деятельностью [1].

Ю.П. Поваренков выделил отличительные черты профессионального становления личности: неравномерность и гетерохронность. Неравномерность проявляется в том, что после фазы роста в профессиональном развитии наступает некий спад, приводящий к кризису. Гетерохронность состоит в том, что отдельные стороны личности приобретают изменения в разном темпе и в разной степени в ходе профессионализации личности [10].

Ю.П. Поваренков выделил три группы кризисов профессионального становления. Адаптационные кризисы возникают под влиянием внешних изменяющихся условий, они преодолевают за счет психологических новообразований. Надситуационные кризисы возникают без внешних видимых причин под влиянием внутренних условий, когда человек чувствует недовольство собой, меняется уровень притязаний или самооценка. Эти кризисы разрешаются путем раскрытия индивидуальности специалиста. Третья группа кризисов – кризисы самоопределения, они сопутствуют жизненным, возрастным кризисам, только захватывают сферу

профессиональной деятельности [10].

Проанализируем новейшие тенденции и наиболее разработанные вопросы в изучении профессионального становления учащейся молодежи.

На современном этапе исследователи проявляют интерес к изучению роли творчества в профессиональном становлении учащейся молодежи. Так, Г.В. Гринь подчеркивает значимость творческого развития студентов в ходе усвоения профессиональных знаний, умений, навыков, указывая при этом, что обществу требуются креативные, способные на неожиданные решения личности, а современные условия получения высшего профессионального образования пока не отвечают этому требованию [2].

Э.Ф. Зеер выделяет юность как один из важнейших этапов профессионального становления, в ходе которого юноши и девушки непосредственно приступают к получению профессиональных знаний, формированию профессионально-значимых качеств. Кроме того, Э.Ф. Зеер указывает на то, что еще до непосредственного включения в профессиональную деятельность, человек приобретает личностные изменения, связанные с формированием профессиональной направленности, усвоением социально-профессиональных ролей [5].

В.А. Гневашова отмечает роль ценностных ориентаций молодежи в процессе ее профессионального становления. По ее данным, само профессиональное образование рассматривается современной молодежью как некая ценность, правда, оно ценно не само по себе, а как средство достижения определенного социального статуса, условие успешного трудоустройства, карьерного роста [5].

Еще одним актуальным направлением исследования является изучение закономерностей, присущих профессиональному становлению представителей определенных групп профессий или анализу отдельных стадий профессионального становления. Так, В.В. Болучевская относит к помогающим профессиям учителей, врачей, психологов, социальных работников [1].

Как подчеркивает В.В. Болучевская, представители помогающих профессий несут особую ответственность перед обществом. Так как личности помогает личность, то особую значимость приобретают психологические особенности будущего представителя помогающей профессии. Только зная личностные особенности будущего специалиста можно грамотно выстроить его психологическое сопровождение во время обучения в вузе. Она считает, что профессиональное самоопределение сопровождается формированием системы ценностных ориентаций, преобразованиями в сознании и самосознании человека, а также построением образа будущей профессиональной деятельности [1].

В.В. Болучевская выделила общие черты, объединяющие представителей помогающих профессий: коммуникабельность, доброжелательность, добросовестность, готовность к сотрудничеству, некоторая склонность к чувству вины [1].

Э.Ф. Зеер доносит до нашего сведения особенности профессионального самоопределения человека на разных стадиях профессионального становления. По его мнению, в подростковом возрасте профессиональное самоопределение осуществляется в виде профессионально окрашенных фантазий, романтически окрашенных профессиональных намерениях. В ранней юности наблюдается ситуативный выбор учебно-профессионального направления, выбор профессионального образования. В юности реализуется самоопределение в учебно-профессиональном поле [4].

Становление любой профессиональной деятельности человека соответствует двум линиям: общей и специфической [9].

Профессия психолога обязывает ее носителя обладать целым спектром качеств, обеспечивающих эффективность выполнения профессиональных обязанностей. Это высокий уровень нравственности, ответственности. Также сюда можно отнести воспитанность, сдержанность, находчивость, прогностические умения, широкий кругозор, стремление к саморазвитию и самосовершенствованию [9].

При этом существуют качества, мешающие психологу эффективно исполнять свои профессиональные обязанности – это чрезмерная неуравновешенность, нерешительность, замкнутость, отсутствие стремления работать с людьми, неспособность понять другого человека, адаптироваться к изменяющимся условиям среды, а также недостаточно высокий уровень психологической культуры [9].

Такие видные зарубежные исследователи, как Дж. Бьюдженталь, И. Ялом, Д. Коттлер, прямо высказываются о том, что для психолога личностные качества оказываются даже важнее, нежели владение новейшими технологиями. Если в других профессиях типа «человек-человек» также большое внимание уделяется формированию личности, то при подготовке психолога эта задача становится первостепенной, она реализуется в большей степени в форме саморазвития за счет ресурсов «Я»-концепции [3].

Важная составляющая «Я»-концепции – профессиональная «Я»-концепция, которую С.М. Гусева и Е.Н. Юрасова определяют как «представление о себе и своих особенностях в рамках требований, предъявляемых данной специальностью, а также представление об идеальном профессионале» [3, с. 1]. Она закладывается на допрофессиональном уровне и должна быть достаточно сформированной к моменту окончания профессиональной подготовки, являясь при этом чрезвычайно динамичным образованием [3].

Данные исследований показывают, что с возрастом наблюдается динамика профессиональной «Я»-концепции. При этом образ идеального «Я» все больше приближается к образу идеального психолога.

Как отмечает Н.Б. Никитина, «профессиональное становление субъекта выражается в развитии его личности и индивидуальности за счет приобретения профессионализма и формирования индивидуального стиля деятельности» [9, с. 71]. Еще на этапе профессионализации должна

закладываться психологическая готовность к будущему выполнению профессиональных обязанностей. Профессия должна вызывать стойкий интерес, желание принести пользу людям, не нужно пугаться романтизации профессии, увлеченности ее. Она должна вызывать положительные эмоции, стремление к саморазвитию и самосовершенствованию в рамках нее [9].

Уже в ходе профессиональной подготовки может (а в будущем даже должна) проявиться устойчивая мотивация на достижение высоких результатов в определенной профессиональной сфере [12].

Среди факторов, определяющих привлекательность профессии психолога, относят работу с людьми, возможность развиваться и совершенствоваться, проявлять творчество и др. Уникальной профессию психолога делает то, что значительное число абитуриентов делает выбор в ее пользу, надеясь разрешить внутренние противоречия и конфликты [12].

Примечательно, что исследования достаточно часто фиксируют высокий уровень внутриличностной конфликтности психологов. Так, нами исследовался студенческий психологический клуб «Бумеранг». В данной молодежной субкультуре в равной степени представлен высокий и низкий уровень дезинтеграции в мотивационно-личностной сфере (46%). Лишь в 8% случаев наблюдается средний уровень внутриличностной конфликтности [8].

Если говорить о значимых ценностях будущих психологов, то это счастливая семейная жизнь, здоровье, любовь, активная деятельная жизнь, интересная работа, наличие хороших и верных друзей, воспитанность, жизнерадостность, образованность, честность, ответственность, чуткость. При этом ценности личной жизни превалируют над ценностями профессиональной самореализации [8].

Для психолога профессиональное и личностное развитие – неразделимые линии, ведь психолог не сможет квалифицированно выполнять свой труд без высокого уровня профессионального самосознания [9].

Таким образом, профессиональное становление психолога – сложный и многомерный процесс, заслуживающий самого тщательного исследования.

Список использованной литературы

1. Болучевская В. В. Профессиональное самоопределение будущих специалистов помогающих профессий / В. В. Болучевская. – Волгоград : Изд-во ВолГМУ, 2010.

2. Гринь Г. В. Творческое развитие студенческой молодёжи в процессе профессионального становлення : автореф. дисс. канд. пед. наук / Г. В. Гринь. – М., 2012.

3. Гусева С. М., Юрасова Е. Н. Динамика профессионального становления психологов / С. М. Гусева, Е. Н. Юрасова // Ярославский педагогический вестник. – 2003. – №2. – С. 1-4.

4. Зеер Э. Ф. Психология профессий / Э. Ф. Зеер. – М. : Академический проект, 2008.

5. Гневашева В. А. Молодежь России : особенности профессионального становлення / В. А. Гневашева. – М. : МосГУ, 2012.

6. Канаева Н. А. Кризисы, их роль в профессиональном становлении личности / Н. А. Канаева // Психология : традиции и инновации : материалы междунар. науч. конф. – Уфа : Лето, 2012. – С. 67-71.

7. Логвинов И. Н., Логвинова М. И., Логвинова Т. И. К вопросу о ценностных ориентациях представителей школьных молодежных субкультур различной направленности / И. Н. Логвинов, М. И. Логвинова, Т. И. Логвинова // Научно-методический электронный журнал «Концепт». – 2014. – №26. – С. 241-245.

8. Логвинов И. Н., Логвинова М. И., Логвинова Т. И. Молодежное волонтерство : психология добровольца / И. Н. Логвинов, М. И. Логвинова, Т. И. Логвинова // Научно-методический электронный журнал «Концепт». – 2015. – №13. – С. 3506-3510.

9. Логвинова М.И., Логвинова Т.И., Логвинов И.Н. Молодежные субкультуры : мост в профессию / М. И. Логвинова, Т. И. Логвинова, И. Н. Логвинов // Миссия современного преподавателя : духовность, патриотизм, профессия : сборник научных трудов участников Международной конференции молодых ученых светских и духовных учебных заведений «Молодой преподаватель ВУЗа – доверенное лицо государства» в рамках Международного лагеря студенческого актива «Славянское содружество – 2015». – 2015. – С. 104-108.

10. Никитина Н. Б. Становление и профессионализм психолога / Н. Б. Никитина // Гуманитарный вектор. – 2010. – №2. – С. 70-74.

11. Поваренков Ю. П. Профессиональное становление личности : автореф. дисс. докт. психол. наук / Ю. П. Поваренков. – Ярославль, 1999.

12. Толочек В. А., Денисова В. Г. Динамика профессионального становления в представлении субъекта : самооценки как достаточные эмпирические данные / В. А. Толочек, В. Г. Денисова // Психологический журнал. – 2013. – №6. – С. 45-59.

13. Цыганкова Л. М., Демидова И. Ф. К проблеме профессионального становления психологов / Л. М. Цыганкова, И. Ф. Демидова // Практикум по возрастной психологии. – М., 2008.

ПУТКАРАДЗЕ Т.В., *студентка 1 курсу магістратури «Психологія»*
Вінницький інститут Університету «Україна»;
науковий керівник: Волобуєва О.Ф., доктор психологічних наук, професор

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ЕМОЦІЙНОЇ СФЕРИ СТУДЕНТІВ У ПРОЦЕСІ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Вивчення психічних станів як однієї з важливих характеристик психічної сфери в силу особливостей їх прояву та впливів на особистість

набувають дедалі більшого наукового та практичного значення. У нинішніх складних соціально-економічних умовах розвитку, люди різних вікових категорій відчувають на собі вплив багатьох емоціогенних факторів, які призводять до дезадаптації, зниження продуктивності діяльності і навіть до погіршення здоров'я.

Проблемі дослідження психічних станів особистості присвячені праці багатьох вчених-психологів, зокрема, В.К. Вілюнаса, Б.І. Додонова, К. Ізарда, Є.І. Ільїна, М.Д. Левітова, С.Д. Рубінштейна, С.М. Томчука, Т.Х. Шінгарова, П.М. Якобсона та інших.

Типові риси характеру за своєю інтенсивністю проявляються по-різному, індивідуально. У деяких людей ці окремі риси виявляються настільки яскраво та своєрідно, що це робить їх оригінальними. Загостреність таких рис виникає спонтанно, як тільки людина потрапляє в адекватні цим рисам умови. Такі умови провокують прояв загостреної реакції особистості. Крайню інтенсивність певних рис характеру людини називають їх акцентуацією.

Вплив загострених рис характеру (акцентуацій) на процес розвитку особистості вивчений у дослідженнях К. Леонгарда, А.С. Лічко, С.І. Подмазіна та інших. Слід зазначити, що у працях цих психологів не виділяється універсальний тип особистості. Існують вказівки лише на те, що труднощі виникають при спрямованості впливу факторів на «місце найменшої протидії» кожного акцентуйованого типу [2, с. 61].

Різні за модальністю та особливостями впливу на особистість психічні стани поділяються науковцями на позитивні та негативні Така їх характеристика має як об'єктивну, так і суб'єктивну сторони. На рівні об'єктивному, негативні психічні стани – це саме ті, які призводять до дизгармоній в особистісному розвитку, до помітних негативних зрушень у поведінці, у діяльності, у міжособистісних взаєминах. Порушення поведінки у випадку закріплення окремих негативних психічних станів може проявлятися у певній спрямованості особистості на їх уникання, недотриманні соціальних та правових норм, у девіантній і навіть у асоціальній поведінці [1, с. 115].

Негативно позначаються такі стани на процесах спілкування та міжособистісної взаємодії. Найчастіше наслідками цього є прояви у людей конфліктності, протистояння у стосунках з іншими, вербальна і навіть фізична агресія, аутоагресія, нонконформізм тощо. Подібні стани можуть призводити також до деструктивних проявів у емоційній сфері, що може привести до зниження навчальної діяльності, до порушення в сфері спілкуванні з ровесниками та дорослими, до порушення процесів емоційної саморегуляції, до підвищення рівня емоційної збудливості, афективності, емоційної неврівноваженості, тривожності, ригідності особистості тощо.

Кращому розумінню сутності даних явищ, сприяє теорія Д.О. Хебба. На її основі можна прослідкувати механізми появи та перебігу психічних станів, в тому числі і негативних. Вчений експериментальним шляхом

виділив характер залежності між рівнем емоційного збудження особистості та успішністю її практичної діяльності [4, с. 91].

До певного моменту підвищення сили емоційного збудження не призводить до початку діяльності. Далі досягається точка емоційного пробудження і початку організованої продуктивної діяльності. Потім, до певної критичної точки, підвищення емоційного збудження збільшує успішність діяльності. Після досягнення певної пікової, оптимальної точки подальше підвищення емоційного збудження починає негативно впливати на діяльність та її продуктивність і може призвести до повної її дезорганізації і зупинки. Таким чином, переважна більшість навіть стенічних емоційних станів у випадку підвищення сили емоційного збудження можуть стати демобілізуючими, можуть впливати на прояви астенічними, негативними психічними станами. Наприклад, стан тривоги у випадку помірного емоційного збудження є достатньо стенічним, викликає максимальну мобілізацію всіх потенційних можливостей особистості на досягнення поставленої мети, активізує поведінку та діяльність людини. Однак у випадку значного збільшення емоційного збудження, посилюючи його, психічний стан може набути астенічного характеру, викликати часткову або повну демобілізацію та дезінтеграцію особистості, призвести до появи страху, жаху і навіть паніки [1, с. 134].

Чіткі критерії, за якими можна відносити той чи інший психічний стан до позитивного чи негативного стану наводить також М.Д. Левітов на прикладі стану схвильованості та тривоги. Відповідно до його концепції психічний стан має негативний вплив на особистість, а отже, є негативним психічним станом у випадку: 1) неадекватності інтенсивності та сили такого стану об'єктивним ситуаціям, що їх викликали; 2) коли цей стан приймає такі форми, котрі свідчать про певну втрату самоконтролю; 3) у випадку наявності різких, афективних форм реакцій; 4) коли подібний стан набуває форм ригідності й особистість застряває на певних емоційних переживаннях чи об'єктах, що їх викликали [1, с. 87].

Ситуація, коли в особистості можуть спостерігатися ті чи інші вищевказані прояви або їх вся сукупність може свідчити про певний рівень невротизації особистості і, як наслідок, може призвести до значного порушення її адаптаційних можливостей, до дизгармонії у спілкуванні, навчанні, праці, до деструкцій у поведінці тощо.

Список використаних джерел

1. Вилюнас В. К. Психология эмоциональных явлений / В. К. Вилюнас. – М. : Пресса, 2012. – 218 с.

2. Леонгард К. Акцентуированные личности / К. Леонгард. – К. : Вища школа, 2011. – 375 с.

3. Личко А. Е. Психопатии и акцентуации характера у подростков / А. Е. Личко. – СПб. : Питер, 2013. – 346 с.

4. Левитов Н. Д. О психических состояниях человека / Н. Д. Левитов. – М. : Просвещение, 2014. – 344 с.

5. Райс Ф. Психология подросткового и юношеского возраста / Ф. Райс. – СПб. : Питер, 2012. – 656 с.

СОБКО К.Л., *студентка 4 курсу*
спеціальності «Дошкільна освіта»
Вінницький державний педагогічний
університет імені М. Коцюбинського;
науковий керівник: Максимчук Б.А.,
кандидат педагогічних наук, доцент

ВАЛЕОЛОГІЧНЕ ВИХОВАННЯ ДОШКІЛЬНИКІВ

Постановка проблеми. Успішність у роботі та в особистому житті багато в чому залежить від стану здоров'я, як фізичного, так і психологічного. В основному стан тіла і духу людини залежить на 50% від способу її життя. Від того одним із важливих завдань перед батьками та педагогами стоїть збереження здоров'я у процесі навчання, виховання і гри. А оскільки закладка основ особистості відбувається ще в дошкільному віці, мистецтвом зміцнення і збереження здоров'я необхідно займатися з дитячого садка. Саме це є метою валеології. В останні роки питання охорони та зміцнення здоров'я та пропаганди здорового способу життя стали особливо актуальними. У дошкільних освітніх установах з раннього віку педагоги розвивають у дітей рухову і пізнавальну активність, привчають їх думати і піклуватися про своє здоров'я, виховують у дітях усвідомлене ставлення до нього. Валеологічне виховання дошкільників виходить на перші позиції за ступенем значущості; збереження фізичного здоров'я та психологічного благополуччя дітей, є одним з основних напрямків педагогічної діяльності вихователів у ДНЗ. Безсумнівно, чим раніше почне проявлятися турбота про здоров'я дитини, про формування у неї навичок здорового способу життя, тим більш соціально інтегровану і працездатну людину отримає суспільство.

На сучасному етапі проблема профілактики здоров'я дітей є однією з найбільш актуальних. Дошкільні заклади, виконуючи соціальне замовлення, несуть повну відповідальність за виховання людини XXI століття – людини здорової фізично, морально і духовно, людини всебічно і гармонійно розвиненої. Саме тому робота з утвердження здорового способу життя підростаючого покоління повинна сьогодні розглядатися у практиці роботи дитячих садків, як один із пріоритетних напрямків гуманізації освіти.

Аналіз попередніх досліджень. Згідно з Базовою програмою виховання і навчання дітей від двох до семи років, «Дитина», пріоритетом педагогічної діяльності має бути екологія та валеологія особистості дошкільника. Особистісно-орієнтований підхід, декларований Базовою програмою направлений на гуманізацію процесів виховання та навчання, підпорядкування їх інтересам дитини, орієнтування на розкриття та розвиток

її природних сутнісних сил [1].

Для сучасних досліджень проблеми формування здорового способу життя в Україні характерний багатоплановий підхід. Філософський та соціальний аспект формування здорового способу життя дітей та молоді відображено в працях Б. Максимчука, А. Бойко, Н. Гундарова, В. Крюкова, О. Сахно, Л. Сущенко; медико-біологічний аспект розроблено у дослідженнях М. Амосова, Г. Апанасенко, Н. Борисенко, А. Мартиненко. Психолого-педагогічний аспект формування здорового способу життя дошкільників та школярів розглядали В. Оржихівська, Е. Буліч, Т. Бойченко, З. Плохій, С. Юрочкіна, С. Кондратюк, С. Свириденко та ін.

Мета цієї статті – звернути увагу працівників ДНЗ і батьків на валеологічне виховання дошкільників.

Виклад основного матеріалу дослідження. Валеологічне виховання в дошкільні роки полягає в тому, щоб навчити дитину з раннього віку розумно ставитися до свого здоров'я, поважати фізичну культуру, гартувати свій організм, раціонально харчуватися. Виконання комплексу цих заходів забезпечить оптимальний фізичний розвиток та добрий стан здоров'я дітей. Основними напрямами роботи з валеологічного виховання дітей дошкільного віку є: формування мотиваційних установок на здоровий спосіб життя як основну умову збереження і зміцнення здоров'я; формування дбайливого ставлення до власного здоров'я; прищеплення навичок особистої гігієни; ознайомлення дітей зі способами профілактики захворювань і запобігання травматизму; формування культури діяльності, дотримання гігієнічно обґрунтованих вимог до організації життєдіяльності загалом.

Набуття дітьми дошкільного віку валеологічної культури передбачає оволодіння первинними знаннями про свій організм і здоров'я, вміннями дотримуватися доцільного режиму життя і діяльності, харчування, сну, відпочинку, систематичне та якісне здійснення гігієнічних процедур, заходів запобігання хворобам. Вихователі і батьки повинні активізувати увагу дитини до її самопочуття, загального стану організму. Вона мусить уміти аналізувати свою надмірну збудливість або пригніченість, що може свідчити про початок захворювання. Це є основою формування здорового способу життя, елементарних умінь самоспостереження і самоаналізу власного стану здоров'я.

Дуже важливо, щоб кожне повідомлення валеологічного змісту було відкриттям для дитини, спонукало її до самоаналізу, подальшого розвитку. Лише в цьому випадку можна досягти позитивного результату: сформувати у малюків свідоме бажання бути здоровими, спритними, бадьорими, веселими; зробити здоров'я предметом постійного піклування дитини, а не лише її батьків. Дитина вчиться аналізувати кожне явище, дію з точки зору корисності чи шкідливості, вчиться цінувати життя і здоров'я, що і є основним завданням дошкільного навчального закладу і сім'ї. Завданням вихователів, які працюють із дітьми дошкільного віку, вбачають розширення валеологічних уявлень і пізнавальних умінь дошкільників.

Для реалізації вищезгаданої мети, необхідне виконання наступних завдань.

1. Створити в групі необхідне і сучасне просторово-розвиваюче середовище, що сприяє залученню дітей до здорового і активного способу життя, розширенню пізнавальних уявлень і мовленнєвих умінь дошкільнят.

2. Розробити і реалізувати цикл занять, спрямованих на розширення валеологічних уявлень дошкільників, розвиток їх пізнавальної активності і самостійності.

3. Урізноманітнити форми валеологічної освіти батьків [2].

Створення у групі повноцінного і сучасного просторово-розвивального середовища для самостійної діяльності дошкільнят може бути забезпечене через використання формату роботи Центрів розвитку дитини. Таке середовище є стимулюючим фактором для набуття та закріплення дітьми в самостійній діяльності досвіду, необхідного для усвідомленого ставлення до свого здоров'я, розвитку пізнавальних уявлень і мовленнєвих умінь, формування ініціативної поведінки. Змістовні групові Центри розвитку забезпечують емоційне благополуччя дітей, збереження і зміцнення їх психофізичного здоров'я, розвиток творчого потенціалу та самостійності.

Однією з важливих форм фізичного та валеологічного виховання дітей з ослабленим здоров'ям є навчання правильному диханню. Порушення функцій дихання перешкоджає нормальному насиченню крові киснем, призводить до порушення обміну речовин. Тому для вихованців ДНЗ потрібно поставити мету: дослідити повітря, дізнатися про нього якомога більше цікавого і корисного, навчитися грати в різні ігри з повітрям. В результаті проведення дослідів та експериментів діти дізнаються, що повітря буває різним – чистим, забрудненим, у вигляді вдиху і видиху тощо. Особливий акцент слід зробити на розвитку уміння дітей правильно дихати: чергувати носове і ротове дихання, на вулиці і під час активної діяльності дихати носом. У рамках цієї роботи доречно включити у спільну діяльність психогімнастику та психологічні етюди, які дозволяють дітям в ігровій формі вчитися керувати своїми емоціями, знімати втому, долати боязкість і замкнутість.

Важливу роль у зміцненні здоров'я відіграє позитивне ставлення людини до процесу оздоровлення чи лікування. Різного роду загартовуючі і профілактичні заходи, що проводяться з дошкільнятами в цікавій ігровій формі, з використанням віршованих текстів, дозволяють зацікавити дітей, пояснювати їм значення того чи іншого заходу в доступній формі, проводити ці заходи без примусу і повчань. Точковий ігровий масаж вушних раковин, рук, обличчя, що проводиться з дошкільнятами протягом дня, сприяє підвищенню опірності організму до захворювань; дихальні вправи дозволяють дітям покращити настрій, доступно пояснити їм значення насичення легенів киснем, прищеплюють дошкільнятам відчуття відповідальності за своє здоров'я.

Іншим важливим аспектом є щоденне проведення з дошкільниками

різних видів гімнастики – ранкової, коригуючої (для профілактики порушення постави і плоскостопості), для профілактики зорової стомлюваності, дихальної, артикуляційної тощо. При проведенні занять з гімнастики обов'язково слід враховувати індивідуально-особистісні особливості вихованців, необхідність створення позитивного емоційного фону [3].

У процесі планування навчально-ігрових занять слід звернути увагу на комплексний та інтегрований зміст таких занять, включати до них різні проблемні та ігрові навчальні ситуації, які дозволяють дітям усвідомити значимість правильного ставлення до здоров'я. Ігрова організація дітей допомагає легко увійти до запропонованої ситуації, викликає у дітей великий інтерес і активізує їх пізнавальну діяльність. Для розвитку пізнавального інтересу та мовленнєвих умінь дошкільників слід продумано обирати матеріал для бесід про здоров'я («Хто з загартуванням дружить – ніколи не тужить», «Наші вірні друзі»), використовувати елементи технології ТРВЗ («Добре – погано»). Ці пізнавальні бесіди сприяють формуванню корисних звичок і правил поведінки у дошкільнят, розвивають зв'язне мовлення і логічне мислення, активізують психічні процеси – пам'ять, увагу.

Найбільш ефективними методами такої педагогічної діяльності є ігрові, оскільки саме в грі відбувається швидке засвоєння дитиною певного роду досвіду, знань і умінь, розвивається допитливість і самостійність у пізнавальній діяльності, діти включаються до цікавого діалогу, тобто активізується їх мовленнєвий розвиток. Для старших дошкільників корисно проводити різні за виглядом і змістом гри: дидактичні («Будиночки для вітамінів», «Небезпечно чи безпечно?», «Обери пару»), ігри з елементами експериментування («Для чого потрібна мова?», «Наше серце», «Скільки вух у малюків?», «Як спіймати повітря?»), сюжетно-рольові ігри («Швидка допомога», «Аптека»), рухливі («Весела естафета»,«Йдемо в похід»).

Дозвільні заходи, які проводяться із дошкільнятами на валеологічні теми («Уроки доброго лікаря», «Що ми знаємо про своє здоров'я?», «Незнайко в гостях у дітей», «Для чого нам світлофор?»), допомагають вихованцям в захоплюючій формі закріпити отримані раніше знання, отримати радість від спільного пізнавального спілкування [3].

Взаємодія з батьками вихованців передбачає системну і планомірну роботу з педагогічної освіти батьків і розвитку сімейної культури здоров'я. Спілкування з батьками дошкільнят будується з урахуванням особливостей кожної сім'ї, досвіду і традицій сімейного виховання. Спільно з батьками може бути обладнаний фізкультурний куточок з нестандартним обладнанням для фізкультурних занять; оформлений куточок здоров'я з наочним матеріалом з формування навичок здорового способу життя.

Висновки. Система з формування навичок здорового способу життя передбачає різнобічний і гармонійний розвиток і виховання дитини, забезпечення її повноцінного здоров'я, формування переконань і звички до здорового способу життя на основі валеологічних знань, розвиток

різноманітних рухових і фізичних якостей, зміцнення психічного здоров'я дітей та забезпечення їх психологічної безпеки. Здоровий розвиток дитини є чинником першорядної важливості, а здатність жити гармонійно в мінливих умовах середовища є основною умовою такого розвитку. Оскільки здоров'я дитини безпосередньо пов'язане з якістю освіти та виховання, стає вкрай актуальним формування валеологічної парадигми у педагогічній діяльності вихователя.

Список використаних джерел

1. Базова програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» / наук. ред. та упоряд. О. Л. Кононко. – К. : Світоч, 2008. – 430 с.

2. Базовий компонент дошкільної освіти в Україні // Дошкільне виховання. – 1999. – №1. – С.6-23 с.

3. Валеологічне виховання дітей дошкільного віку / Ж. А. Ципляк. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2010. – 76 с.

4. Здоровьесберегающие технологии воспитания в детском саду. Примерные планы и конспекты занятий / Под ред. Т. С. Яковлевой. – М. : Школьная Пресса, 2006. – 48 с.

5. Максимчук Б. А. Формування валеологічної компетентності майбутніх учителів у процесі фізичного виховання (теоретико-методичний аспект) : монографія / Б. А. Максимчук; за ред. д-ра пед. наук, проф., члена-кореспондента НАПН України Р. С. Гуревича. – Вінниця : ТОВ фірма «Планер», 2016. – 385 с.

РОЗДІЛ 3. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНІ ДОСЛІДЖЕННЯ У ПСИХОЛОГІЇ ОСОБИСТОСТІ

ЛЯЩ О.П., *кандидат психологічних наук,*
доцент, доцент кафедри психології
Вінницький інститут Університету «Україна»

ЕМОЦІЙНИЙ ІНТЕЛЕКТ ЯК ОСОБИСТІСНИЙ РЕСУРС

Актуальність. Потенційним чинником-предиктором життєвого успіху є феномен емоційного інтелекту. Диференціація структури емоційного інтелекту, поява моделі здібностей (Дж. Майер, П. Саловей), поглядів на емоційний інтелект як систему особистісних компетентностей (Д. Гоулман), змішаних моделей (Р. Бар-Он, Д.В. Люсін), диспозиційної концепції (Е.Л. Носенко, К.В. Петрідес, Е. Фернхем) зумовили можливість його вивчення як диспозиційної детермінанти успішності у функціонуванні суб'єкта життєдіяльності.

Обмеженість підходу до концептуалізації емоційного інтелекту як форми власне інтелекту, існування лише помірних кореляційних зв'язків між емоційним та когнітивним аспектами інтелекту, відсутність об'єктивних критеріїв його виміру, суб'єктивність та культурна забарвленість існуючих інструментальних підходів до його виміру методом максимальних оцінок вказують на необхідність розглядати емоційний інтелект як інтегральну динамічну властивість особистісної ідентичності, що впливає на успішність життєдіяльності людини.

Мета статті – розглянути психологічні концепції та підходи, які розглядають емоційний інтелект як особистісний ресурс.

Основний виклад матеріалу. Простежуючи зв'язок між емоційним інтелектом та здоров'ям людини, дослідники стверджують, що він прогнозований із психологічним здоров'ям. Високий рівень міжособистісного емоційного інтелекту асоціюється зі здатністю людини регулювати свій настрій і контролювати стрес. Це уможливлює його корелювання зі щастям і позитивними емоціями. Наявність розвинених компонентів емоційного інтелекту сприяє захисту людини від депресії і тривоги. Міжособистісний емоційний інтелект з високим ступенем ймовірності також пов'язаний із розширенням сфери соціалізації людини і якістю її міжособистісних стосунків, які асоціюються з психологічним здоров'ям. Окремі емпіричні дослідження підтверджують існування таких зв'язків [2].

Дані нещодавнього мета-аналітичного дослідження [4], проведеного за участю 7 898 досліджуваних віком від 11 до 51 року, свідчать про наявність зв'язку емоційного інтелекту з ознаками фізичного, психологічного та

психосоматичного здоров'я. Зокрема, результати кореляційного аналізу зв'язку емоційного інтелекту з показниками медичного статусу та фізичного функціонування, тривожністю та депресією, психосоматичними проявами виявились значущими на рівні $p \leq 0.05$ ($r = 0.22$; $r = 0.23$; $r = 0.31$, відповідно).

Порівняльне мета-аналітичне дослідження A. Martins, N. Ramalho, E. Morin (2010) підтвердило прогностичну валідність та стабільність зв'язку емоційного інтелекту зі здоров'ям особистості на вибірці у 19 815 досліджуваних [1]. Результати дослідження виявили більш тісний кореляційний зв'язок між емоційним інтелектом та здоров'ям за умови його оцінки як риси особистості ($r = 0.34$), порівняно з його оцінкою як здібності ($r = 0.17$). Крім того, було встановлено, що показники коефіцієнту кореляції між емоційним інтелектом та психічним ($r = 0.36$) і психосоматичним ($r = 0.33$) здоров'ям вищі, порівняно з кореляційними зв'язками зі здоров'ям фізичним ($r = 0.27$).

У дослідженні D.H. Saklofske, E.J. Austin and P.S. Minski (2003) доведено від'ємний кореляційний зв'язок між емоційним інтелектом та психологічним дистресом, самотністю та депресією [5].

На підставі існуючих досліджень можна констатувати, що високий рівень емоційного інтелекту сприяє протидії до ризикованих видів поведінки. Наприклад, встановлено, що високий рівень емоційного інтелекту, з одного боку, пов'язаний з бажанням шукати допомогу в соціальному оточенні під час вирішення особистісних емоційних проблем, з іншого – з усвідомленням необхідності протидіяти тиску з боку навколишнього середовища [4]. Важливі аспекти вивчення цієї проблеми знайшли своє відображення у роботах С.В. Бикової. Вона дослідила психологічні характеристики осіб із різним типом схильності до ризику та визначила специфіку схильності до нього в осіб з різною емоційною диспозицією [3].

Розглядаючи емоційний інтелект як ресурс для подолання стресових ситуацій, автори стверджують, що він потенційно виконує роль стабілізуючого фактора, що сприяє підтримці психосоціальної адаптації в умовах дії стресогенних факторів. Дослідження, проведене E.J. Austin (2005) серед студентів коледжу [5], виявили кореляційний зв'язок між низьким рівнем емоційного інтелекту та вживанням наркотиків, алкоголю та девіантною поведінкою.

У дослідженні Е.Л. Носенко та Н.В. Ковриги встановлено, що емоційний інтелект асоціюється з проблемно-орієнтованою стратегією стресоподалання і негативно пов'язаний з емоційно-орієнтованим подоланням стресу. Було знайдено також позитивні зв'язки емоційного інтелекту з локусом контролю [3].

Здібності, пов'язані з емоційним інтелектом, сприяють адекватній ідентифікації і експресії внутрішніх емоційних та психічних станів людини, встановленню їх зв'язків із конкретними ситуаціями і спрямовуванню своєї подальшої поведінки на переживання позитивних емоцій та внутрішнє регулювання негативних емоційних станів. Зазначені аспекти, що сприяють

виявленню емоційного інтелекту, підтверджують припущення щодо існування в ньому стресозахисного потенціалу [2].

Так, схильність емоційно нерозумних індивідуумів до гальмування проявів емоції, як наголошують деякі дослідники проблеми, сприяє розвитку психосоматичних симптомів та запальних процесів в організмі людини [1]. Висловлюються припущення, згідно з якими низький рівень емоційного інтелекту розглядається як підґрунтя для розвитку клінічних розладів. На думку окремих авторів, недостатній рівень контролю імпульсивності спричиняє такі розлади: клептоманію, піроманію, імпульсивну агресивність, аутоагресію, порушення соціальної поведінки [2; 3; 4].

Також існують припущення, згідно з якими низький рівень емоційної розумності сприяє порушенням у сфері соціальних зв'язків через відсутність мотивації та відповідних здібностей для встановлення близьких стосунків із оточуючими (аутизм, синдром Аспергера) [1]. Незважаючи на те, що цей аспект ще не знайшов достатньо широкого висвітлення в емпіричних дослідженнях, висловлюються перспективні ідеї щодо психотерапевтичної цінності розвитку емоційного інтелекту.

В окремих дослідженнях було доведено, що емоційний інтелект позитивно пов'язаний з якістю життя, що ґрунтується на показниках задоволеності життям. Встановлено зв'язок між емоційним інтелектом із розгалуженістю соціального оточення людини та задоволеністю соціальними аспектами життєдіяльності [3]. Дослідження, проведене серед студентів коледжів, продемонструвало, що показники високого рівня емоційного інтелекту корелюють з емпатією та меншою кількістю конфліктів, більш тісною взаємодією з однолітками. Це свідчить на користь того, що емоційний інтелект пов'язаний з якістю соціальної взаємодії. В окремих дослідженнях було доведено, що емоційний інтелект позитивно пов'язаний з якістю життя, що ґрунтується на показниках задоволеності життям. Встановлено зв'язок між емоційним інтелектом із розгалуженістю соціального оточення людини та задоволеністю соціальними аспектами життєдіяльності [5].

Дослідження, проведене серед студентів коледжів, продемонструвало, що показники високого рівня емоційного інтелекту корелюють з емпатією та меншою кількістю конфліктів, більш тісною взаємодією з однолітками. Це свідчить на користь того, що емоційний інтелект пов'язаний з якістю соціальної взаємодії. Подібним чином дослідження підлітків з високим рівнем емоційного інтелекту засвідчує їхню здатність успішно керувати емоціями інших людей, що потенційно захищає їх від негативних емоцій, пов'язаних зі сферою міжособистісного спілкування.

Простежуючи розвиток досліджень емоційного інтелекту в сфері освіти, можна стверджувати практичну перспективність цього напрямку. Ідеї, пов'язані з необхідністю формування емоційного інтелекту під час надання освітніх послуг, дещо випереджають інтерес до цього конструкту в інших сферах суспільної практики. Зусилля у цій галузі спрямовані на розвиток мотивації до навчання, на оволодіння навичками контролю імпульсивної

поведінки та конструктивного вирішення проблем, які виникають у навчальній діяльності; на формування соціальних навичок командної роботи, уникнення антисоціальної поведінки тощо. На сучасному етапі розвитку суспільства в умовах, коли підвищується кількісний показник порушень в емоційній та соціальний сферах життя дитини, шкільні психологи, частіше за психологів в інших сферах діяльності, відчувають необхідність практичного застосування досягнень у напрямку вивчення емоційного інтелекту.

Автори сучасних досліджень проблеми розглядають емоційний інтелект як особистісний ресурс зниження інтенсивності переживання стресу індивідуумами в процесі їхньої академічної діяльності [4]. Вивчення зв'язку емоційного інтелекту та академічної успішності студентів знайшли своє висвітлення у публікаціях Дж. Паркера зі співавторами [2], які продемонстрували, що академічно успішні студенти демонструють вищий рівень розвитку компонентів емоційного інтелекту від тих однолітків, які не володіють такими високими досягненнями у навчанні. Ці дослідження свідчать про важливість поширення ідей формування емоційного інтелекту як ресурсу успішної адаптації людини до різноманітних ситуацій життєдіяльності. Висловлюються активні заклики щодо внесення окремих компонентів навчальних курсів з основ емоційного інтелекту до програм початкового шкільного навчання, що знаходить своє практичне застосування у зарубіжних навчальних закладах [5]. Це сприятиме формуванню психологічного благополуччя учнів і здійсненню ранньої корекції низького рівня розвитку емоційних здібностей.

Питання про роль емоційного інтелекту в сфері професійної діяльності активно обговорюється в літературі [1]. Твердження Д. Гоулмана, згідно з яким когнітивний інтелект (IQ) зумовлює лише 10-30 відсотків професійного успіху, змусило науковців спрямовувати свої дослідження для з'ясування некогнітивних параметрів його детермінації.

Дослідження S. Cote та C.T.H. Miners (2006) свідчать, що емоційні здібності, певною мірою, навіть компенсують недостатній рівень когнітивних здібностей при оцінці результативних показників професійної діяльності [3]. Цій проблемі присвячена серія монографій, у яких наголошується на важливій ролі емоційного інтелекту в сфері самоактуалізації особистості. Зараз проводиться активна робота щодо створення тренінгових програм, спрямованих на підвищення рівня емоційного інтелекту безпосередньо в сфері професійної діяльності [4]. Існують всі теоретичні підстави вважати, що індивідууми з високим рівнем емоційного інтелекту схильні відчувати більшу задоволеність самоактуалізацією порівняно з емоційно нерозумними особами, оскільки вони краще регулюють власні емоції, здатні підтримувати доброзичливі стосунки з оточуючими, що уможливлює мінімізацію впливу стресу на робочому місці.

Нещодавні дослідження, проведені K.S. Lawetal (2004), продемонстрували зв'язок емоційного інтелекту з результативністю професійної діяльності [2]. Було знайдено кореляційний зв'язок між рівнем

емоційного інтелекту та оцінкою успішності виконання завдання керівником. З огляду на це, доцільно враховувати рівень сформованості емоційного інтелекту на етапах підбору персоналу, особливо у сфері надання послуг. Крім того, деякі теоретичні та емпіричні дослідження пов'язують високий рівень емоційного інтелекту з більшою задоволеністю працею.

Існує велика кількість публікацій [4], в яких емоційний інтелект пов'язують зі здібністю будувати продуктивні стосунки з колективом та можливістю формувати сприятливий робочий клімат. Подібні теоретичні моделі потребують належної емпіричної перевірки, однак деякі дослідження свідчать на користь підтвердження цього положення: знайдено зв'язок емоційного інтелекту з альтруїзмом, поступливістю та орієнтацією на потреби клієнта, з міжособистісною чуйністю та просоціальною спрямованістю особистості, з готовністю до змін та ефективними стилями розв'язування конфліктів, із задоволеністю робочим колективом та спілкуванням зі співробітниками, відданістю кар'єрі тощо.

Перспективним є розгляд емоційного інтелекту з погляду його ролі у забезпеченні успішності лідерської діяльності. Протягом останніх десятиліть емоційні та соціальні здібності проголошуються центральними компонентами ефективного лідерства. Вивчення впливу емоційного інтелекту на лідерські якості розглядається через його зв'язок з трансформаційним стилем лідерства. Він охоплює такі характеристики: 1) харизма та чітке бачення майбутнього; 2) інтелектуальне стимулювання – заохочення підлеглих до креативного мислення та ефективного вирішення проблемних ситуацій; 3) індивідуалізація рішень – урахування індивідуальних розбіжностей працівників, делегування повноважень, стимулювання навчального досвіду співробітників та забезпечення поважного ставлення до них.

У дослідженнях А.С. Петровської [2] доведено зв'язок між емоційним інтелектом та результативними і процесуальними характеристиками управлінської діяльності. На підставі проведеного аналізу стильових уподобань керівника виявлено кореляційний зв'язок емоційного інтелекту з рівнем ефективності управлінської діяльності. Як стверджує А.С. Петровська, емоційний інтелект мінімізує ймовірність вибору попускального стилю як найменш ефективного, і при цьому забезпечуючи вибір оптимального управлінського стилю. І.О. Єгоров підтверджує зв'язок високих показників коефіцієнту емоційного інтелекту керівників організацій з ефективністю управління [2; 3].

Висновки. Обґрунтованість припущення про потенціал емоційного інтелекту впливати на життєвий успіх особистості зумовлена як результатами існуючих у цій сфері дослідженнях, так і проголошеним у різних моделях емоційного інтелекту психологічним змістом його компонентів. До них належать: готовність суб'єкта мобілізувати себе на активну діяльність (внутрішньоособистісний емоційний інтелект), вміння підтримувати доброзичливі стосунки з оточуючими, запобігання виникненню конфліктів

через регулювання емоційної експресивності (міжособистісний емоційний інтелект), здатність до саморегуляції (інформаційно-перероблюваний компонент) та система диспозицій.

Список використаних джерел

1. Бикова С. В. Специфіка схильності до ризику у осіб з різною емоційною диспозицією / С. В. Бикова // Сборник научных трудов SWorld. – 2013. – Т. 23, Вип. 3. – 100 с.

2. Носенко Е. Л. Сучасні напрями зарубіжної психології : психологія особистості / Е. Л. Носенко, І. Ф. Аршава. – Дніпропетровськ : ДНУ, 2010. – 261 с.

3. Петровский А. В. Основы теоретической психологии / А. В. Петровский, М. Г. Ярошевский. – М. : ИНФРА-М, 1998. – 528 с.

4. Brackett M. A. Emotional intelligence and its relation to everyday behavior / M. A. Brackett, J. D. Mayer, R. M. Warner // Personality and individual Differences. – 2004. – Vol. 36. – P. 1387-1402.

5. Schutte N. S. A meta-analytic investigation of the relationship between emotional intelligence and health / N. S. Schutte, J. M. Malouff, E. B. Thorsteinsson, N. Bhullar, S. E. Rooke // Personality and Individual Differences. – 2007. – Vol. 42. – P. 33-921.

НАЙЧУК В.В., *кандидат психологічних наук,*
доцент кафедри психології
Вінницький інститут Університету «Україна»

КРЕАТИВНІСТЬ ТА ОБРАЗНА ПАМ'ЯТЬ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА

Актуальність дослідження. Пам'ять є тим когнітивним процесом, який визначає онтогенетичний розвиток сприйняття, мовлення, мислення дитини, вона включена в усі рівні діяльності молодшого школяра. Однак не зважаючи на значну теоретичну базу та арсенал практичного інструментарію, на наш час цього недостатньо для створення єдиної теоретично та практично ефективної теорії мнемічних процесів.

Актуальність вивчення образної пам'яті молодших школярів зумовлена необхідністю вирішення низки важливих теоретичних та практичних питань організації системи психічних процесів, оптимізації навчання, організації діяльності людини.

Актуальність дослідження визначила мету, яка полягає у визначенні психологічних особливостей образної пам'яті та образної креативності в молодшому шкільному віці.

Слід зазначити, що сучасні дослідженння пам'яті концентрують увагу на вивченні та розвитку певних видів пам'яті, залишаючи поза увагою інші. Спираючись на уявлення С.П. Бочарової про те, що пам'ять є базовою підсистемою діяльності, що забезпечує функціонування її сенсорних,

інтелектуальних, творчих блоків, ми припустили, що модально-специфічна, образна пам'ять безпосередньо пов'язана з естетичним сприйняттям та образною креативністю. Образна пам'ять вивчалась здебільшого як проста форма пам'яті, що передує словесно-логічній (П.І. Зінченко, О.М. Леонтьєв, О.Р. Лурія, В.Я. Ляудіс, А.О. Смирнов). Проте, саме цей вид пам'яті має перевагу як в ефективності процесів засвоєння та зберігання, так і в обсязі і міцності фіксації інформації, має позитивний вплив на розвиток пізнавальної сфери молодшого школяра, про що прямо або побічно свідчать психологічні дослідження (С.М. Бужинська, Т.Б. Хомуленко).

Дослідження, присвячені вивченню образної пам'яті, дають можливість говорити про модально-специфічну пам'ять як умову успішного інтелектуального розвитку [1]. При цьому, переважна більшість дослідників обмежуються вивченням зорової та слухової форм пам'яті, що, на нашу думку, є помилковим.

Особливості образної, модально-специфічної пам'яті висвітлювались в роботах В.Г. Стєпанова, О.О. Гостєва, Л.С. Славіної, Е.О. Фарапонової, О.І Федотчєва, С.І. Соболєва, О.С. Новомейського та інших.

С.І. Соболєв, О.І. Федотчєв [2] досліджували вікові особливості пам'яті школярів. В результаті, було виявлено, що стабільність показників пам'яті тісно пов'язані з певними модальностями. У дослідженні впливу особливостей пам'яті на успішність навчання, проведених С.О. Ізюмовою [3], було виявлено, що високий рівень образної пам'яті позитивно впливає на засвоєння знань школярами.

А.К. Ерделі вивчала особливості тактильного сприйняття та збереження тактильних образів. Було виявлено, що ефективність тактильного сприйняття більш тісно пов'язана із правою півкулею.

Вивченням особливостей зорової пам'яті присвячені роботи В.І. Самохвалової, З.М. Істоміної. Досліджуючи особливості взаємодії різних типів пам'яті, З.М. Істоміна виявила, що більш ефективним є запам'ятовування зорової інформації, що супроводжується завданням запам'ятати [4].

У своїх дослідженнях В.І. Самохвалова стверджує, що рівень модально-специфічної пам'яті зростає, починаючи з молодшого шкільного віку. Таким чином, такий висновок відповідає нашому твердженню про потенційну ефективність впливу модально-специфічної пам'яті на розвиток пізнавальної сфери особистості.

О.С. Новомейський вивчав місце образу в процесі запам'ятовування. Він зробив висновок про те, що образи мають ефективний вплив на процес запам'ятовування слів, речень та тексту.

У дослідженнях Е.О. Фарапонової, присвячених вивченню особливостей запам'ятовування матеріалу, запропонованого в наочній та словесній формі, відмічається тісний зв'язок ефективності запам'ятовування з роботою органів чуттів.

П.П. Блонський [5] у своїх роботах досліджував образну та словесно-

логічну пам'ять молодших школярів. Він стверджує, що модально-специфічна пам'ять є нижчою за рівнем від словесної.

Н.О. Корнієнко [6] досліджувала особливості запам'ятовування образного та словесного матеріалу. В результаті було виявлено, що найбільш успішним є запам'ятовування наочних предметів.

В дослідженнях особливостей модально-специфічної пам'яті, проведених С.М. Бужинською [1], були виявлені тісні зв'язки між показниками різних методик дослідження однієї модальності.

В аспекті дослідження особливостей образної пам'яті, ми вважали доцільним визначити можливий зв'язок образної пам'яті та образної креативності молодших школярів.

Під креативністю розуміють здатність людини породжувати незвичайні ідеї, знаходити оригінальні рішення. А. Маслоу визначає креативність як творчу спрямованість, яка властива всім, але під впливом середовища втрачає свою позицію. У дослідженнях О.М. Торшилової [7, с. 73-74] стверджується, що креативність притаманна кожній дитині, реалізується при наявності певних здібностей в певній діяльності. В якості основних показників виділяють наступні якості:

– наявність інтелектуальної творчої ініціативи;

– широта категоризації;

– швидкість, гнучкість та оригінальність мислення.

У роботах О.М. Торшилової виділені певні особливості сприйняття креативної особистості:

– здатність бачити унікальні якості об'єкта;

– комплексність та синтетичність сприйняття;

– спонтанність сприйняття;

– тенденція віддавати перевагу невизначеним, асиметричним, складним об'єктам [7, с. 74-75].

Немає єдиного розуміння особливостей формування та розвитку креативності у структурі особистості людини. Так, згідно твердженню дослідників Л.Ф. Обуховой, С.М. Чурбановой креативність розвивається з віком. О.С. Бєлова, О.І. Щебланова, М.С. Семілеткіна [8] та інші в своїх дослідженнях креативності молодших школярів виявили її поступовий віковий розвиток. При цьому, в дослідженнях Є.І. Банзелюк говориться про розвиток креативності у молодших школярів у віці 6-8 років і припинення зростання показників після 9 років [9, с. 188-189].

Деякі дослідники, такі як М.О. Олехнович, Н.Б. Шумакова, М.І. Фідельман, В.С. Юркевич та інші, стверджують, що в міру набуття знань креативність дитини знижується. На їх переконання, це пов'язано з якісною зміною характеру креативності.

Також існує відмінна від вищезазначених гіпотеза, що розвиток креативності має нестабільний характер. Один з найбільш відомих дослідників креативності, П. Торренс, стверджує, що певний підйом у

розвитку креативності відбувається кожні чотири роки.

Можна говорити про те, що для дітей молодшого шкільного віку характерна нестабільність показників креативності: спад у одних дітей, підйом у інших, стабільність у третіх; деякі показники з віком збільшуються, деякі падають [9, с. 188-189].

Висновки. В результаті глибокого аналізу проблеми вивчення образної пам'яті, ми дійшли висновку про те, що даний вид пам'яті є ґрунтовною базою для розробки шляхів розвитку пізнавальної сфери молодших школярів. Аналіз проблеми образної креативності вказує на доцільність визначення місця образної пам'яті в процесі розвитку образної креативності школярів.

Список використаних джерел

1. Бужинська С. М. Психологічні особливості розвитку модально-специфічних форм пам'яті у молодших школярів : дис. на здобут. наук. ступ. канд. псих. наук / С. М. Бужинська. – Х., 2010. – 186 с.

2. Федотчев А. И. Возрастные изменения и стабильность индивидуальных мнемических характеристик школьников / А. И. Федотчев, С. И. Соболева // Вопросы психологии. – 1988. – №5. – С. 145-150.

3. Изюмова С. А. Природа мнемических способностей и дифференциация обучения / С. А. Изюмова. – М. : Наука, 1995. – 370 с.

4. Истомина З. М. Развитие памяти / З. М. Истомина. – М. : Просвещение, 1978. – 243 с.

5. Блонский П. П. Психология младшего школьника / П. П. Блонский, А. И. Липкиной, Т. Д. Марцинковской. – Воронеж : НПО МОДЭК, 1997. – 574 с.

6. Корниенко Н. А. Психология и педагогіка : учебное пособие / Н. А. Корниенко. – Новосибирск : Сибирская академия государственной службы, 2004. – 480 с.

7. Торшилова Е. М. Развитие эстетических способностей детей 3-7 лет (теория и диагностика) / Е. М. Торшилова, Т. В. Морозова. – Екатеринбург : Деловая Книга, 2001. – 141 с.

8. Семилеткина М. С. Исследование особенностей мотивационно-смысловой сферы детей с различным уровнем креативности : автореф. дис. канд. наук / М. С. Семилеткина. – Москва, 1998. – 19 с.

9. Ильин Е. П. Психология творчества, креативности, одаренности / Е. П. Ильин. – СПб. : Питер, 2012. – 448 с.

ФОМЕНКО К.І., *кандидат психологічних наук,*
доцент кафедри практичної психології
Харківський національний педагогічний
університет імені Г.С. Сковороди

ГУБРИСТИЧНА МОТИВАЦІЯ, ЧЕСТОЛЮБСТВО ТА МАРНОСЛАВСТВО ОСОБИСТОСТІ, ЯКА ПРАГНЕ УСПІХУ

Вивчення проблеми губристичної мотивації особистості оцінюється роботами Г.М. Александрової, К. Бік, Л. Гресь, Ю. Козелецького, О. Кузнецова, С. Петрова, І. Пуфоль-Струзик, Р. Цвєткової, Т. Хомуленко. Поняття губристичної мотивації було вперше використане польським психологом Юзефом Козелецьким, яке він розумів як стійке прагнення людини до підкріплення і підвищення самооцінки та власної важливості. За Ю. Козелецьким губристична мотивація – це нормальні (здорові) рушійні сили особистості. Це прагнення людини до ствердження та росту особистісної самозначущості. Говорячи про губристичну мотивацію, автор має на увазі творче самоствердження та особистісну самоактуалізацію, які забезпечують підтвердження почуття власної цінності, прагнення до переваги над іншими та досконалості.

С.М. Петрова у визначенні губристичної мотивації розглядає прагнення до досконалості як орієнтацію на розвиток, потребу у досягненні, самовизначенні, та прагнення до переваги як потребу у повазі, авторитеті серед інших людей, у визнанні, успіху та першості. Р.І. Цвєткова визначає губристичну мотивацію як мотивацію влади та розглядає її як різновид самомотивації, під якою розуміє здатність індивіда розширити сфери своєї самореалізації. Ю.Г. Волков, В.С. Полікарпов під губристичною мотивацією розуміють як завзяте прагнення до панування і обраності, бажання здобути могутність в суспільстві. І. Пуфоль-Струзик визначає губристичну мотивацію як прагнення до самоствердження і розглядає губристичні потреби в контексті успіху у творчій діяльності, розвитку індивіда та самореалізації у творчості. По відношенню до творчості І. Пуфоль-Струзик губристичну потребу використовує у значенні постійного прагнення людини до підтвердження власної значущості. Дж.Л. Трейсі, Р.В. Робінс та К.Х. Тржесневскі розглядають губристичне почуття гордості з позицій його зв’язку із нарцисизмом та афективним компонентом самооцінки.

Ю. Козелецький виокремлює дві форми губристичної мотивації. Перша являє собою прагнення до переваги і полягає у підкріпленні своєї самооцінки, закріпленні власного місця серед інших завдяки міжособистісному суперництву. Оцінка дій та вчинків особистості, яка здійснюється оточенням, набуває значення соціального сповіщання, що грає суттєву роль в задоволенні губристичних прагнень. Людина, що досягла успіху, як правило, закріплює свою самооцінку, в цей же час, невдача яка викликала негативну реакцію оточення, часто її послаблює і індивід переконується в своїй

неповноцінності. Друга форма губристичної мотивації представлена прагненням до досконалості. Людина закріплює або посилює свою самооцінку завдяки постійному вдосконаленню своїх досягнень, підвищенню рівню досконалості, прагненню до майстерності. В цьому процесі шкала суспільного ставлення не має такого значення, як стандарти досконалості, що створює індивід і які впливають на самооцінку. Таким чином, суб'єкт прагнення до досконалості стає незалежним від суспільних очікувань. Згідно з основними тезами концепції А. Маслоу, прагнення до досконалості, активне самовдосконалення – показник особистісного росту, а не прояв неврозу. Таким чином, губристична мотивація як прагнення до самоствердження, самоактуалізації, влади, досягнення у значущій діяльності, посідає важливе місце у мотиваційній сфері особистості, що прагне до успіху.

Відповідно до концепції С. Пакуліної мотивація досягнення успіху може бути екстеріоризованим (успіх як досягнення зовнішніх цілей: матеріального статку, влади, задоволення), або інтеріоризованим (успіх як досягнення високих результатів та самореалізації). Внутрішня природа успіху розкривається у наступних визначеннях. Успіх – досягнення значущої мети з подоланням перепон на її шляху (Н.В. Самоукіна). Успіх – це характеристика переживання індивідом результату власних дій (М.В. Теплинських). Успіх – це суб'єктивна оцінка результатів власних зусиль (Ю.В. Артамошіна). Зовнішній успіх проявляється у таких визначеннях. Успіх – це набуття соціального визнання і популярності в контексті оцінки результатів діяльності «значущими іншими» (Г.О. Тульчинський). Досягнення успіху – процес самореалізації особистості та її самоствердження в соціумі (Л.Н. Лабунська). За Р. Стербергом, успіх – здатність людини досягати в житті рівня заданих особистісних стандартів, обумовлених конкретним соціально-культурним контекстом. Успіх – досягнення поставлених цілей в житті, що мають значення для суспільства та групи, які забезпечують певний рівень положення, позитивного ставлення з боку оточення і особисте задоволення (Є.М. Корж).

Успіх як об'єктивний результат досягнень особистості та її суб'єктивне переживання тріумфу може спричиняти виникнення в неї таких особистісних якостей, як *честолюбство, амбіції* та навіть *марнославство.*

Честолюбство – прагнення людини бути значущою та визнаною особистістю для інших за реальні досягнення, які мають значення для неї самої та для інших. Честолюбство – це прагнення до визнання, слави та відомого положення, влади, першості, успіху, кар'єри, потреби знаходитись у центрі уваги, прагнення до багатства.

Марнославство – прагнення людини зайняти значуще місце у системі стосунків з іншими людьми. Це необґрунтоване і завищене прагнення до слави та шанування. Представлено такими утвореннями моральної сфери, як зарозумілість, кічливість, хвастощі.

Амбіції – компенсація незадовільного честолюбства та марнославства, що характеризується пихатістю та чванством (О.В. Барсукова).

Рівень губристичної мотивації та її форм був досліджуваний за допомогою авторської методики, а показники честолюбства та марнославства були отримані за методиками, розробленими Є.П. Ільїним, особливості мотивації успіху у студентів вивчались за допомогою методики С. Пакуліної. Вибірку досліджуваних склали 34 студента ХНПУ імені Г.С. Сковороди.

Встановлено зв'язки між показниками губристичної мотивації, марнославства, честолюбства: прагнення до досконалості негативно пов'язане з марнославством (-0,25, $p \geq 0,01$), а прагнення до переваги позитивно – із показниками честолюбства (0,57, $p \geq 0,001$). Отже, високий рівень прагнення до досконалості та підтвердження власної майстерності для самого себе, а не для інших, властивий студентам, вільним від марнославства, а здорове честолюбство властиве студентам, які прагнуть перевершити інших.

Встановлено статистично значущий зв'язок між показниками прагнення до переваги та мотивації успіху-влади (0,50, $p \geq 0,0001$), особистостого успіху (0,53, $p \geq 0,0001$), успіху-поклику (0,63, $p \geq 0,0001$), а також екстеріоризованого успіху (0,43, $p \geq 0,0001$). Існує зв'язок між показниками прагнення до досконалості та мотивації особистого успіху (0,25, $p \geq 0,01$), успіху-покликання (0,38, $p \geq 0,01$). Отже, успіх студентів, які прагнуть до переваги є більш екстеріоризованим, зверненим на досягнення зовнішніх результатів діяльності, окрім цього прагнення до переваги передбачає екстернальний локус контролю у досягненні успіху. Прагнення до досконалості, в свою чергу, виявляється більш інтеріоризованим, спрямованим на результат, майстерність, реалізацію власного покликання у студентів.

Існують зв'язки між показниками марнославства та мотивації успіху-вдачі (0,35, $p \geq 0,001$), успіху-подолання (0,24, $p \geq 0,05$). Встановлені зв'язки між показниками честолюбства та мотивації успіху-вдачі (0,24, $p \geq 0,05$), успіху-влади (0,25, $p \geq 0,01$), успіху-покликання (0,33, $p \geq 0,01$). Отже, студенти, які характеризуються марнославством, розглядають свій успіх як вдачу, реалізацію свого потенціалу в умовах сприятливої ситуації, вони вважають, що досягнення успіху є їх покликання. Ті студенти, які прагнуть до досконалості у діяльності, спрямовані на досягнення влади і так само розглядають успіх як покликання.

ЮРЧЕНКО П.О., *кандидат медичних наук,*
асистент кафедри біологічної та загальної хімії
ВНМУ ім. М.І. Пирогова;
ЛЮДКЕВИЧ Г.П., *завідувач ННКД лабораторії*
ПЛР ВНМУ ім. М.І. Пирогова

ВПЛИВ ГІПЕРГОМОЦИСТЕЇНЕМІЇ ЯК ПРЕДИКТОРА РОЗВИТКУ КОГНІТИВНИХ РОЗЛАДІВ

Вступ. Як відомо, стан гіпергомоцистеїнемії (ГГЦ) є фактором ризику нейроваскулярних та нейродегенеративних захворювань. Частота аберантних рівнів гомоцистеїну серед пацієнтів з ішемічними інсультами, хворобою Альцгеймера, депресією є достовірно вищою, ніж в загальній популяції. Встановлені достовірні асоціації ГГЦ із німими інфарктами мозку, церебральними мікро- і макроангіопатіями, когнітивними розладами. [1; 2; 4; 7; 8; 18]. В Україні ГГЦ виявляється у 10% здорових дорослих осіб та 55% хворих з інсультами. Але питання чи є високий рівень гомоцистеїну патогенетичним чинником, чи він є лише маркером неврологічної патології і досі залишається дискутабельним [18]. Метаболізм метіоніну та гомоцистеїну у центральній нервовій системі має певні особливості, які детермінують її виняткову чутливість до негативного впливу ГГЦ. Наприклад, в мозку метаболізм гомоцистеїну спряжений з утворенням гомоцистеїнової кислоти (потужного ексайтотоксину) [2; 5] та гідрогенсульфіду (H_2S) – нейротрансміттера, цитопротектора та антиоксиданта [10; 21; 22].

Гомоцистеїн – непротеїногенна сульфгідрильна амінокислота, яка утворюється в організмі з метіоніну. В плазмі крові людини гомоцистеїн знаходиться переважно (70-80%) у протеїнзв'язаній формі, дещо менша кількість (20-30%) циркулює у вигляді гомоцистину та змішаного дисульфіду – гомоцистеїнілцистеїну; близько 1% знаходиться у вільній формі, а менше 0,3% – у формі тіолактону гомоцистеїну [2; 4; 5; 7]. Тканини живих організмів відрізняються за вмістом гомоцистеїну. У щурів та мишей найвищий рівень загального гомоцистеїну зареєстрований в печінці (3-4 нмоль/г тканини), менший – в нирках, легенях та серці (1-2 нмоль/г тканини). В мозку вміст гомоцистеїну є найменшим і становить в середньому 0,76±0,07 нмоль/г тканини [5; 7]. Утворення гомоцистеїну у тканинах відбувається в реакціях трансметилування метіоніну [5; 9]. Реакції трансметилування досить активно проходять в мозку і забезпечують утворення та деградацію нейромедіаторів, регуляцію процесінгу мРНК, експресії генів, посттрансляційної модифікації поліпептидів та білків [7; 10; 12]. В мозку та інших тканинах один з продуктів реакції S-аденозилметіонін може переносити на акцептор не лише метильні групи, а також амінопропанову частину, що супроводжується утворенням поліамінів – сперміну та спермідину. Як відомо, поліаміни володіють позитивним зарядом, легко

зв'язуються з нуклеїновими кислотами, приймають участь в реплікації ДНК, транскрипції та трансляції. Встановлено, що пригнічення синтезу сперміну в мозку асоціюється з порушенням активності NMDA-рецепторів, K^+ і Ca^{2+}-каналів та розвитком когнітивних й психічних порушень [11; 12; 13]. Механізми нейротоксичної дії високих рівнів гомоцистеїну пов'язують з активацією глутаматних рецепторів, оксидативним стресом, гіпометилуванням, модифікацію протеїнів, порушенням нейромедіаторного обміну, прозапальним та проапоптичним ефектом [12; 14].

Проблема. Утилізація гомоцистеїну в тканинах відбувається трьома основними шляхами: реметилуванням, транссульфуванням та десульфуруванням. Але в мозку перетворення гомоцистеїну в метіонін проходять за участі метіонінсинтази, тоді як реакції бетаїнзалежного реметилування не мають значення (в мозку експресія бетаїнгомоцистеїнметилтрансферази не виявлена). В тканинах ЦНС процеси реметилування проходять з різною інтенсивністю: найменша активність реакцій реметилування відмічається в гліальних клітинах, в яких вміст вітаміну B_{12} є низьким [7; 9; 12]. Важливу роль в регуляції стану ЦНС відіграє біологічно-активна молекула H_2S, яка утворюється у гіпокампі, мозочку, корі, стовбурі мозку, церебральних судинах [10; 21; 22]. В мозку основним шляхом утилізації гомоцистеїну та синтезу H_2S є реакції десульфурування гомоцистеїну та цистеїну за участі ПАЛФ-залежних ензимів – цистатіонін-β-синтаза (ЦБС) (КФ 4.2.1.22), цистеїнаміно-трансфераза (ЦАТ) (КФ 2.6.1.3) у асоціації з ПАЛФ-незалежним ензимом 3-меркапто-піруватсульфур-трансферазаю (3-МСТ) (КФ 2.8.1.2), а також з тіосульфат-аніону за участі ПАЛФ-незалежної ТСТ (КФ 2.8.1.5). Також існують відмінності у клітинній локалізації H_2S-продукуючих ензимів: цистатіонін-β-синтаза локалізується в цитозолі астроцитів, тоді як 3-меркаптопіруватсульфуртрансфераза – в мітохондріях нейронів [10; 21; 22].

Деградація H_2S здійснюється неензиматичним та ензиматичним шляхом, одним з етапів якого є окиснення сульфіт-аніону за участі сульфітоксидази у мітохондріях. ЦБС є редокс-чутливим гемвмісним ензимом, активність якого може зменшується за умов оксидативного стресу. В умовах ГГЦ в клітинах знижується концентрація S-аденозилметіоніну, який є алостеричним активатором ЦБС [5; 8; 9]. Гомоцистеїн і, особливо, його тіолактон, мають високу реакційну здатність і легко вступають в реакції S- та N-гомоцистеїнування протеїнів, змінюючи їх властивості. Утворення H_2S за участі ЦАТ/ 3-МСТ дозозалежно інгібується Ca^{2+} [21], концентрацію якого в нейронах підвищують гомоцистеїн та його ексайтотоксичні метаболіти [7; 9]. 3-МСТ-залежна продукція H_2S також залежить від вмісту тіоредоксину та дигідроліпоєвої кислоти в клітинах [21; 22], вміст яких може знижуватись в умовах ГГЦ.

Можна припустити, що порушення біохімічних процесів за участі H_2S також супроводжують формування ГГЦ-асоційованих змін в ЦНС. Виникає питання, які механізми лежать в основі формування ГГЦ-індукованих змін в

системі H_2S в мозку. Адже активність ензимів залежить від багатьох чинників – рівня експресії їх мРНК, конформаційних та посттрансляційних змін протеїнів, концентрації субстратів, косубстратів та кофакторів, рівня специфічних та неспецифічних інгібіторів. Недостатність в раціоні харчування, або наявність хвороб органів травлення, які ведуть до порушення засвоєння вітамінів B_9, B_{12}, B_6, або інших кофакторів, які входять до складу гомоцистеїн елімінуючих ензимів може викликати стан ГГЦ у людини. Але якщо корекцію раціону харчування, та своєчасне лікування захворювань травного тракту хворі можуть проводити досить ефективно під доглядом лікаря, і таким чином впливати на обмін гомоцистеїну в організмі, то у випадках ГГЦ, викликаної наявністю поліморфізмів в генах які кодують основні ензими знешкодження гомоцистеїну ситуація набагато важча. Активність зазначених ферментів залежить від різних чинників, в тому числі змін нуклеотидної послідовності генів, що їх кодують. Наприклад, у гені (метилен тетрагідрофолат редуктази) МТГФР описаний поліморфізм С677Т. Заміна нуклеотіда цитозину на тимін в положенні 677 призводить до заміни амінокислоти валіну на аланін у відповідному кодоні білку, що робить фермент МТГФР термолабільним і знижує його активність приблизно на 35%. У гетерозигот по даній мутації, тобто у носіїв алеля С і алеля Т, в крові визначається помірно підвищений рівень гомоцистеїну, причому гіпергомоцистеїнемія значно наростає при гомозиготному (два аллеля Т) носійстві. У кількох дослідженнях, в тому числі внаслідок мета-аналізів відповідних публікацій,було встановлено, що генотип, який містить 2 алелі Т, тобто володіє більш низькою активністю МТГФР, зустрічається у хворих на шизофренію в порівнянні з психічно здоровими значно частіше. ЦБС як зазначалося вище, необоротно видаляє гомоцистеїн з метіонінових циклу шляхом транссульфурування його з утворенням цистатіоніну. Цей шлях меметаболізму гомоцистеїну стає більш значущим при дефіциті фолату в організмі. У гені ЦБС описаний поліморфізм 844ins68, обумовлений інсерцією (вставкою) ділянки довжиною 68 пар основ між интронами 7 і 8. У групах психічно здорових людей з варіантом гена, що містить інсерцію (Ins+), виявлений більш низький рівень гомоцистеїну в плазмі, ніж у людей з варіантом без інсерции (Ins-). На підставі цього факту було зроблено припущення припущення, що варіант гена Ins+ кодує фермент, що відрізняється більш високою активністю [6; 17; 18].

Шляхи вирішення проблеми. Крім пропаганди здорового способу життя, створення збалансованого раціону харчування, своєчасного діагностування та лікування хвороб травного тракту, ми вважаємо за потрібне запропонувати обов'язкове генетичне тестування осіб зі станом тривалої та важкої ГГЦ, на наявність поліморфізмів і мутацій ензимів утилізації гомоцистеїну, особливо тих які ведуть до зниження іх активності у випадках відсутності реакції на гіпогомоцистеїнемічну терапію.

Список використаних джерел

1. Гіпергомоцистеїнемія : медико-соціальні та фармакологічні аспекти /

Н. Заічко, М. Луцюк, Г. Григор'єва [та ін.] // Фармацевтичний кур'єр. – 2012. – №9. – С. 30-35.

2. Метаболізм гомоцистеїну та його роль у патології / О. О. Пентюк, М. Б. Луцюк, І. І. Андрушко, К. П. Постовітенко // Укр. біохім. журн. – 2003. – Т.75. – №1. – С. 5-17.

3. Заічко Н. В. Вплив хронічного наватаження тіолактоном гомоцистеїну та його комбінації з L-NAME на ензими метаболізму сірковмісних амінокислот в печінці щурів. Корекція вітамінно-мікроелементним комплексом / Н. В. Заічко // Вісник наукових досліджень. – 2010. – №2. – С. 61-65.

4. Морфологічні зміни мозку щурів при гіповітамінозно-метіоніновій гіпергомоцистеїнемії та її експериментальній терапії / О. І. Штатько, О. В. Сергієнко, Д. О. Некрут, М. А. Артемчук // Вісник морфології. – 2010. – Т.16. – №4. – С. 770-775.

5. Патогенетичні аспекти гіпергомоцистеїнемії та перспективи створення лікарських засобів для лікування патології, асоційованої з порушеннями обміну гомоцистеїну / О. О. Пентюк, М. Б. Луцюк, Н. В. Заічко [та ін.] // Biomedical and Biosocial Anthropology. – 2008. – №10. – С. 297-303.

6. Пентюк О. О. Вітаміни В9, В12 та В6, поліморфізм ферментів їх обміну, зв'язок з метаболізмом гомоцистеїну, роль в патології. Ренесанс клінічної вітамінології / О. О. Пентюк, М. Б. Луцюк, І. І. Андрушко // Медична хімія. – 2007. – Т.9. – №1. – С. 126-131.

7. Синдром гіпергомоцистеїнемії : причини виникнення, способи профілактики та лікування / М. Б. Луцюк, Н. В. Заічко, Г. С. Григор'єва [та ін.] // Рациональная фармакотерапия. – 2013. – Т.4. – №29. – С. 55-60.

8. Стопінчук А. В. Гомоцистеїн та структурні ураження головного мозку : чи є статистично достовірний зв'язок? / А. В. Стопінчук // Вісник морфології. – 2013. – Т.19. – №2. – С. 462-465.

9. Abe K. The possible role of hydrogen sulfide as an endogenous neuromodulator / K. Abe, H. Kimura // J. Neurosci. – 1996. – Vol.16. – №3. – P. 1066-1071.

10. Activation of glycine and extrasynaptic GABA(A) receptors by taurine on the substantia gelatinosa neurons of the trigeminal subnucleus caudalis / T. T. Nguyen, J. P. Bhattarai, S. J. Park, S. K. Han // Neural. Plast. – 2013. – Vol. 2013. – ID 740581 (12 pages) [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу : http://dx.doi.org/10.1155/2013/740581

11. Acute homocysteine administration impairs memory consolidation on inhibitory avoidance task and decreases hippocampal brain-derived neurotrophic factor immunocontent: prevention by folic acid treatment / C. Matté, L. O. Pereira, T. M. Dos Santos [et al.] // Neuroscience. – 2009. –Vol. 163. – №4. – P. 1039-1045.

12. Antidepressant-like and anxiolytic-like effects of hydrogen sulfide in behavioral models of depression and anxiety / W. L. Chen, B. Xie, C. Zhang [et al.] // Behav. Pharmacol. – 2013. – Vol. 24. – №7. – P. 590-597.

13. Ashjazadeh N. Evaluation of homocysteine level as a risk factor among patients with ischemic stroke and its subtypes / N. Ashjazadeh, M. Fathi, A. Shariat // Iran. J. Med. Sci. – 2013. – Vol. 38. – №3. – P. 233-239.

14. Association of plasma total homocysteine levels with subclinical brain injury : cerebral volumes, white matter hyperintensity, and silent brain infarcts at volumetric magnetic resonance imaging in the Framingham Offspring Study / S. Seshadri, P. A. Wolf, A. S. Beiser [et al.] // Arch. Neurol. – 2008. – Vol. 65. – №5. – P. 642-649.

15. Blom H. J. Overview of homocysteine and folate metabolism. With special references to cardiovascular disease and neural tube defects / H. J. Blom, Y. Smulders // J. Inherit. Metab. Dis. – 2011. – Vol. 34. – №1. – P. 75-81.

16. Brain 3-mercaptopyruvate sulfurtransferase (3MST) : cellular localization and downregulation after acute stroke / H. Zhao, S-J. Chan, Ng, Y-K. P. Wong // PLoS ONE. – 2013. – Vol.8. – №6.

17. Cognitive and neurochemical alterations in hyperhomocysteinemic rat / L. Gao, X. N. Zeng, H. M. Guo [et al.] // Neurol. Sci. – 2012. – Vol. 33. – №1. – P. 39-43.

18. Gilbody S., Lewis S., Lightfoot T. Methylenetetrahydrofolate reductase (MTHFR) genetic polymorphisms and psychiatric disorders : a HuGE re-view / S. Gilbody, S. Lewis, T. Lightfoot. – Am J Epidemiol, 2007. – P. 1-13.

19. Genetic Associations with Plasma B12, B6, and Folate Levels in an Ischemic Stroke Population from the Vitamin Intervention for Stroke Prevention (VISP) Trial / K. L. Keene, W. M. Chen, F. Chen [et al.] // Front. Public. Health. – 2014. – Vol. 2. – P. 112. – doi : 10.3389/fpubh.2014.00112.

20. Kimura H. Hydrogen sulfide is a signaling molecule and a cytoprotectant / H. Kimura, N. Shibuya, Y. Kimura // Antioxid Redox. Signal. – 2012. – Vol. 17. – №1. – P. 45-57.

21. Kimura Y. Hydrogen sulphide increases glutathione production and suppresses oxidative stress in mitochondria / Y. Kimura, Y. I. Goto, H. Kimura // Antioxidants and Redox Signaling. – 2010. – Vol.12. – №1. – P.1-13.

22. Muntjewerff J. W., Kahn R. S., Blom H. J. et al. Homocysteine, methylenetet-rahydrofolate reductase and risk of schizophrenia : a meta-analysis / J. W. Muntjewerff, R. S. Kahn, H. J. Blom. – Mol Psychiat, 2006. – №11(2). – P. 143-149.

ОСІЙСЬКИЙ Ю.О., *старший викладач*
кафедри соціальних технологій
Вінницький інститут Університету «Україна»

АСПЕКТИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ВЕГЕТАТИВНОЇ НЕРВОВОЇ СИСТЕМИ (ВНС) У ОСІБ З ПСИХОЛОГІЧНИМИ РОЗЛАДАМИ ЗА УМОВ РІЗНОЇ СТРЕСОВОЇ НАПРУЖЕНОСТІ ДОВКІЛЛЯ

Проблема**.** Велика роль в розумінні перебігу психологічних процесів належить поняттю про автономну нервову систему, яку ще називають вегетативною системою (ВНС), підкреслюючи її виняткову роль в регуляції роботи внутрішніх органів [1]. Цікаво, що вченню про будову і функцію ВНС, а також її підрозділи на дві підсистеми: симпатичну та парасимпатичну, вже понад століття, а провідні вчені ще до сих пір не зрозуміли чіткий алгоритм її функціонування.

Розуміючи тісні взаємозв'язки між психічною діяльністю і роботою внутрішніх органів, цілий ряд авторів проводить наполегливі пошуки механізмів, що реалізуються при їх взаємозалежних впливах одне на одного. В одному з них, зокрема, констатовано диференціацію між ворожими і неворожими чоловіками в завданнях по ідентифікації слухових елементів, а також в реакціях ВНС. Виявилося, що ворожі особи демонструють кращий слух лівим вухом; а також більшу реактивність серцево-судинної системи після подразнення холодом. Неворожі чоловіки показували кращий слух правим вухом і меншу реактивність серцево-судинної системи на холодові подразники. Ці результати стверджують гіпотезу про переважну активацію і функціональність правої півкулі головного мозку у ворожих осіб, і лівої – у неворожих [3]. Показовою в аспекті демонстрації взаємозалежності роботи ВНС від емоційного стану, була робота, в якій показано, що ступінь ворожості впливає на чутливість шкіри, сенсорно-моторне навчання і вегетативний тонус організму. Так, ворожі особи показали кращу шкірну чутливість і нижчу здатність до сенсорно-моторного навчання в лівій половині тіла, а також переважання тонусу симпатичної нервової системи. Дослідні з невисокою ворожістю продемонстрували кращу шкірну чутливість в правій половині тіла, знижений симпатичний тонус і високу схильність до сенсорно-моторного навчання в лівій половині тіла [2].

Така взаємозалежність психічних і соматичних структур на сьогодні ставить перед науковцем цілком нові завдання. Серед них – пошук високоінформативних, малоінвазивних методів діагностики і корекції психологічних порушень. Ключовим, на нашу думку, аспектом цієї проблеми може бути розуміння функціонування барорецепторної системи реагування організму.

Формулювання цілей роботи. Метою нашої роботи було вивчення циркадних коливань чутливості барорецепторів, а також коливання ЧСС і артеріального тиску (АТ) у осіб з психологічними розладами під час

виконання ними постурального тесту.

Об'єкт і методи дослідження. Дослідження зроблено на базі кафедри психології Вінницького інституту Університету «Україна» і базується на обстеженні 61 студента з психологічними розладами, які були розділені в залежності від курсу навчання та склали 3 дослідні групи: перша – 23 особи (студенти першого курсу), друга – 18 (третій) і третя – 20 (п'ятий). Контрольну групу склали 17 практично здорових осіб. Контрольна і дослідні групи статистично не відрізнялися за гендерним і статевим розподілом.

Для вивчення функції вегетативної нервової системи і реакцію показників серцево-судинної системи на зміну положення тіла, проводили постуральне тестування, яке передбачало спочатку 10-хвилинне лежання, а потім – 5-хвилинне спокійне стояння [1]. Протягом усього часу проведення тесту проводили безперервне вимірювання систолічного артеріального тиску (САТ), діастолічного артеріального тиску (ДАТ) і ЧСС. Для досягнення точної часової градації показників, вимірювання проводили за допомогою апарату АВРМ-04 фірми «Meditech» (Угорщина) для 24-годинного моніторування АТ, програмно спеціально налаштованого на зняття показників в період проведення постурального тесту [1]. Поряд з цим визначали чутливість барорецепторів за методом вимірювання спонтанних коливань САТ і інтервалів R-R. Для цього паралельно з вимірюванням АТ постійно на протязі виконання тесту проводили запис ритму серця за допомогою системи оцінки варіабельності серцевого ритму: HRV 1,5; JSC «Solvaig», 1998. Після цього за допомогою комп'ютерної програми розшифровки ритмокардіограм вивчали коливання інтервалів R-R під час зміни положення тіла і співставляли з динамікою САТ в ідентичні проміжки часу. Чутливість барорецепторів визначали за спеціальною формулою [2].

Отримані нами контрольні показники чутливості барорецепторів, в цілому статистично не відрізнялися від даних, отриманих іншими дослідниками за стандартною методикою визначення.

Тестування проводили двічі в кожній групі: на початку навчального семестру, у вересні та в кінці, в травні.

Кінцеву математично-статистичну обробку даних проводили пакетом статистичних програм «Statistica 5.0» і «Microsoft Excel, 2002», керуючись посібником С.Н. Лапач, А.В. Чубенко і П.Н. Бабич (2002) [2]. Проводили двох-вибірковий (t-критерій Стьюдента). Перед вирахуванням критерію Стьюдента первинно проводили за допомогою критерію Фішера оцінку рівності аналізованих груп, а також оцінювали нормальність вибірок (за допомогою програми «Excel»). Всі критерії, необхідні для повноцінного вирахування критерію Стьюдента, були збережені.

Результати дослідження і обговорення. Цікавими виявилися і дані, отримані в ході вимірювання основних показників серцево-судинної системи в положенні лежачи і стоячи.

В загальному у осіб з психологічними розладами вдалося констатувати статистично значущу різницю в реагуванні систолічного та діастолічного АТ

на ортостатичне навантаження в порівнянні з такими у осіб контрольної групи. Так, значення ДАТ у осіб дослідної групи на початку навчального року, у вересні, в положенні лежачи і стоячи складали в середньому, відповідно 72±9,4 і 76±8,5 м.рт.ст., різниця приросту, яка відображає активацію симпатичної нервової системи при переході дослідного з горизонтального положення у вертикальне, – 4 мм.рт.ст. В той же час, аналогічні величини у осіб з психологічними розладами першої дослідної групи в цей час склали, відповідно 77±8,3 і 84±9,2 мм.рт.ст., різниця – 7,0 мм.рт.ст., $p<0,05$. Аналогічні закономірності були констатовані і для осіб інших дослідних груп, що, на нашу думку, може свідчити про більшу симпатичну готовність у осіб з психологічними розладами, а це, в свою чергу, – про включення в патологічні механізми формування психологічних паттернів відповіді на подразники довкілля і вегетативної нервової системи.

Ствердженням цього припущення була і виявлена нами різниця розподілу аналізованих величин серцево-судинної системи в різних дослідних групах в період здачі екзаменаційної сесії. Якщо у осіб першої дослідної групи (I курс навчання) величини САТ, ДАТ і ЧСС мали чітку тенденцію до зростання в травні, як в лежачому, так і в стоячому положенні, то вже в осіб другої (III курс) і, особливо, третьої дослідних груп (V курс) була відмічена чітка декрементна динаміка САТ і ДАТ при відносній тенденції до зростання ЧСС. На нашу думку, поряд з іншими факторами регуляції даних показників, їх циркадні коливання в різні періоди навчального року можуть бути і відображенням своєрідного перебігу психологічних процесів при наростанні стресової напруженості довколишнього середовища в травні. І якщо особи першого курсу реагують на це підвищенням симпатичної готовності, то особи третього і, особливо, п'ятого курсів навчання демонструють неадекватну реакцію на зміну положення тіла, що може свідчити про дезадаптацію і поглиблення дисфункції вегетативної нервової системи. Про це, зокрема, свідчить недостатній для динаміки виконання постурального тесту приріст ДАТ в положенні стоячи в травні у осіб третьої дослідної групи, різниця якого по відношенню до положення лежачи склала в середньому всього 2 мм.рт.ст. Примітно, що у осіб першої дослідної групи ця різниця склала в травні 9 мм.рт.ст., а в осіб контрольної групи – 4 мм.рт.ст.

Показовою в даному контексті виявилася і динаміка чутливості барорецепторів. Як відомо, барорецептори, як трактуються сьогодні більшістю провідних вчених, є центральними елементами регуляції роботи серцево-судинної системи. Саме оцінка їх чутливості вважається одним із найбільш валідних методів оцінки та прогнозування перебігу цілого ряду патологічних станів та роботи кардіореспіраторного апарату. За нашою робочою гіпотезою, їх чутливість залежить і від стресової напруженості довколишнього середовища, і від особливостей перебігу психологічних реакцій у конкретних індивідуумів.

Це було стверджено при порівнянні отриманих величин ЧБР (в ході

виконання постурального тесту) в осіб з психологічними розладами в різні періоди навчального року.

Так, було виявлено характерна крива зміни чутливості барорецепторів при переході з горизонтального у вертикальне положенні у осіб контрольної групи. При аналізі величини ЧБР у осіб з психологічними розладами була констатована статистично значуща різниця в порівнянні з величинами контрольної групи, $p<0,05$. Для прикладу, величина ЧБР на початку навчального року у осіб першої дослідної групи в положеннях лежачи і стоячи склала, відповідно (24±4,7) мс/мм.рт.ст. і (12±1,8) мс/мм.рт.ст., а в осіб контрольної групи, – (33±6,2) мс/мм.рт.ст. і (10±3,1) мс/мм.рт.ст., відповідно ($p<0,05$). Подібні тенденції були виявлені і при аналізі отриманих даних інших дослідних груп.

Цікавою виявилася порівняльна характеристика даних ЧБР на початку і в кінці навчального року. В середньому було констатовано зниження чутливості барорецепторів в травні у осіб з психологічними розладами. Максимальне зниження ЧБР було характерне для осіб третьої дослідної групи (п'ятий курс навчання), яка склала в травні (14±2,4) мс/мм.рт.ст. – в положенні лежачи і (9±1,1) мс/мм.рт.ст. – в положенні стоячи проти вересневих значень, відповідно (22±4,1) мс/мм.рт.ст. і (12±2,6) мс/мм.рт.ст. Різниця показників статистично значуща, $p<0,05$. Аналогічні закономірності були констатовані і для інших дослідних груп.

Хотіли би підсумувати, що для осіб з психологічними розладами характерна нижча чутливість барорецепторів в порівнянні з особами без таких розладів. В графічному еквіваленті для них притаманне сплощення кривої чутливості (за даними постурального тесту). Ґрунтуючись на наших даних, хотіли би відмітити також, що ЧБР залежить від стресової напруженості довколишнього середовища і наявності психологічних розладів в індивідуума, які обумовлюють особливості його реагування на зовнішні подразники: обидва фактори є причиною зниження чутливості. В цьому контексті хотіли би відмітити, що зниження ЧБР, за даними літератури, асоціюється зі зростанням ризику розвитку і прогресування цілого ряду серцево-судинної патології, зокрема раптової серцевої смерті, артеріальної гіпертензії тощо [3].

Можливим фактором зниження ЧБР може бути, на нашу думку, і своєрідна акумуляція стресових впливів довкілля на організм з переключенням, «рісеттінгом» порогу чутливості механізмів психоемоційного сприйняття довкілля із закріпленням несприятливих патологічних стереотипів поведінки, що, за умов формування психологічної «пам'яті» і «загромадження» її несприятливими алгоритмами поведінки, може стати в майбутньому пусковим чинником ініціації цілої низки «ідіоматичних» захворювань, зокрема ессенціальної гіпертензії. Таке припущення дозволили висловити отримані результати визначення ЧБР у осіб з психологічними розладами різних курсів. Саме особи п'ятого курсу навчання (третя дослідна група) продемонстрували статистично значуще

максимальне зниження ЧБР, як на початку, так і, особливо, в кінці навчального року. Проте це припущення потребує подальших прицільних досліджень.

Висновки.

1. Для осіб з психологічними розладами характерна нижча чутливість барорецепторів та неадекватна динаміка САТ, ДАТ і ЧСС в ході виконання постурального тесту.

2. Чутливість барорецепторів залежить від стресової напруженості довколишнього середовища: збільшення останньої є причиною зниження чутливості.

Подальші дослідження передбачається провести у напрямку вивчення інших проблем циркадних змін чутливості барорецепторів, артеріального тиску і частоти серцевих скорочень у осіб з психологічними розладами.

Список використаних джерел

1. Аронов Д. М., Лупанов В. П. Функциональные пробы в кардиологии / Д. М. Аронов, В. П. Лупанов. – М. : МЕДпресс-информ, 2003. – 296 с.

2. Лапач С. Н., Чубенко А. В., Бабич П. Н. Статистические методы в медико-биологических исследованиях с использованием Excel / С. Н. Лапач, А. В. Чубенко, П. Н. Бабич. – К. : «Морион», 2001 – 408 с.

3. Berntson G. G., Sarter M., Cacioppo J. T. Anxiety and cardiovascular reactivity : the basal forebrain cholinergic link / G. G. Berntson, M. Sarter, J. T. Cacioppo // Behav. Brain Res. – 1998. – Vol. 94. – P. 225-248.

ОВДІЄНКО Я.В., *студентка 5 курсу спеціальності «Психологія»*
Вінницький інститут Університету «Україна»;
науковий керівник: Лящ О.П., кандидат психологічних наук, доцент

ДОСЛІДЖЕННЯ СХИЛЬНОСТІ ДО ОБМАНУ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Актуальність. Аналіз стану теоретичної та емпіричної розробки досліджуваної проблеми дозволив з'ясувати, що проблемами дитячого обману займалися вітчизняні й зарубіжні вчені (І. Альошинцев, Б. Дубровський, П. Екман, О. Ємельянова, В. Знаков, Н. Івакіна, І. Ільїн, П. Каптерев, Л. Мелітан, М. Мей, А. Нечаєв, С. Преображенський, А. Секацький, А. Сосновський, А. Шеталова, В. Штерн, Ю. Щербатих та ін). Науковці досліджували мотивацію брехні й обману, класифікацію брехні, дитячий обман (його розвиток в онтогенезі), чинники, що зумовлюють дитячий обман.

У зарубіжній психології проблема обману інтенсивно розроблялася в основному в напрямку вивчення психологічних особливостей дітей схильних

до обману, причин виникнення брехні, визначення способів профілактики і прийомів педагогічного впливу для усунення обману із спілкування, проблем розпізнавання брехні (А. Адам, Р. Бартон, К. Гартьєр, П. Кей, Л. Коулман, Х. Хартшорн та ін.).

Таким чином, незважаючи на величезний інтерес до даної теми, в центрі уваги дослідників, як правило, знаходиться проблема порушення чи дотримання дітьми норми «правдивість», і лише побічно розглядаються питання про вікову специфіку брехні і внутрішніх механізмів її виникнення.

Важливим завданням є виявлення змістовної специфіки слів «обман» і «брехня», які в нашій статті будуть використовуватися як синоніми. Так, слідом за В.В. Знаковим, ми розглядаємо неправду як мимовільне неправдиве повідомлення, коли у суб'єкта немає наміру спотворити факт; в той час як обман і брехня – навпаки, об'єднує свідоме прагнення ввести в оману іншого.

Основний виклад матеріалу. Деякі психологи виділяють брехню, обман і неправду як окремі категорії з різними функціями [2]. Інші – не розмежовують брехню, більше звертаючи свою увагу і визначення на її функції [3]. У цілому, потрібно усвідомити, що брехня, обман і неправда є соціально-психологічними компонентами життєдіяльності особистості у суспільстві. Тому будь-яким спробам «виключити» їх із нашого життя є психологічно невірними і тому, безперспективними.

З іншого боку, брехня – це стан певної емоційної напруги [1]. Розглянувши думки вітчизняних і американських психологів на неправду та види брехні, можна сказати, що брехня, як психологічний феномен – це цілеспрямоване приховування фактів чи його спотворення; може проявлятися по-різному, а саме: активна брехня, пасивна, заздалегідь підготовлена, спонтанна, пряма, не пряма, також брехнею є лестощі і хвастощі.

Отже, психологи відзначають такі причини брехні дітей старшого дошкільного віку [4; 5]:

– недовіра дорослим;
– бажання самоствердитися;
– фантазія;
– особисті проблеми;
– захист інших людей;
– страх розчарувати дорослих;
– спроба уникнути покарання;
– прагнення привернути увагу;
– захист від стресових ситуацій;
– поганий приклад оточуючих.

У ситуації ігрової взаємодії, що передбачає вибір між правдою і брехнею, діти старшого дошкільного віку в різній мірі схильні використовувати обман заради досягнення перемоги.

Нами було проведено дослідження, що проводилось на базі дитячого садочку №36 м. Вінниці (n=68). Всю вибірку досліджуваних можна розділити

на 3 групи: активно обманюючих дітей; дітей, що використовують «тонкий» обман і «правдивих» дітей.

Дослідження проводилися в ряд етапів.

1. На даному етапі відбиралися діти в експериментальну групу. Оцінювався рівень розвитку довільності, визначався ступінь надійності результатів розробленого ігрового циклу, виявлявся рівень уваги дошкільників у процесі діяльності.

2. Етап вивчення поведінки старших дошкільників у ситуації «подвійної мотивації». На даному етапі вивчалися діти з різним ступенем схильності до брехні. З цією метою вивчалися особливості дитини підкорятися запропонованим правилам в ситуації мотиваційного конфлікту. Оцінювався ступінь схильності дітей до брехні.

3. Етап вивчення особливостей емоційно-особистісної сфери дітей з різними типами поведінки в ситуації «подвійної мотивації». На даному етапі вивчалися особливості соціальної ситуації розвитку дитини-дошкільника. Для цього вивчалися особливості стилю виховання (взаємозв'язок мати – дитина), виявлявся соціальний статус, дитини в групі однолітків.

Активно обманюючі діти, що увійшли до першої групи, продемонстрували високу орієнтацію як на власну успішність, так і на результат партнерів по грі. Вони прагнули зайняти абсолютно лідерське положення в грі, максимально оцінюючи кожне завдання для виконання. Діти, що використовують «тонкий» обман, в ході гри кілька разів трохи завищували свій результат, намагаючись непомітно для оточуючих стати першими або хоча б зайняти «друге місце», орієнтуючись при цьому не тільки на успішність гравців, але і на емоційний стан партнерів. «Правдиві» діти, незважаючи на явне бажання здобути перемогу, в ході гри, жодного разу не вдалися до обману. При цьому вони демонстрували впевненість у правильності своїх дій і постійно зверталися до дорослого з проханнями допомогти виграти наступного разу.

Найбільш часто дисгармонійний стиль виховання демонструють батьки активно обманюючих дітей. Трохи рідше неадекватні заходи виховання реалізуються відносно дошкільнят, що використовують «тонку» брехню. А в найбільш сприятливих умовах виховуються «правдиві» досліджувані.

В тій чи іншій мірі обманюючі дошкільнята частіше, ніж їх «правдиві» однолітки, користуються популярністю у дитячому колективі, в той час як останні часто опиняються в ситуації «вимушеної ізоляції». При цьому найбільш високий соціальний статус «зірок» або «улюблених» мають досліджувані, що використовують «тонкий» обман, а активно обманюючі діти частіше опиняються в позиції «прийнятих». Дошкільнята перших двох груп частіше, ніж «правдиві» діти, здатні підтримувати стійкі дружні відносини і мають у групі кілька постійних друзів.

Активно обманюючі досліджувані, що використовують «тонкий» обман, прагнуть до спілкування в дитячому колективі, демонструючи досить високу значущість «фігури однолітка». У свою чергу, «правдиві» дошкільнята,

незважаючи на явне бажання спілкуватися з іншими дітьми, вкрай рідко беруть участь у колективних іграх, вважаючи за краще або ігри в парах, або індивідуальні заняття.

Старші дошкільнята з неоднаковим ступенем схильності до обману по-різному ставляться до фруструючих впливів вході міжособистісного спілкування. «Правдиві» досліджувані частіше, ніж їх обманюючі однолітки, акцентують увагу на негативних обставинах, що призводить до появи у них яскравих емоційних переживань. Дошкільнята двох інших груп, навпаки, частіше сприймають конфліктну ситуацію як нейтральну і здатні відволіктися від неї, зайнявшись грою, малюванням і т.д.

Висновки. Результати нашого дослідження дозволили розділити всіх випробовуваних шести-семи років на три основних групи: активнообманюючих дітей, дітей, що використовують «тонкий» обман і «правдивих» дітей. При взаємодії з однолітками обманюючі дошкільнята користуються достатньою популярністю у дитячому колективі, часто займаючи в ньому позицію лідера і організатора дозвілля. Їх «правдиві» однолітки, навпаки, досить рідко беруть участь у групових іграх і часто опиняються в ситуації «вимушеної ізоляції».

Аналіз емоційно-особистісних особливостей дітей з різними типами поведінки в ситуаціях вибору між обманом і правдою показав, що активно обманюючі і «правдиві» дошкільнята частіше, ніж діти, що використовують «тонкий» обман мають неадекватний (завищений або занижений) рівень домагань.

Крім того, результати дослідження показали, що старші дошкільнята з неоднаковим ступенем схильності до обману по-різному ставляться до фруструючих впливів в ході міжособистісного спілкування. Так, «правдиві» досліджувані часто схильні до акцентування на негативних моментах ситуації, що в більшості випадків призводить до збереження у них стану внутрішнього дискомфорту і блокує загальну активність дитини. Обманюючі діти, навпаки, частіше сприймають подібні ситуації як нейтральні і активно прагнуть знайти компромісний спосіб їх дозволу, що сприяє стабілізації їх загального емоційного фону.

Перспективою подальшого дослідження феномена дитячої брехні є простежування динаміки змін у сфері спілкування та емоційно-особистісного розвитку дітей з неоднаковим ступенем схильності до обману в різні вікові періоди.

Список використаних джерел

1. Авхач Г. Н. Генезис правдивого и неправдивого поведения в ситуациях двойной мотивации / Г. Н. Авхач, В. С. Мухина // Проблема формирования ценностных ориентаций и социальной личности. – М. : Изд-во МГПИ им. В. И. Ленина, 1981. – С. 42-52.

2. Бурке-Бельтран М. Т. Развитие и формирование правдивости у детей от 5 до 7 лет в процессе общения со взрослыми и сверстниками / М. Т. Бурке-Бельтран, В. С. Мухина // Проблема формирования ценностных ориентаций и

социальной активности личности. – М. : Изд-во МГПИ им. В. И. Ленина, 1981. – С.52-62.

3. Малявкина А. М. Эмоционально-личностные особенности старших дошкольников с разной степенью склонности к обману : автореф. дис. канд. психол. н. : 19.00.13 – «Психология развития, акмеология» / А. М. Малявкина. – М., 2003. – 15 с.

4. Юнацкевич П. И., Кулагин В. А. Психология обмана / П. И. Юнацкевич, В. А. Кулагин. – СПб. : Фолио-Плюс, 2003. – 271 с.

5. Экман П. Психология лжи / П. Экман. – СПб. : Питер, 1999. – 272 с.

СІЛЬЧЕНКО С.В., *студентка 5 курсу*
спеціальності «Психологія»
Вінницький інститут Університету «Україна»;
науковий керівник: Лящ О.П., кандидат
психологічних наук, доцент

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПІДЛІТКІВ З ПРОЯВАМИ РИЗИКОВОЇ ПОВЕДІНКИ

Актуальність. Останнім часом констатується збільшення кількості проявів ризикової поведінки серед неповнолітніх і молоді, хоч у багатьох випадках порушення норм неповнолітніми не становлять суспільної небезпеки, але ці дії можуть бути небезпечними і, в разі відсутності своєчасного реагування психологів, вихователів і суспільства, можуть призвести до деформації особистості. Тому вивчення феномену ризику та дослідження особливостей ризикової поведінки підлітків набувають все більшої актуальності як в Україні, так і в усьому світі.

Мета статті – дослідження психологічних особливостей ризикової поведінки підлітків.

Основний виклад матеріалу. Теоретичний аналіз ризикової поведінки показав, що прояв основних особливостей ризику можна найбільш адекватно розглянути на рівні структури психіки. Ми вважаємо, що на кожному структурному рівні психіки виявляються механізми ризику. При цьому, вивчивши їх особливості, ми можемо спробувати уявити все різноманіття ризику. Так, на всіх рівнях структури психіки (властивість, процес, стан, якість) ризик визначається потребово-мотиваційним (спонукальним), когнітивним, регулятивним, емоційно-оцінним та конативним механізмами.

Ризикова або ж девіантна поведінка (від лат. devianto – відхилення) визначає певні способи поведінки, мислення, діяльності людини, які не відповідають встановленим в даному суспільстві нормам і цінностям (злочинність, проституція, аморальна поведінка, алкоголізм, наркоманія, самогубство тощо) [3; с. 24]. У визначенні йдеться про «норми», які регулюють соціальну діяльність, поведінку людей (правові, моральні,

етичні).

Ризикова поведінка поділяється на дві групи [1].

1. Поведінка, яка відхиляється від норм психічного здоров'я (шизоїди, астеніки, епілептоїди, особи з акцентуаціями характеру).

2. Поведінка, що має відхилення від соціальних та морально-правових норм, які виявляються у формі проступків і злочинів.

Проаналізувавши погляд вчених на проблему ризикової поведінки серед дітей і молоді, можна визначити фактори, які впливають на процес дезадаптації підлітків і молоді: спадковість (психофізична, соціальна, соціокультурна); психолого-педагогічний фактор (дефекти шкільного й сімейного виховання); соціальний фактор (соціальні та соціально-економічні умови функціонування суспільства); соціальна діяльність самого індивіда, яка виявляється в активному ставленні до норм і цінностей свого оточення.

Ризикова поведінка, схильність до неї є проявом внутрішнього стану особистості, який детермінується такими умовами та факторами:

– відсутність або недостатність позитивного емоційного контакту з батьками, вихователями;

– неповна, неблагополучна сім'я;

– неправильне виховання дітей в сім'ях, відсутність у батьків педагогічних знань.

Основною причиною особливої гостроти ризикової поведінки для підлітків і молоді являється соціальна нерівність, протиріччя між потребами (цінностями, устремліннями) і можливостями їхнього задоволення.

Отже, під *ризиковою поведінкою* розуміється:

– вчинок, дії людини, що не відповідає офіційно встановленим чи фактично сформованим у даному суспільстві (соціальній групі) нормам, правилам і очікуванням;

– соціальне явище, що виражається у відносно масових і стійких формах людської діяльності, що не відповідають офіційно встановленим чи фактично сформованим у даному суспільстві нормам і очікуванням [3].

Хочеться відзначити, що Б. Майстрів спробував детально представити особливості ризику в підлітковому віці, як приклад, наводячи уривки з роману Г. Газданова «Вечір у Клер», тим самим, яскраво передаючи психологічні проблеми цього віку (цит. за Андреевим Н.А., Тараканови Ю.В. [2, с. 94]). Автор виділяє основні види ризику у підлітків: фізичний, соціальний, ризик саморозкриття, проте представлена класифікація дуже узагальнює особливості досліджуваного феномену.

Проаналізувавши літературу з даної теми, варто зазначити, що в нашому розумінні *ризик підлітків* виступає як індивідуально-якісна характеристика, яку потрібно розглядати з точки зору усвідомлення небезпечних умов самим суб'єктом, а потім їх прийняття або неприйняття ним, а не з позиції оточуючих (спостерігача). Якщо спостерігач вважає, що спостережуваний ризикує, то можна говорити лише про ризиковану поведінку людини, в той час як він сам, можливо, не усвідомив небезпеку і тим самим не здійснив

вибору.

Проведене нами емпіричне дослідження дозволило виявити наступні результати. За опитувальником О.Г. Шмельова нами було виявлено 23% підлітків, що мають високий рівень схильності до ризику, 8% з них – це дівчата. Серед 56 учнів лише 24 особи мають середній рівень схильності до ризику (46%), 12 осіб – високий (23%), 18 осіб мають низький рівень (31%) (рис 1.).

Рис. 1. Схильність підлітків до ризику за опитувальником О.Г. Шмельова (N=56)

Ризикова поведінка встановлена у 23% підлітків, не виражена – у 31%, 46% підлітків мають середній рівень схильності до ризику. Така поведінка здебільшого проявляється в порушенні певних соціальних норм, вживанні алкоголю, палінні, ранніх статевих стосунках, нерегулярному відвідуванні школи, слабкій навчальній успішності, конфліктах чи проблемних відносинах з батьками, вчителями тощо; в невідповідності груповим цінностям: фізичним еталонам своєї статі, моди, манер спілкування, або ж, навпаки, в разі необхідності відповідати цінностям, що суперечать один одному; в прагненні самоствердитись (підлітки часто ризикують своїм здоров'ям і життям, так як є страх виглядати неспроможними до рішучих вчинків, боягузом, слабким фізично і морально); також прояви такої поведінки передбачають наявність у підлітків «подвійних стандартів», наприклад, у разі необхідності одночасно приховувати і демонструвати свою сексуальність.

В широкому контексті нами встановлено, що групу ризику складає 83% підлітків з вираженою схильністю до адиктивної поведінки; 63,3% – до агресії та насильства; 46,6% – до делінквентної поведінки; 36,6% – до ризикової та саморуйнівної поведінки.

Нами встановлено, що переважаючим чинником такої поведінки є соціальне оточення підлітків, норми прийняті молодіжним середовищем, прагнення самоствердитись, схильність до мінливості, вплив випадку, прагнення не підлягати правилам, ізолювати себе від впливу колективу; надмірна самовпевненість, суб'єктивізм, гіпертрофічність, прагнення до незалежності, скептицизм, іноді цинічність, прагматизм; зайвий сумнів,

підозрілість, спрямованість інтересів переважно на себе, зарозумілість, пошук вад у оточуючих; зайве занепокоєння, хвилювання, погані передчуття, невпевненість; збудженість, схвильованість, дратівливість, нетерплячість, надлишок спонукань, що не знаходять розрядки, іноді млявість, недостатня мотивація, лінощі. Більшість опитаних схильна до адиктивної поведінки і конфліктності; встановлено високий рівень невротизації.

Результати анкетування вказують на епізодичний характер ризикової поведінки підлітків, який мотивований цікавістю, впливом та прикладом друзів, бажанням здаватися дорослішим, приймати самостійно рішення.

За опитувальником М. Рокича аналіз ціннісних орієнтацій за ознакою віку не виявив суттєвих розбіжностей між респондентами. Результати дослідження ціннісних орієнтацій за статевою ознакою свідчать про певні відмінності у перевагах юнаків і дівчат.

Так, до спільно виокремлених цінностей юнаки додають життєву мудрість (23,0%), що пояснюється бажанням скоріше стати дорослими, бо зрілість, як правило, асоціюється з життєвою мудрістю. Дівчат характеризує прагнення до лідерства, намагання продемонструвати свою унікальність і неповторність, оскільки найбільш значущими вони вважають наступні цінності: суспільне визнання, що проявляється в повазі оточуючих, колективу, товаришів (29,3%), незалежність у вчинках і судженнях (26,8%), акуратність (30,9%).

Зробивши порівняльний аналіз результатів опитування серед різних груп підлітків, ми з'ясували, що для підлітків схильних до безпечної поведінки (БП) найбільш значущою термінальною цінністю є здоров'я (36%), для групи підлітків схильних до ризикової поведінки (РП) – хороші друзі (34%), другою за значимістю цінністю для підлітків схильних до безпечної поведінки є хороші друзі (21%), для осіб з проявами ризикової поведінки – матеріальне забезпечення (26%), любов за значимістю для обох груп підлітків посідає третю позицію, різниця між результатами становить лише 1% (14% – підлітки з РП, 15% – підлітки з БП), такий же відсоток (14%) набрала така цінність як здоров'я у підлітків схильних до РП, матеріальне забезпечення та щасливе сімейне життя за значимістю посідають четверте місце у підлітків схильних до безпечної поведінки, ці цінності набрали по 14%, останньою за значимістю для підлітків схильних до ризикової поведінки є щасливе сімейне життя (12%).

Найбільш значущою інструментальною цінністю для підлітків схильних до безпечної поведінки є відповідальність (34%), другою за значимістю – чесність (24%), третє місце посідає така цінність, як вихованість (20%), четвертою по рахунку є життєрадісність (12%), найменш значимою цінністю для осіб схильних до безпечної поведінки виступає незалежність (10%).

Для підлітків схильних до ризикової поведінки найбільш значимою цінністю є незалежність (36%), друге місце посідає життєрадісність (25%), відповідальність за значимістю посідає третю позицію (16%), четверту – чесність (13%) і найменш значущою для підлітків з проявами ризикової

поведінки є вихованість (10%).

Щодо вітальних цінностей, то у обох груп підлітків першою за значимістю виступає готовність допомогти (27% – підлітки схильні до безпечної поведінки, 32% – підлітки схильні до ризикової поведінки), розуміння є другою за значимістю цінністю для підлітків з БП (24%), для підлітків з ризиковою поведінкою такою цінністю є чесність (21%), товариськість для обох груп підлітків знаходиться на третьому місці, на четвертому – доброта, найменш значимою вітальною цінністю для підлітків схильних до безпечної поведінки є чесність (10%), для підлітків схильних до ризикової поведінки – розуміння.

Висновки. З огляду на психолого-педагогічні дослідження, ризикову поведінку підлітка можна розглядати як результат взаємодії двох чинників: умов мікросередовища (десоціалізуючі впливи сім'ї і школи, психологічні труднощі і ускладнення, породжені проблемогенним соціумом, деформації у спілкуванні і взаємодії) та індивідуальних особливостей індивіда (суперечності, головна з яких полягає у невідповідності між суб'єктивною готовністю до дорослого життя і об'єктивною обмеженістю можливостей підлітка; психологічні колізії, які перш за все виявляють себе у вибірково-активному ставленні підлітка до оточуючого середовища, спілкування, до педагогічних впливів у сім'ї, суспільстві, до соціально-моральних цінностей і норм, запропонованих найближчим оточенням).

Нами встановлено, що переважаючим чинником такої поведінки є соціальне оточення підлітків, норми прийняті молодіжним середовищем, прагнення самоствердитись, прагнення не підлягати правилам, прагнення до незалежності, скептицизм, іноді цинічність, прагматизм, недостатня мотивація, лінощі. Також нами виявлено, що підліткам схильним до ризикової поведінки притаманна конфліктність та високий рівень невротизації.

Список використаних джерел

1. Воронцова Т. В., Пономаренко В. С. Школа проти СНІДу. Профілактика ризикованої поведінки : посібник для вчителя / Т. В. Воронцова, В. С. Пономаренко. – Київ, 2009. – 256 с.

2. Капська А. Й. Соціальна робота : деякі аспекти роботи з молоддю / А. Й. Капська. – К. : Лібра, 2001. – 423 с.

3. Кошова І. В. Психологія девіантної поведінки : навчальний посібник / І. В. Кошова. – Ніжин : вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2009. – 167 с.

РОЗДІЛ 4. ОСОБЛИВОСТІ ЗБЕРЕЖЕННЯ, ЗМІЦНЕННЯ ТА ВІДНОВЛЕННЯ ЗДОРОВ'Я ОСОБИСТОСТІ

ЧАЛАНОВА Р.И., *доктор медицинских наук,*
старший научный сотрудник,
доцент кафедры реабилитационных технологий
Винницкий институт Университета «Украина»

НЕРАЗРЫВНОСТЬ ПСИХИЧЕСКОГО И ФИЗИЧЕСКОГО АСПЕКТОВ ЗДОРОВЬЯ ЧЕЛОВЕКА

Прогрессивная общественность Украины не может не быть обеспокоенной состоянием здоровья наших соотечественников. За истекшие 20 лет численность населения Державы сократилась на 10 миллионов. Данные статистических исследований свидетельствуют о демографическом сдвиге в структуре населения в сторону его постарения, повышении показателей смертности, заболеваемости, клиническом утяжелении и омоложении серьезных заболеваний, приводящих к инвалидности или смертельным исходам.

Целью статьи является осмысление причины ослабления здоровья украинцев и поиск возможных путей его укрепления.

В статьях, посвященных вопросам состояния здоровья людей, обычно указывают на экологический фактор, как на основную причину высокой заболеваемости и смертности населения. Отрыв от природы вследствие возрастающей урбанизации, загрязнение окружающей среды продуктами промышленного производства, несбалансированное питание, нерациональный стиль жизни безусловно оказывают негативное влияние на здоровье человечества. Изучение негативного влияния меняющихся условий среды обитания традиционно являются предметом многочисленных научных исследований. Однако следует учесть, что эксперты ВОЗ только на 20% связывают состояние здоровья с экологическими факторами.

По неизвестной причине почти не уделяется внимания социально-историческому фактору, деструктивное влияние которого, на наш взгляд, имеет особенное по важности значение в формировании здоровой нации. Нельзя отрицать, что причина ухудшения здоровья украинцев кроется в довольно плотной цепи исторических событий, которые иначе как социальной катастрофой расценивать нельзя. С 1914 года, т.е. за 100 истекших лет, на Украину обрушились две мировые, одна гражданская, одна гибридная война, революция, периоды репрессий, голодомор, Чернобыль и затянувшаяся перестройка с глубоким экономическим кризисом. Столетие непрерывного деструктивного состояния, рассматриваемого с позиции общественного обустройства жизни человечества, не соразмерны с

параметрами адаптивных возможностей человеческого организма, как биологической системы, в особенности ее репродуктивной функции. Психика, как индивидуальный личностный фактор не может не испытывать такого разрушительного воздействия систематически продолжающегося из поколения в поколение. Практически непрерывное состояние глубочайшего социального потрясения обоснованно можно расценивать как национальную трагедию, что подорвало некогда крепкое физическое и нравственное здоровье нации и истощило его генофонд.

Известный, в некотором роде спокойный «перерыв» протяженностью 25-30 лет, характеризовался значительным напряжением, связанным с восстановлением народного хозяйства, также сопровождался некоторыми негативными проявлениями, которые в завуалированной форме неблагоприятно отразились на состоянии здоровья населения. На фоне выше указанных событий в сознании людей обесценилась сама жизнь, и было взращено потребительское отношение к здоровью. С идеологической точки зрения жизнь в те времена должна была быть отдана на созидание светлого будущего, поэтому поощрялись самоотверженность и героизм. Заинтересованность в человеческой жизни концентрировалась на ее трудоспособном периоде. Забота о здоровье человека была поручена надежно организованной системе здравоохранения. Однако по данным ВОЗ от медицины здоровье человека зависит только на 10%., а в 50% ответственность за его состояние лежит на самом человеке. В Украине, по данным социологического опроса, активно поддерживает здоровье только 8% населения. В развитых капиталистических странах, где осознание людей о ценности здоровья наступило раньше, своему здоровью уделяют внимание 76% населения.

Какие же механизмы должны быть включены, чтобы изменить отношение украинцев к своему здоровью? Что такое активное отношение к здоровью? Прежде всего, нуждается в изменении отношение всех людей к жизни, к ее качеству. Во-вторых, достоянием каждого человека должна стать истина, что данное при рождении здоровье человека – состояние управляемое. На этом основана и в этом и заключается активная позиция гражданина относительно своего здоровья. Своей волей, по своему выбору личность может укрепить свое здоровье (или загубить). Компенсаторно-защитные механизмы организма поддаются корректировке. Но для того, чтобы активная позиция стала действенной, она должна стать убеждением каждого конкретного человека. С этой точки зрения эффективным подходом к изменению внутренних установок может быть применение психологических методов.

«Замотивировать» личность и побудить ее к внутреннему росту возможно путем формирования психологического образа красоты здорового образа жизни и здорового тела. Элементарные знания о пластичности и управляемости процессов, происходящих в организме человека, подкрепленные новыми критериями и понятиями о возможностях человека

могут кардинально изменить отношение человека к своему самочувствию. Психологическая нацеленность на хорошее здоровье – это действенный рычаг в процессах укрепления, поддержания и восстановления здоровья. Неудивительно, что в крупнейших центрах пластической хирургии, с пациентами, желающими улучшить свою внешность, проводят психологические тренинги и приобщают к спорту. Право выбора пути жизни, ее рационального обустройства, понятия о здоровом образе жизни органично войдут в сознание человека с достижением психологической гармонизации.

В том, что здоровый дух в здоровом теле, люди были уверены давно. Но, к сожалению, в силу объективных причин произошло разъединение этих понятий. Душа и духовная составляющая личности человека оказалась в отрыве от его физического существования. Отсюда многие проблемы: деформация личности, ухудшение физического здоровья, деструкция общественных устоев и негативные их последствия, формирующие порочный круг. Адекватные психологические установки мобилизуют в организме человека соответствующие биологические процессы. И наоборот, психологическая неустойчивость может явиться причиной развития патологических состояний. Эта функциональная взаимосвязь психологического и физического состояний уже не является новостью для медицинской науки.

Пробуждение сознания людей, переоценка всех жизненных ценностей, возврат к истокам народной мудрости представляет собой довольно длительный процесс. Включение психологических методов в общую систему формирования здорового образа жизни, активного отношения к здоровью, реабилитации в случаях отклонений является неотъемлемой частью борьбы, направленной на укрепление здоровья нации. На современном этапе развития страны это положение должно быть поднято на уровень государственной задачи, так как все перспективы развития Украины, ее независимая жизнеспособность, эффективность всех программ, нацеленных на укрепление страны, упрочение ее на международной арене напрямую связаны со здоровьем нации.

Не вызывает сомнения необходимость в повышении психологической грамотности населения Украины и можно предположить возрастающую потребность в расширении объема психологической помощи. Возможно, неплохой формой, обеспечивающей эту потребность, было бы создание психологических клиник с адекватными условиями для проведения индивидуальной работы, разгрузочной терапии, с помещениями для семинаров и тренингов, танцевальными и спортивными залами.

Таким образом, следует признать, что негативные демографические показатели последних десятилетий в Украине являются отражением глубоко деструктивной для человеческой жизни столетней ее истории. Восстановление здоровья людей представляет собой длительный процесс. Решение этой судьбоносной для Украины задачи требует государственного подхода и глубокой личной заинтересованности самого человека.

Психологический компонент является действенным рычагом в формировании здорового образа жизни и воспитания осознанной нацеленности каждого гражданина на укрепление собственного здоровья. Эффективность психологических методов в обеспечении позитивного влияния на физическое здоровье человека заключается в неразрывной функциональной взаимосвязи духовной и физической составляющих личности человека. Целью повышения психологической грамотности каждого человека является пробуждение осознанной ответственности и активное отношение к собственному здоровью.

***БАБІЙЧУК Ю.В.**, кандидат медичних наук, доцент*
кафедри хірургії медичного факультету №2
Вінницький національний медичний
університет ім. М.І. Пирогова;
***БАБІЙЧУК О.Ю.**, студент 2 курсу*
медичного факультету №1
Вінницький національний медичний
університет ім. М.І. Пирогова

ЯКІСТЬ ЖИТТЯ – ІНТЕГРАТИВНИЙ ПОКАЗНИК ЗДОРОВ'Я ЛЮДИНИ

Проблеми здоров'я і його охорони з кожним десятиліттям 21 сторіччя стають актуальнішими. В структурі сучасної захворюваності і смертності перевагу набувають хронічні захворювання, а розвиток медичних технологій встановлює відхилення від норми майже у всіх людей. В той же час, людей, яких можна вважати за визначенням ВООЗ здоровими, не залишилось. Тому, в кінці 20 сторіччя, отримує розвиток нова парадигма, де стан абсолютного фізичного, психічного і соціального здоров'я замінено співвідношенням можливостей і бажанням, що дає поштовх у розвитку нових програм оцінки діяльності служби охорони здоров'я та розробки індивідуальних програм реабілітації [4].

Історія розвитку поняття ЯЖ – якість життя – як предмета наукових досліджень розпочалася з 1947 року, коли D.A. Karnovsky вперше запропонував нефізіологічне дослідження параметрів раку, яке лягло в основу сучасної концепції стійкої втрати працездатності (інвалідності). Після цього були розроблені десятки методик визначення ЯЖ [6, 7, 8]. ВООЗ рекомендує визначати ЯЖ, як індивідуальне співвідношення свого стану в житті суспільства в контексті культури та систем цінностей цього суспільства із завданням (бажаннями) даного індивідуума, з його планами, можливостями та ступенем загального неулаштування (The WHOQOL Group, 1996) [8]. Особливо цікаво, що ЯЖ дозволяє оцінити розбіжність між тим, що є, та тим, що могло б бути. ЯЖ – це ступінь, в якому надії та амбіції людей реалізовані

у реальному житті [7, 8]. Для оцінки ЯЖ у хворих з соматичними хворобами часто використовується один з найбільш популярних загальних опитувальників «Medical Outcomes Study Short Form 36» (MOS SF-36). Популярність його пояснюється тим, що опитувальник SF-36 є загальним, дозволяє оцінити ЯЖ респондентів з різними нозологіями і порівнювати цей показник із показниками здорових людей. По-друге, MOS SF-36 дозволяє опитувати людей у віці від 14 років. Для інших опитувальників мінімальним віковим порогом є 17 років. По-третє, MOS SF-36, має досить високу чутливість, є коротким та складається всього з 36 питань, відповіді на які може збирати дослідник. Опитувальник може заповнюватися самим респондентом, заповнюватись по телефону [8].

Метою дослідження є вивчення стану та зв'язків вегетативної нервової системи з індексами адаптації та параметрами якості життя чоловіків і жінок молодого віку.

Матеріали і методи. Нами було проведено обстеження 64 осіб молодого віку, які навчалися у національному медичному університеті ім. М.І. Пирогова. Анкетування та проби проводили з 9.00 до 13.00. Було отримано письмову згоду на використання персональних даних згідно Закону України. Чоловіків було обстежено 38 (59,4%), жінок – 26 (40,6%). Для вивчення адаптаційного потенціалу було використано індекс Баєвського, як узагальнюючий показник, проби на вегетативну дисфункцію.

Всім обстежуваним проводилось опитування за допомогою адаптованого українською мовою міжнародного опитувальника якості життя MOS SF-36 (автори адаптації Фещенко Ю.І., Мостовий Ю.М., Бабійчук Ю.В., 2002 рік). Опитувальник орієнтований на визначення 8 комплексних параметрів ЯЖ, які найбільш часто використовуються в популяційних дослідженнях та які найбільш чутливі до змін стану здоров'я людини. Опитувальник MOS SF-36 містить 36 питань, 8 шкал та 2 сумарних виміри. Опитувальник забезпечує кількісне визначення ЯЖ за вказаними нижче шкалами, при цьому оцінка проводиться за 100-бального шкалою. Досліджували наступні критерії оцінки ЯЖ:

– фізична активність (ФА) або Physical Functioning (PF) – прямо пропорційний зв'язок: чим вищий бал, тим більша фізична активність;

– роль фізичних проблем у обмеженні життєдіяльності (РФ) або Role-Physical (RP) – зворотній зв'язок: чим вищий бал, тим менша роль фізичних проблем у обмеженні життєдіяльності;

– біль (Б) або Bodily Pain (BP) – зворотній зв'язок: чим вищий бал, тим менше респондент відчуває біль;

– загальне здоров'я (ЗЗ) або General Health (GH) – прямо пропорційний зв'язок: чим вищий бал, тим краще відчувається респондентом фізичне здоров'я;

– життєздатність (ЖЗ) або Vitality (VT) – прямо пропорційний зв'язок: чим вищий бал, тим вища життєздатність респондента;

– соціальна активність (СА) або Social Functioning (SF) – прямо пропорційний зв'язок: чим вищий бал, тим вища соціальна активність респондента;

– роль емоційних проблем у обмеженні життєдіяльності (РЕ) або Role-Emotional (RE) – зворотній зв'язок: чим вищий бал, тим менша роль емоційних проблем у обмеженні життєдіяльності;

– психічне здоров'я (ПЗ) або Mental Health (МН) – прямо пропорційний зв'язок: чим вищий бал, тим вищий показник психічного здоров'я;

– порівняння самовідчуття з попереднім роком (ПР) або Change Health (СН); прямо пропорційний зв'язок: чим нижчий бал, тим значніше визначається погіршення самовідчуття респондента в порівнянні з минулим роком.

ФА, РФ та Б – відповідають фізичному компоненту здоров'я, СА, РЕ та ПЗ – характеризують психологічний компонент, ЖЗ та ЗЗ – корелюють з обома компонентами, ПР дає змогу прослідкувати динаміку здоров'я протягом року.

Результати. Було вивчено показники ЯЖ за допомогою української версії міжнародного опитувальника MOS SF-36. Отримані дані наведені в таблиці 1.

Таблиця 1

Показники якості життя чоловіків та жінок молодого віку з вегетативною дисфункцією

Показники ЯЖ	Чоловіки	Жінки	Z	P
ФА, бали	97,1±5,8	92,7±9,7	2,0*	0,04
РФ, бали	64,5±25,1	71,2±32,9	1,3	0,21
Б, бали	80,4±17,5	77,5±19,8	0,4	0,67
СА, бали	75,7±19,5	75,0±28,3	0,4	0,67
ПЗ, бали	68,2±15,3	59,1±21,2	1,6	0,11
РЕ, бали	52,6±38,5	53,8±39,0	0,1	0,96
ЖЗ, бали	62,6±19,6	53,5±25,6	1,1	0,27
ЗЗ, бали	59,7±16,8	53,8±14,6	1,4	0,15
ЗР, бали	44,7±15,6	42,3±11,8	0,4	0,66
ФС, бали	80,7±12,1	80,4±15,8	0,2	0,81
ПС, бали	65,5±18,8	62,6±24,3	0,5	0,66
ЗС, бали	61,2±14,6	53,7±17,3	1,7	0,12

Примітки: * – різниця достовірна з вірогідністю $P \leq 0,05$.

Показники якості життя достовірно відрізнялись тільки по показнику ФА, що характеризує загальну фізичну активність і ступінь задоволення її рівнем (чоловіки – 97,1±5,8 бали; жінки – 92,7±9,7 бали; Z (Манна-Уїтні) = 2,0; $P \leq 0,05$), але в цілому показник ФА був високий. Фізичні проблеми, які обмежували життя були виражені як у чоловіків (64,5 бали), так і у жінок (71,2 бали). Біль (будь де) частіше турбував жінок (77,5 балів), ніж чоловіків

(80,4 бали) і напевно пов'язаний з циклічними менструаціями. Соціальна активність (СА) була високою у чоловіків (75,7 бали) і жінок (75,0 бали). Психічний стан (ПС) був знижений і у жінок (59,1 бали) і у чоловіків (68,3 бали) і може бути пов'язаний з значними навантаженнями у вищій школі. Однаково низькі показники РЕ (чоловіки – 52,6 бали; жінки – 53,8 бали), ЖЗ (чоловіки – 62,6 бали; жінки – 53,5 бали), ЗЗ (чоловіки – 59,7 бали; жінки – 53,8 бали), ЗР (чоловіки – 44,7 бали; жінки – 42,3 бали) характерні для осіб з хронічними захворюваннями.

Особливо значущим є погіршення здоров'я на протязі року (ЗР 44 – 42 бали), що вказує на значний вплив стресу під час навчання і потребує корекції. При вивченні кореляційних зв'язків між показниками ОВД, ІК, ІР, АПБ та показниками анкети MOS SF-36 встановлені достовірний прямий зв'язок між кількістю балів ОВД, балів АПБ і показниками ЗЗ ($rSp = -2,29$; $P \leq 0,05$) та ЗР ($rSp = -2,0$; $P \leq 0,05$), що свідчить про гірший стан здоров'я у осіб з вираженою ВД. Відсутність такого зв'язку між показниками ІК та ІР та показниками MOS SF-36 існує тому, що ЯЖ не відображає об'єктивний стан при захворюванні, а є суб'єктивною оцінкою своїх прагнень.

Висновки.

1. У осіб молодого віку переважало зниження показника ПЗ, що відображає загальну невпевненість, занепокоєність своїм теперішнім та майбутнім. На наш погляд, саме низькі показники психічного здоров'я призводять до низки хронічних хвороб у подальшому житті.

2. Показники адаптаційного потенціалу Баєвського (чоловіки 4,49 бали > жінки 4,40 бали) кращі у жінок, що можливо обумовлено нижчими показниками середнього систолічного тиску (чоловіки 123 мм.рт.ст > жінки 110 мм.рт.ст). Це підтверджує факт, що об'єктивний стан не відображає суб'єктивне відношення до стану свого здоров'я.

3. Показники якості життя однаково були низькими, як у чоловіків, так і у жінок, що у порівнянні із загальною популяцією співвідносились із показниками, які характерні для хронічних захворювань (ФС = 97,1 бали, ПС = 65,5 бали, ЗС = 61,2 бали). В майбутньому не варто очікувати, що вони збільшаться без зміни психічного стану.

4. Зміни показників психічного здоров'я при цільовій реабілітації можливо призведуть до покращення якості життя.

Список використаних джерел

1. Марута Н. А. Соматические проявления при неврозах, их диагностика и психотерапия / Н. А. Марута // Український вісник психоневрології. – 1996. – Т. 4. – №5. – С. 240-241.

2. Михайлов Б. Соматоформні розлади чи вегето-судинна або нейроциркуляторна дистонія? / Б. Михайлов // Ваше здоров'я. – 2005. – С. 12.

3. Ноздрачев А. Д., Щербатых Ю. В. Современные способы оценки функционального состояния автономной (вегетативной) нервной системы / А. Д. Ноздрачев, Ю. В. Щербатых // Физиология человека. – 2001. – №6. – С. 95-101.

4. Сенкевич Н. Ю., Белевский А. С. Качество жизни – предмет научных исследований в пульмонологии (по материалам Международного конгресса ИНТЕРАСТМА 1998 и 8-го Национального конгресса по болезням органов дыхания / Н. Ю. Сенкевич, А. С. Белевский // Тер. архив. – 2000. – №3. – С. 363.

5. Чабан О. С., Загорский М. С., Дегтяр В. В. и др. Клинико-диагностические критерии и особенности лечения психосоматических заболеваний / О. С. Чабан, М. С. Загорский, В. В. Дегтяр // Актуальные проблемы соматопсихиатрии и психосоматики. – М., 1990. – С. 281-283.

6. Evaluationof impairement of health related quality of life: development of questionnaire for use in clinical trials / E. F. Juniper, G. H. Guayatt, R. S. Epstein, P. J. Ferrie, Jaeschke, T. K. Hiller // Journal of the Britich Thoracic Society. – 1992. – №2.

7. Evaluating translations of health status questionnaires / J. E. Ware, S. D. Keller, B. Gandek, J. E. Brazier, M. Sullivan // International Journal of Technology Assesment in Health care. – 1995. – №11:3. – P. 525-551.

8. Ware J. E. Quality of Life and Pharmacoeconomics in Clinical Trials / J. E. Ware, B. Gandek, S. D. Keller. – Philadelphia : Lippincott-Raven Publichers, 1995. – P. 681-692.

ЛЕВЧИШИНА О.В., *старший викладач*
кафедри психології
Вінницький інститут Університету «Україна»

АНАЛІЗ ФЕНОМЕНУ ІДЕНТИЧНОСТІ В КОНТЕКСТІ ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ'Я

Актуальність. Ранній індивідуальний досвід має вагомий вплив на подальше життя людини. Проте саме юнацький вік є тим важливим етапом розвитку особистості, коли молода людина набуває здатності до рефлексії, розуміння себе і інших, отримує право на самостійні рішення та можливість впливати на перебіг власного життя. В юнацькому віці успішні дитячі ідентифікації, рольові компетенції, узагальнений досвід соціальних впливів, оцінок і очікувань інших людей кристалізуються в єдине ціле, в ідентичність.

Процес творення ідентичності подібний до акту творчості. Спочатку із сум'яття і хаосу народжується ідея, образ; далі створюється форма, стимулюючи необхідність самообмеження, відмови від багатьох можливостей; і, нарешті, з'являється можливість подивитися на «витвір» збоку (рефлексія «Я») та пережити перше розчарування з приводу втрати ілюзій. В цей момент молода людини є дуже вразливою та потребує підтримки значимих для неї людей або професійної психологічної допомоги.

Постановка проблеми. За визначенням С.Б. Нартової-Бочавер, «ідентичність – це стійкий образ «Я», що визначає відповідні йому способи

поведінки і є умовою психічного здоров'я та психологічного благополуччя» [3, с. 45].

Криза ідентичності в юнацькому віці розглядається в контексті криз юнацького віку. Це такі «вікові кризи, котрі викликані необхідністю забезпечення особистісного переходу від дитинства до дорослості» [4, с. 61].

Криза ідентичності розгортається у наступній динаміці: необхідність набуття ідентичності, рольової визначеності на противагу дифузії ролей (криза «самосвідомості»: 13-15 років), відстоювання права на власну ідентичність, прийняття відповідальності за своє життя, співвіднесення цінностей субкультури з цінностями, що формувались з дитинства (криза «початку»: 16-18 років), бажання злиття з ідентичністю іншого з одночасним проявом страху втратити власну ідентичність (криза «переходу до дорослості»: 21-23 роки).

Розглядаючи порушення в розвитку, Ерік Еріксон вводить поняття сплутаності ідентичності як «істотного порушення в молодих людей, що роздираються протиріччями» [1, с. 26], як специфічної кризи, що виникає у визначених життєвих ситуаціях.

На нашу думку, особливості перебігу та глибина кризи ідентичності в юнацькому віці зумовлені успішністю проходження попередніх етапів розвитку особистості. Конструктивне вирішення кризи ідентичності в юності забезпечує психопрофілактику гострого перебігу криз дорослого віку та є умовою психічного здоров'я особистості.

Таким чином, метою нашого дослідження є аналіз феномену ідентичності особистості в контексті психічного здоров'я та психологічного благополуччя.

Основний виклад матеріалу. Під психічним здоров'ям, зокрема, розуміють такий стан психіки індивіда, котрий характеризується цілісністю і узгодженістю всіх психічних функцій організму, що забезпечують відчуття суб'єктивного психічного комфорту, здатність до цілеспрямованої усвідомленої діяльності, адекватні (з врахуванням етнокультурних критеріїв) форми поведінки. Психічне здоров'я включає структурно-процесуальне психічне здоров'я та психологічне благополуччя.

В пошуках маркерів психічного здоров'я виділяють: статистичний, адаптаційний, психопатологічний, культурно-релятивіський та гуманістичний підхід [6].

Статистичний підхід передбачає трактування «норми», як поведінки, що не відрізняється від поведінки інших, відповідає якомусь кількісному статистичному стандарту. Адаптаційний підхід пояснює «норму», як здатність людини бути соціально адаптованою і демонструвати соціально прийняті та схвалені стандарти поведінки. Патологічний підхід описує «норму» з точки зору наявності чи відсутності психопатологічних симптомів. В рамках культурно-релятивіського підходу прийнятною є будь-яка поведінка, що відповідає закріпленим в даній культурі поняттям про «норму».

З точки зору зазначених підходів вагомий акцент робиться на аналізі зовнішніх проявів людини, тобто, щоб вважатися психічно здоровою особистістю, достатньо демонструвати поведінку в межах норми, а не «бути здоровим». В той же час, зокрема, Собчик Л.М. зауважувала, що «зовні гармонійна особистість може виявитися дискордантною, якій зовнішні атрибути нормативної поведінки даються ціною значного емоційного напруження» [5, с. 28].

Ще одну закономірність у трактуванні психічного здоров'я і психічної норми можна прослідкувати в гуманістичному підході. Гуманістичні концепції центровані, в першу чергу, на образі здорової, самоактуалізованої особистості. За модель здорової особистості слугують особистості, котрі досягли значних успіхів в своєму житті, зокрема, Т. Джефферсон, А. Лінкольн, Д. Адамс, А. Ейнштейн. Здорові, самоактуалізовані люди можуть більш ефективно сприймати реальність, приймати себе, інших і природу, бути безпосередніми, центрованими на проблемі, незалежними, автономними, мати «свіжість» сприйняття, бути здатними до вершинних або містичних переживань, мати суспільний інтерес, глибокі міжособистісні стосунки, демократичний характер, розмежовувати засоби і цілі, мати почуття гумору та бути креативними, здатними опиратися соціальному та культурному впливу, особливо в разі дисонансу з власними цінностями і правилами.

Таким чином, в гуманістичному підході акцент робиться на аналізі моделі психічно здорової та успішної особистості, проте значно менше уваги приділяється аналізу глибинних першопричин формування позитивних або дисгармонійних тенденцій особистості.

У психодинамічному підході, зокрема Ненсі Мак-Вільямс, виділено наступні критерії психічного здоров'я та психологічного благополуччя людини: здатність любити без ідеалізації та знецінення; здатність працювати, усвідомлюючи, що створене тобою, має сенс для інших; здатність фантазувати, використовувати гумор, символізувати свій досвід і отримувати від цього задоволення; сформована безпечна прив'язаність; сформована справжня, а не ілюзорна автономія, що забезпечує можливість прийняття власних рішень та вірність принципам; інтегрованість, постійність себе і об'єкта, тобто здатність залишатися в контексті зі всіма сторонами власного Я: як хорошими, так і поганими, відчувати конфлікт, але не «розщеплюватися»; «сила Я», що передбачає можливість відновлюватися після стресу, найкращим способом адаптуватися до ситуації; здатність справлятися з сильними афектами, одночасно залишатися в контакті зі своїми емоціями і мати можливість їх контролювати; сформована реалістична і надійна самооцінка; сформована система ціннісних орієнтацій, що передбачає розуміння етичних норм, їх сенсу, гнучкість в дотриманні норм; розвинена рефлексія; менталізація, тобто здатність зрозуміти, що інші – це зовсім окремі люди зі своїми особливостями, розрізняти свої реакції на влив інших та не тотожність цих реакцій та намірів інших; гнучке використання різних захисних механізмів, надання переваги зрілим механізмам захисту;

здатність утримувати баланс між тим, що робиться для себе, і тим, що робиться для інших людей; почуття вітальності; здатність щиро сумувати та «приймати те, що не можна змінити» [2].

Ґрунтуючись на психодинамічних концепціях розвитку особистості, в контексті досягнутої (збалансованої) та кризової (амбівалентної) ідентичності варто, на нашу точку зору, виділяти наступні показники психічного здоров'я: 1) когнітивні здатності самосприйняття та сприйняття інших; 2) здатності до активності і контролю у саморегуляції та регуляції стосунків з іншими; 3) емоційні здатності на рівні інтрапсихічної комунікації та комунікації із зовнішнім світом; 4) сформованість прив'язаності до «внутрішніх об'єктів» та «зовнішніх об'єктів».

Когнітивні здатності самосприйняття проявляються в особливостях саморефлексії, вмінні диференціювати власні афекти, в складності самоозначення. Когнітивні здатності сприйняття інших проявляються у можливості диференціювання себе від інших, сприйняття цілісності та реалістичності інших.

Здатність до активності і контролю у сфері саморегуляції включає контроль потягів, можливість витримувати сильні афекти (стресові ситуації), регулювати самооцінку. Регуляція стосунків з іншими передбачає здатність до захисту стосунків, балансування інтересів, до прогнозування реакцій партнера.

Емоційні здатності в інтрапсихічній комунікації включають широту «палітри» афектів, можливість фантазувати та творити, емоційно позитивно та адекватно сприймати тілесне «Я». Комунікація із зовнішнім світом включає компетенцію встановлення контактів, здатність до передачі афекту та емпатії.

Сформованість прив'язаності визначається через аналіз прив'язаності до «внутрішніх об'єктів» та «зовнішніх об'єктів». Прив'язаність до «внутрішніх об'єктів» передбачає врахування особливостей інтерналізації, використання інтроектів, різноманітність прив'язаностей. Прив'язаність до «зовнішніх об'єктів» включає здатність встановлювати стосунки, приймати допомогу, переносити розлуку.

Висновки. 1. Зовні гармонійна особистість може виявитися дискордантною, якій атрибути нормативної поведінки даються ціною значного емоційного напруження, тому важливо аналізувати глибинні першопричини формування позитивних або дисгармонійних тенденцій особистості.

2. Показниками психічного здоров'я в контексті досягнутої (збалансованої) та кризової (амбівалентної) ідентичності є: 1) когнітивні здатності самосприйняття та сприйняття інших; 2) здатності до активності і контролю у саморегуляції та регуляції стосунків з іншими; 3) емоційні здатності на рівні інтрапсихічної комунікації та комунікації із зовнішнім світом; 4) сформованість прив'язаності до «внутрішніх об'єктів» та «зовнішніх об'єктів».

3. В контексті досягнутої (збалансованої) та кризової (амбівалентної) ідентичності зазначені показники психічного здоров'я, сформовані і проявляються на різному рівні.

Список використаних джерел

1. Эриксон Э. Идентичность : юность и кризис / Э. Эриксон. – М. : Прогресс, 1996. – 634 с.

2. Мак-Вильямс Н. Психоаналитическая диагностика : понимание структуры личности в клиническом процессе / Н. Мак-Вильямс. – М. : Независимая фирма «Класс», 1998. – 480 с.

3. Нартова-Бочавер С. К. Человек суверенный : психологическое исследование субъекта в его бытии / С. К. Нартова-Бочавер. – СПб. : Питер, 2008. – 400 с.

4. Психологія особистості : словник-довідник / За ред. П. П. Горностая, Т. М. Титаренко. – К. : Рута, 2001. – 320 с.

5. Собчик Л. Н. Введение в психологию индивидуальности / Л. Н. Собчик. – М. : Институт прикладной психологии, 1998. – 512 с.

6. Юрьева Л. Н. Кризисные состояния : монография / Л. Н. Юрьева. – Днепропетровск : Арт Прес, 1998. – 164 с.

КУЦ О. О., *викладач кафедри реабілітаційних технологій Вінницький інститут Університету «Україна»;*
СОРОКІНА Н.О., *викладач кафедри фізичного виховання та лікувальної фізичної культури Вінницький національний медичний університет ім. М.І. Пирогова*

ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗПОВСЮДЖЕНОСТІ ПОРУШЕННЯ ПОСТАВИ У СТУДЕНТІВ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

Проблема**.** Аналіз стану здоров'я, фізичного розвитку і функціональної підготовленості студентської молоді за останні десятиліття в Україні, вказує на тенденцію до погіршення цих параметрів. Свідченням цього є те, що на 41% збільшилася кількість студентів, віднесених за станом здоров'я до підготовчої і спеціальної медичних груп [10]. Одним із чинників, який негативно впливає на функціональні можливості організму, а також сприяє виникненню деяких хронічних захворювань, виступає дисбаланс розвитку опорно-рухового апарату, який може проявлятися порушенням постави [8].

Розповсюдженість порушень постави серед різних верств населення обумовлено багатьма чинниками, серед яких на особливу увагу заслуговують вік, стать, професійна діяльність тощо.

Метою дослідження є визначення розповсюдженості порушення постави серед осіб молодшого шкільного, шкільного віку та студентів вищих

навчальних закладів.

Організація та методи дослідження. Основним методом дослідження є аналіз літературних джерел та методика визначення порушення постави. Оцінка стану постави у фронтальній площині здійснювалася за результатами вимірювання сторін ромба В.Н. Машкова. Для характеристики постави у сагітальній площині використували модифіковану В.О. Кашубою методику Л.П. Ніколаєва.

Результати дослідження. Результати дослідження свідчать, що порушення постави серед дошкільнят досягає 60%, а серед дітей молодшого шкільного віку – 62,8%. Існують відомості, що у дітей 6-8 років порушення постави у фронтальній площині діагностується у 29,7% випадків; сколіотична хвороба I ступеня – 10,4% випадків, II ступеня – 3,5% обстежених. Серед порушень постави у сагітальній площині найчастіше спостерігається сутулість – 24,5%, плоско-ввігнута спина – 22%, кругла спина – 19,8%, плоска спина – 18%, а кругло-ввігнута – 15,7% обстежених дітей [Корд Махназ]. Серед підлітків 11-15 років порушення постави становить 80-90% від загальної чисельності учнів. Порушення постави серед школярів віком від 10 до 17 років виявляється у 94% випадків [1].

Вивчення спеціальної літератури свідчить про широке розповсюдженняфункціональних порушень постави не лише серед осіб шкільного віку, але й студентської молоді. За даними деяких авторів досягає 60-80%. Однак серед науковців відсутня єдність думок стосовно не лише розповсюдженості порушень постави у студентів, але й виду порушення постави у даного контингенту молоді. Так, дослідження Л.І. Юмашевої свідчать про те, що у студентів-музикантів спостерігаються порушення постави у 89,6% осіб. Причому, як стверджує автор, викривлення хребта в сагітальній площині зареєстровано у 29,8% обстежених, у фронтальній – у 55,7%, а сколіози 2-го ступеня у 4,1% студентів. Така розповсюдженість порушень постави серед студентів музичного вищого навчального закладу авторка пояснює тривалим сидінням у вимушеному виконавському положенні, що підтверджується результатом досліджень Н.О. Зеленської [5], яка наводить дані, що вказують на меншу розповсюдженість порушень постави серед студенток медичних вищих навчальних закладів порушення постави, ніж у студентів-музикантів і коливається у діапазоні 50-60%. Авторка акцентує увагу на тому, що найчастіше (у 35-40%) випадків порушення постави у студентів реєструється у сагітальній площині по типу плоско-увігнутої спини, що обумовлено багатофакторними впливами (гіпокінезією, розвитком нераціональних рухових та статичних стереотипів, недостатньою мотивацією до занять). На подібний розподіл студентів з наявністю викривлень хребта в сагітальній і фронтальній площині вказує і О.А. Мартинюк. Так, серед обстежених студенток, які навчаються у Київському національному економічному університеті ім. В. Гетьмана на факультеті банківської справи, маркетингу, аграрно-промислового комплексу, управління персоналом та економіки праці найбільша кількість

осіб (35%) виявлена з порушенням постави у фронтальній площині. У сагітальній площині порушення постави зареєстровано у 46% обстежених, серед яких 20% – з круглою спиною, 16% з кругло-увігнутою та 10% з плоскою спиною. Нормальна постава зустрічалася лише у 19% випадків від загальної кількість осіб. Причому, автор зазначає, що кількість зареєстрованих випадків порушення постави збільшується з кожним роком навчання: на 1 курсі з порушенням постави виявлено 78% студентів, на II – 80%, на III – 82%, а на IV курсі – 84%.

Існують відомості, які свідчать про найбільшу розповсюдженість серед студентів 1 курсу такого виду порушення постави як кругла спина – 36%. У дещо меншої кількості (29%) виявлена сколіотична постава. 12% обстежених студентів мали плоску спину, а 8% кругло-увігнуту. Нормальну поставу зафіксовано у 20% студентів. На початку 2 курсу нормальна постава спостерігалась у 15% обстежених. Види порушення постави в сагітальній площині розподілилися у такий спосіб: кругло-увігнута та плоска спина зареєстрована у 15% обстежуваних, кругла спина – у 35%, а порушення постави у фронтальній площині (сколіотична постава) переважали у 20%.

За статистичними даними В.П. Неділька [7] в Україні основною формою порушення постави у студентів є сутулість – 64,1% випадків. Кругла спина зустрічається у 6,6% студентів; кругло-увігнута спина – 5,4%, плоска спина – 6,2%, асиметрична постава – 18,7%. Серед обстежених зустрічалися також особи з такою комбінованою формою порушення постави як сутулість і асиметричність [4]. На відміну від студенток у жінок 25-32 років найбільш істотні порушення постави спостерігаються у сагітальній площині: сутула спина – у 35% обстежених, кругло-увігнута спина – 11,67% і плоска спина – 8,33%.

Існують суперечності розподілу студентів з різними видами порушення постави в залежності від обраного вищого навчального закладу (ВНЗ). Разом з тим, більшість науковців стверджують, що у дівчат-студенток незалежно від площини порушення постави зустрічаються частіше, ніж у юнаків. Вказується на те, що у 37,9% студентів чоловічої статі та у 45,1% студенток виявлені порушення постави в сагітальній площині. При цьому сутулість і плоска спина мали найбільші показники. Відхилення у фронтальній площині у юнаків склали 29,1%, а у дівчат 32,1% [3].

Однією з причин такого розповсюдження порушення постави серед молоді є, насамперед, порушення умов формування навички правильної постави. Н.М. Гаврилової і Н.Л. Бочковою постава розглядається як поза тіла людини, яка знаходиться у вертикальному положенні в умовах рівномірного напруження мязів тулуба і шиї. Автори вважають, що фізіологічною основою такого явища є рухова навичка, тобто система визначених умовно-рухових рефлексів [2]. Вважається, що важливу роль в утриманні вертикальної пози тіла, за якою визначається постава відіграє не лише узгодженість довільного й недовільного тонічного напруження різних м'язових груп, але й сила і силова витривалість м'язів. Причому, причинами порушення постави може

стати не лише зменшення, але і надмірне чи однобічне збільшення сили окремих м'язових груп до чого, наприклад, призводять заняття такими видами спорту як гімнастика і важка атлетика. Також причиною порушення постави може бути рання спортивна спеціалізація. Деякі автори основну причину порушення постави у школярів і студентів вбачають у загальногруповій формі організації занять, через що при дозуванні навантажень викладач орієнтується на середнього студента, порушуючи при цьому методичний принцип індивідуалізації. При такому підході для одних навантаження може бути недостатнім, а для інших надмірним. Зменшення сили та силової витривалості постуральних м'язів, зазвичай, обумовлено малорухливим способом сучасного життя, надмірним обсягом інформації, що призводить до психічного перевантаження і швидкого виникнення втоми, а також неправильно підібраним взуттям, яке сприяє прогресуванню атрофії м'язів скелета [2; 4; 8]. На жаль, сучасна молодь не приділяє уваги положенню свого тіла під час ходьби, стояння та сидіння. Студенти багато часу проводять сидячи, у вимушеній (часто неправильній) позі під час аудиторних та самостійних занять. Причому, якщо в школі вчителі слідкують за правильним сидінням, то під час занять у вищих навчальних закладах цьому не приділяють уваги.

Існують роботи, в яких визначена значимість факторів, що спричиняють негативний вплив на поставу студентів. Зокрема, Ю.І. Ретивих [9] виявив, що у 51,6% випадків причиною порушень постави є недостатній руховий режим, у 48,4% – низький рівень фізичного стану, у 43,8% випадків – проблеми організіції процесу фізичного виховання, у 39,1% різноманітні захворювання, у 34,4% – порушення гігієнічних умов режиму навчання і праці, у 29,7% – спадковість та у 24,9% – низька мотивація формування правильної постави.

Зважаючи на різноманітність чинників, що викликають порушення постави, вчені об'єднують їх у 3 групи. До першої групи відносять чинники ендогенного характеру такі, як обмінно-гормональні дисфункції, захворювання внутрішніх органів, від яких залежить функція нервово-м'язового апарату. Другу групу представляють фактори екзогенного характеру – несприятливі умови навколишнього середовища, гіпокінезія і гіподинамія, недостатнє перебування на свіжому повітрі, тощо. Третя група чинників пов'язана з можливим сукупним впливом ендогенних та екзогенних факторів. Незважаючи на досить високу значимість окремих чинників, які негативно впливають на функцію опорно-рухового апарату, вважається, що порушення постави є результатом їх комплексного впливу на цей апарат. При цьому одні чинники мають визначальне значення, а інші є сприятливим фоном для їх прояву.

У нашому дослідженні, яке проводилось на базі Вінницького інституту Університету «Україна» брали участь 162 студенти 2-6 курсів чоловічої та жіночої статей, що не займалися спортом, віднесені за станом здоров'я до основної медичної групи.

Проведене дослідження на предмет виявлення порушення постави у

сагітальній і фронтальній площинах (включаючи і комбіновані порушення) засвідчило, що серед дівчат порушення постави зустрічається частіше, ніж серед юнаків.

Серед усіх обстежених у більшості юнаків (52,6%, n=78) виявлено порушення постави, у 47,4% такі порушення не зареєстровано. Кількість осіб з викривленням хребта у сагітальній і фронтальній площинах майже не відрізнялись, а найрідше зустрічались комбіновані порушення постави. Серед 84 обстежених дівчат з нормальною поставою виявлено на 16,48% менше осіб, ніж юнаків.

Порівняльний аналіз кількості юнаків та дівчат, які мають порушення у фронтальній площині засвідчив, що у дівчат таких виявилося на 10,53% більше, ніж у юнаків. Комбіновані порушення постави також частіше проявляються у дівчат, ніж у юнаків на 7,52%. Кількість осіб, які мають порушення постави у сагітальній площині майже не відрізнялась. У студентів, які мають порушення постави незалежно від статі виявлено суттєві відмінності вигинів хребта в сагітальній площині.

У юнаків, які мали порушення постави за вигинами хребта у сагітальній площині величина шийного лордозу вірогідно перевищувала глибину лордозу у юнаків без порушення постави на 9,4% ($P<0,05$). При цьому нами не зареєстровано вірогідної відмінності середніх величин поперекового лордозу у юнаків без порушення і з порушенням постави. У дівчат з порушенням постави величина шийного лордозу перевищувала глибину лордозу дівчат без порушення постави на 19,12% ($P<0,05$). Слід зауважити, що на відміну від хлопців, у дівчат з порушенням постави виявлено також вірогідно більшу глибину поперекового лордозу, ніж у дівчат без порушення постави – 4,72% ($P<0,05$). У дівчат з порушенням постави цей показник виявився вірогідно більшим від показників юнаків з порушенням постави.

Висновки. Результати дослідження засвідчили, що порушення постави серед студентів є досить поширеною вадою хребта, яка частіше спостерігається у дівчат, ніж у юнаків, що обумовлено не лише меншою наявністю м'язового компоненту у складі маси тіла дівчат порівняно з юнаками, але й, на наш погляд, недостатньою мотивацією до занять фізичною культурою.

Список використаних джерел

1. Бережна Т. І., Кожевнікова Л. К., Мисенко В. В. Комплексний та нетрадиційний підхід до боротьби з порушеннями постави в студентів спеціальної медичної групи / Т. І. Бережна, Л. К. Кожевнікова, В. В. Мисенко // Слобожанський науково-спортивний вісник. – 2009. – С. 187-189.

2. Гаврилова Н. М., Бочкова Н. Л. Профілактика та корекція порушень постави на обов'язкових заняттях фізичною культурою на відділенні легкої атлетики / Н. М. Гаврилова, Н. Л. Бочкова // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. – 2010. – №1. – С 36-38.

3. Гулбані Р. Ш., Коса А. О. Корекція постави студентів 18-19 років

шляхом зміцнення «м'язового корсету» / Р. Ш. Гулбані, А. О. Коса // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. – Харків : ХДАДМ. – 2010. – №5. – С. 40-42.

4. Зайцева Г. А. Дифференцированный подход к студенткам с нарушениями осанки в учебно-тренировочном процессе по физическому воспитанию : автореф. дис. канд. пед. наук МГУ / Г. А. Зайцева. – М., 2002. – 24 с.

5. Зеленская Н. А. Распределение студентов 1 курса 2005 года РГМУ по медицинским группам / Н. А. Зеленская, Д. В. Павленко // Журнал российской ассоциации по спортивной медицине и реабилитации больных и инвалидов. – 2006. – №2. – 21 с.

6. Кочеткова Т. Н. Особенности применения физических нагрузок студентов вуза, отнесенных к специальной медицинской группе / Т. Н. Кочеткова // Современные проблемы физической культуры и спорта : сборник научно-методических трудов. – М. : МПГУ, 2007. – Вып. 14 – С. 42-45.

7. Неділько В. П. Демографічна та медична статистика України у XXI ст. / В. П. Неділько // Медичні інформаційні системи у статистиці. – К., 2004. – С. 100-125.

8. Попов С. Н. Физическая реабилитация / С. Н. Попов. – Ростов : Изд-во «Феникс», 2004. – 608 с.

9. Ретивых Ю. И. Методика коррекции нарушений осанки студентов средствами оздоровительной физической культуры на основе учета видов и степени деформаций позвоночника : автореф. дис. на соиск. ученой степени канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «теория и методика физического воспитания, спортивной тренировки, оздоровительной и адаптивной физической культуры» / Ю. И. Ретивых. – Волгоград, 2009. – 24 с.

10. Эрденко Д. В. Методика использования восточной гимнастики при нарушениях осанки у студентов гуманитарных вузов : автореф. дис. на соиск. ученой степени канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «теория и методика физического воспитания, спортивной тренировки, оздоровительной и адаптивной физической культуры» / Д. В. Эрденко. – Москва, 2009. – 22 с.

КУЦ О. О., *викладач кафедри*
реабілітаційних технологій
Вінницький інститут Університету «Україна»;
ВИСОЧАНСЬКИЙ О. О., *магістр*
спеціальності «Фізична реабілітація»
Вінницький інститут Університету «Україна»

ОСОБЛИВОСТІ ФІЗИЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ПРИ ОСТЕОХОНДРОЗІ ХРЕБТА

Проблема**.** Остеохондроз хребта є одним з найпоширеніших захворювань опорно-рухового апарату. Біль в спині, а особливо в поперековому відділі, – одна з найчастіших причин звертання хворих до лікарів. Трудовтрати від цієї патології займають одне з провідних місць, оскільки вражається, як правило, працездатна група населення у віці від 20 до 60 років, частіше всього – 30-50 років. Через надмірну масу тіла, малорухливий спосіб життя, нераціональне харчування та ін. обмежуються рухи в суглобах хребтового стовпа та інших суглобах, погіршується обмін речовин в м'язах і хребцях, розвиваються застійні явища в шийному відділі, м'язах спини, попереку, нижніх кінцівках, здавлюються судини і ускладнюється відтік венозної крові. У результаті цього порушуються обмінні процеси в тканинах, виникають дегенеративно-дистрофічні процеси в кістково-м'язовому апараті, тобто остеохондроз. Розвитку остеохондрозу сприяють мікротравми, фізичне перенапруження, підняття ваги, а також перевтома м'язів тулуба, вимушена незручна поза в процесі праці. Виникнення або загострення захворювання може бути наслідком постійної напруги при тривалому стоянні. У працюючих у положенні сидячи, особливо з нахиленим тулубом, окрім втомленості м'язів спини, можуть розвиватися застійні явища в ногах, посилюється біль у попереку.

Медикаментозна терапія при цьому захворюванні виявляється в більшості випадків недостатньо ефективною та часто викликає побічні явища (токсичні, алергічні). У той же час використання засобів фізичної реабілітації дозволяють, у значній мірі, затримати розвиток процесу, попередити виникнення загострень, скоротити терміни лікування і зберегти працездатність. Аналіз численної літератури, що стосується м'язово-дистонічних розладів у хворих на остеохондроз хребта (ОХ), підтверджує їх неоднорідність по відношенню до різних рівнів ЦНС. Можливість пріоритетної участі спинного мозку в патологічних процесах при ОХ підтверджується тим, що в зоні безпосереднього впливу патоморфологічних субстратів ОХ (внутрішньодискова дистрофія, грижа диска, спонділоартроз) на тлі порушень фіксаційної здатності зв'язкового апарата, як правило, розвивається і дистонія сегментарних м'язів, що проявляється патологічною рухливістю (нестабільністю) хребетно-рухових сегментів (ХРС). Виходячи з уявлень про багаторівневі порушення управління м'язовою активністю, а

також про складність патобіомеханічних порушень при вертеброгенній патології, лікування спеціальними руховими режимами (кінезіотерапія) є, мабуть, єдиним комплексним методом реабілітації, здатним вплинути як на окремі ланки патогенезу ОХ, так і на всю рухову систему в цілому. При наявності інтенсивних больових проявів пацієнтам з компресійними синдромами ОХ з перших же днів загострення необхідно призначати строгий постільний режим з рекомендацією шукати і знаходити таке положення, яке не викликає болю або сприяє її зменшенню. У якості лікування положенням можна застосовувати «позу ембріона», але з закинутою назад головою (якщо для цього немає протипоказань). У підгострій стадії захворювання для зменшення навантаження на уражений ХРС, а також для зниження загального потоку пропріоцептивної імпульсації призначаються вправи, які сприяють цілеспрямованій релаксації сегментарних м'язів у перехідних (ключових) зонах хребта, відповідно локалізації функціональних блоків (фіксацій). З цією метою використовується ефект розслаблення м'язів після їхньої попередньої активації мінімальною силою: хворого навчають спеціальним положенням і рухам тіла, що нагадує вправи йоги, і які сприяють вибірковому залученню потрібних м'язів.

Інший важливий напрям лікувальної гімнастики при ОХ, що сприяє швидкому купіруванню загострення, полягає в зміцненні сегментарних м'язів ураженого ХРС. При цьому використовуються цілеспрямовані й строго дозовані вправи, що передбачають, як правило, ізометричні і такі, що поступаються, режими роботи тренованих м'язів, а також використання прилеглих і віддалених синергій. Лікувальна гімнастика при неврологічних проявах ОХ повинна проводитись у положеннях і при умовах відсутності больового синдрому, або, принаймні, на межі больових відчуттів. В іншому випадку розвивається «феномен обкрадання», що проявляється компенсаторними заміщеннями з боку неуражених сегментів тіла: в результаті до тренування залучаються інтактні м'язові групи, тобто «слабкі, хворі» м'язи «обкрадають» міцні, здорові.

Профілактика і лікування остеохондрозу хребта мають не тільки медичні, але і соціальні аспекти. Хворі на остеохондроз потребують переводу на полегшену роботу, не пов'язану з перевантаженням хребетного стовпа, обов'язкову гімнастику в режимі праці, а у вільний час – лікувальна гімнастика, плавання, масаж. Фізичні вправи, будучи неспецифічними подразниками, здійснюють загальнозміцнюючий вплив, стимулюють функції систем організму. Корегуючи порушення функцій органів і даючи новий напрям перебігу патологічного процесу, лікувальна фізична культура розглядається як метод патогенетичної терапії в комплексному відновленні хворих на остеохондроз.

Причини захворювання можуть бути такими:

– спадковість;

– статико-динамічні перенавантаження хребта;

– різкі рухи рук;

– тривалі однорідні навантаження на хребет;

– вроджена аномалія хребта;

– слабкий фізичний розвиток;

– порушення балансу вітаміну В-12;

– біохімічні зміни.

Захворювання остеохондрозом часто ще зумовлене і професією. Постійне м'язове перенапруження практикується в людей багатьох професій, пов'язані з тривалої фіксацією робочих поз, однотипними дрібними рухами руками, важкою працею, і навіть люди, які піддаються вібрації і поштовху тіла.

Приміром, шийний, грудний остеохондроз проявляється у людей таких професій: касири, друкарки, піаністи, музиканти, телефоністи, складальники, швачки, в'язальниці, науковці, стоматологи, архітектори, проектувальники, бухгалтери, програмісти тощо. Люди таких професій переважно увесь свій робочий час проводять у положенні сидячи, де навантаження припадають на шийний і верхній грудний відділи хребта. Більшість сучасних професій пов'язані з роботою сидячи. Ця робоча поза зберігається майже весь день. Тривале, збереження сидячої пози саме собою, навіть без виконання робочих рухів руками, має низку негативних моментів. ОХ може розвинутися і в людей такими професіями як: слюсарі, токарі, маляри, будівельники, скульптори, художники, хірурги тощо. У них робота відбувається в основному в положенні стоячи, у якому опорно-руховий апарат перевантажений, тобто, перевантаження іде у основному на поперековий відділ хребта.

Організація та методи дослідження. Мета – дослідження проблем, пов'язаних з остеохондрозом: збільшити ефективність фізичної реабілітації людей при остеохондрозі хребта засобами лікувальної фізичної культури, масажу та іншими методами.

Завдання і методи дослідження:

1. Проаналізувати науково-методичну літературу, віднайти сучасні методи фізичної реабілітації при остеохондрозі хребта.

2. Досліджувати фізичний, функціональний стан людей схильних до цієї хвороби.

3. Оцінити ефективність розробленого комплексу вправ при остеохондрозі хребта.

4. У хворих ОХ забезпечити просторове звільнення здавлених нервових корінців.

5. Під час постільного режиму поліпшити дихання, кровообіг, обмін речовин, зберегти м'язовий тонус і перешкоджати розвитку обширних м'язових атрофій, підтримувати перистальтику кишечника.

6. Зменшити спазм паравертебральної мускулатури.

7. Поступово мобілізувати хребет після виходу з гострої фази захворювання.

8. Створити природний м'язовий корсет.

9. Влаштувати звички правильної постави при стоянні, сидінні та деяких видах побутової діяльності й трудових процесів, щоб уникнути перевантаження хребта та для профілактики рецидивів.

10. Усунути можливий функціональний блок у деяких сегментах хребта за допомогою прийомів мануальної терапії, а також направлено тренувати обмежені рухи в окремих сегментах за допомогою автомобілізації.

Результати досліджень. Результати досліджень показують те, що з цією хворобою варто розпочинати боротися якомога швидше, при перших ознаках захворювання на остеохондроз. А ще краще, це профілактика захворювання у здорових людей, за допомогою здорового образу життя, помірної фізичної активності, відмова від вживання шкідливої їжі та напоїв, відмова від шкідливих звичок та перенавантажень.

Висновки:

1. У реабілітації хворих з остеохондрозом хребта найбільш ефективний комплексний підхід, що включає лікувальну фізичну культуру, масаж, фізіотерапію, мануальну терапію, а також пасивну профілактику, самокоррекцію хребта, спеціальні вправи та інше.

2. Ранній початок проведення реабілітаційних заходів важливо з точки зору профілактики можливості дегенеративних змін у хребті. Раннє включення в лікувальний процес реабілітаційних заходів, адекватних станом хворого, багато в чому забезпечує більш сприятливий перебіг і результат захворювання, служить одним з моментів профілактики інвалідності.

3. У реабілітації хворих з остеохондрозом хребта основне значення мають фізичні вправи. Вправи необхідно розглядати як найбільш важливий зміцнюючий і лікувальний засіб для відновлення згасаючої функції ослабленого органу, суглоба. Вправи роблять безпосередню лікувальну дію, стимулюючи захисні механізми, прискорюючи і удосконалюючи розвиток компенсації, покращуючи обмін речовин і репаративні процеси, відновлюючи порушені функції хребта; перебудовується функціональний стан вегетативних центрів, які покращують трофіку внутрішніх органів та опорно-рухового апарату.

4. У комплексі реабілітаційних заходів масаж застосовується з метою зменшити болі і скутості рухів у хребті, сприяє відновленню нормальної амплітуди рухів; зміцнює м’язи, може попередити розвиток м’язових атрофій і підвищити м’язову працездатність; посилити лімфо- і кровообіг у області хребта.

5. Остеохондроз – складне системне захворювання і боротьба з ним повинна бути комплексною і активною. *Без проведення спеціальних лікувально-профілактичних заходів захворювання неухильно прогресує.* Медикаментозні засоби поки ще не можуть допомогти повністю позбутися від остеохондрозу. Проте в результаті вивчення механізмів виникнення захворювання, розроблені прості та ефективні способи лікування, які дозволяють зупинити розвиток остеохондрозу.

Список використаних джерел

1. Ульрих Э. В., Мушкин А. Ю. Вертебрология в терминах, цифрах, рисунках / Э. В. Ульрих, А. Ю. Мушкин. – Спб. : Элби-СПб, 2004. – 175 с.
2. Веселовский В. П. Практическая вертеброневрология и мануальная терапия / В. П. Веселовский. – Рига, 1991. – 341 с.
3. Белая Н. А. Лечебная физкультура и массаж / Н. А. Белая. – М. : Советский спорт, 2001. – 272 с.
4. Епифанов В. А. Медицинская реабилитация : руководство для врачей / В. А. Епифанов. – М. : МЕДпресс-информ, 2008. – 352 с.
5. Епифанов В. А. Остеохондроз позвоночника (диагностика, лечение, профилактика) / В. А. Епифанов, А. В. Епифанов. – М. : МЕДпресс-информ, 2004. – 272 с.
6. Луцик А. А. Грудной остеохондроз / А. А. Луцик, И. Р. Шмидт, М. А. Пеганова. – Новосибирск : Издатель, 1998. – 280 с.

БАНДИК І.І., *студентка 5 курсу*
спеціальності «Психологія»
Вінницький інститут Університету «Україна»;
науковий керівник: Лящ О.П., кандидат
психологічних наук, доцент

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ СУЇЦИДАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ НЕПОВНОЛІТНІХ

Актуальність. Інтерес до проблеми самогубства простежується у фахівців різних сфер: медиків, психологів, соціальних працівників, соціологів, педагогів. Досліджуються причини самогубств, їх статистика, вплив самих різних соціальних, демографічних, економічних, політичних і інших чинників. На основі наукових робіт і узагальнень практики розвивається молода наука – суїцидологія. Щорічно випускаються спеціальні суїцидологічні журнали, проходять міжнародні симпозіуми, створена міжнародна асоціація з попередження самогубств.

Згідно з результатами соціально-психологічних досліджень 27,2% дітей віком 10-17 років іноді втрачають бажання жити, 17,8% – вважають, що нікому немає до них справ, 25,5% – не завжди можуть розраховувати на допомогу близької людини, 51,9% – не стримуються в ситуації конфлікту [4].

Розгляд проблеми у контексті підліткового віку надає їй особливої гостроти (О.Є. Блінова, Г.В. Старшенбаум, С.Г. Шебанова, К. Хоутен) [2]. Психофізіологічні особливості, притаманні підліткам, зумовлюють значну неконтрольованість суїцидальної поведінки. Спілкування з однолітками, яке в суїцидальній поведінці є провідним видом діяльності, визначає певну самодостатність підліткової субкультури, що також ускладнює можливості психологічного впливу на суїцидальні прояви. Відтак, вивчення проблеми

суїциду взагалі та його соціально-психологічних детермінант у підлітків є актуальним як у соціокультурному, так і у суто психологічному плані.

Мета статті – розглянути соціально-психологічні детермінанти суїцидальної поведінки неповнолітніх.

Основний виклад матеріалу. За даними численних досліджень, основний «пік» самогубств спостерігається в підлітковому віці. Згідно H. Wass (1995), в підлітковому віці, як правило, вже сформоване розуміння незворотності суїциду на абстрактному і особистісному рівні. Проте, багато що залежить від біологічних та середовищних факторів, що впливають на особливості психічного становлення. При нормальному розвитку ступінь розуміння незворотності смерті у підлітків має індивідуальні і вікові відмінності. На думку автора, у підлітка є відчуття особистого безсмертя, незалежно від його теоретичних уявлень, тому що його особиста смерть дуже віддалена за часом [4].

Заперечення власної вразливості підлітками стає однією з причин вживання наркотиків, токсичних доз алкоголю, різних форм поведінки, які потенційно загрожують життю. Предмет смерті є табуйованим і замінюється іншими формами («усипляння», «довга подорож»). Цьому сприяють комп'ютерні ігри, а також кіно і телебачення, в яких популярних героїв спочатку вбивають, а потім вони повертаються як герої інших сюжетів. Нечітке розуміння того, що станеться при суїциді, збільшує ризик його здійснення [1].

Аналізуючи суїцидальну поведінку підлітків, K. Comptois (2002) доходить висновку, що існує далеко не остання і небезпечна відмінність в розумінні суїциду між підлітками і дорослими.

Підлітки неадекватно сприймають існуючий континуум між життям і смертю. У багатьох підлітків з суїцидальними і саморуйнівними прагненнями одночасно в різному ступені присутнє бажання жити і не вмерти. Опитані автором підлітки з суїцидальною ідеацією часто повідомляли, що, якби з якоїсь причини вони випадково померли, це було б для них полегшенням, але в той же час, респонденти займали в цьому відношенні пасивну позицію, не маючи наміру застосовувати будь-які активні рішучі дії.

Високий рівень суїциду в Україні та інших країнах світу ставить питання про причини цього явища та способи його попередження. У науковій літературі причини самогубства розглядаються поряд з чинниками суїцидальної поведінки, зокрема нейробіохімічними, соціальними, філософсько-психологічними [3].

Доцільним, на наш погляд, є розгляд вище зазначених чинників для глибшого аналізу причин суїциду. У науковій літературі виділяють наступні *теорії причин суїциду* [3]:

– біологічна теорія – розглядає генетичний вплив на суїцидальну поведінку;

– психологічна – розглядає зв'язок самогубства та аутоагресії, негнучкого мислення, зміни системи цінностей тощо;

– соціальна – звертає увагу на фактор самотності та соціальну інтеграцію, нестачу соціальних відносин, конфлікт людини та суспільства при дослідженні такого явища, як самогубство.

Зазначені вище теорії причин суїцидальної поведінки тісно пов'язані між собою. Особливо цей взаємозв'язок помітний при аналізі причин самогубства.

Причини суїцидальної поведінки неповнолітніх полягають у:

– нерозумінні, неприйнятті неповнолітнього «значущими іншими», що викликає переживання образи, самотності, відчуження;

– втраті батьківської любові, нерозділеному коханні;

– смерті, розлученні батьків;

– прикладі суїцидальної поведінки батьків, родичів тощо.

На наш погляд, одними із значимих є соціально-психологічні детермінанти суїциду. Деякі дослідники визначають ***соціально-психологічні чинники***, які можуть сприяти виникненню суїцидальних проявів у підлітків та юнаків:

– серйозні проблеми у сім'ї;

– проблеми у спілкуванні з однолітками;

– смерть улюбленої або значущої людини;

– розрив стосунків з коханою людиною;

– міжособистісні конфлікти або втрата значущих відносин;

– проблеми з дисципліною або із законом;

– тиск, здійснюваний групою однолітків, передусім той, що пов'язаний із наслідуванням само руйнівної поведінки інших;

– тривале перебування у ролі жертви або «цапа відбувала»;

– розчарування успіхами у навчальному закладі або невдачі у навчанні;

– високі вимоги у навчальному закладі до підсумкових результатів учбової діяльності (іспитів, зовнішнього незалежного оцінювання);

– погане економічне становище, фінансові проблеми;

– небажана вагітність, аборт і його наслідки (у дівчат);

– зараження ВІЛ-інфекцією або хворобами, що передаються статевим шляхом;

– серйозні тілесні хвороби;

– надзвичайні зовнішні ситуації і катастрофи [4].

Психологи вважають, що деякі *риси особистості* підлітка також можуть бути пов'язані із суїцидальною поведінкою, зокрема [4]: нестабільність настрою або його надмірна мінливість; агресивна поведінка, злість; антисоціальна поведінка; схильність до демонстративної поведінки; високий ступінь імпульсивності, схильність до необдуманого ризику; дратівливість; ригідність мислення; погана здатність до подолання проблем і труднощів (у школі, ПТНЗ, ВНЗ, серед однолітків); нездатність до реальної оцінки дійсності; тенденція «жити у світі ілюзій та фантазій»; ідеї переоцінки власної особистості, що змінюються переживаннями нікчемності; надмірна

пригніченість, особливо при несуттєвих нездужаннях або невдачах; надмірна самовпевненість; почуття приниження або страху, що приховуються за проявами домінування, відторгнення або демонстративна поведінка щодо друзів, однолітків або дорослих; проблеми з визначенням сексуальної орієнтації; складні неоднозначні стосунки з дорослими, включаючи батьків тощо.

Аналізуючи специфіку суїцидальної поведінки неповнолітніх, необхідно зазначити, що деякі дослідники виділяють наступні *фази даної поведінки.*

1. *Фаза обдумування*, що визивається свідомими думками щодо здійснення суїциду. Ці думки згодом можуть вийти з-під контролю і стати імпульсивними. При цьому підліток замикається в собі, втрачає інтерес до справ сім'ї, роздає цінні для нього речі, змінює свої стосунки з оточуючими, стає агресивним. Змінюється зовнішній вигляд, підліток перестає слідкувати за собою, може змінитися його вага (що пов'язано із переїданням або анорексією), через зниження концентрації уваги з підлітком може трапитись нещасний випадок.

2. *Фаза амбівалентності*, яка наступає за умов появи додаткових стресових факторів – тоді підліток може виказувати конкретні загрози або наміри щодо суїциду комусь із найближчого оточення, але цей «крик про допомогу» не завжди буває почутим. Однак саме в цей час підлітку ще можна допомогти.

3. *Фаза суїцидальної спроби*. Вона відбувається дуже швидко, адже для підлітків притаманне швидке проходження цієї фази і перехід до третьої [3; 4].

Більшість суїцидальних підлітків (до 70%) обмірковують і здійснюють суїцид впродовж 1-2 тижнів. Але підлітковому віку властива імпульсивність дій, тому іноді тривалість усіх трьох фаз може бути дуже короткою, не більше 1 години. Звичайно, що це вимагає від оточуючих, особливо від психологів і лікарів, оперативних дій у наданні адекватної допомоги таким підліткам [3].

Суїцидальна поведінка включає усі прояви суїцидальної активності – думки, наміри, висловлювання, загрози, спроби самогубства, – і являє собою ланцюг аутоагресивних дій людини, свідомо чи навмисно спрямованих на позбавлення себе життя через зіткнення з нестерпними життєвими обставинами. Така поведінка є динамічним процесом і складається з наступних *етапів*.

1. Етап суїцидальних тенденцій – вони є прямими чи непрямими ознаками, що свідчать про зниження цінності власного життя, про втрату сенсу життя, про небажання жити; суїцидальні тенденції виявляються у думках, намірах, почуттях або загрозах.

2. Етап суїцидальних дій – він починається, коли відповідні тенденції приходять у дію; під суїцидальною спробою розуміється суїцид, який з незалежних від людини обставин був відвернутий і не привів до летального наслідку; суїцидальні тенденції можуть трансформуватися у завершений

суїцид, результатом якого є смерть людини.

3. Етап постсуїцидальної кризи – він продовжується з моменту здійснення суїцидальної спроби до повного зникнення суїцидальних тенденцій [3].

Одним з основних завдань *практичного психолога* є профілактика суїцидальної поведінки, яка може здійснюватися в таких формах роботи:

– зняття психологічної напруги в психотравмуючій ситуації;

– зменшення емоційної залежності;

– формування компенсаторних механізмів поведінки;

– формування адекватного ставлення до життя та смерті [3].

Висновки. Здійснений нами теоретичний аналіз соціально-психологічних детермінант суїцидальної поведінки неповнолітніх дав підґрунтя для планування подальшої психопрофілактичної роботи. Основна психолого-педагогічна робота повинна бути спрямована на надання допомоги підліткам в усвідомленні ними життя як головної цінності та на активізацію самопізнання учнів через психологічну просвіту. Одним із зрозумілих для нас явищ є те, що багато з тих, хто вдається до самогубства, зовсім не хочуть помирати. Вони лише втратили здатність спілкуватися зі світом звичним способом. Для них надто велика доза пігулок чи перерізання вени – спосіб повідомити всім про глибину свого відчаю, спосіб отримання уваги, любові.

Список використаних джерел

1. Масагутов Р. М. Гендерні відмінності у прояві аутоагресії у підлітків / Р. М. Масагутов // Питання психології. – 2003. – №3. – С. 35-42.

2. Попередження суїцидальної поведінки дітей та підлітків : методичні рекомендації // Все для вчителя. – 2004. – №10-11. – С. 53-64.

3. Психологія суїциду : посібник / За ред. В. П. Москальця. – К. : Академвидав, 2004. – 288 с.

4. Рибалка В. В. Психологічна профілактика суїцидальних тенденцій в учнівській молоді : методичні рекомендації / В. В. Рибалка. – К. : ІПППО АПН України, КФ ВМУРоЛ «Україна», ПП Щербатих О. В., 2007. – 68 с.

РОЗДІЛ 5. ПСИХОЛОГІЯ НАДІЙНОЇ ОСОБИСТОСТІ У СФЕРІ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

SARYCHEV S.V., *doctor of science (psychology), professor, professor of psychology department of Kursk state university;*
CHERNYSHEV A.S., *doctor of science (psychology), professor, head of psychology department of Kursk state university*

SOCIO-PSYCHOLOGICAL PROBLEMS OF FORMATION OF SUCCESSFUL LEADERS OF SMALL GROUPS IN THE UNIVERSITY

The study was supported by the Russian Humanitarian Scientific Foundation, project 14-06-00426a

Introduction. The social situation of development of the personality of young people in Russia today is characterized by an increase in the proportion of young people with problems in personal development who need of a timely and effective social and socio-psychological support. But the attention of psychologists and teachers are worthy of developing and successfully adapted to the life young men and women who need help to continue to improve their skills and acquire leadership skills. It is appropriate to recall the idea of Martin Seligman of the need to focus on the full, mentally healthy and prosperous people [9, c. 9-12]. Similar ideas developed virtually and practically implemented prominent educators and psychologists [3; 4; 6; 12].

Problem. The leading role in the provision of psychological assistance to students professional development and personal development, in our view, plays the meaningful improvement of the normally adapted personality in order to bring it to the level of «mature person». The standard implementation of this area of psychological help can be considered the acquisition by the a young men leader's status. Thus, psychological assistance strategy for young people is based upon the provision of the combination of the positions of formation and correction of personality.

Failure to constructively make contact and establish a flexible dialogue with their peers and especially with the older generation, to define their personal position in society, lack of ideas about the means of emotional self-regulation gives rise to inadequate protective reaction of young people. Therefore in addition to the «scientific literacy» young person should get «social competence».

Ways to solve the problem. The idea social of learning of students seems to be very productive to solve the mentioned problem. The social learning by its subject and methods of implementation is a kind of psychological help. To teach in the social sense means to help a young man to become a mature personality

capable of living successfully in the community. The purpose of social learning are to create favorable conditions for the acquisition of person's subjectivity qualities - independence, activity, responsibility and sociability[12; 13]. In social learning it is advisable to allocate three basic directions of development of the person's subjectivity – reflection, behavior and activity. Social learning is characterized by a pronounced didactic nature and ought to be carried out within the framework of specially established society. The object of the social learning should become almost every young person [12].

We offer the following social skills necessary for students which are become the platform of subjectivity of the individual and his success in life: to build the values of life and to achieve practical results; to distinguish between final and intermediate purposes of activities; to match its willingness and ability to social demands; understand the nature of social relations and behavior; have a wide repertoire of behavioral skills in various areas of communication [14].

The subject of the psychological impact of self-determination should be the student's personality. The main content of social learning in this regard is the creation of favorable conditions for positive personal self-determination [1]. Prerequisite to achieve a favorable social well-being is the fact that the individual arsenal of effective practical skills to live in harmony with oneself and others. These skills are formed on the basis of the expansion potential of the person in its three main areas of activity which is another object of assistance – cognitive, emotional and behavioral [13].

The guiding principle of the implementation of social learning is to create a social environment developing. Developing the social environment is community that is different from the usual social environment. It's higher in the content and intensity characteristics of collaboration and communication, emotionally and intellectually rich atmosphere of cooperation and creativity. In this environment and interpersonal and intergroup mechanisms of successful self-development of the individual and groups are fully updated. The role of psychologists and teachers is mainly to set the common «rules of the game». The training effect is provided primarily by social activity students themselves. In this environment, most fully updated and interpersonal and intergroup mechanisms of successful self-development [11].

As the methodological foundations of social learning are the key points of the subject-activity theory by S. Rubinstein, subjectivity of the individual and the concept of group by A. Bruschlinsky and K. Abulkhanova-Slavskaya, development of the concept of personality by L. Bozovic, a systematic approach B. Lomov, theoretical and practical developments by A. Zhuravlev, A. Makarenko, L. Umansky, A. Chernyshev et al [1; 2; 4; 5; 6; 7; 10; 13]. L. Vygotsky considered the social situation as a major source of personal development. Zone of proximal development and organized social environment determines the success of the individual in thinking and communication [2]. As rightly observes V. Rubtsov the works of L. Vygotsky as well as the works of G. Mead and J. Piaget laid down the foundation for the special directions in psychological science which consider the

process and mechanisms of exercise in relation to the nature and characteristics of social interactions [8].

B. Lomov pointed out the systemic relationship between behavior, individual psychology and social situation. We are not dealing with individual isolation existing impacts, but with the impacts within the system. The situation should be considered in correlation with the properties and characteristics of the person who acts in this situation and personal activities itself [5]. Active social actors (both individuals and groups) determines the social environment, which in its turn causes the subjects' behavior.

In the works of E. Shorokhova was notes that person is actively involved in the situation, analyzes it, allocates the conditions that must be balanced with the demands and the tasks that go beyond this situation. Man's actions to transform the situation are determined by the by external conditions, but at the same time, by means of his the person changes the very conditions. By changing the situation and transforming the existing man changes himself [15].

In the works of L. Umansky, A. Chernyshev, J. Lobkov, Y. Lunev, V. Skuryatin and others the comprehensive analysis of methods to influence the youth groups, the characteristics of their status interaction, leadership, and other topical issues is conducted [10; 12; 13; 14]. According to L. Umansky and A.Chernyshev, education and training of students in high school should be carried out through active involvement in the life of their group, and it is through the system of relations and joint activity [10; 12].

The role professional psychologists as the main and often the only subject of psychological help is discussed traditionally. However, educators (teachers, educators, curators of students groups) play an equally important role in the personal development of students. Unfortunately the way of thinking of many teachers is confined to training and so-called «educational» problems. Under the latter often refers to a variety of activities aimed at the formation of certain personal qualities. As a rule these measures are a set of isolated forms of teaching and reflect rather vague notions of teachers about the personal effects that arise as a result of their educational efforts. We believe that the work of teachers and psychologists should have a common methodological basis. Emerging with professional competence demarcation problem can be solved, guided by the well-known formula S. Rubinstein: psychology answers the question what to do, and pedagogy how to do it. Only in this case the pedagogical actions are going to be effective [7].

Summary and Conclusions. Thus the concept of the implementation of the social education of young people proposed by A. Chernyshev and Y. Lunev means the design of developing social environment. It is advisable to switch the student small groups in developing social environment (or «social oasis») as the community that differs from the usual high school environment in content and intensity characteristics of collaboration and communication, emotionally and intellectually rich atmosphere of cooperation and creativity [12].

With regard to the implementation of the educational environment of the

university to develop social protection and the implementation of social learning of students is based on a number of psychological and pedagogical conditions listed below.

1. The organization of the management in university on a democratic basis, the active development of student self-government.

2. Formation of moral values of the university through the communion of all the staff and students to the high life goals and values.

3. Psycho-pedagogical support of the educational process in high school (psychological education, counseling, diagnosis, etc.).

4. Inclusion of students in study groups develop the social environment such as social oasis.

5. Joint creative, scientific, research activities of faculty and students.

6. Creation of a favorable psychological climate in the students' small groups and the university as a whole.

References

1. Абульханова-Славская К. А. Субъект – символ российского самосознания / К. А. Абульханова-Славская // Сознание личности в кризисном обществе. – М., 1995. – С. 10-27.

2. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте / Л. И. Божович. – М., 1968. – 464 с.

3. Брушлинский А. В. Субъект : мышление, учение, воображение / А. В. Брушлинский. – М. – Воронеж, 1996. – 392 с.

4. Журавлев А. Л. Роль системного подхода в исследовании психологии трудового коллектива / А. Л. Журавлев // Психол. журн. – 1988. Т. 9. – №6. – С. 53-64.

5. Ломов Б. Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии / Б. Ф. Ломов. – М., 1984. – 444 с.

6. Макаренко А. С. Опыт методики работы детской трудовой колонии (материалы книги) : педаг. соч. в 8 т. / А. С. Макаренко. – М. : Педагогика, 1983. – С. 166-190. – 1 т.

7. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – М. – СПб., 2013. – 713 с.

8. Рубцов В. В. Субъективные модели групповой учебно-профессиональной задачи (на материале военных специальностей) / В. В. Рубцов, И. М. Кондаков, Ю. Н. Селиков // Психологическая наука и образование. – 2003. – №3. – С. 3-25.

9. Селигман М. Новая позитивная психология : научный взгляд на счастье и смысл жизни / М. Селигман. – М. : София, 2006. – 368 с.

10. Уманский Л. И. Психология организаторской деятельности школьников / Л. И. Уманский. – М. : Просвещение, 1980. – 160 с.

11. Фромм Э. Душа человека / Э. Фромм. – М. : «Республика», 1992. – 430 с.

12. Чернышев А. С. Оптимизация жизнедеятельности как основа социально-психологической помощи молодежи / А. С. Чернышев, Ю. А.

Лунев. – Курск, 1998. – 89 с.

13. Чернышев А. С. Социально одаренные дети : путь к лидерству (экспериментальный подход) / А. С. Чернышев, Ю. Л. Лобков, С. В. Сарычев, В. И. Скурятин. – Воронеж : Кварта, 2007. – 210 с.

14. Чернышев А. С. Лидерство в социальных организациях : пути диагностики и формирования / А. С. Чернышев, С. В. Сарычев, С. Г. Елизаров, Д. В. Беспалов, Ю. Л. Лобков. – Курск, 2015. – 197 с.

15. Шорохова Е. В. Социальная детерминация поведения / Е. В. Шорохова // Психологические проблемы социальной регуляции поведения. – М. : Наука, 1976. – С. 5-28.

МАКСИМЧУК Б.А., *кандидат педагогічних наук,*
доцент, доцент кафедри фізичного виховання
Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського

ФОРМУВАННЯ ВАЛЕОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ У ПРОЦЕСІ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ

Постановка проблеми. В умовах сучасної глобальної духовно-екологічної кризи, одним із проявів якої є погіршення здоров'я людства, виникає природний інтерес до проблем екологічного стану оточуючого середовища. В цьому контексті все більше уваги привертає валеологія як наука, що заснована на принципово нових підходах до розуміння феномена здоров'я людини і механізмів його збереження.

Валеологічне розуміння здоров'я виходить не лише з медико-біологічних показників, а, насамперед, розглядає здоров'я як духовно-онтологічну та соціокультурну сутність. Посилення інтересу до цієї науки зумовлене тим, що криза індивідуального здоров'я та здоров'я нації в цілому знаходиться в тісному зв'язку з кризовими явищами екологічного, культурного та духовно-ціннісного характеру.

Увібравши всі накопичені нині знання про людину як складну біосоціокультурну систему, валеологія надає можливість винайти шляхи комплексного впливу на організм з метою відновлення, збереження та зміцнення здоров'я людини.

Актуальність теми. Актуальність і доцільність дослідження проблеми формування валеологічної компетентності **майбутніх** учителів в сучасних умовах **зумовлені** необхідністю подолання суперечностей, що знижують ефективність їх професійної підготовки, між потребою суспільства та навчальних закладів у **високоякісних** фахівцях з валеологічною компетентністю і відсутністю **розробок** та обґрунтування теоретико-методичних засад моделі і технології **навчального** процесу з валеологічною спрямованістю; необхідністю **оновлення** системи фізичного виховання дітей

і молоді з акцентом на оздоровчі ефекти і відсутністю належного рівня валеологічної готовності учителів; необхідністю досягати майбутнім учителям **складних** валеолого-педагогічних **цілей** та розв'язувати завдання у закладах освіти, і станом організації навчально-виховного процесу у вищих педагогічних закладах.

Аналіз останніх досліджень. Дослідженню проблеми професійної підготовки майбутніх учителів завжди приділялася належна увага, зокрема таким аспектам, як: методологічні засади сучасної філософії освіти (В.П. Андрущенко, Г.П. Васянович, І.А. Зязюн, В.Г. Кремень), історія розвитку освіти та педагогічної науки в Україні (А.М. Алексюк, О.В. Глузман, В.В. Ягупов), неперервна професійна освіта (С.У. Гончаренко, В.І. Луговий, Н.Г. Ничкало) та професійна підготовка учителів у вищій школі (В.І. Бондар, Р.С. Гуревич, М.Б. Євтух, А.П. Конох, С.О. Сисоєва, О.В. Тимошенко, О.Г. Ярошенко та ін.).

Аналіз результатів досліджень науковців у галузі формування здорового способу життя (В. Бобрицька, С. Лапаєнко, В. Нестеренко, Н. П'ясецька, Є. Чернишова та ін.) свідчить, що у вітчизняній педагогіці відчувається брак наукових досліджень, у яких обґрунтовувались би теоретичні та методичні підходи до формування валеологічної компетентності студентів педагогічних університетів.

Значущість проблеми здорового способу життя, формування культури здоров'я особистості зумовила появу нового наукового напряму – валеології, досліджень з проблем валеологічної освіти та виховання (Т. Бойченко, І. Брехман, Е. Вайнер, М. Гончаренко, М. Гриньова, Т. Книш, Ю. Лісіцин, С. Страшко та ін.). Останніми роками виокремилась педагогічна валеологія (І. Глинянова, Л. Дихан, В. Кукушкін, Л. Татарнікова та ін.), що розглядає валеологічні виховання, валеологічний супровід дітей та юнацтва.

Філософський рівень феномена здоров'я людини представлено працями Е. Кудрявцевої, Ю. Лісицина, Л. Сущенко; медико-біологічний рівень відображено в дослідженнях М. Амосова, В. Войтенка, З. Шкиряк-Нижник; соціально-педагогічний – у роботах В. Петренка, Г. Царегордцева, Д. Ізуткіна, Л. Матроса та інших авторів. Культура здоров'я особистості є предметом дослідження В. Горащука, О. Дубогай, Е. Казіна, Ю. Лісицина та інших.

Проблему здоров'я людини здебільшого пов'язують з ефективністю системи фізичного виховання (Е. Вільчковський, Г. Григоренко, О. Дубогай, С. Канішевський).

У роботах таких авторів, як Л. Сущенко, О. Міхеєнко та ін. – розкрито загальні підходи до соціальних технологій щодо формування валеологічного світогляду і засад здорового способу життя; визначено головні напрями оптимізації способу життя, проведено аналіз сучасних оздоровчих систем та програм.

Питання валеологічної підготовки майбутніх вихователів дошкільних закладів освіти представлено у дисертаційному дослідженні Т. Книш,

майбутніх фахівців з фізичної реабілітації – О. Міхеєнка, майбутніх біологів – І. Поташнюк, майбутніх викладачів у вищих закладах освіти І-ІІ рівнів акредитації – Н. П'ясецької.

Мета дослідження. Метою цієї роботи є обґрунтування концептуальних засад і розробка організаційно-методичних умов формування валеологічної компетентності майбутніх учителів для забезпечення валеологічної діяльності школярів.

Для досягнення поставленої мети в роботі передбачається виконання наступних завдань:

1. З'ясувати стан розроблення проблеми збереження здоров'я людини у вітчизняній і зарубіжній теорії та практиці.

2. Розробити і обґрунтувати сукупність положень, що визначають теоретичні основи процесу формування валеологічної компетентності у процесі фізичного виховання.

3. Виявити сутнісні і структурно-змістовні характеристики формування валеологічної компетентності.

4. Розкрити і обґрунтувати провідні принципи, тенденції і організаційно-методичні умови, що забезпечують формування валеологічної компетентності студентів у процесі фізичного виховання.

5. Розробити концепцію та модель формування валеологічної компетентності студентів у процесі фізичного виховання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Національна система виховання створена самим народом упродовж багатьох віків як система поглядів, переконань, ідей, ідеалів, традицій, звичаїв, покликана формувати світоглядну свідомість і ціннісні орієнтації молоді, передавати їй соціальний досвід і здобутки попередніх поколінь. Тому правильно організоване валеологічне виховання, базуючись на національному вихованні, що відображає історичний шлях народу та перспективи його розвитку, має бути науково обґрунтованим.

Слово «валеологія» останніми десятиріччями набуло широкого використання у лексиконі фахівців різних галузей знань. Під цим терміном розуміють науку про здоров'я. З'явившись у медицині, валеологія швидко стала метанаукою, сформувавши декілька наукових напрямів – у медицині, психології, педагогіці. Розробляються й інші напрями валеології.

Сучасна державна політика в галузі вищої педагогічної освіти, як відомо спрямована на реалізацію основних положень компетентнісного підходу до підготовки фахівців. Проблема якості підготовки майбутніх учителів, здатних ефективно вирішувати питання здоров'язбереження та здоров'ятворення свого та своїх вихованців, актуалізує питання формування їхньої валеологічної компетентності.

Проблема набуває особливої значущості в зв'язку з трансформаційними процесами сучасного українського суспільства, прискореними темпами соціально-економічного розвитку, негативними наслідками практичної діяльності людини у довкіллі, тенденціями щодо зростання захворюваності

учнівської та студентської молоді, масовим поширенням шкідливих звичок у молодіжному середовищі, знеціненням індивідуального й суспільного здоров'я в ньому, погіршенням екологічної ситуації в Україні.

У цьому контексті серед чинників формування валеологічної компетентності у науково-технічній, соціально-економічній, гуманітарній, природничій галузях пріоритет належить освітній. Саме в умовах навчально-виховного процесу педагогічних ВНЗ можливе розроблення теоретичних і методичних основ ефективного формування валеологічної компетентності майбутніх учителів, які мають здійснювати виховання валеологічної складової кожної особистості як у професійній діяльності, так і в повсякденному житті.

Ідеї та висновки науковців філософської (В. Казначеєв, В. Скумін), психологічної (А. Маслоу), педагогічної (Т. Бойченко, Г. Голобородько, М. Гриньова, Т. Книш, Г. Кривощеева, І. Поташнюк), медичної (Г. Апанасенго, І. Брехман, Є. Буліч, Ю. Лісіцин, Л. Попова) галузей свідчать про наполегливі пошуки вченими шляхів розв'язання проблеми збереження здоров'я школярів і студентської молоді, навчання та виховання їх відповідно до засад здорового способу життя, попередження шкідливих звичок, що поширюються у молодіжному середовищі тощо. Особливого значення нині набуває проблема навчання студентської молоді вмінню не тільки, як дбати про своє здоров'я, а й як донести ці знання до інших людей. Ефективна підготовка такого фахівця зумовлена рівнем його валеологічної компетентності та рівнем соціальної адаптації.

Не викликає сумніву той факт, що сучасна педагогічна освіта в сфері валеології потребує якісного перегляду для створеннястабільної і ефективної освітньої системи, відповідної не лише соціально-економічній і демографічній ситуації, а й культурно-історичним традиціям.

Висновки. Отже, розв'язання завдань формування валеологічної компетентності майбутніх учителів гальмується низкою суперечностей, а саме між:

– соціальною потребою суспільства у валеологічно компетентних педагогічних фахівцях та недостатнім розробленням теоретичних і методичних засад професійної підготовки майбутніх фахівців цієї галузі у вищих навчальних закладах;

– сучасними вимогами, що висуваються до валеологічно компетентного фахівця, і недостатнім рівнем професійної підготовки до валеолого-педагогічної діяльності у вищих навчальних закладах;

– змінами в змісті валеолого-педагогічної діяльності фахівця та рівнем їх відображення в змісті, формах і методах підготовки студентів до застосування валеологічних засобів з метою соціалізації школярів.

Тому актуальною є підготовка педагогічних працівників нової генерації, здатних на високому фаховому рівні здійснювати просвітницько-виховну, профілактично-оздоровчу роботу в освітніх закладах, цим якісно поліпшуючи соціокультурне середовище, в якому будуть розвиватися наші

діти та молодь.

Розв'язання вищезазначених суперечностей потребує нового наукового переосмислення та усвідомлення мети, завдань, принципів, функцій, оновлення змісту, форм і методів валеолого-педагогічної підготовки майбутніх учителів в педагогічних університетах України відповідно до вимог особистісно орієнтованої парадигми освіти, необхідності забезпечення високої конкурентоспроможності вчителя.

Це дослідження є спробою розробити власне бачення автора сутності та значення формування валеологічної компетентності майбутніх учителів.

У планах на майбутнє автор убачає подальше поглиблення досліджень стосовно теоретичних засад валеологічної компетентності майбутніх учителів, методики комплексного використання у навчально-виховному процесі вищих педагогічних навчальних закладів методів, засобів та форм формування валеологічної компетентності студентів.

Список використаних джерел

1. Бойчук Ю. Д. Теоретико-методичні основи фомування еколого-валеологічної культури майбутнього вчителя : дис. док. пед. наук : 13.00.04 / Ю. Д. Бойчук. – Харків, 2009. – 456 с.
2. Вільчковський Е. С. Праксеологічна модель вчителя фізичного виховання : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. «Фізичне виховання, спорт і фізична культура в сучасному суспільстві» / Е. С. Вільчковский, Я. Бєльський. – Луцьк, 1999. – С. 120-122.
3. Дубогай А. Д. Психолого-педагогические основы формирования здорового образа жизни школьников младших классов : дисс. д-ра пед. наук / А. Д. Дубогай. – К., 1991. – 374 с.
4. Книш Т. В. Валеологічна підготовка майбутніх вихователів дошкільних закладів освіти : дис. канд. пед. наук : 13.00.04 / Т. В. Книш – Луцьк : Волинський держ. ун-т ім. Лесі Українки, 2001. – 211 с.
5. Коваль В. О. Особливості валеологічної підготовки майбутніх соціальних педагогів у вищих навчальних закладах : автореф. дис. канд. пед. наук : 13.00.05 / В. О. Коваль. – Луганськ : Луганський національний педагогічний ун-т ім. Тараса Шевченка, 2007. – 20 с.
6. Міненок А. О. Формування валеологічних знань у майбутніх учителів фізичної культури : автореф. дис. канд. пед. наук : 13.00.04 / А. О. Міненок. – К. : Інститут вищої освіти АПН України, 2007. – 20 с.
7. Міхеєнко О. І. Валеологічна підготовка майбутніх фахівців з фізичної реабілітації у вищому педагогічному навчальному закладі : дис. канд. пед. наук : 13.00.04 / О. І. Міхеєнко. – Суми : Сумський держ. педагогічний ун-т ім. А. С. Макаренка, 2004. – 212 с.
8. Мухін В. М., Міхеєнко О. І. Валеологічні аспекти впливу рухової активності на організм людини / В. М. Мухін, О. І. Міхеєнко // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту : зб. наук. праць. – Харків : ХХПІ, 2001. – №13. – С. 6-11.
9. Нестеренко В. В. Підготовка вихователів дошкільних закладів до валеологічного виховання дітей / В. В. Нестеренко. – Одеса :

Південноукрајнський держ. педагогічний ун-т ім. К. Д. Ушинського, 2007. – 166 с.

10. П'ясецька Н. А. Формування валеологічної культури майбутніх учителів у вищих закладах освіти І-ІІ рівнів акредитації : дис. канд. пед. наук : 13.00.04 / Н. А. П'ясецька. – К. : Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка, 2004. – 223 с.

11. Сущенко Л. П. Професійна підготовка майбутніх фахівців фізичного виховання та спорту (теоретико-методологічний аспект) : монографія / Л. П. Сущенко. – Запоріжжя : ЗДУ, 2003. – 442 с.

12. Тимошенко О. В. Оптимізація підготовки майбутніх вчителів фізичної культури : монографія / О. В. Тимошенко. – К. : НПУ, 2008. – 420 с.

ОКУЛЕНКО І.М., *кандидат психологічних наук,*
експерт-поліграфолог Всеукраїнської асоціації
поліграфологів, доцент Міжнародної кадрової академії

ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ ПОЛІГРАФА В УКРАЇНІ: СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ Й ПРОФЕСІЙНИЙ АСПЕКТИ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

Внутрішня соціальна ситуація в Україні вимагає застосування нових підходів до державотворення. Серед розмаїття запропонованих принципів та методів оновлення влади і перезавантаження її системи, на нашу думку, необхідно також застосовувати практичні методи. До таких методів належать психофізіологічні перевірки з використанням Поліграфа та Психологічна експертиза відео матеріалу, який здійснюється під час проведення поліграфічної перевірки. Психофізіологічні опитування з використанням поліграфа (надалі ПФОВП), детектора брехні, повною мірою відповідає моральним, етичним і правовим нормам і положенням, які орієнтовані на діючі нормативні норми, правову базу та законодавство України.

Нормативні документи, які регламентують застосування поліграфа в Україні:

І. У сфері психофізіологічних досліджень.

Згідно з нормами чинного законодавства, а саме Закону України «Про ліцензування окремих видів господарської діяльності» від 01.06.2000 року №1775-ІІІ, а також доповнень від 24.06.2004 року, внесених до ст. 9, п. 68, згідно Закону України «Про соціальні послуги» від 19.06.2003 року №966, – психофізіологічне тестування до переліку ліцензованих видів діяльності не включено.

Психофізіологічне тестування не відноситься і до медичної діяльності, необхідність ліцензування якої передбачена законом, про що свідчать ст. 17, 74 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я». Номенклатура робіт і послуг з надання медичної допомоги, затверджена

вищевказаним ЗУ, не містить такого виду медичної діяльності як психофізіологічне тестування.

Для надання послуг з психофізіологічного тестування отримання спеціальних дозволів не потрібно, так як психофізіологічне тестування не пов'язано ні з лікуванням, ні з оздоровленням, ні з медичною профілактикою тестованих.

Таким чином, надання послуг з психофізіологічного тестування ліцензуванню не підлягає. Послуги з психофізіологічного тестування носять інформаційний і консультаційний характер, і згідно з чинним податковим законодавством України, відображаються у складі інших витрат, пов'язаних з виробництвом і реалізацією та здійснюється у відповідності до КВЕД.

ІІ. У сфері кадрової безпеки та безпеки бізнесу.

1. Конституція України, розділ 2 «Права, обов'язки людини і громадянина», ст. 26, 40, 138, 139 тощо.

2. Кодекс законів України про працю, визначає:

– Ст. 21 – Трудовий договір є угода між працівником і власником підприємства, за якою працівник зобов'язується виконувати роботу, визначену цією угодою. Особливою формою трудового договору є контракт, в якому права, обов'язки і відповідальність сторін, умови розірвання договору можуть встановлюватися угодою сторін.

– Ст. 26 – При підготовці трудового договору може бути обумовлене угодою сторін випробування з метою перевірки відповідності працівника роботі, яка йому доручається.

– Ст.40 – Трудовий договір з працівником може бути розірваний при виявленні невідповідності цього працівника займаній ним посаді.

– Ст. 41 – Додаткові підстави розірвання трудового договору; ч. 2, винних дій працівника, який безпосередньо обслуговує грошові та товарні цінності, якщо дії дають підстави для втрати довіри до нього з боку власника; ч. 3 вчинення працівником аморального вчинку, не сумісного з продовженням даної роботи.

– Ст. 130 – Працівники несуть матеріальну відповідальність за шкоду, заподіяну підприємству.

– Ст. 138 – Для накладення на працівника матеріальної відповідальності власник повинен довести наявність умов, передбачених ст.130 цього Кодексу.

– Ст. 139 – Працівники зобов'язані працювати чесно і старанно, своєчасно і точно виконувати розпорядження власника, дотримуватися трудової і технологічної дисципліни, вимог нормативних актів, дбайливо ставитися до майна власника.

3. Постанова Кабінету Міністрів України №170 від 19.03.1994 р. «Про впорядкування застосування контрактної форми трудового договору» закріплює право роботодавця на припинення трудових відносин та з інших причин, які не передбачені трудовим законодавством, але зазначених у

трудовому контракті (п. 21 постанови). При опрацюванні та складанні умов Контракту можливе включення в його структуру положень про проходження працівником психофізіологічних перевірок як при влаштуванні на роботу, так і у продовж певного періоду.

4. Національний класифікатор кодів видів економічної діяльності України (КВЕД – 2010), затверджений наказом Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики від 11.10.2010 р. №457.

5. Закони України – «Про стандартизацію», «Про державну таємницю», «Про інформацію», «Про банки і банківську діяльність», «Про фінансові послуги та державне регулювання ринку фінансових послуг», «Про оперативно-розшукову діяльність».

6. Постанова Кабінету Міністрів України «Про перелік відомостей, що не становлять комерційну таємницю» №611 від 09.08.1993 р.

7. Цивільний кодекс України: ст. 505 – Поняття комерційної таємниці; ст. 506 – Майнові права інтелектуальної власності на комерційну таємницю; ст. 507 – Охорона комерційної таємниці органами державної влади; ст. 508 – Термін права інтелектуальної власності на комерційну таємницю.

8. Господарський кодекс України, ст. 36 – «Неправомірне збирання, розголошення та використання відомостей, що є комерційною таємницею» тощо.

9. В основу розробки Методики так само були покладені науково обгрунтовані криміналістичні методики використання поліграфа як засоби діагностики у виявленні протиправних дій (вид. «Юрист», 1997 р., «Курс криміналістики», Р.С. Бєлкін, т. 3, розділ 1, п. 2), відомчі нормативні документи, науково-методичні посібники та практичні напрацювання МВС України (Наказ МВС України №112 1994 р. та ін), Міндоходів та зборів (Наказ МДЗ України від 02.08.2013 р. №329).

10. Етичний Кодекс психологів, прийнятий на 1-му установчому з'їзді Товариства психологів України, 20.12.1990 р. в м. Києві.

11. Результат офіційного запиту в науково-технічне управління СБУ України від 19.03.2003 р.: «На Ваш запит повідомляємо, що чинне законодавство України не обмежує використання контактних поліграфів, у тому числі і в комерційних цілях. Начальник Управління О. С-в» (вих. №36-754 від 08.05.2003 р.).

12. До міжнародних правових норм можна віднести Вимоги Стандартів BS ISO / IEC 17799:2005.

Окремо потрібно зауважити про введення до Класифікатору професій ДК 003:2010 (згідно Національного класифікатора України, додаток А, літера за абеткою «Е»), Код КП – 2144.2, посади Експерт-поліграфолог за професійною назвою роботи.

Все вище зазначене можна віднести до здобутків і досягнень в системі поліграфологічної роботи. Також окремо потрібно наголосити на тому, що психофізіологічні тестування не порушують права громадян України, тому

що проводяться тільки після письмової, добровільної згоди людини. Перед проходженням тестування також передбачається електронна фіксація добровільної згоди тестованих осіб на проходження процедури тестування.

Однак, нагальні проблеми вирішення широкого спектру завдань, які стоять сьогодні перед українським суспільством на порядок денний висувають питання, пов'язані із забезпеченням надійності інструментів, засобів та методів їх вирішення. Серед таких серйозних проблем сьогодення, які гальмують суспільно-політичний та економічний розвиток держави є наступні:

– корупція, як розповсюджене явище, що вийшло на високий, негативний рівень впливу на процеси, які відбуваються в Україні;

– якість відбору персоналу на ключові позиції в державних органах та органах місцевого самоврядування й правохоронній системі;

– забезпечення надійності фахівців під час здійснення професійної діяльності за будь-яких умов;

– потужне зрощення крупного капіталу із державними органами управління та правоохоронною системою й формування олігархічної моделі управління суспільством тощо.

У системі засобів та методів профілактики вищезазначених явищ, – поліграф, як надійний засіб, посідає належне місце. За останній час, сфери застосування поліграфа в Україні значно розширилися, що поставило перед поліграфологічною спільнотою питання щодо необхідності об'єднатися для узгодження позицій в напрямку забезпечення достовірності поліграфологічних обстежень, підвищення рівня науково-методичного забезпечення психофізіологічних опитувань з використанням поліграфа, нормативно-правового забезпечення діяльності поліграфологів та якості підготовки поліграфологів тощо.

Для часткового висвітлення суті та шляхів вирішення вищезазначених проблем, виокремимо деякі з них.

1. Організаційна та нормативно-правова проблема.

Міністерством юстиції України було видано наказ від 27.07.2015 р. №1350/5 «Про внесення змін до наказу Міністерства юстиції України від 8 жовтня 1998 р. №53/5», а саме про внесення змін до Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, які зокрема були доповнені новим пунктом 6.8 у розділі VI «Психологічна експертиза» такого змісту:

«6.8. З метою отримання орієнтовної інформації можуть проводитися опитування із застосуванням спеціального технічного засобу –, комп'ютерного поліграфа.

6.8.1. Предметом опитування із застосуванням спеціального технічного засобу – комп'ютерного поліграфа, є отримання орієнтовної інформації щодо:

– ступеня ймовірності повідомленої опитуваною особою інформації;

– повноти наданої опитуваною особою інформації;

– джерела отриманої опитуваною особою інформації;

– уявлень опитуваної особи про певну подію;

– іншої орієнтовної інформації, необхідної для конструювання версій розслідування певних подій.

6.8.2. Такі опитування можуть проводитися тільки за наявності письмової згоди особи, яка буде проходити опитування».

Для довідки. Відповідно до статей 7, 8 Закону України «Про судову експертизу» та з метою забезпечення єдиного підходу при проведенні судових експертиз та підвищення якості проведення судових експертиз в Україні було прийнято ряд нормативних документів, одним з яких і є Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, які затверджені наказом Міністерства юстиції України від 8 жовтня 1998 р. №53/5, зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 3 листопада під №1998 705/3145 (у редакції наказу Міністерства юстиції України від 26 грудня 201 р. №1950/5).

Як ми бачимо, поліграф був визнаний як метод, який може бути використаний судовими експертами при провадженні судових експертиз та експертних досліджень. Зокрема опитування із застосуванням спеціального технічного засобу – комп'ютерного поліграфа, можуть проводитися з метою отримання орієнтовної інформації у кримінальних, цивільних, адміністративних, господарських та інших справах, а також за запитами зацікавлених фізичних (юридичних) осіб.

Факт існування такого документа є значним кроком в напрямку формування нормативно-правової бази щодо застосування поліграфа у судовому процесі. Велика дяка тим фахівцям, які пролобіювали цей процес і сприяли виходу в світ цього нормативно-правового документу.

1. Соціально-психологічна проблема.

Вона пов'язана із першою, організаційною. Висновки поліграфолога на сьогодні застосовуються переважно приватними компаніями, фізичними особами-підприємцями та фізичними особами. Застосування результатів в суді є проблемою, як з точки зору суб'єктивності отриманих результатів, так й з точки зору незвичності застосування такої процедури.

Як перспективу в удосконаленні проведення ПФОВП, ми вбачаємо поєднання та кореляцію показників ПФОВП з показниками психологічної експертизи відеозапису ПФОВП. А також, як на нашу думку, було б позитивним, якщо б розробники програмного забезпечення та самого комплексу ввели для оцінки психофізіологічного стану опитуваного ще один показник, – показник пульсу: частота сердечних скорочень в об'єктивних числах.

Безумовно, коло питань, які варто було б обговорити є набагато більшим, ніж було подано в статті.

Серед них відкритими є такі проблеми:

1. Врегулювання застосування поліграфа в державних установах та

органах місцевого самоврядування. На сьогодні є практика застосування поліграфа в УМВС, СБУ, ДФС тощо. Однак цей процес має локальний і не достатньо врегульований характер і застосовується згідно відомчих нормативно-правових документів лише в кадровій роботі. Хоча на практиці й в більш широкому спектрі.

2. Подальше вдосконалення застостосування поліграфа в судовому процесі.

3. Опрацювання методики кореляції показників психофізіологічних опитувань з використанням поліграфа та психологічних експертиз відеозапису під час проведення ПФОВП.

4. Врегулювання застосування поліграфа в правоохоронній системі на рівні збору доказової бази в суді.

5. Організація чіткої системи підготовки поліграфологів в Україні.

6. Врегулювання застосування поліграфа у суспільно-політичному житті держави: перевірки на поліграфі кандидатів в органи державного управління та органів місцевого самоврядування від вищого рівня до найменьшого, депутатів всіх рівнів щодо відповідності їх діяльності вимогам антикорупційного законодавства.

МАКСИМЧУК І.А., *викладач Вінницького навчально-наукового інституту економіки Тернопільський національний економічний університет*

РОЗВИТОК ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ В ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ

Постановка проблеми. Попри виразну технологізацію й інформатизацію сучасного суспільства воно підходить до все більшого розуміння про виняткову цінність людини та її ключову роль у розвитку світу. У зв'язку з цим цикл гуманітарних наук набуває, з одного боку, все більшого значення, з іншого, стає залежним від суспільних змін, що здійснюють компресію на традиційні підходи й парадигми. Так, педагогіка разом із низкою суміжних дисциплін (соціологією, психологією) пережила й творчо засвоїла натуралістичну, позитивістську, діяльнісну парадигми. Сучасний компетентнісний підхід також не задовольняє вимог розвитку відкритої особистості у глобалізованому інформаційному світі.

Актуальність теми. Наслідком недостатньої розробленості методик розвитку педагогічної майстерності фахівців з фізичної культури і спорту є те, що значна частина вчителів фізичної культури, тренерів, які розуміють значущість професійних умінь, оволодіває ними переважно у ході самостійної практичної педагогічної роботи. Проблема полягає в протиріччі між об'єктивно існуючими вимогами суспільства до професійно-педагогічної

діяльності фахівців з фізичної культури і спорту, основною складовою якої є професійно-педагогічна майстерність, і недостатньою теоретичної та методичної розробкою проблем ефективного розвитку педагогічної майстерності майбутніх учителів фізичної культури, тренерів у навчально-виховному процесі ВНЗ, що й зумовлює актуальність дослідження.

Аналіз останніх досліджень. В сучасних реаліях цілісна система професійного навчання з урахуванням ринкової економіки, наявності різноманітних форм освіти і багаторівневого навчання ще не склалася, хоча окремі аспекти цієї проблеми досліджуються вченими (В. Андрущенко, В. Биков, С. Гончаренко, Р. Гуревич, О. Дубасенюк, М. Євтух, І. Зязюн, В. Корнілов, Н. Ничкало, Л. Хомич, В. Ягупов).

Проблематика розвитку педагогічної майстерності в системі підготовки вчительських кадрів репрезентована в працях В. Сухомлинського, А. Макаренка, Н. Тарасевич, І. Зязюна, О. Отич, В. Семиченко, С. Сисоєвої, М. Солдатенка та інших.

Теоретико-методологічною основою дослідження є теоретичні розробки таких науковців, як А. Макаренко, В. Сухомлинський, Ю. Бабанський, В. Сластьонін, І. Зязюн, Н. Кузьміна, Є. Ільїн, Н. Ничкало, О. Пєхота, О. Лавріненко, Б. Шиян, Є. Приступа.

Мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні, моделюванні й перевірці ефективності модифікованого освітнього процесу, скерованого на розвиток педагогічної майстерності майбутніх учителів фізичної культури.

Для досягнення мети передбачається використання таких методів дослідження: методи теоретичного аналізу (історіографічний, порівняльний, моделювання), опитувальні (бесіда, анкетування, інтерв'ювання), обсерваційні (пряме і непряме спостереження), педагогічний експеримент, педагогічне тестування, методи математичної статистики та інші.

Гіпотеза дослідження полягає у припущенні, що досягнення високого рівня педагогічної майстерності залежить не тільки від дидактичної модифікації освітнього процесу, а й від особистісних даних студента, етапу здобуття ним освіти, здатності долати педагогічні й соціальні стереотипи та саморозвиватися. При цьому формування ПМ вчителя фізичної культури в період отримання ним вищої освіти є тільки проміжною ланкою у набутті високого рівня ПМ. Освітня діяльність, яка скерована на підвищення рівня педагогічної майстерності студента-фізкультурника передбачає його включення в широке коло поза спеціальних і поза освітніх контекстів переважно гуманітарного спрямування.

Наукова новизна і практичне значення дослідження полягає в тому, що уперше розроблено й апробовано концепцію часткової модифікації змісту освіти майбутніх вчителів фізичного виховання щодо її гуманітаризації й розширення освітніх цілей. У результаті дослідження розроблено низку спецкурсів, простежено залежність зростання динаміки удосконалення ПМ від часового, особистісного, дидактичного, культурологічного факторів.

Для досягнення поставленої мети в роботі передбачається виконання

наступних завдань:

1. Виявити особливості та провідні тенденції професійної педагогічної освіти у сфері фізичної культури і спорту й окреслити ієрархію гуманістичних цінностей, в основі яких лежить гармонійний усебічний розвиток особистості.

2. Узагальнити законодавчу регламентацію діяльності сучасного вчителя фізичної культури.

3. Описати сучасне розуміння педагогічної майстерності в рамках особистісно орієнтованого навчання й виховання.

4. Дослідити експериментальні передумови вивчення початкового рівня й потенційного розвитку педагогічної майстерності студентів-фізкультурників.

5. Змоделювати професіограму сучасного вчителя фізичної культури й сформулювати рекомендації щодо вдосконалення ПМ майбутнього вчителя фізичного виховання в рамках регіонального ВНЗ, виходячи з розуміння перманентності й цілісності освітнього процесу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасні тенденції розвитку вищої освіти характеризуються переходом до інтенсивних форм навчання, пошуком у вже сформованих системах внутрішніх ресурсів підвищення якості підготовки фахівців. Це було закріплено в низці новітніх правових документів на рівні держави, зокрема у Законі України «Про вищу освіту» (2014); Законі України «Про фізичну культуру і спорт» (2009); Національній стратегії розвитку освіти в Україні на 2012-2021 роки.

Ці юридичні концепти знайшли теоретичне підґрунтя у народних національних традиціях фізичного виховання, а головне, – у працях педагогів і дидактів вищої школи.

Останнім часом тема підвищення педагогічної майстерності вчителів фізичного виховання все частіше стає об’єктом дисертаційних досліджень, зокрема, В. Огульчанського, В. Папучі, Т. Матвійчук, що свідчить про суспільну затребуваність таких узагальнень і про переорієнтацію шкільної освіти з царини здобування знань на розвивальну сферу.

Дана проблема набуває ще більшої актуальності у зв’язку із здійсненням соціально-економічних реформ, які нерідко суперечливі і до кінця не визначені. Так, на початковому етапі дослідження у результаті аналізу науково-педагогічної літератури, законодавчих актів та результатів студентських практик пропедевтично було визначено такі проблеми здобуття вищої освіти майбутніми вчителями фізичного виховання:

– живучість стереотипів про примат фізичного й вольового над інтелектуальним у навчанні й роботі вчителя фізичної культури;

– низький рівень залучення до роботи вчителя фізичного виховання світових мистецьких та культурних здобутків, мультимедійних засобів тощо;

– у зв’язку з інформатизацією суспільства переорієнтація діяльності й відпочинку сучасної молоді зі спортивної й узагалі фізично активної сфери у віртуальну, фізично пасивну;

– неусвідомлення майбутніми вчителями фізичної культури факту, що їхня особистість, як і особистість їхніх майбутніх учнів потребує цілісного розвитку й спрямованої інтенції, у якій фізичне виховання є тільки необхідним компонентом.

Разом з тим, зміни, що відбуваються в нашій країні, створили певні передумови для підвищення ефективності діяльності ВНЗ, підняття їхньої ролі на більш високий рівень. Перехід на ринкові відносини об'єктивно вимагає принципового оновлення всіх соціальних інститутів і систем, що забезпечують професійну освіту.

Наявна система підготовки не дозволяє випускнику в повному обсязі опанувати професійно-педагогічну майстерність. Аналізуючи розвиток педагогічної майстерності фахівців з фізичної культури, сучасні автори вказують на те, що вона формується в процесі професійно педагогічної діяльності і досягає необхідного рівня через 7-8 років праці у школі.

На сучасному етапі перед ВНЗ ставиться завдання розробки таких способів підвищення ефективності навчального процесу, які б дозволили, не збільшивши термінів навчання, покращити якість професійних знань, умінь і навичок майбутніх фахівців з фізичної культури і спорту.

Цього можна досягти, застосовуючи на заняттях засоби та методи активного навчання, у тому числі методи, засновані на використанні курсу спортивно-педагогічного вдосконалення. Дана проблема співвідноситься із загальним напрямом зміни сформованої системи вищої освіти, в якій позначилися тенденції переходу від переважно інформативних форм і методів до активних, перенесення акценту з навчальної діяльності викладача на самостійну діяльність студентів.

Висновки. У результаті теоретичного й експериментального дослідження було проаналізовано корпус науково-методичної літератури з теорії і практики розвитку педагогічної майстерності фахівців фізичної культури, висунуто пропозиції щодо модифікації змісту освіти й зроблено низку практичних пропозицій.

Підготовка майбутнього вчителя фізичної культури не можлива без усвідомлення ієрархії гуманістичних цінностей, в основі яких лежить гармонійний усебічний розвиток особистості. На цій основі розробляються загальна мета, цілі й перспективи освіти майбутнього вчителя фізичної культури. Окрім професійних ЗУН, головним завданням вищої фізкультурної освіти є вироблення здатності до фізичного й духовного самовдосконалення, культурного діалогу й інтеграції в багатовекторне інформаційне середовище. Іншою специфікою такої підготовки є набагато більше, порівняно з іншими педагогічними спеціальностями, психічне й фізичне навантаження на студента й у подальшому – педагога (стресогенність, відповідальність, постійна сконцентрованість, перебування розширеному просторовому середовищі). Все це вимагає самоусвідомлення, готовності, високих фізичних, психологічних та інтелектуальних даних.

Вища освіта у царині фізичної культури в Україні регламентується

Законом України про вищу освіту (2014); Законом України Про фізичну культуру і спорт, Національною доктриною розвитку освіти, Концепцією фізичного виховання в системі освіти України, Державною програмою розвитку фізичної культури і спорту в Україні. Наразі діє Цільова комплексна програма «Фізичне виховання – здоров'я нації», яка покладає на педагогів з фізичного виховання розширені й стратегічно важливі для держави функції – забезпечення фізичного, психологічного та інтелектуального розвитку учнів та студентів із застосуванням індивідуального підходу, цілісності, креативності, врахування здібностей та індивідуальних можливостей та потреб.

Методичні особливості навчання студента-фізкультурника на сучасному етапі визначаються особливим статусом фізичної культури в інформаційному глобалізованому суспільстві. Загальні принципи вищої освіти на факультетах та інститутах фізичного виховання – безперервність, послідовність, наступність, відкритість, самовдосконалення та виразна гуманітарна спрямованість. Методику формування вчителя фізичної культури у ВНЗ складають теоретично, практично зорієнтовані й квазіпрофесійні методи, які поєднують традиційні (лекція, семінар, бесіда, практикум, лабораторна робота, педагогічна практика, пошукова робота) та новітні (проблемне навчання, інтерактивне навчання, проективні техніки, тренінги, залучення мультимедійних та інформаційних технологій).

Список використаних джерел

1. Балахнічова Г. В. Формування професійної майстерності майбутнього фахівця фізичної культури : навч.-метод. посіб. для студ. випускних курсів інтів фіз. культури / Г. В. Балахнічова, Л. В. Заремба. – Луцьк : РВВ «Вежа» ВДУ ім. Лесі Українки, 2004. – 82 с.

2. Гін А. Основи педагогічної майстерності / А. Гін // Завуч. – 2000. – №8. – С. 1-6.

3. Лавріненко О. А. Тенденції розвитку ідей педагогічної майстерності вчителя : теорія і практика (середина XVI – кінець XX) : дис. докт. пед. наук. : 13.00.01 – «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Олександр Андрійович Лавріненко. – Київ, 2009. – 532 с.

4. Матвійчук Т. Ф. Формування педагогічної майстерності майбутніх учителів фізичного виховання у процесі професійної підготовки : дис. канд. пед. наук : 13.00.04 – «Теорія і методика професійної освіти» / Тетяна Фартівна Матвійчук. – Львів. – 201 с.

5. Папуча В. М. Формування педагогічної майстерності майбутнього вчителя фізичного виховання в процесі фахової підготовки : дис. канд. пед. наук : 13.00.04 – «Теорія і методика професійної освіти» / Володимир Миколайович Папуча. – Запоріжжя, 2010. – 272 с.

ОСІЙСЬКИЙ Ю.О., *старший викладач*
кафедри психології
Вінницький інститут Університету «Україна»;
БІЛЕЦЬКА Н.С., *студентка 4 курсу*
бакалаврату «Психологія»
Вінницький інститут Університету «Україна»

СУЧАСНИЙ СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЮРИДИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

Актуальність. У пізнанні таємниць природи, людини і всіх видів її діяльності виявляється його психіка. Розуміння закономірностей психіки людини дозволяє ефективно організувати діяльність людей, їх спілкування і взаємовідносини. Психічний стан людини вивчає психологія (від грец. «психіки» – душа, «логос» – поняття, вчення). Здавна існувало вірування в те, що людина складається з плоті (тіла) і безтілесної «душі». Поступово накопичувалися знання про психіку людини – спочатку досвідчені (емпіричні), потім – наукові. У процесі накопичення цих знань формувалася психологія як наука, яка стала однією з найважливіших навчальних дисциплін. Психологія – наука про загальні закономірності психічних процесів і своєрідність їхнього протікання залежно від умов діяльності і від індивідуально-типологічних особливостей людини. Психологія вивчає загальні психічні взаємодії людини з середовищем, а як зовнішній вплив, переходить у внутрішнє (психічне) відображення і стає регулятором діяльності людини. Розрізняють загальну і прикладну психологію. Загальна психологія – наука, що вивчає загальні закономірності та механізми психічної діяльності людини, її душевного життя. Прикладна психологія – наука, що вивчає загальні закономірності та механізми психічної діяльності людини, її своєрідності в конкретних умовах практичної роботи. Потреба використання психологічних знань у різних галузях практики викликала розвиток різних прикладних галузей психології: вікова, педагогічна, юридична, інженерна, управлінська, космічна, військова, соціальна, психологія праці, мистецтва, спорту тощо. Предметом нашого розгляду буде юридична психологія. Зокрема розкриття взаємозв'язку юридичної психології із загальною психологією; висвітлення структури юридичної психології, її взаємодії із юридичними дисциплінами; визначення прогалин у розвитку юридичної психології на сучасному етапі та перспективи її розвитку.

Організація та методи дослідження. Юридична психологія є найбільш розгалуженою сферою психологічної науки, що стосується загальних психологічних питань сучасного права в цілому. Юридична психологія (від лат. juris – право) – галузь психологічних учень, яка вивчає закономірності і механізми психічної діяльності людей у сфері регульованих правом відносин. Під впливом успіхів експериментальної психології наприкінці XIX – початку

XX ст. були проведені перші лабораторні дослідження в галузі юридичної психології. Основні зусилля були спрямовані на вивчення психології показань свідків і допиту (А. Провині, Г. Гросс, К. Марбе, В. Штерн та ін.), «діагностики причетності» до злочину (К. Юнг), судової і слідчої роботи, психологічних основ професійного добору і навчання юристів (Г. Мюнстерберг).

Результати дослідження. Дослідження з юридичної психології стали інтенсивно проводитися в 20-х рр. минулого століття. Були виконані численні наукові праці з вивчення психології злочинців і ув'язнених, побуту злочинного світу, закономірностей формування показань свідків, і причини виникнення в них помилок, з теорії і методики судово-психологічної експертизи (О.Е. Брусиловський, М.Н. Гернет, М.М. Гродзинський, О.С. Тагерта та ін.), проведені оригінальні дослідження по виявленню психологічних методів у галузі юридичної психології, уточнений її предмет, сформульовані юридичні принципи. Виділення юридичної психології як самостійної наукової галузі дослідження та навчальної дисципліни пов'язано з особливими правовими аспектами людської діяльності. Предметом юридичної психології є вивчення закономірностей поведінки людей у системі правових відносин, а також структури та видів юридичної діяльності. Юридична психологія здійснює синтез основ психологічних знань та основ юриспруденції. Будучи соціальною істотою, людина організовує свою діяльність відповідно до певних правил-норм поведінки, обов'язкових для конкретних груп, класів або суспільства в цілому. Як зазначає В.Л. Васильєв, усі норми поведінки можна розділити на екотехнічні (регулюють використання природних ресурсів і знарядь праці) і соціальні норми, які регулюють відносини між людьми [1]. Сучасна юридична психологія становить собою розгалужену систему наукового знання. Тому структурна характеристика юридичної психології як науки шляхом її поділу на загальну та особливу частини, як це традиційно прийнято в літературі, не є цілком правильною. Враховуючи найновіші досягнення в галузі юридичної психології, можна стверджувати, що її макроструктура складається з декількох частин, кожна з яких включає різні розділи (напрями). Основи юридичної психології включають питання про предмет, об'єкт, систему, завдання, значення, методологію та методи юридичної психології, її місце в системі наукового знання, історію її виникнення, розвитку, юридичну психологію в зарубіжних державах. Психологічні основи правоохоронної діяльності включають психологію суб'єктів правозастосовної діяльності, психологічні особливості правоохоронної діяльності, психологію професійно-психологічної та морально-психологічної підготовки, психологію підвищення кваліфікації та перепідготовки працівників правоохоронних органів, профілактику професійної деформації працівників правоохоронних органів, психодіагностику в правоохоронних органах, юридичну конфліктологію [1].

Психологічні особливості вирішення завдань правоохоронної діяльності

включають психологію управління правоохоронними органами, психологію забезпечення безпеки, психологію протидії різним видам злочинної діяльності, психологію боротьби з тероризмом, екстремально-юридичну психологію. Психологічні особливості діяльності правоохоронних органів включають психологію діяльності суду, прокуратури, органів внутрішніх справ, служби безпеки, митних і податкових органів, адвокатури, нотаріату, органів охорони державного кордону, приватних детективних та охоронних служб. На сьогодні юридична психологія є прикладною багатогалузевою дисципліною. Перебуваючи на межі психології та юриспруденції, юридична психологія певним чином включається як у систему психологічних, так і в систему юридичних наук і навчальних дисциплін. Будучи прикладною галуззю психологічної науки, юридична психологія органічно пов'язана з іншими галузями психології [2].

Педагогічна психологія дозволяє розкрити роль конкретних умов виховання у формуванні мотивації поведінки і правосвідомості особи. Взаємодія юридичної психології з психологією праці необхідна для розкриття професійної орієнтації особистості, її конкретного вкладу або нанесення збитку виробничим процесам, професійній орієнтації особистості, професіографічному аналізу діяльності юриста.

Генетична психологія розглядає зв'язок індивідуальних психологічних рис з генетикою, проблеми спадкування психічних рис, не пов'язаних із ситуацією виховання. Б.Ф. Ломов відзначає, що багато явищ, що вивчаються юридичною наукою, не можуть бути зрозумілі без розкриття ролі в них психологічних факторів, без знання механізмів індивідуальної та групової поведінки людей, без аналізу психологічних властивостей і особливостей особистості [3].

Доцільно відзначити взаємозв'язок юридичної психології з юридичними дисциплінами. Юридична психологія тісно пов'язана з кримінальним правом і кримінальним процесом. Основною метою кримінально-процесуальної діяльності правоохоронних органів є розгляд кримінальних справ і встановлення істини у справі. Сам процес пошуку та доведення істини відбувається відповідно до встановлених у психології закономірностей пізнавальних і емоційно-вольових процесів людини як суб'єкта діяльності. Практика судочинства показує, що облік цих закономірностей істотно впливає на успішне встановлення істини у справі та прийняття адекватних судових рішень [4].

У зв'язку з цим у ряді кримінально-процесуальних норм має місце відображення зазначених психологічних закономірностей як необхідної умови достовірності результатів розслідування і винесення справедливого висновку (наприклад, обліку емоційних станів обвинувачених, психологічних особливостей потерпілих тощо). Судовий процес не можна розглядати як процес психологічного дослідження, однак історичний досвід розвитку права вимагає врахування психологічних факторів для встановлення істини. Наука кримінального права при вивченні кримінально-правових проблем

спирається на юридичну психологію в розгляді суб'єктивних факторів злочинної поведінки, психологічної структури особистості злочинця, його мотиваційної та емоційно-вольової сфери, рівня інтелектуального розвитку, психічних станів у момент скоєння злочину: афекти, стреси, безпорадний стан тощо. Тісний зв'язок спостерігається між юридичною психологією, криміналістикою та кримінологією. Історія розвитку криміналістики свідчить про велику роль психологічних факторів в організації та скоєнні злочинів, а також їх розслідуванні. Юридична психологія надає істотну допомогу криміналістиці в розробці слідчої тактики і виборі методів розслідування злочинів. Зв'язок з кримінологією як наукою про злочинну поведінку виражається в тому, що вона у розвитку свого категоріального апарату і методів повинна спиратися на психологічну методологію особистості як суб'єкта протиправної поведінки. Юридична психологія привертає увагу кримінологів до тих властивостей особи, які зумовлюють злочинні дії. До таких властивостей потрібно віднести мотивацію і спрямованість (структуру інтересів і потреб), характерологічні властивості (відношення до норм моралі), рівень правосвідомості, психофізіологічні властивості тощо.

Доцільно також зазначити про тісний зв'язок юридичної психології з цивільним процесом і цивільним правом. Цивільний процес має свої специфічні особливості при розгляді пізнавально-психологічної діяльності. Зв'язок юридичної психології з цивільним правом проявляється у вирішенні ряду правових проблем. Наприклад, проблема компенсації моральної шкоди, пов'язана із заподіянням особі моральних страждань, повинна бути всебічно досліджена і вирішуватися з урахуванням індивідуальних особливостей людини, якій завдано шкоди. Традиційними є зв'язки між юридичною психологією та судовою психіатрією. Незважаючи на інтенсивний розвиток юридичної психології як науки, перед нею стоїть ще багато невирішених питань.

Висновки. У даний час науковці розробляють психологічні аспекти діяльності суду присяжних, досліджують психологічне значення свободи від самовикриття, викриття членів своєї сім'ї та близьких родичів, психологічні проблеми підприємницької діяльності, цивільного права, цивільного та адміністративного судочинства, які безумовно доповнюють систему юридичної психології як науки. Існують прогалини у психологічному дослідженні проблем законотворчості, діяльності органів податкової служби та податкової міліції, органів юстиції, адвокатури, нотаріату, приватних детективних та охоронних служб. Відстають від потреб життя і дослідження митної та прокурорської діяльності, залишаються гострими проблеми психологічного управління правоохоронними органами та роботи з їх персоналом. Також актуальним є дослідження нових явищ у кримінальній обстановці: захист суддів і працівників правоохоронних органів, позивачів, потерпілих, свідків від стороннього тиску.

Список використаних джерел

1. Андросюк В. Г. Психологія слідчої діяльності : навч. посібник / В. Г.

Андросюк. – К. : Українська академія внутрішніх справ, 2012. – 106 с.
2. Бедь В. В. Юридична психологія / В. В. Бедь. – К., 2013. – 376 с.
3. Коновалова В. О., Шепітько В. Ю. Юридична психологія / В. О. Коновалова, В. Ю. Шепітько. – К., 2014.– 424 с.
4. Юридична психологія : підручник / За заг. ред. Я. Ю. Кондратьєва. – К. : Ін Юре, 2009. – 352 с.

ДУКА А.И., *соискатель кафедры психологии*
Курский государственный университет;
научный руководитель: Сарычев С.В.,
доктор психологических наук, профессор

ОСОБЕННОСТИ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО ВЫГОРАНИЯ ИНКАССАТОРОВ В ГРУППАХ С РАЗНЫМ УРОВНЕМ НАДЕЖНОСТИ

Проблеме надежности посвящено достаточно много исследований, которые определяют сущность данного понятия. Надежность рассматривается в разных подходах: в инженерной психологии как способность человека к сохранению оптимальных рабочих параметров в экстремальных условиях работы (Г.С. Никифоров, Е.А. Милерян, Н.Д. Завалова, В.А. Пономаренко), в рамках авиационной и космической психологии в части проблемы безаварийности полетов в военно-воздушных силах (П.А. Корчемный, С.И. Съедин), в части психологических аспектов надежности в деятельности офицеров военно-морского флота (Б.Я. Шведин), профессиональная надежность в железнодорожном транспорте изучалась О.А. Конопкиным и Л.С. Нерсесян. Большое внимание уделялось исследованию надежности в психологии спорта (В.А. Плахтиенко, Ю.М. Блудова, Л.А. Петрушенко, М.С. Сетров, В.Л. Марищук).

Социально-психологическим проблемам надежности групп в экстремальных условиях совместной деятельности посвящено относительно небольшое число исследований. Большая часть из них связана с изучением социально-психологических последствий стресса (Г. Селье, Л.А. Китаев-Смык, В.Я. Подорога).

Предмет нашего исследования предполагает выяснение тех социально-психологических особенностей инкассаторов, которые определяют уровень групповой надежности.

В нашем исследовании в качестве одного из условий надежности коллектива инкассаторов выступил уровень эмоционального выгорания инкассаторов. Уровень эмоционального выгорания мы изучали с помощью методики В.В. Бойко.

Итак, прейдем к рассмотрению особенностей эмоционального выгорания в группах с разным уровнем надежности.

В группе инкассаторов с высоким уровнем надежности нет инкассаторов со сформировавшимися фазами эмоционального выгорания. Для данной группы характерно следующее распределение: у 20% инкассаторов нет признаков эмоционального выгорания, у 80% обнаружено эмоциональное выгорание в стадиях формирования.

В группе с высоким уровнем надежности у 65% инкассаторов фаза «напряжение» находится в стадии формирования. Это значит, что для них свойственно усиливающееся осознание психотравмирующих факторов профессиональной деятельности, неудовлетворенность собой, симптом «загнанности в клетку». Вероятно, что для специалистов данной группы характерно состояние «давящих психотравмирующих обстоятельств», устранить которые невозможно. При безуспешных попытках что-либо изменить возникает ощущение «загнанности в клетку», т.е. состояние интеллектуально-эмоционального затора, тупика, а также ощущение тревоги и депрессии. Чувство неудовлетворенности работой и собой порождают мощные энергетические напряжения в форме переживания ситуационной или личностной тревоги, разочарования в себе, в избранной профессии, в конкретной должности.

У 35% инкассаторов группы с высокой надежностью «резистенция» находится в стадии формирования. Т.е., для них характерны замкнутость, конфликтность, недоброжелательность и неспособность к эмпатии. Можно предположить, что для инкассаторов данной группы также характерно неадекватное эмоциональное реагирование на окружающих и экономия своих эмоций.

Столь высокий процент инкассаторов с признаками эмоционального выгорания мы можем объяснить тем, что для специалистов данной профессии характерна повышенная ответственность за исполняемые функции и операции. Инкассаторы работают в режиме постоянного внешнего и внутреннего контроля, что влияет на самоощущение специалистов и выгорание в профессиональной деятельности.

В группе инкассаторов с низким уровнем надежности для 40% характерна сформировавшаяся стадия «напряжение», для 15% сформировавшаяся стадия «истощение», для 15% сформировавшаяся стадия «резистенция». В процессе формирования у 20% находится фаза «резистенция», у 10% «истощение» (табл. 1).

В группе с низким уровнем надежности преобладает сформировавшаяся фаза «напряжение». Это свидетельствует о том, что инкассаторы данной группы более остро переживают психотравмирующие события, испытают синдром «загнанности в клетку», а также не удовлетворены собой. Данные факты говорят о необходимости своевременного проведения профилактики и психокоррекции эмоционального и психического состояния специалистов.

Большой процент инкассаторов с признаками резистенции свидетельствует о том, что специалисты данной группы неадекватно «экономят» на эмоциях, ограничивают эмоциональную отдачу за счет

выборочного реагирования в ходе рабочих контактов. Действует принцип «хочу или не хочу»: сочту нужным – уделю внимание партнеру по общению, будет настроение – откликнусь на его состояния и потребности. Неадекватное ограничение диапазона и интенсивности включения эмоций в профессиональное общение интерпретируется партнерами как неуважение к их личности, то есть переходит в плоскость нравственных оценок.

Таблица 1

Результаты уровня сформированности эмоционального выгорания инкассаторов с высоким и низким уровнем надежности (в %)

	Степень выраженности СЭВ					
	Напряжение		Резистенция		Истощение	
	I группа	II группа	I группа	II группа	I группа	II группа
Фаза в стадии формирования	65	0	35	20	0	10
Сформированная фаза	0	40	0	15	0	15

Также мы можем предположить, что у профессионалов возникает потребность в самооправдании. Не проявляя должного эмоционального отношения к субъекту, он защищает свою стратегию. При этом звучат суждения: «это не тот случай, чтобы переживать», «такие люди не заслуживают доброго отношения», «таким нельзя сочувствовать», «почему я должен за всех волноваться». Подобные мысли и оценки, бесспорно, свидетельствуют о том, что эмоции не пробуждают или не достаточно стимулируют нравственные чувства, т.к. профессиональная деятельность, построенная на человеческом общении, не знает исключений. Предполагаем, что инкассаторы данной группы пресыщены человеческими контактами.

Полученные данные свидетельствуют о том, что во II группе симптомы второй фазы выгорания уже сформированы и носят затяжной характер.

В ходе применения дисперсионного анализа Фишера и Т-критерия Стьюдента значимые различия обнаружены по всем шкалам данной методики.

1. Шкала «Напряжение» (t стат.=2,08; tкрит. =2,01, p=0,05)
2. Шкала «Резистенция» (t стат.=3,15; tкрит. =2,18, p=0,05)
3. Шкала «Истощение» (t стат.=2,07; tкрит. =2,01, p=0,05)

Таким образом, мы видим, что группа с высоким уровнем надежности является группой с «предвестником» формирования эмоционального выгорания. В данной группе может наблюдаться напряженность, связанная с дополнительными усилиями по адаптации к ситуационным рабочим требованиям.

Группа инкассаторов с низкой надежностью характеризуется сопротивлением стрессу. Для инкассаторов данной группы характерно

сильное ощущение переживания стресса. Для данной фазы характерно снижение концентрации внимания, отсутствие способности выполнять сложные задания, а также определенная ригидность мышления. При резистенции может наблюдаться снижение эффективности деятельности, а также отсутствие собственной инициативы.

Установлено, что признаки эмоционального выгорания присутствуют у значительного числа инкассаторов как в группе с высокой надежностью, так и в группе с низкой надежностью. Мы можем предположить, что условия работы в напряженных условиях и специфика трудовой деятельности инкассаторов накладывают отпечаток на формирование эмоционального выгорания.

Характерно, что ни в одной из групп нет преобладания такой фазы как «истощение», что говорит о том, что в целом по выборке нет выраженного падения общего энергетического тонуса и ослабления нервной системы.

Таким образом, были изучены особенности эмоционального выгорания в группах с разным уровнем надежности. Перспективы дальнейшего исследования нам видятся в изучении других психологических особенностей, влияющих на уровень групповой надежности, а также реализация программы по их развитию.

Список использованной литературы

1. Сарычев С. В., Чернышев А. С. Социально-психологические аспекты надежности группы в напряженных ситуациях совместной деятельности / С. В. Сарычев, А. С. Чернышев. – Курск : Изд-во КГПУ, 2000 – 180 с.

КОРОЛЮК О.О., *студент групи ПС 51с (з)*
Вінницький інститут Університету «Україна»;
науковий керівник: Котик І.О., кандидат психологічних наук, доцент

ПСИХОСЕМАНТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ УЯВЛЕНЬ ПІДПРИЄМЦІВ ПРО УСПІШНІСТЬ

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень. Досягнення успіху в різних життєвих сферах є значущою детермінантою як для повноцінного особистого розвитку суб'єкта, так і для соціально-економічної стабільності суспільства в цілому. Теоретичну і методологічну основу нашого дослідження уявлень підприємців про успішність склали: теорія діяльності (О.М. Леонтьєв, С.Л. Рубінштейн), концепції соціальних уявлень С. Московичі та соціального мислення особистості К.О. Абульханової, теорія самоактуалізуючої особистості А. Маслоу, акмеологічна концепція особистості (Б.Г. Ананьєв, А.А. Бодальов, Н.В. Кузьміна), теорія особистісних конструктів Дж. Келлі, психосемантичний підхід до дослідження феноменів повсякденної свідомості (О.Ю. Артем'єва, В.Ф.

Петренко, А.Г. Шмельов).

Соціальні уявлення мають регулюючу і спрямовуючу дію, оскільки уявлення про успішну людину значною мірою детермінують вибір основного напрямку самореалізації та активність особистості у суспільстві. Для більш диференційованого вивчення соціальних уявлень про успішність і успішну людину необхідно досліджувати їх семантичний склад, що є *актуальним в* силу стійкості репрезентації у свідомості індивідів образу успішної людини та «включення» цього образу в індивідуальну картину світу. Це є одним із механізмів самовизначення і самореалізації особистості.

Виклад основного матеріалу дослідження. *Соціальні уявлення* – це спосіб пізнання й інтерпретації повсякденної дійсності, що включають ціннісну складову, на підставі якої здійснюються оцінки, судження і дії індивідів щодо різних аспектів соціальної реальності. Сприйняття і пізнання соціальної реальності, заломлюючись у свідомості людини посередництвом сформованих ціннісних орієнтацій, знаходить своє вираження у соціальних уявленнях про певні об'єкти соціальної дійсності [1-3].

Предмет нашого дослідження – соціально-психологічні особливості уявлень про успішність, успішну людину в групі підприємців, взаємозв'язок цих особливостей із смисложиттєвими орієнтаціями респондентів.

Методи і методики дослідження були обрані відповідно поставленим завданням: асоціативний експеримент, метод контент-аналізу, репертуарний тест особистісних конструктів Дж. Келлі, семантичний диференціал, тест смисложиттєвих орієнтацій (СЖО), методи статичного аналізу даних.

На основному етапі емпіричного дослідження брали участь 40 респондентів – власників підприємств малого бізнесу Вінниччини різних напрямів: 20 чоловіків і 20 жінок.

Встановлено, що словникові дефініції поняття «успішність» включають такі напрями інтерпретації: успішність – це досягнення успіху. Результатом досягнення життєвого успіху є дефініція «успішна людина» – це людина, що досягла поставлених цілей у житті, що мають значення для групи і суспільства, які забезпечують їй певний рівень положення, позитивного ставлення з боку оточуючих і особисте задоволення.

У структурі уявлень про успішність і успішну людину (рис. 1) виділено два рівні стійких характеристик: рівень об'єктивних параметрів і рівень особистісних рис. Найбільш значущими характеристиками на рівні об'єктивних параметрів є: матеріальне благополуччя, освіта, професійна діяльність, сім'я, наявність мети, становище/влада, повага оточення, удача, зв'язки, здоров'я, зовнішня привабливість. На рівні особових рис виявлені такі характеристики успішної людини: цілеспрямований, розумний, добрий, товариський, працелюбний, обачливий, владний, веселий, заповзятливий, відповідальний, упертий, чесний, хитрий, упевнений, відкритий, спокійний, акуратний, незалежний, мудрий.

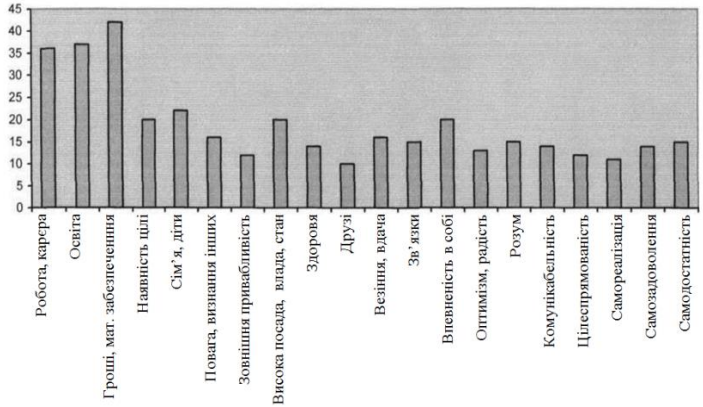

Рис.1. Показники системи уявлень респондентів про успішність

Соціально-психологічні особливості уявлень про успішність і успішну людину в групі чоловіків-підприємців представлені такими характеристиками: на рівні об'єктивних параметрів – «зв'язки», «влада/становище в суспільстві», «матеріальна забезпеченість», «професійна діяльність», «сім'я», «здоров'я», «освіта», «наявність мети», «удача»; на рівні особистісних рис найбільш значущими характеристиками є конструкти «цілеспрямований», «заповзятливий», «працелюбний», «акуратний», «упевнений», «відповідальний».

У групі жінок-підприємців рівень об'єктивних параметрів представлений характеристиками: «здоров'я», «освіта», «сім'я», «наявність мети», «матеріальна забезпеченість», «зв'язки», «влада», «професійна діяльність», «удача». На рівні особистісних рис найбільш значущими є конструкти: «розумний», «цілеспрямований», «упевнений», «акуратний», «заповзятливий», «відповідальний», «працелюбний».

При розробці *рольового списку* репертуарних граток Келлі ми використовували результати асоціативного експерименту, тому були включені такі *елементи:* Я; Людина, що чітко планує своє життя; Людина, що не має вищої освіти; Людина, що має реальну владу; Людина, що веде здоровий спосіб життя; Людина, що має непрестижну професію; Людина, що має надійну сім'ю; Людина, що займається наукою; Людина, що має власний бізнес; Високоосвічена людина; Людина, що не має сім'ї; Людина, що бере активну участь у політичному житті; Людина, що має непрестижне соціальне положення; Людина, що має широкі зв'язки; Людина, яка часто сподівається на вдалий збіг обставин; Забезпечена людина; Людина, що веде нездоровий спосіб життя; Людина, що використовує напівлегальні способи заробляння грошей.

Виділено *сім провідних тем у відповідях респондентів:*

– ціннісна спрямованість (альтруїзм, гармонія, героїзм тощо);

– сімейна сфера (домовитий, ревнивий, господарський тощо);
– професійна сфера (активний, діловий, ледачий тощо);
– міжособистісні стосунки (балакучий, доброзичливий, довірливий);
– інтелектуальна сфера (вдумливий, логічний, допитливий тощо);
– зовнішній вигляд (красивий, привабливий, симпатичний тощо);
– темперамент (запальний, збудливий, рухливий тощо).

Незважаючи на вікові та гендерні відмінності уявлень респондентів щодо успішності, незаперечним для них є таке: *щоб досягти успіху в житті, людині необхідно володіти більшою мірою маскулинними та індивідуалістичними якостями.*

Семантичний диференціал дозволив факторизувати уявлення підприємців про успішність і успішну людину.

У групі підприємців-чоловіків була виявлена чотирьохфакторна структура, яка пояснює 82.19% загальної дисперсії.

Перший чинник (41% загальної дисперсії) склали конструкти: позитивний полюс – обачливий (0.906), цілеспрямований (0.893), упертий (0.874), відповідальний (0.843), працелюбний (0.823), упевнений (0.808), акуратний (0.785), розумний (0.759), владний (0.735); негативний – питущий (-0.711). Доречно назвати перший чинник *«Сфера професійної діяльності».*

Другий чинник (17% загальної дисперсії) на позитивному полюсі склав єдиний конструкт «хитрий» (0.717). Негативний полюс чинника представлений конструктами, що мають найвищі навантаження: добрий (-0.927), чесний (-0.869). Він був названий *«Сфера сімейного життя».*

Третій однополюсний чинник (11% загальної дисперсії) містить такі конструкти: веселий (0.802), товариський (0.844). Зміст цього чинника дозволив інтерпретувати його як *«Сфера спілкування».*

Четвертий однополюсний чинник (13% загальної дисперсії) виявив угрупування таких конструктів, як залежний (-0.792) і наївний (-0.722). Слід зазначити, що потужність цього чинника перевищує вклад третього чинника у загальну дисперсію, що відображає суб'єктивну значущість для чоловіків-підприємців цієї сфери. Інтерпретація виявлених конструктів дозволила назвати четвертий чинник *«Самоствердження».*

У групі підприємців-жінок була виявлена трьохфакторна структура, але виділені чинники пояснюють 86.59% загальної дисперсії, що перевищує вклад у загальну дисперсію чотирьохфакторної структури, виділеної у групі чоловіків, крім того, спостерігається підвищення вкладу в загальну дисперсію першого і, особливо, другого чинника.

Перший чинник (46% загальної дисперсії) склали такі конструкти на його позитивному полюсі: владний (0.940), обачливий (0.931), заповзятливий (0.924), упевнений (0.895), цілеспрямований (0.852), упертий (0.790), розумний (0.756), працелюбний (0.746). Негативний полюс чинника включає конструкти: залежний (-0.915), наївний (-0.853). Аналогічно до виділеного в групі підприємців-чоловіків чиннику перший чинник у групі підприємців-

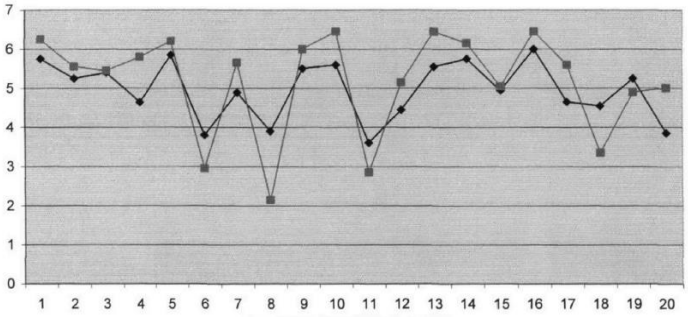
жінок був названий *«Сфера професійної діяльності».*

Вклад в загальну дисперсію другого виділеного чинника в даній групі (28%) значно перевищує вклад у загальну дисперсію аналогічного чинника в групі підприємців-чоловіків, також спостерігається збільшення кількості конструктів, що входять до його складу, що свідчить про *суб'єктивну значущість для жінок цього чинника.* Другий чинник був названий як і у чоловіків *«Сфера сімейного життя»* і містить такі конструкти: позитивний полюс – чесний (0.888), добрий (0.833), спокійний (0.787), відповідальний (0.730); негативний полюс – питущий (-0.782), хитрий (-0.745).

Третій однополюсний чинник (13% загальної дисперсії) включає конструкти: веселий (0.925), відкритий (0.749), товариський (0.844). Зміст чинника дозволив інтерпретувати його аналогічно до третього чиннику групи чоловіків, як *«Сфера спілкування».*

На підставі даних факторного аналізу доходимо висновку, що виділені респондентами конструкти для характеристики успішності і успішної людини стосуються таких *найважливіших сфер життєдіяльності людини: професійна діяльність, сімейне життя, спілкування.* У групі підприємців-чоловіків виділений окремий чинник: *«самоствердження».* Отримані результати дозволяють зробити висновок, що *в уявленнях чоловіків-підприємців найбільш значущими якостями, характерними для успішної людини,* є такі: цілеспрямований, заповзятливий, працелюбний, акуратний, упевнений, відповідальний. *В уявленнях жінок-підприємців найбільш значущими якостями, що характеризують успішну людину,* є: розумний, цілеспрямований, упевнений, акуратний, заповзятливий, відповідальний, працелюбний. Причому, жінки-підприємці при оцінці якостей, властивих успішній людині, демонструють вищу міру вираженості цих якостей.

Порівняння середніх значень шкал семантичного диференціалу при оцінці респондентами елементу «Я» дозволяє констатувати, що відмінності в самооцінці не такі значні у представників груп чоловіків і жінок як при ранжуванні якостей при оцінці поняття «Успішна людина» (рис. 2).

-♦-чоловіки -▪-жінки

Рис. 2. Профілі середніх значень шкал семантичного диференціалу елементу «успішна людина»

1-20 шкали семантичного диференціалу:
1. акуратний – неакуратний;
2. веселий – серйозний;
3. владний – м'який;
4. добрий – злий;
5. заповзятливий – незаповзятливий;
6. залежний – незалежний;
7. комунікабельний – скромний;
8. наївний – мудрий;
9. відповідальний – легковажний;
10. розумний – безглуздий;
11. питущий – непитущий;
12. спокійний – неспокійний;
13. упевнений – невпевнений;
14. працелюбний – лінивий;
15. упертий – невпертий;
16. цілеспрямований – нецілеспрямований;
17. чесний – нечесний;
18. хитрий – надійний;
19. обачливий – марнотрат;
20. відкритий – замкнутий.

Жінки-підприємці оцінюють себе як успішніших (зв'язок між елементами «Я» і «успішна людина» – $\rho_{емп}$=0,62, зона значущості за Спірменом) порівняно з чоловіками-підприємцями ($\rho_{емп}$=0,51, зона невизначеності за Спірменом), що обумовлено вищим рівнем сформованості смисложиттєвих орієнтацій представників цієї групи.

На підставі отриманих даних СЖО жінки, що брали участь у нашому дослідженні, більшою мірою, ніж чоловіки, вважають своє життя осмисленим, націлені на майбутнє, сприймають процес свого життя як цікавий, емоційно насичений і певною мірою продуктивний. Вони більше схильні почувати себе суб'єктом власного життя, особистістю, що має достатню свободу вибору, здатну контролювати хід подій і вибудовувати лінію життя відповідно до своїх цілей і уявлень про її сенс.

Висновки та перспективи дослідження. Зміна соціально-економічної ситуації опосередковує трансформацію уявлень про успішність. Вплив соціально-економічних чинників на уявлення про успішність виражається у переважанні в структурі уявлень орієнтації на особисті інтереси та індивідуалістичні якості особистості. Домінування різних структурних характеристик уявлень обумовлене приналежністю до певної соціальної групи. Гендерний чинник впливає на особливості структурних складових уявлень про успішність, а також визначає різну когнітивну складність уявлень. Уявлення про особисту успішність взаємозв'язані з особливостями смисложиттєвих орієнтацій особистості. Перспективи дослідження

полягають у виявленні та розкритті стійких семантичних структур уявлень про успішність підприємців різної сфери та рівня.

Список використаних джерел

11. Абульханова К. А., Воловикова М. И. Исследование личностных особенностей детерминант социальных представлений / К. А. Абульханова, М. И. Воловикова // Современная психология : состояние и перспективы исследований. – М. : Институт психологии РАН, 2002. – С. 71-84.

12. Донцов А. И., Емельянова Т. П. Концепция социальных представлений о феноменах обыденного сознания / А. И. Донцов, Т. П. Емельянова // Идеологические и психологические аспекты исследования массового сознания : сб. обзоров. – М. : МГУ, 1989. – С. 11-44.

13. Московичи С. Машина, творящая богов / С. Московичи. – М. : КСП+, 1998. – 560 с.

ПРИДАТЧЕНКО Ю.С., *студент групи ПС-51 м*
Вінницький інститут Університету «Україна»;
науковий керівник: Котик І.О., кандидат психологічних наук, доцент

ДОСЛІДЖЕННЯ СХИЛЬНОСТІ ДО РИЗИКУ В РІЗНИХ СОЦІАЛЬНИХ СИТУАЦІЯХ РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень. Життя сучасного суспільства пов’язане з різного роду ризиками – геополітичними, соціальними, економічними, технологічними та іншими. Феномен ризику має міждисциплінарний характер і вивчається не лише психологами (Дейнека О.С., Долнишова А.А., Журавльов А.Л., Корнилова Т.В., Котик М.А., Ломов Б.Ф., Петровський В.А., Позняков В.П., Рощин С.С., Солнцева Г.Н., Тихомиров О.Д., Тугорева Є.В., Хащенко В.А., Канеман Д., Козелецкий Ю., Словик П., Тверски А. та ін.), але і фахівцями у сфері наукового управління, соціології, економіки і фінансів (Альтам А.П., Зубок Ю.А., Штайльманн Д., Черкасов В.В., Чернова Г.В., Кудрявцев А.А., Малахов С.В.) [1-10].

Психологічні аспекти поведінки людей у ситуації ризику опинилися в центрі уваги психологів на початку становлення прикладної психології, а саме в 20-і роки ХХ століття. Схильність до ризику розглядалася як особистісна властивість, яка мала професійно-важливу якість у небезпечних професіях або як небажана якість, протипоказана у професіях, де необхідно проявляти обережність, обачність. Як відмічає М.А. Котик [5], схильність до ризику оцінювалася за допомогою ситуативно-поведінкових методів або опитувальних методів, що припускають самооцінку, самозвіт. У 70-80-і роки ХХ століття схильність до ризику стала предметом вивчення економічної психології. В умовах енергетичної кризи і пов’язаного з ним економічного спаду конкурентоздатними виявлялися фірми і виробничі організації, готові

до гнучкої зміни видів продукції, а також до організаційних і технологічних інновацій. В зв'язку з цим дослідники стали вивчати нові види ризику – управлінський і економічний ризик. У центрі дослідження опинилися підприємці і менеджери. Як відмічено в огляді досліджень американських психологів С.Д. Рощина [7], діяльність підприємців і менеджерів передбачає різне ставлення до управлінського і економічного ризику. Підприємці є новаторами, що освоюють нові ніші ринків продукції і ризикують при цьому власним капіталом; для діяльності менеджерів характерний управлінський ризик, який опосередковано може призводити до прибутку або матеріальних втрат працедавця, але не самого менеджера. І, крім того, менеджери в стабільно працюючій організації орієнтуються на уникнення ризику і підтримку стабільних форм управління.

У результаті можна вважати, що проблеми психології ризику були і залишаються актуальними для прикладної психології. При цьому є підстави вважати, що в цій сфері залишаються питання, що вимагають загально психологічного, теоретичного і емпіричного дослідження, Зокрема, відсутні дані про межі мінливості схильності до ризику в онтогенезі, на різних вікових етапах, про вплив на схильність до ризику провідної діяльності особистості, її соціально-професійного статусу і загалом соціальної ситуації розвитку. Актуальність теми, невирішені теоретичні й практичні питанння *з проблеми психологічної схильності до ризику у зв'язку з індивідуально-особистісними особливостями і соціальною ситуацією* розвитку зумовили вибір предмета і об'єкту дослідження, постановку мети, завдань і формулювання гіпотез.

Виклад основного матеріалу дослідження. Отже, мета дослідження полягала у виявленні індивідуальних відмінностей схильності до ризику в різних соціальних ситуаціях розвитку особистості.

Теоретико-методологічною основою дослідження були принципи системного підходу в психології, розроблені Б.Ф. Тягловим; дослідження в області психології ризику, виконані в руслі ситуаційного і диспозиціонального підходів (Kahneman D., Tversky A. та ін.); експериментальні дослідження процесів ухвалення рішень в умовах ризику (Корнилова Т.В.); концепція смислової будови свідомості, розвинена в школі О.М. Леонтьєва, Д.О. Леонтьєва, а також ідеї психології розвитку, представлені в працях школи Л.С. Виготского (Ельконін Д.Б., Божович Л.І. та ін.); ідеї особистісно-діяльнісної концепції ризику, надситуативної активності особи В.А. Петровського.

Гіпотези емпіричного дослідження:

1. Схильність особистості до ризику може бути різною залежно від виду ризику, від змісту ризикованих ситуацій діяльності (екстремальний і нормативно-буденний ризик).

2. Соціальна ситуація розвитку (особливості соціальних стосунків особи, соціально-професійна роль і пов'язана з нею діяльність, соціально-економічний статус) впливає на схильність особи до різних видів ризику.

Своєрідність соціальної ситуації розвитку можна змоделювати на прикладі вивчення різних груп (підприємців, менеджерів і студентів економічних спеціальностей).

3. Вік (і зумовлені ним особливості життєдіяльності, потреб і ресурсів особистості) може позначатися на вираженості схильності до різних видів ризику.

4. Схильність особистості до різних видів ризику (екстремального і нормативно-буденного) може бути пов'язана з її індивідуально-психологічними якостями. Існують гендерні відмінності у відношенні до різних видів ризику. Схильність особи до різних видів ризику може бути пов'язана з мотивацією досягнення успіху.Особистісні властивості можуть бути пов'язані з схильністю до різних видів ризику.

Емпірична база дослідження і характеристика вибірки. У емпіричному дослідженні прийняло участь по 35 менеджерів та підприємців м. Вінниці. Третя група складалася із студентів старших курсів факультетів економіки і менеджменту Вінницької філії Київського інституту бізнесу та технологій (35 осіб). Загальний обсяг вибірки склав 105 осіб. Кожна група була зрівняна по статевому складу. На основі робіт зарубіжних (Бромлей Д., Левінсон Д., Еріксон Е.) і психологів школи Б.Г. Ананьєва (Степанова Є.А.), були виділені вікові періоди, по яких розподілені обстежені особи: юнацький вік (18-24 років); молодість або рання дорослість (25-39 років); зрілість або середня дорослість (40-53 років); передпенсійний вік (54-60 років). Вік обстежуваних осіб варіював таким чином: у групі студентів – від 18 до 39 років; у групах менеджерів – від 25 до 53 років; підприємців – від 25 до 60 років.

Відповідно до мети і завдань роботи при її проведенні *використовувалася порівняльна процедура організації дослідження.*

Методи дослідження. Для діагностики схильності до екстремального ризику був використаний тест-опитувач Г. Шуберта; для оцінки схильності до нормативно-буденного ризику – тест-опитувач Н. Когана і М. Уоллаха. Вибрані методичні засоби для оцінки схильності до ризику відрізняються не лише різними за змістом ризикованими ситуаціями, але також і стратегіями поведінки в умовах ризику. У методиці Г. Шуберта ризикована поведінка можлива на емоційно-інтуїтивній основі, а в методиці Н. Когана, М. Уоллаха сама ризикована ситуація розвивається поступово, тобто відсутній дефіцит часу, і випробовуваний повинен оцінити вірогідність ризикованої події, себто реалізувати раціонально-оціночні стратегії поведінки. Для діагностики мотивації досягнення застосований тест-опитувач А. Мехрабіана (у модифікації М.Ш. Магомед-Емінова); особистісні властивості респондентів оцінювалися по тесту-опитувачу Кеттела форма (С).

При обробці результатів застосовувалися багатофункціональний критерій кутового перетворення Ф.Фішера, кореляційний і регресійний аналіз (Statistica 6.0).

Наукові результати та їх новизна.

1. На основі особистісно-діяльнісного підходу розроблена авторська

теоретична трикомпонентна модель схильності до ризику, що описує своєрідність смислового ставлення людини до ризику і відповідної поведінки. Новизна авторської трикомпонентної моделі полягає в додаванні до традиційних компонент – ситуаційного (що характеризує різноманітність видів ризику, ризикових завдань, ситуацій) і диспозиційного (що описує роль індивідуально-особистісних особливостей суб'єкта ризикованої поведінки) – третього компонента – суб'єктно-генетичного. Він відображає соціальну ситуацію розвитку, що міняється в онтогенезі, та її істотні елементи (виконувані особою соціально професійні ролі, пов'язану з ними провідну діяльність, соціально-економічний статус, можливості реалізації мотивів і потреб, співвідношення потреб і особистісних ресурсів на різних вікових етапах, мотивів і цілей, що породжують смислові стосунки, серед них – схильність до певних видів ризику).

2. За результатами кореляційного і регресійного аналізу виявлена своєрідність зв'язків схильності до різних видів ризику та індивідуально-особистісних особливостей у різному віці. Емоційна стійкість по-різному пов'язана з схильністю до екстремального ризику в групах менеджерів, підприємців і студентів різного віку: у групі студентів 25-39 років – зв'язок позитивний (R=0,842); у групі менеджерів зрілого віку (40-53 року) – негативний кореляційний зв'язок (R = - 0,338).

3. Встановлено, що вік яскраво проявляється за даними методики Когана-Уоллаха: особливо виділяється група юнацького віку, студенти, у 50% групи відмічені високі оцінки схильності до нормативно-буденного ризику; у міру дорослішання схильність до ризику достовірно знижується. Встановлено достовірне зростання схильності до нормативно-буденного ризику у менеджерів зрілого віку в порівнянні з молодим віком, що проявляється в зниженні процентної частки осіб з низькими оцінками від 51,4% до 17,1%. Виявлені гендерні відмінності в схильності до нормативно-буденного ризику, а саме, серед жінок рідше зустрічаються особи з високими оцінками; у групі підприємців молодого і зрілого віку, навпаки, ризикована поведінка жінок перевищує показники чоловіків; серед студентів гендерних відмінностей у схильності до ризику не виявлено.

4. Мотивація досягнень за результатами кореляційного аналізу позитивно пов'язана зі схильністю до екстремального ризику в групі студентів-хлопців 18-24 років (R=0,535, при $p<0,02$), а також у групі молодих підприємців (R=0,321, при $p<0,04$). Близькі дані отримані й у перебігу регресійного аналізу; мотивація досягнень впливає на схильність до екстремального ризику в усіх досліджених групах юнацького і молодого віку, а саме, у підприємців – Бета=0,269, $p<0,04$; RI=0,33, $p<0,003$; у менеджерів – Бета=0,537, $p<0,01$; R1=0,3, $p< 0,006$; у студентів 18-24 років – Бета=0,742, $p<0,003$; R1=0,32, $p<0,003$. У зрілому віці впливу мотивації досягнень на схильність до екстремального ризику не виявлено. Показано на основі кореляційного і регресійного аналізу, що зв'язки мотивації досягнень і схильності до нормативно-буденного ризику на обстеженій вибірці відсутні.

Висновки та перспективи дослідження. Отримані дані дозволяють верифікувати представлену авторську трикомпонентну модель схильності до ризику, використовувати її для розробки спеціалізованих методів діагностики схильності до ризику, у підборі персоналу, психологічному консультуванні та супроводі професіоналів.

Схильність до ризику є особистісно-смисловим утворенням, мінливість якого може підпорядковуватися законам смислотворення. Теоретична модель схильності до ризику, разом з двома традиційними компонентами (диспозиційним і ситуативним), включає третій – суб'єктно-генетичний компонент. Суб'єктно-генетичний компонент моделі характеризує вплив своєрідної соціальної ситуації розвитку особистості на певному віковому етапі життя на схильність до ризику. Схильність до ризику, що розуміється як особистісно-смислове утворення, змінюється з віком. Смислові утворення формуються при зіставленні цілей виконуваних дій (ризикованих) з мотивами діяльності (і життєдіяльності загалом). Поняття соціальної ситуації розвитку особистості не тотожно провідній діяльності, є загальнішою категорією і включає, окрім професійних ролей і пов'язаних з ними діяльностей, сукупність різних соціальних ролей і соціальних стосунків, а також своєрідність потреб і ресурсів особи на різних вікових етапах.

Встановлено значущі відмінності в схильності до нормативно-буденного ризику у представників груп підприємців, менеджерів і студентів; зв'язок схильності до екстремального ризику в різних групах з біологічно обумовленими індивідуально-особистісними диспозиціями; соціальна ситуація розвитку особистості зумовлена приналежністю випробовуваних до однієї з груп (підприємців, менеджерів або студентів), проявляється в різних видах ризику різною мірою, а саме, максимально позначається в ситуаціях нормативно-буденного ризику, що грунтуються на раціонально-оціночних стратегіях, і практично не пов'язана з схильністю до екстремального ризику, що передбачає використання емоційно-інтуїтивних стратегій. Існує своєрідність зв'язків схильності до різних видів ризику і індивідуально-особистісних особливостей на різних вікових етапах.

Список використаних джерел

1. Журавлев А. Л., Позняков В. П. Деловая активность предпринимателей : методы оценки и воздействия / А. Л. Журавлев, В. П. Позняков. – М., 1995. –58 с.

2. Задорожнюк И. Е., Зозулюк А. В. Феномен риска и его современные экономико-психологические интерпретации / И. Е. Задорожнюк, А. В. Зозулюк // Психологический журнал. – 1994. – №2. – С. 26-37.

3. Зазыкин В. Г. Психолого-акмеологические основы деятельности специалистов в особых условиях : дисс. д-ра психол. наук : 19.00.13 / Зазыкин Владимир Георгиевич. – М. : РАГС, 1994. – 495 с.

4. Корнилова Т. В., Долнykова А. А. Диагностика импульсивности и склонности к риску / Т. В. Корнилова, А. А. Долнykова // Вестник МГУ. Сер. 14. Психология. – 1995. – №3. – С. 46-56.

5. Котик М. А. Психология и безопасность / М. А. Котик. – Таллинн : Валгус, 1981. – С. 249.

6. Пачковський Ю. Ф. Проблема ризику в підприємництві / Ю. Ф. Пачковський // Практична психологія та соціальна робота. – 2001. – №2. – С.37-39.

7. Рощин С. К. Психология успешного предпринимательства в США / С. К. Рощин // Психологический журнал. – 1993. – №5. – С. 98-109.

8. Солнцева **Г.** Н., Корнилова Т. В. Риск как характеристика действий субъекта / **Г.** Н. Солнцева, Т. В. Корнилова. – М. : МГУ, 1999. –79 с.

9. Чернова Г. В., Кудрявцев А. А. Управление рисками : учеб. пособие / Г. В. Чернова, А. А. Кудрявцев. – М. : Изд-во Проспект, 2005. – 160 с.

10. Kahneman D., Tversky A. The framing of and the psychology of choice / D. Kahneman, A. Tversky // Science. – 1981. – Vol. 211. – PP. 453-458.

ТІМІНА І., *студентка 6 курсу спеціальності «Психологія» Вінницький інститут Університету «Україна»; науковий керівник: Волобуєва О.Ф., доктор психологічних наук, професор*

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ЛІДЕРСТВА

Сучасне суспільство виставляє нові вимоги до особистості, до її особистісних, професійних, лідерських якостей. На сучасному етапі розвитку суспільства, питання формування лідера в колективі окреслюється у психологічному та соціальному аспектах. Нові реалії управління вимагають підготовки особистості, здатної створювати оптимальні умови для саморозвитку та розвитку кожної особистості в колективі, максимально враховувати її індивідуальні інтереси.

Лідерство це мистецтво впливу на людей, уміння надихнути їх на те, щоб вони прагнули досягти потрібних цілей. Лідер передає своєму оточенню знання, моральні цінності.

Здатність впливати на окремих індивідів і групу, спрямовувати їхні зусилля на досягнення цілей групи визначає психологічну сутність лідерства. Авторитет лідерства і вплив мають неформальний характер, формуються стихійно і підтримуються неофіційними засобами групового контролю.

Термін «лідер» має два значення [1, с. 263]:

– індивід, що володіє найбільш яскраво вираженими, корисними (з точки зору внутрішньогрупового інтересу) якостями, завдяки яким його діяльність виявляється найбільш продуктивною. Такий лідер служить взірцем для наслідування, своєрідним «еталоном», до якого повинні, з точки зору групових цінностей, примикати інші члени групи [2, с. 179];

– особа, за якою дане співтовариство визнає право на прийняття рішень,

найбільш значимих з точки зору групового інтересу. Авторитет цього лідера заснований на вмінні створювати, об'єднувати інших для досягнення групової мети.

Лідерство як психологічне явище, ґрунтується на певних об'єктивних потребах, до яких відносяться: потреба в самоорганізації, упорядкуванні поведінки окремих елементів системи з метою забезпечення її життєвої та функціональної здатності. Така упорядкованість здійснюється через вертикальне (управління-підпорядкування) і горизонтальне (однорівневі зв'язки) розподіл функцій і ролей, і, перш за все, через виділення управлінської функції і здійснення її структур, які для своєї ефективної роботи вимагають ієрархічної, пірамідальної організації.

У сучасній психології існує три підходи до вивчення лідерства. Перша теорія – теорія «рис лідера» виходить з того, що лідерами люди народжуються. Низка вроджених властивостей і характеристик індивіда (сила і рухливість нервових процесів, екстравертованість, здатність до емпатії-співчуття, яскраво виражені евристичні та інтелектуальні здібності), як стверджують прихильники цієї теорії, дозволяють йому зайняти панівне становище в будь-якій ситуації і взяти на себе роль ведучого, тобто лідера [6, с. 94]. У житті є безліч випадків, коли особи, що володіють сильною волею, інтелектом тощо, так і не стали лідерами.

У 50-х роках теорію «рис лідера» змінила концепція лідерства «як функції групи» (Р. Крачфілд, Д. Креч, Г. Хоманс), а також «теорія лідерства як функції ситуації» (Р. Бейлс, Т. Ньюком, А. Харе) [3, с. 183].

Теорія «лідерства як функції групи» виходила з того, що феномен лідерства є результат внутрішньогрупового розвитку, всі члени групи в тій чи іншій мірі учасники цього процесу, а лідер – це член групи з найбільшим статусом, який найбільш послідовно дотримується норм і цінностей групи [4, с. 194].

Теорія «лідерства як функції ситуації» найбільш актуальна сьогодні [5, с. 84]. Спостереження за тим, як одні й ті ж особи в різних групах можуть займати різне положення, граючи в них різні соціальні та міжособистісні ролі, привели дослідників до висновку, що лідерство – це не стільки функція особистості або групи, скільки результат складного і багатопланового впливу різних факторів і ситуацій.

Нині лідерство як складний соціально-психологічний процес групового розвитку диференціюється за різними ознаками:

1. За змістом діяльності: лідер-натхненник, що пропонує програму поведінки; лідер-виконавець, що забезпечує виконання вже прийнятої програми; лідер, який одночасно є і натхненником, і організатором.

2. За характером діяльності: універсальний, що постійно проявляє свої якості лідера; ситуаційний – якості лідера проявляються лише в певних, специфічних ситуаціях.

3. За стилем лідерства: авторитарний, демократичний, ліберальний.

Лідерство відображає стосунки домінування-підпорядкування, впливу,

наслідування у системі міжособистісного спілкування. Лідер у психологічному план – це завжди ведучий, за яким визначається центральна роль регуляції міжособистісних взаємин у групі. Здатність впливати на окремих індивідів і групу, спрямовувати їхні зусилля на досягнення цілей групи визначає психологічну сутність лідерства. Авторитет лідерства і вплив мають неформальний характер, формуються стихійно і підтримуються неофіційними засобами групового контролю.

Лідер частіше виникає стихійно, а керівник всякої реальної соціальної групи призначається або обирається. Тобто, виникнення керівника є процесом не стихійним, а цілеспрямованим, здійснюваним під контролем різних елементів соціальної структури. Висунення лідера більшою мірою залежить від настроїв групи, в той час як керівництво є явищем більш стабільним. Керівництво підлеглими, на відміну від діяльності лідера, відрізняється певною системою різноманітних санкцій. Процес прийняття рішень керівником більш складний і опосередкований безліччю різних обставин та міркувань, які не обов'язково походять від групи, в той час як лідер приймає більш безпосередні рішення, які стосуються групової діяльності. Лідерство є суто психологічною характеристикою поведінки певних членів групи і, на відміну від керівництва, не виступає як регламентований суспільством правовий процес [2].

Деякі дослідники розглядають лідера як джерело інформації. Лідер чинить вплив на інших як змістом інформації (значуща інформація стає спонуканням до діяльності або приводом для спілкування чи засобом взаємодії), так і способом цієї передачі. Лідера, таким чином, можна характеризувати як майстра зберігання, накопичення, трансляції інформації та створення «значущого фону інформації» (особистісно приваблива інформація, та така, що має спонукальну силу) [5].

Існує декілька основних типологій лідерства. Відрізняються вони за критеріями, що покладені в основу виділення типів, а також, через особливості тих груп, стосовно яких виділяються типи лідерства.

Б.Д. Паригін запропонував виділяти ролі лідера за трьома критеріями [7]. По-перше, за змістом діяльності: лідер, що надихає та лідер, що виконує. По-друге, за стилем активності (методом поведінки): авторитарний та демократичний лідер. По-третє, за характером діяльності: універсальний та ситуативний лідер.

Л.І. Уманський за допомогою комбінації цих трьох критеріїв запропонував розрізняти шість типів лідерства: лідер-організатор, лідер-ініціатор, лідер-ерудит, лідер-генератор емоційного настрою, лідер емоційного притягання та лідер-умілець [7].

У рамках стратометричної концепції А.В. Петровського лідер розумівся як найбільш референтна для групи особа по відношенню до групової діяльності (якщо ця діяльність склалася та опосередковує міжособистісні стосунки), як деякий загальний для групи середній член, міжособистих відносин, від яких залежить її ефективність [8].

У дослідженнях Я.Л. Коломінського особливий інтерес у зв'язку з питанням, яке нами вивчалось, викликають: проблема особистих взаємин та організаційної структури шкільного класу й питання про основні системи відношень у шкільних класах [9]. Зокрема, серед форм відношень в початкових класах відокремлюється така особливість, що коли учні оволодівають навичками спільної організаційної праці, з них виокремлюється найбільш відповідальний, хто починає виконувати функції керівника групи. Обговорювалось питання про мотив цієї організаційної діяльності. У проблемі структури особистих взаємин та організаційної структури класу авторами підкреслювалась неоднозначність зв'язку між кількістю симпатій і рівнем організаторських здібностей та здатності бути лідером колективу.

Узагальнюючи все вищезазначене, можливо говорити про те, що лідерство – це тип управлінської взаємодії, заснований на поєднанні різних джерел влади в залежності від конкретної ситуації та спрямований на спонукання людей для досягнення спільних цілей. Іншими словами лідерство – стосунки домінування і підпорядкування, впливу і прямування в системі міжособистісних стосунків в групі, які ведуть до наміченої мети. Лідер – це:

– член групи, за яким вона визнає право приймати рішення в значущих для неї ситуаціях;

– індивід, здатний виконувати центральну роль в організації спільної діяльності і регулюванні взаємостосунків у групі.

Список використаних джерел

1. Браун Л. Имидж – путь к успіху / Л. Браун : [пер. с англ.]. – СПб. : Питер Пресс, 2006. – 288 с.

2. Герчанівська П. Е. Культура управління : навч. посібник / П. Е. Герчанівська. – К. : ІВЦ Видавництво «Політехніка», 2005. – 152 с.

3. Карамушка Л. М. Психологія управління закладами середньої освіти : монографія / Л. М. Карамушка. – К. : Ніка-Центр, 2000. – 332 с.

4. Коллинз Дж. От хорошего к великому / Дж. Коллинз. – Санкт-Петербург, 2004. – 304 с.

5. Виноградський М. Д. Управління персоналом. : навч. посібник / М. Д. Виноградський, А. М. Виноградська, А. М. Шканова. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 502 с.

6. Дафт Р. Л. Менеджмент / Р. Л. Дафт : [пер. с англ.]. – СПб. : Питер, 2000. – 832 с.

7. Уманский Л. И. Личность. Организаторская деятельность. Коллектив. / Л. И. Уманский // Избранные труды. – Кострома : КГУ им. Н. А. Некрасова, 2001. – 208 с.

8. Петровский А. В. Теория деятельностного опосредствования и проблема лидерства / А. В. Петровский // Вопросы психологии. – 1980. – №2. – С. 29-41.

9. Коломінський Н. Л. Психологія менеджменту в освіті (соціально-психологічний аспект) : монографія / Н. Л. Коломінський. – К. : МАУП, 2000. – 286 с.

РОЗДІЛ 6. ПСИХОЛОГІЧНІ МЕХАНІЗМИ СТАНОВЛЕННЯ ЦІННОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ

ГРИЦЕНКО О.О., *студент 5 курсу*
спеціальності «Психологія»
Вінницький інститут Університету «Україна»;
науковий керівник: Найчук В.В., кандидат
психологічних наук

ПРОБЛЕМА СМИСЛОЖИТТЄВИХ ОРІЄНТАЦІЙ У ПСИХОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Актуальність. Розуміння сенсу власного життя є для людини однією з головних духовних потреб, визначальною для розвитку та особистісного зростання. Особлива актуальність даної проблеми привертала увагу багатьох дослідників різних напрямків як зарубіжної, так і вітчизняної психології. В роботах А.Г. Асмолова, Д.О. Леонтьєва, О.О. Бодальова, Т.М. Титаренко, О.М. Леонтьєва, Б.С. Братуся, В.Е. Чудновського та ін. сенс життя розглядається як явище, що інтегрує безліч життєвих цінностей, смислів і цілей і задає напрям активності людини. Крім того, феномен сенсу життя є центральною проблемою у працях всіх представників екзистенціально-гуманістичного напрямку (Дж. Бьюдженталь, Р. Мей, В. Франкл, В. Ялом та ін.).

Актуальність проблеми дослідження смислу життя особистості визначила мету даного дослідження, а саме визначення особливостей та закономірностей явища відчуття смислу життя.

Основний виклад матеріалу. Досліджуючи зв'язок сенсу життя зі способом реалізації життя, психологи використовують поняття «смисложиттєві орієнтації». За А.Г. Асмоловим та Б.С. Братусем – це цілісна система усвідомлених і вибіркових зв'язків, яка відображає спрямованість особистості, наявність життєвих цілей, осмисленість вибору у житті [1].

Значне підвищення інтересу до проблеми сенсу в західній психології особистості і психотерапії припадає на 1950-1960-і роки 20 ст. У визначенні причини цього всі автори виявляють рідкісну єдність. Вони говорять про те, що поки життя осмислене, люди схильні роздумувати і говорити про її сенс відносно мало. Але як тільки виникає його нестача або відсутність, проблема сенсу починає грати важливу роль у свідомості і самовираженні. Відчуття смислоутрати, за визнанням багатьох філософів, соціологів, психологів і літераторів, є відмінною рисою західного суспільства в післявоєнні десятиліття [2, с. 37].

У своїх дослідженнях Дж. Бьюдженталь стверджував, що кожен знає, що він живий, і кожен прагне бути більш живим, оскільки він знає, що занадто часто він не такий живий, яким міг би бути і яким він хоче бути [2, с.

50].

Центральною проблемою, як зазначалось вище, феномен смислу життя виступає у роботах Франкла. Прагнення до пошуку і реалізації людиною сенсу життя В. Франкл розглядає як вроджену мотиваційну тенденцію, властиву всім людям і є основним двигуном поведінки і розвитку особистості. Відсутність сенсу породжує у людини стан, який Франкл називає екзистенційним вакуумом [4]. Іноді цей стан приводить до різних форм асоціальної поведінки, негативних явищ, які спостерігаються у нашому суспільстві [3].

З життєвих спостережень, клінічної практики і різноманітних емпіричних даних Франкл визначає, що для того, щоб жити і активно діяти, людина повинна вірити в сенс, яким володіють її вчинки [4, с. 14]. Саме екзистенційний вакуум, згідно зі спостереженнями Франкла, є причиною, що породжує в широких масштабах специфічні «ноогенні неврози [4].

Прагнення смислу життя науковець визначає як провідний потягом людини і значно переважає навіть принцип задоволення і волю до влади. У своїх роботах він говорив про те, що немає нічого у світі, що так ефективно допомагало б людині справитися з несприятливими умовами, як впевненість у тому, що смисл життя існує [3]. У дослідженнях автора зазначається, що свобода волі надається людині для можливості взяти на себе відповідальність за свій життєвий шлях.

В. Франкл визначає людину як істоту, яка постійно вирішує, якою їй бути в наступний момент. Своїм рішенням вона формує себе. Прийняття такого рішення – акт не лише свободи, а й відповідальності. Свобода, позбавлена відповідальності, вироджується в свавілля. Ця відповідальність пов'язана з тягарем вибору людиною, які криються в світі і в ньому самому можливості заслуговують реалізації, а які ні. Це відповідальність людини за автентичність свого буття, за правильне знаходження та реалізацію нею сенсу свого життя [2].

У дослідженнях Дж. Ройса і А. Пауелла зазначається, що у пошуку особистісного сенсу людина стикається з трьома питаннями: 1) В якому світі я живу?; 2) Як я можу прожити своє життя, щоб найкращим чином задовольнити свої потреби і цінності?; 3) Хто я? Відповідаючи на ці питання, людина формує свою картину світу, стиль життя і спосіб свого Я. Шлях до набуття сенсу пов'язаний, по Ройсу, з більш високим рівнем усвідомлення дійсності. Зв'язок сенсу з світоглядом є для Ройса ключовим [2].

Дослідження Ф. Фенікса розкривають зв'язок сутності людини з її спрямованістю на здійснення сенсу. Автор зазначає, що людина – це істота, відмінна особливість життя якої полягає у володінні смислами і основною метою якої є їх реалізація [2, с. 48]. Фенікс вважає, що втраті сенсу сприяють такі загальні фактори, як поширення духу критицизму і скептицизму, деперсоналізація і фрагментація життя, велика кількість культурної продукції, що підлягає засвоєнню, і швидкий темп змін умов життя. Він говорить про те, що люди одночасно чинять опір і відрікаються від смислів і

шукають і затверджують їх, культури одночасно руйнують смисли і творять їх [2].

С. Мадді в своїх дослідженнях зазначає, що людина не може стати дорослою, не вирішивши, що є вартим, цікавим, істинним для неї і чим варто займатись. Якщо людина працює, ростить сім'ю, вступає в клуби, збирає гостей, закохується, приймає виклик, то це тому, що все це – види діяльності, які приносять їй якийсь сенс. Він постулює у людини вроджену потребу у пошуку сенсу, виділяючи три загальних групи людських потреб – фізіологічні, соціальні та психологічні [2].

Мадді виділяє два шляхи розвитку особистості: конформістський і індивідуалістичний. Індивідуаліст характеризується розвиненими психологічними потребами, які забезпечують можливість розуміти і контролювати соціальні та біологічні спонукання. Така людина володіє власним змістом і проходить свій життєвий шлях, будучи в змозі контролювати своє життя. Конформіст сприймає себе (та інших) як не більше ніж втілення соціальних ролей і біологічних потреб. Психологічні потреби є для нього джерелом тривоги і придушуються ним. Така людина приймає сенс, що накладається на неї суспільством і власним тілом, які вона сприймає як абсолют, що вимагає від неї служіння їм без найменшої можливості вибору. Така людина схильна до стресів, які здатні похитнути цю смислову орієнтацію. Підсумком є розвиток різних форм «екзистенційної недуги» – під цим терміном у Мадді фігурує вже згадана смислоутрата [2].

На думку Альбера Камю, світ сповнений абсурду. Він позбавлений сенсу, і той, хто усвідомив це, знаходить свободу. Лише віднайшовши цілісність творчого акту, людина відчуває смисл життя, починає бачити у ланцюжку подій логіку творчого пошуку. Проте порожнеча, що настає після акту творіння, спонукає людину до нових пошуків, а отже – до нового акту творіння. Саме тому, що світ є абсурдним, людина винаходить логіку, щоб скласти про цей світ уявлення, віднайти його смисл і жити осмислено, з надією, цілеспрямовано, виправдано, усвідомлюючи своє призначення [3].

Дж. Бьюдженталь вважав, що смислоутрата або відчуття її загрози, якраз і є усвідомленням того, що світ не забезпечує людини сенсом автоматично. Тим самим на людину лягає відповідальність за створення своїми діями осмисленості і супроводжуюча цю відповідальність екзистенціальна тривога за наслідки свого вибору [2].

Висновки**.** Глибокий теоретико-методологічний аналіз проблеми смисложиттєвих орієнтацій дає можливість говорити про те, що незважаючи на особливу актуальність, психологічні дослідження, що існують на даний час, не дають достатньо повного розуміння психологічних особливостей, структури та закономірностей даного феномену. Тому доцільним є подальше дослідження даного питання у різних психологічних аспектах.

Список використаних джерел

14. Асмолов А. Г., Братусь Б. С., Зейгарник Б. В. О некоторых перспективах исследования смысловых образований личности / А. Г

Асмолов, Б. С. Братусь, Б. В. Зейгарник // Вопросы психологии. –1979. – №4. – С.35-45.

15. Леонтьев Д. А. Психология смысла : природа, строение и динамика смысловой реальности / Д. А. Леонтьев. – М. : Смысл, 2007. – 511 с.

16. Роменець В. А., Маноха І. П. Історія психології ХХ століття / В. А. Роменець, І. П. Маноха. – К. : Либідь, 1998. – 894 с.

17. Франкл В. Человек в поисках смысла / В. Франкл. – СПб. : Ювента, 1997. – 442 с.

ЗОРИНА Н.С., *студентка 3 курса*
специальности «Психология»
Курский государственный университет;
научный руководитель: Логвинов И.Н.,
кандидат психологических наук, доцент

ГЕНДЕРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ИЕРАРХИИ ЦЕННОСТНЫХ ОРИЕНТАЦИЙ СОВРЕМЕННЫХ ПОДРОСТКОВ

Известно, что ценностные ориентации личности являются одной из важнейших проблем, исследуемых человековедческими дисциплинами – философией, психологией, педагогикой, социологией. В современных условиях переосмысления и пересмотра ценностей проблема ценностных ориентаций личности приобретает особую значимость, так как именно они определяют функционирование и развитие личности. Будучи социальными ввиду исторической обусловленности индивидуальными по отношению к опыту конкретного субъекта, ценностные ориентации являются важнейшим компонентом структуры личности. Они выполняют функции регуляторов поведения и проявляются во всех областях человеческой деятельности.

Ориентация на ценности является характерной чертой человеческой жизни. В течение многовековой истории общества люди выработали способность выделять в окружающем их мире предметы и явления, которые приобретали для них особую значимость и к которым, они, поэтому питали особое отношение: ценили и оберегали их, стремились к овладению ими, ориентировались на них в своих действиях и стремлениях [4].

П.И. Смирнов утверждает, что «ценностью считается любое материальное или идеальное явление, имеющее значение для человека, ради которого он действует, тратит силы, ради которого он живет». Ученый подчеркивает, что личность реализовывает свой потенциал только с опорой на ценностные ориентации и объект остается один и тот же – поведение личности, а через него – сама жизнь [1].

В ценностных ориентациях сосредоточены уровень притязаний личности, представления о нравственных ценностях, готовности или неготовности действовать в соответствии с моральными нормами и

правилами. Ценностные ориентации являются саморегулирующим механизмом поведения личности [2].

В современных условиях процесс формирования ценностных ориентаций молодого поколения протекает на фоне реформирования самого общества. Данные перемены ведут не только к изменению системы экономических отношений, но и самым прямым образом сказываются на духовном климате, межличностных связях и отношениях [3].

Ценностные ориентации подростка формируются постепенно в процессе его социализации путем проникновения социальной информации в индивидуально-психологический мир ребенка. Формирование системы ценностных ориентаций представляет собой процесс становления личности, и эта система является средством реализации определенных общественных целей [5].

Развитые ценностные ориентации – это признак зрелости личности, показатель меры её социальности. Устойчивая и непротиворечивая структура ценностных ориентаций обусловливает развитие таких качеств личности, как цельность, надёжность, верность определённым принципам и идеалам, активность жизненной позиции [6].

Актуальность выбранной нами темы исследования обусловлена необходимостью выявления отношения современных подростков к духовности, а также влияния педагогического общения с подростками на формирование нравственности и культуры, так как именно в этом возрасте формируется определённый круг интересов, который является базой для становления ценностных ориентаций личности.

Целью настоящего исследования является выявление гендерных особенностей иерархии ценностных ориентаций современных подростков.

В качестве объекта исследования выступили ценностные ориентации современной российской учащейся молодежи.

Предметом исследования являются гендерные особенности иерархии ценностных ориентаций современных подростков.

Базу исследования составили учащиеся среднего школьного МКОУ «Гончаровская средняя школа» города Суджи Курской области. Возраст школьников-участников исследования составил 14-16 лет.

Всего в нашем исследовании приняли участие группа подростков в количестве 46 человек, из них 24 девушки и 22 юноши.

В методический блок исследования вошла методика «Диагностика реальной структуры ценностных ориентаций личности», разработанная С.С. Бубновым. С ее помощью нами была выявлена качественная характеристика мировоззрения личности современного подростка. После того, как на основании результатов исследования были получены индивидуальные ответы, определены средние значения по каждой ценности, что выступило основой для их последующей интерпретации.

Анализ эмпирических данных позволяет установить определённые гендерные различия в установлении жизненных ценностей подростков.

Действительно, анализируя структуру ценностей подростков-мальчиков (таблица 1), мы видим, что на первых местах находятся такие цели жизни, как помощь и милосердие к другим людям (ранг 1), признание и уважение людей и влияние на окружающих (ранг 2), приятное времяпровождение, отдых (ранг 3) и высокое материальное благосостояние (ранг 4). Обычно в подростковом возрасте наступает период личностной идентификации, т.е. отделения себя от остальных. Однако, самое главное место в структуре ценностей данной группы занимает помощь и милосердие к другим людям, это свидетельствует о высоких моральных убеждениях, воспитанности и нравственности респондентов.

Таблица 1

Иерархия ценностных ориентаций группы подростков (мальчики)

N п/п	Виды ценностей	Средний балл	Ранг
1	Помощь и милосердие к другим людям	4,6	1
2	Признание и уважение людей и влияние на окружающих	4,4	2
3	Приятное времяпровождение, отдых	4,1	3
4	Высокое материальное благосостояние	4	4
5	Здоровье	3,9	5
6	Любовь	3,8	6
7	Познание нового в мире, в природе и в человеке	3,4	7
8	Социальная активность для достижения позитивных изменений в обществе	3	8
9	Общение	3	9
10	Высокий социальный статус и управление людьми	2,7	10
11	Поиск и наслаждение прекрасным	2,5	11

К наименее значимым ценностям (9-11 ранги) подростки мужского пола отнесли общение (ранг 9), высокий социальный статус и управление людьми (ранг 10), поиск и наслаждение прекрасным (ранг 11). Последние три ценности достаточно часто оказываются внизу списка иерархии ценностей. Это возможно потому, что они рассматриваются респондентами как имеющие меньшую практическую значимость, либо как цели, на достижение которых стоит тратить силы лишь по остаточному принципу. Удивительно, что общение имеет несущественную значимость для данной категории школьников, при этом являясь ведущей деятельностью в подростковом возрасте. Однако, это можно объяснить тем, что современные подростки большинство свободного времени проводят за компьютерами, телефонами, планшетами и прочими гаджетами, общаясь в социальных сетях, игнорируя при этом живое общение со сверстниками.

В середине иерархии оказались следующие ценности: здоровье (ранг 5), любовь (ранг 6), познание нового в мире, природе и человеке (ранг 7),

социальная активность для достижения позитивных изменений в обществе (ранг 8).

Проанализируем теперь результаты изучения структуры ценностей у подростков женского пола. Согласно полученным данным в иерархии ценностей девочек-подростков лидируют по значимости такие качества личности, как помощь и милосердие к другим людям (ранг 1), приятное времяпровождение, отдых (ранг 2), признание и уважение других людей и влияние на окружающих (ранг 3).

Наименее значимыми для респондентов выступают общение (ранг 8), здоровье (ранг 9), познание нового в мире, природе и человеке (ранг 10), высокий социальный статус и управление людьми (ранг 11).

В середине списка расположились такие ценности, как любовь (ранг 4), поиск и наслаждение прекрасным (ранг 5), социальная активность для достижения позитивных изменений в обществе (ранг 6), высокое материальное благосостояние (ранг 7).

Сопоставим структуры ценностных ориентаций подростков мужского и женского пола. Все ценности респондентов были объединены нами в три условные группы. В первую группу вошли ценности, одинаково значимые для респондентов, независимо от их гендерной принадлежности. Во вторую группу мы отнесли ценности, которые более высоко оценили подростки-мальчики. Наконец, в третью группу нами были отнесены ценности, которые более высоко оценили респонденты-девочки.

Итак, подростки, независимо от их гендерных особенностей, одинаково оценили такие ценности, как помощь и милосердие к другим людям (разность рангов 0, $p \geq 0{,}05$), приятное времяпровождение, отдых (разность рангов 1, $p \geq 0{,}05$), признание и уважение других людей и влияние на окружающих (разность рангов 1, $p \geq 0{,}05$), любовь (разность рангов 2, $p \geq 0{,}05$), социальная активность для достижения позитивных изменений в обществе (разность рангов 2, $p \geq 0{,}05$), общение (разность рангов 1, $p \geq 0{,}05$), высокий социальный статус и управление людьми (разность рангов 1, $p \geq 0{,}05$).

Мальчики-подростки более высоко по сравнению с респондентами-девочками оценили высокое материальное благосостояние (разность рангов 3, $p < 0{,}05$), здоровье (разность рангов 4, $p < 0{,}05$), познание нового в мире, в природе и в человеке (разность рангов 3, $p < 0{,}05$). Девочки-подростки более высоко оценили поиск и наслаждение прекрасным (разность рангов 6, $p < 0{,}01$).

Следовательно, по большинству ценностей (шести из одиннадцати) нами не было выявлено статистически достоверных различий. По пяти ценностям между респондентами разного пола нами были зафиксированы статистически достоверные различия.

Проанализированные результаты исследования позволяют предположить, что для данной группы респондентов, независимо от их гендерной принадлежности, весьма значимыми являются общественные отношения. У них высоко развито стремление к гуманизму, которое нельзя

соотнести с поведением, направленным на достижение высокого социального статуса и стремлением к власти. Респонденты данной группы являются очень чуткими и эмоциональными людьми. Мотивационной целью для них представляется сохранение благополучия других людей. Однако для субъектов данного исследования так же немаловажной является ценность материального благосостояния, которая связана с поведением, направленным на удовлетворение насущных желаний и удовольствия.

Странно и в то же время грустно становится от того, что общение занимает одно из последних мест в структуре ценностей участников данного исследования. У современных подростков нет стремления к духовному общению, нет желания устанавливать связи и взаимоотношения в различных условиях своей деятельности. Возможно, причиной этого является отсутствие живого общения, в наше время многие замыкаются в себе и в своих компьютерах. Вместо того, чтобы прогуляться по улице, сходить в гости к друзьям, современный подросток проводит вечер в онлайн игре, заводя знакомых и друзей только в социальных сетях. Иногда люди впоследствии долгого виртуального общения, встретившись вживую, не знают о чём побеседовать, они даже не могут начать разговор, после чего расходятся в разные стороны, достают телефоны и снова начинают активно общаться. Конечно, в современных компьютерных технологиях есть и немало плюсов, но всё нужно использовать в меру.

В конце иерархии оказалась ценность познания нового в мире, природе и человеке. Это говорит об отсутствии у подростков интереса к познанию окружающей действительности и желания применять уже имеющиеся знания в практической деятельности с целью воздействия на природу и общество и создания нового продукта материальной и духовной жизни.

В целом результаты исследования показали, что современные подростки заинтересованы не только в деньгах и материальных благах, как порой считают многие. Важнее материальных ценностей для них оказались духовные. У современных подростков фигурирует стремление к развитию чувства социальной справедливости, совести, милосердия, доброты, порядочности, чести, ответственности за общество и за собственные поступки.

Проведенное исследование доказывает, что, во-первых, гендер выступает фактором, детерминирующим структуру ценностных ориентаций подростков, во-вторых, социальный портрет нынешнего поколения, как и во все времена, очень противоречив. С одной стороны, это романтики, для которых очень важны помощь и милосердие к другим, приятное времяпровождение с друзьями, взаимная любовь. С другой стороны, они жесткие прагматики, ценящие престиж и материальное благополучие.

Список использованной литературы

1. Федоришкин А. Н. Самооценка жизненных ценностей человека / А. Н. Федоришкин // Проблемы выживания. – 2006. – №6. – С. 9-11.

2. Корявая С. М. Ценностные предпочтения молодежи / С. М. Корявая //

Адукацыя і выхаванне. – 2006. – №10. – С. 49-54.

3. Сологуб И. Ф. Ценностные ориентации учащихся гимназий / И. Ф. Сологуб // Адукацыя і выхаванне. – 2003. – №6. – С. 55-58.

4. Безменова И. К. Ценностные ориентации старшеклассников (теоретический обзор работ) / И. К. Безменова [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу : www. psychology/lomonosov/ tesises/ek. Htm (дата обращения: 10.03.2016).

5. Ермолич С. Я. Методологические предпосылки формирования ценностных ориентаций у подростков / С. Я. Ермолич // Пазашкольнае выхаванне. – 2007. – №9. – С. 23-27.

6. Голуб А. М. Формирование ценностных ориентаций молодёжи в процессе досуговой деятельности / А. М. Голуб // Социально-психологическая работа. – 2009. – №4. – С. 53-57.

КОЛЕСНИК М.В., *студентка групи ПС-61 м (з)*
Вінницький інститут Університету «Україна»;
науковий керівник: Котик І.О., кандидат
психологічних наук, доцент

ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ЧИННИКІВ СУБ'ЄКТИВНОГО ПЕРЕЖИВАННЯ ЩАСТЯ

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень. Об'єктом наукових досліджень проблема щастя та процес його переживання стали не так давно. Продиктовано це багатогранністю даного поняття, складністю його концептуалізації, труднощами експериментальних підходів.

Дослідження переважно спрямовані на вивчення як об'єктивних, зовнішніх факторів життя, так і психологічних процесів, що впливають на суб'єктивне переживання щастя. Найчастіше використовують порівняння показників щастя, що М. Селігман [6, с. 98] називав зовнішніми обставинами життя (рівень доходу, стан здоров'я, наявність сім'ї, роботи, освіти тощо) та загального відчуття щастя.

Щороку Київський міжнародний інститут соціології проводить опитування по всіх регіонах України, щоб визначити чи вважають наші громадяни себе щасливими [8]. Динаміку наводимо нижче у таблиці.

Таблиця

Динаміка відчуття щастя населенням України

Чи вважаєте Ви себе щасливою людиною?					
Рік	2001	2005	2010	2013	2015
Скоріше так, ніж ні	38%	47%	65%	56%	57%
І так, і ні	27%	27%	19%	22%	22%
Скоріше ні, ніж так	33%	25%	14%	19%	17%
ВС/НЗ	2%	1%	2%	3%	4%

За останні роки на території України та близького зарубіжжя проводилися дослідження для визначення щастя в уявленні сучасного студента (Н.В. Лейфрід, 2009; С.А. Гапонова, І.В. Сальнікова, 2013; Н.В. Крючкова, А.В. Корнєв, 2014); ментальних уявлень про щастя російських громадян (І.А. Джідарьян, 2013); зв'язку з показниками рівня задоволеності життям, соціально-психологічної адаптації, розуміння та управління емоціями інших (Г.С. Хавізова, 2012); стратегій досягнення щастя у юнацькому віці одруженими жінками (С.В. Яремчук); статевих відмінностей уявлень щодо щастя (Т.В. Семенова, 2013); залежності соціального самопочуття і уявлень про щастя (О.В. Коломієць, 2015); зіставлення особистісного прагнення з суб'єктивним благополуччям (Е.І. Кологривова) тощо [1-7].

Виклад основного матеріалу дослідження. Найчастіше об'єктом дослідження щастя стає у соціології та у психології. У соціологічних дослідженнях використовують закриті запитання типу «Чи відносите Ви себе до щасливих людей?» та відкриті «Що для Вас щастя?». Відповіді на ці питання можуть зіставляти з показниками, що використовував М. Селігман [6] та іншими, що не так часто використовуються, наприклад екологічний стан навколишнього середовища, густота населення місця проживання, якісний склад доступного харчування, кількість розлучень, самогубств тощо. Проте сучасні дослідники стверджують, що основне завдання полягає не у виявленні нових, раніше не врахованих факторів, що впливають на відчуття щастя, а у розкритті особливостей опосередкованих форм такого впливу, виявленні структури міжфакторних зв'язків [2]. *Наше дослідження присвячено аналізу психодіагностичного професійного інструментарію для виявлення соціально-психологічних чинників суб'єктивного переживання щастя.*

Серед найпоширеніших психологічних методик, що можуть бути використані для нашого дослідження слід виокремити такі.

– Тест-опитувальник «Цілеспрямованості життя» з 20 пунктів (PIL – Purpose-in-Life Test, авторів Дж. Крамбо, Л. Махоліка), адаптований К. Муздибаєвим, згодом Д. Леонтьєвим. У комплексі з іншими методиками використовувався для дослідження щастя, результати висвітлені у роботах І.А. Джидарьян.

– Опитувальник Л.З. Левіта «ЗПОУРЕГ» (в оригіналі «ЗУЛУРЭГ» – Здоровье, Умеренность, Личностная уникальность, Разумный Эгоизм), складається з 8 шкал, що містять 180 тверджень. Ця діагностична методика відображає особистісно-орієнтовану концепцію щастя, висвітлену автором у своїх працях.

– Оновлений Оксфордський опитувальник щастя, що вимірює щастя загалом (Oxford Happiness Inventory), використовувався М. Аргайлом та Е.І. Кологривовою.

– Шкала задоволення життям Е. Дінера (SWLS – Satisfaction With Life Scale).

– Шкала щастя М. Фордайса (HM – Happiness Measure).

– Загальна шкала депресії-щастя Джозефа-Льюіса.

– Шкала психологічного благополуччя К. Ріффа, адаптація Л.В. Жуковської, Є.Г. Трошихіної.

– «Метод вибірки переживань» (Experience Sampling Method), що використовував у своїх дослідженнях М. Чиксентмихаї.

– Анкета задоволення життям Е.І. Кологривової, зорієнтована на провідні фактори переживання благополуччя, виокремлені М. Аргайлом.

– Опитувальник К. Петерсона «Автентичне щастя», модифікація Н.Н. Карловської, А.С. Сисоєвої [1-8].

Висновки та перспективи дослідження. Викладений вище психодіагностичний інструментарій відображає різні аспекти проблеми щастя, різноманітні концептуальні та інструментальні підходи. Замало діагностичного інструментарію об'єктивного та проективного спрямування, що може зменшувати валідність та надійність отриманих даних. Саме тому перспективи дослідження вбачаємо у підбірці та застосуванні ефективної батареї тестів для виявлення соціально-психологічних чинників суб'єктивного переживання щастя.

Список використаних джерел

1. Аргайл М. Психология счастья / Майкл Аргайл. – СПб. : Питер, 2003. – 184 с. – (Серия «Мастера психологии»).

2. Джидарьян И. А. Психология счастья и оптимизма / И. А. Джидарьян. – М. : Институт психологии РАН, 2013. – 268 с.

3. Карловская Н. Н. Взаимосвязь переживания счастья и перфекционизма у студентов с разным уровнем академической успеваемости / Н. Н. Карловская, А. С. Сысоева // Вестник Омского университета. – 2009. – №2. – С. 4-14.

4. Кологривова Е. І. Функції особистісних прагнень в переживанні молодою людиною суб'єктивного благополуччя : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. псих. наук : спец. 19.00.05 «соціальна психологія» / Кологривова Емма Ігорівна. – К., 2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу : http://librar.org.ua/sections_load.php?s=philosophy_psychology&id=1088&start=1

5. Левит Л. З. Индивидуальный потенциал и его реализация : двусистемная концепция / Л. З. Левит. В 2 ч. – Ч.2. – Минск : РИВШ, 2014. – 272 с.

6. Муравьева О. И. Взаимосвязь субъективного благополучия и ценностных ориентаций у современной студенческой молодежи / О. И. Муравьева, Т. С. Попкова // Сибирский психологический журнал. – 2010. – №36. – С. 98-101.

7. Чиксентмихайи М. Поток : Психология оптимального переживания / Михай Чиксентмихайи. – М. : Смысл : Альпина нон фикшн, 2011. – 126 с.

8. Сайт Київського міжнародного інституту соціології (КМІС)

[Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу : http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=182&page=3&t=7

НАЗАРЕНКО Т.М., *студентка 6 курсу*
спеціальності «Психологія»
Вінницький інститут Університету «Україна»;
науковий керівник: Лящ О.П., кандидат
психологічних наук, доцент

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕЖИВАННЯ ДОСВІДУ ДОВІЛЬНОГО ПЕРЕРИВАННЯ ВАГІТНОСТІ ЖІНКОЮ

Актуальність. Останнім часом зростає науковий інтерес до психопрофілактичних і корекційних засобів впливу на систему «мати – дитина». Цими питаннями займались такі автори, як О.В. Баженова, Л.Л. Баз, В.І. Брутман, А.Я. Варга, О.Ю. Дубовік, С.Н. Єніколопов, О.А. Копил, Л.В. Міледіна, М.С. Радіонова, Г.В. Скобло та ін. Значна кількість робіт вказує на існування особистісних змін вагітної жінки в залежності від строку вагітності (Н.В. Боровикова, В.І. Брутман, І.В. Добряков, І.Н. Земзюліна, В.В. Ніколаєва, Т.Д. Василенко і ін.). Науковцями розроблені методи дослідження і визначені рівні психологічної готовності до материнства (Г.Г. Філіппова), типи психологічної компоненти гестаційної домінанти (І.В. Добряков), особливості переживання перинатальної втрати (В.В. Аверьянов, І.В. Добряков, К. Ізард, І.А. Колесников, О.М. Костеріна, А. Троїцька-Сміт, Д. Чемберлен і ін.), феномен постабортного синдрому (Вінсент Ру, С. Гомес Лавін, Р. Запата Гарсія і ін.). За усього багатоманіття різних аспектів вагітності і материнства мало представлені дослідження, що присвячені травматичним переживанням переривання вагітності (аборту) в житті жінки. Основна увага дослідників спрямована на вивчення соціально-психологічних причин аборту (І.В. Добряков, О.С. Куценко, Г.Г. Філіппова та ін.), в той час, як проблема психоемоційних наслідків у подоланні травми переривання вагітності жінкою залишається поза увагою психологів.

Основний виклад матеріалу. Протягом усього життя кожна людина стикається з необхідністю долати ті чи інші психологічні проблеми. Уміння долати життєві труднощі – важливий показник психологічної зрілості суб'єкта. З нашої точки зору, зріла особистість співвідносить із собою умови ситуації, орієнтується на себе, вона приходить до певної позиції і обирає те чи інше рішення. В основі мотивів, за якими жінка перериває вагітність, лежать цінності жінки. Відмовляючись від материнства, жінка піклується про себе, вибудовує відносини зі значущими близькими людьми в своєму оточенні, прагне до свободи, отримання задоволення від життя. При цьому відмова від дитини може свідчити про слабко розвинену материнську сферу жінки і її особистісну незрілість.

Ми переконані в тому, що материнство є не тільки загальноприйнятою цінністю, але ще і персональною цінністю жінки, адже переживання будь-чого як цінного пов'язане зі здатністю викликати внутрішні зміни.

Жінка в ситуації першої вагітності переглядає пройдений життєвий шлях і формує сценарій майбутнього, моделює нову ідентичність – всі ці завдання припускають здійснення того чи іншого вибору.

У складній життєвій ситуації, коли жінка стоїть перед вибором (або усвідомлення, що виникло внаслідок вагітності і прийняття нового тілесного досвіду або відкидання такої можливості, збереження колишньої тілесності і неприйняття нового тілесного досвіду), на нашу думку, виникає особистісний вибір.

При здійсненні особистісного вибору жінки, критеріями переваги аборту, на нашу думку, є:

– неготовність до шлюбу в силу прагнення до незалежності;

– фіксованість дитячих і пубертатних конфліктів;

– неповна власна сім'я, нерідко відсутність чоловіка в її сім'ї;

– в історії сім'ї існує патерн відмови від дитини;

– емоційна залежність від матері, не дивлячись на те, що відносини з нею можуть бути негативними;

– мати характеризується нею як агресивна, директивна і холодна; вона або не знає про вагітність дочки, або заперечує проти неї.

Таким чином, жінка здійснює складний вибір, за якого сама задає критерії цього вибору. Цей процес супроводжується кризовими переживаннями і сприйняттям ситуації, що склалася як критична. Ми вважаємо, за доцільне аналіз критичної ситуації здійснювати з позиції ставлення жінки як суб'єкта життєвого шляху до цієї ситуації .

Відповідно до предмету досліджуваної проблеми, жінка відчуває невдале переживання кризової події. В ситуації кризи вагітність сприймається як загроза колишньому життю, внутрішньому благополуччю, єдиним виходом, щоб знизити внутрішнє напруження і зберегти колишню ідентичність, для неї є аборт.

Досвід аборту, тобто свідоме знищення власної зачатої дитини, травмує і викликає серйозні зміни в психіці жінки. Внаслідок цього жінка може свідомо або несвідомо повертатися до цієї травматичної події свого життя.

При розгляді тимчасових орієнтацій жінок з досвідом аборту можна виділити наступні положення [2]:

1. Імовірність віднесення події до психологічного теперішнього зростає в міру збільшення ступеня актуальності події вагітності.

2. Імовірність віднесення події до психологічного минулого прямо пропорційна ступеню реалізованості події.

3. Чим вище ступінь потенційності події, тим вище ймовірність віднесення події до психологічного майбутнього.

4. Чим менше відносна протяжність і ймовірність актуальних

міжособитійних зв'язків, тим більш переривчастим переживається час.

Виникнення травматичної події аборту викликано дією факторів, що викликають стан фрустрації у жінки. До цих факторів можна віднести позбавлення (і зовнішні – матеріальні, соціальні та внутрішні, пов'язані з психологічними самообмеженнями, комплексом неповноцінності); втрати (зовнішніх об'єктів або внутрішніх ресурсів); конфлікти (які також можуть бути зовнішніми або внутрішніми). Має місце протиріччя між розумінням події вагітності як певної зміни, значного перелому в звичному плині життя і прагненням зберегти колишню картину життєвого шляху. Стратегією адаптації до дії фрустуючих факторів, на думку жінки, є вибір аборту.

Вибір аборту є стратегією капітуляції. Жінка проявляє себе як незріла особистість, для неї важливим є збереження колишньої картини свого життєвого шляху шляхом неприйняття нового тілесного досвіду вагітності. Не дивлячись на ілюзорність правильності свого рішення, тілесний досвід аборту виступає травматичною подією в картині життєвого шляху, при цьому спектр різних психологічних і фізіологічних ускладнень, викликаних абортною травмою, може проявитися в майбутньому.

Тілесний досвід, пов'язаний з порушенням репродуктивної функції та невиношуванням сприймається жінкою як травматичний життєвий досвід і зберігає свій вплив на переживання тілесного досвіду вагітності у таких жінок після успішного лікування за допомогою фіксації в суб'єктивну картину життєвого шляху і структуру ідентичності, тим самим підвищуючи цінність майбутнього материнства. Навіть, якщо жінка не зіткнулася зі складнощами психологічного і соматичного характеру, що виникають на шляху до виникнення нового тілесного досвіду вагітності, переживання тілесного досвіду аборту неможливе без прояву феномену, яким є постабортний синдром.

Постабортний синдром – це поєднання психічних симптомів і захворювань, які можуть проявлятися внаслідок аборту [1]. Іноді симптоми постабортного синдрому можна спостерігати протягом тривалого часу після аборту і набагато пізніше можливо побачити їх наслідки. Відчуття порожнечі, втрати, скорбота і біль – це те, з чого, як правило, починається постабортний синдром. Оплакувати втрачене немовля може як жінка, яка зробила аборт, так і ті, що мали відношення до нього. Здебільшого жінки після аборту стають апатичними, боязкими, напруженими, вразливими і втомленими.

В основі виникнення травматичного досвіду аборту в картині життєвого шляху жінки, на нашу думку, лежить порушення психологічної адаптації до дій психотравмуючих факторів. Реакціями на психофізіологічному рівні є, фізіологічні прояви стресу через знецінення власної тілесності і неприйняття тілесного досвіду вагітності; на емоційному рівні присутні почуття безпорадності, дискомфорту, комплекс неповноцінності; на когнітивному рівні спостерігаються труднощі в ухваленні рішень, невідповідність образів реального і ідеального «Я». На психосоціальному рівні – труднощі в

спілкуванні і побудові відносин.

Жодна тема, що стосується абортів, не є такою табуйованою, як та, що ненароджена дитина, на якій би стадії розвитку вона не знаходилася, є від початку людиною, а також та, що після аборту настає розплата для «матері» – докори сумління та безмежне почуття провини.

Ще однією важливою складовою постабортного синдрому є депресія. Депресія – це стан зниженого, пригніченого настрою зі спаданням психічної активності, песимізмом, апатією, своєрідними уявленнями, загальмуванням дій. Одним із симптомів депресії є емоційні порушення, саме вони є першою ознакою депресії, найчастіше це зміна настрою, що виявляється в журбі, печалі, смутку, тривозі, внутрішньому дискомфорті, напружені. Повсякденні задачі стають важкими, не вирішуваними проблемами. У жінки виникає хворобливе відчуття втрати почуттів до близьких, емоційного ставлення до навколишнього, нестача вольової активності.

Додатковими симптомами є наступні: порушення сну будь-якого типу; зміна апетиту (зниження чи підвищення) з відповідними змінами маси тіла; повторювані думки про смерть, самогубство чи самоушкодження; похмуре й песимістичне бачення майбутнього; ідеї провини й самознищення; знижена самооцінка і почуття невпевненості в собі; зниження концентрації уваги, неспроможність зосередитися, зниження здатності мислити чи нерішучість, коливання при ухваленні рішення.

Соматичні (меланхолійні, вітальні) симптоми: втрата інтересу до звичної діяльності і задоволення нею; втрата емоційної реакції на оточення і події, що звичайно приносять радість і задоволення; повторювані ранні пробудження (на дві та більше годин раніше, ніж звичайно); посилення пригніченості та депресивних переживань у ранкові години; об'єктивні дані про психомоторну ажиотацію чи загальмованість, відзначені сторонньою людиною; погіршення апетиту; втрата маси тіла (5% і більше за останній місяць); виражене зниження лібідо.

Зниження почуття провини досягається жінками через визнання втрати, горювання та усвідомлення смислу цінності людського життя, цінності власного тіла та відповідальності за власні вчинки.

Висновки. Психологічні наслідки довільного переривання вагітності жінкою є маловивченою та водночас актуальною проблемою дослідження.

Глибина психологічних страждань жінок, які пережили аборт, пов'язана з втратою усвідомленої цінності ненародженої дитини. Цей процес супроводжується кризовими переживаннями і сприйняттям ситуації, що склалася як критична. Поведінка жінки, що свідомо обирає переривання вагітності, є капітуляцією перед загрозливими наслідками для прогнозованих змін в її житті.

Занурення жінок у почуття втрати і самоаналіз власного вчинку формує передумови для самозвинувачення та подальшого переживання фрустраційних та депресивних станів.

Досвід попереднього аборту чинить вплив на осмислення

екзистенційних цінностей жінок: життя, материнства, себе.

Список використаних джерел

1. Ващенко І. В. Конфлікт. Посттравматичний стрес : шляхи подолання / І. В. Ващенко, О. Г. Антонова. – К. : Знання, 1998. – 289 с.

2. Мухін М. Т. Міріам...чому ти плачеш? : Страждання жінок після аборту / М. Т. Мухін. – Львів : Місіонер, 1999. – 140 с.

РОЗДІЛ 7. СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ РОБОТИ ФАХІВЦЯ З ОСОБАМИ З ІНВАЛІДНІСТЮ

ЧОРНОУСЕНКО Н.С., *кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології*
Вінницький інститут Університету «Україна»

ІНКЛЮЗИВНА ОСВІТА В УКРАЇНІ: АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ

Останнім часом особливої актуальності набуває проблема інклюзії в освіті. Різниця між навчання людей з інвалідністю та інклюзивною освітою полягає в тому, що інклюзивна освіта передбачає адаптацію навчального закладу під потреби людини з інвалідністю.

Інклюзивна освіта представляє собою спільне навчання, що включає організацію спільних навчальних занять, дозвілля, різних видів додаткової освіти осіб з обмеженими можливостями здоров'я та осіб, які не мають таких обмежень. Інклюзивна освіта не ототожнюється з навчанням у класах (групах) компенсуючого навчання і спеціальних (корекційних) класах (групах), що створюються в освітніх закладах загального типу [1].

Ідея розширення освітнього простору, включення у нього всіх людей незалежно від різниці в здібностях і можливостях, від їх культурного і соціального становища, все сміливіше входить у людську свідомість. Вчені та фахівці, що займаються вивченням проблем навчання особистості з особливостями розвитку, історію сучасного періоду їх розвитку поділяють на наступні етапи:

– початок 20 століття – середина 60-х – «медична модель» – сегрегація;

– середина 60х – середина 80-х – «модель нормалізації» – інтеграція;

– середина 80-х – теперішній час – «модель включення» – включення [2].

Освіта людей з інвалідністю характеризується відносно короткою історією. Перші спроби навчання нечуючих були здійснені близько трьох століть назад, а історія спеціалізованої професійної освіти налічує півтора століття [3]. Слід зауважити, що становлення і розвиток інклюзивної системи визначається головною у суспільстві моделлю інвалідності, від якої залежить стан даної соціальної групи в суспільстві.

Створення перших шкіл пов'язане з переходом від релігійної моделі, коли захворювання і вроджені порушення вважалися божим покаранням, до медичної. У межах релігійної моделі до людей, які мають виражені тілесні каліцтва і недоліки, ставилися з жалістю або уникали. Відповідно до такого ставлення, до XII ст. не було реальних спроб включення людини з інвалідністю в освітній простір.

У межах медичної моделі інвалідність розглядається як нездатність

людини виконувати ті чи інші функції в силу наявності певних захворювань і порушень. Дана модель акцентує на соціальному захисті й соціальному забезпеченні людей з інвалідністю, зауважуючи, що вони недостатньо компетентні і неадаптовані до самостійного життя. У зв'язку із цим люди з інвалідністю фактично відокремились від суспільства в особливих медичних центрах, спеціалізованих інтернатах і корекційних школах [4, с. 10].

Розвиток освіти для осіб з інвалідністю почався саме з створення спеціальних установ для учнів з певним типом обмежень: у 1764 році Т. Брайдвуд засновує школу для нечуючих дітей в Великобританії, а в 1832 році школа для сліпих «Перкінс» в Бостоні приймає двох перших учнів. Можливість здобувати вищу освіту першими в світі отримали люди з інвалідністю США в 1864 році, коли школі-інтернату для нечуючих в Колумбії привласнили статус коледжу [3].

Другим періодом активізації уваги до забезпечення і реалізації прав людей з інвалідністю почався у другій половині XX століття: настає новий період у розвитку освіти для інвалідів. Даний період пов'язаний з початком діяльності Організації Об'єднаних Націй по забезпеченню прав людини, і зокрема щодо захисту прав інвалідів [3].

Прийняття низки таких важливих документів (наприклад, Загальна декларація прав людини, Декларація про права інвалідів тощо) сприяли поступовому переходу розвинених країн до соціальної моделі інвалідності.

Ключовим моментом переходу до нової моделі незалежності та включеності осіб з інвалідністю в соціум було прийняття ряду законодавчих заходів (наприклад, «Закон про дискримінацію інвалідів 1995 року», у 46-ій частині якого йдеться, що дискримінація студентів або абітурієнтів з інвалідністю у наданні їм освітніх послуг є незаконною) [5]. Також в Великобританії в 2006 році було введено правове зобов'язання для всіх організацій державного сектора з метою сприяння рівності можливостей для інвалідів.

На початку XXI ст. в Україні інклюзивне навчання розглядається як одне із стратегічних завдань модернізації системи освіти, це система освітніх послуг, що базується на принципі забезпечення основного права дітей на освіту та права навчатися за місцем проживання, яка передбачає навчання в умовах загальноосвітнього закладу.

Правовою основою інклюзивного навчання є низка законів, а науково-теоретичним підґрунтям здійснення інклюзивного навчання є «Концепція спеціальної освіти осіб з фізичними та психічними вадами в Україні на найближчі роки та перспективу», «Концепція Державного стандарту спеціальної освіти дітей з особливими потребами» та ін. Отже, інклюзивна освіта – цілеспрямований процес навчання, виховання і розвитку дітей з особливими освітніми потребами спільно з дітьми в межах єдиного освітнього простору в цілях їх інтелектуального, духовно-морального, творчого і фізичного розвитку.

Основними завданнями інклюзивної освіти є:

– здобуття освіти особами з особливими освітніми потребами відповідного рівня у середовищі здорових однолітків;

– створення освітньо-реабілітаційного середовища для задоволення освітніх потреб;

– створення позитивного мікроклімату у загальноосвітньому навчальному закладі з інклюзивним навчанням;

– надання консультативної допомоги сім'ям [6].

Освітній процес при інклюзивну підході дозволяє придбати необхідні компетенції, відповідно до освітніх стандартів. Для людей з особливими потребами повинні враховуватися певні умови:

– забезпечення прав учнів на здійснення повноцінної освіти;

– ергономічне доступне середовище (пандуси, ліфти, ЛФК та ін.);

– організаційно-методична підтримка навчального процесу (індивідуальні навчальні програми; інноваційні інформаційні технології в навчальному процесі);

– моніторинг інклюзивної освіти.

Процес інклюзивної освіти спрямований на більш повне взаємодію всіх учасників освітнього процесу, їх спільну співпрацю, що створює особливе середовище і культуру.

У вищих навчальних закладах даний процес має певні труднощі, пов'язані, в першу чергу, із підготовкою фахівців (незнання специфічного розвитку дітей як на фізичному, так і на психічному рівні), неготовність самих установ приймати таких учнів.

Специфіка одержуваних спеціальностей строго окреслена медичним діагнозом. Головне завдання полягає в тому, щоб зробити вищу школу більш сприятливою по відношенню до людей з особливими потребами, надавати їм велику свободу вибору, засновану, перш за все на прагненні студентів отримати цікаву для себе професію.

Перевагою інклюзивної освіти є створення сприятливих умов для якнайшвидшої соціалізації та індивідуалізації людей з особливими потребами (як прояв індивідуального і творчого потенціалу кожного студента). Основою такої індивідуалізації є можливість супроводу кожної конкретної дитини в напрямку освітнього стандарту окремим шляхом, не знижуючи в цілому рівня освіти.

Для освітнього установ принциповим є взаємодія професіоналів різних рівнів, а основною проблемою – інтеграція професійного знання.

Процес інклюзивної освіти – це процес, у межах якого дане співтовариство забезпечує гуманні освітні умови для реалізації максимального соціального потенціалу кожного індивіда. Завдання інклюзивної освіти може вирішуватися безпосередньо суспільством. Це такий освітній процес, у ході якого не тільки індивід адаптується до товариства однокласників або однокурсників, але і сама спільнота робить необхідні кроки для того, щоб пристосуватися до цього індивіду.

Отже, інклюзія – це процес розвитку гранично доступної освіти для кожного в доступних школах і освітніх установах, формування процесів навчання з постановкою адекватних цілей всіх учнів, процес ліквідації різних бар'єрів для найбільшої підтримки кожного учня і максимального розкриття його потенціалу [7].

Розвиток інклюзивної освіти слід розглядати як один з найбільш важливих і перспективних напрямків вдосконалення системи освіти дітей з обмеженими можливостями. Організація навчання таких дітей в освітніх закладах загального типу дозволяє уникнути розміщення дітей на тривалий термін в установа інтернатного типу, створити умови для їх проживання та виховання у сім'ї, забезпечити їх постійне спілкування з нормально розвиваючими дітьми і таким чином сприяє ефективному вирішення проблем їх соціальної адаптації та інтеграції в суспільство.

Сутність інклюзивної освіти полягає в тому, що різноманітності потреб учнів з інвалідністю повинна відповідати сукупність сервісів, у тому числі таке освітнє середовище, яка є найменш обмежуючим і найбільш включаючим. Це передбачає створення адаптивного освітнього середовища, що дозволяє забезпечити особистісну самореалізацію і повноцінне соціальне життя таких дітей у освітньому закладі.

Список використаних джерел

1. Сварник М. Інклюзивна освіта в Україні : попередній аналіз ситуації / М. Сварник // Інклюзивна освіта : збірник матеріалів проекту. – К., 2013.– 14 с.

2. Колупаєва А. А. Діти з особливими потребами в загальноосвітньому просторі : початкова ланка. Путівник для педагогів : навчально-методичний посібник / А. А. Колупаєва, О. М. Таранченко. – Київ, 2010. – 96 с.

3. Perspectives on the historical treatment of people with disability / Edited by Maurianne Adams, Lee Anne Bell, Pat Griffin // Teaching for Diversity and Social Justice. Second Edition. – New York : Routledge, 2007. – P. 421-436.

4. Тарасенко Е. А. Социальная политика в области инвалидности : кросскультурный анализ и поиск оптимальной концепции / Е. А. Тарасенко // Журнал исследований социальной политики. – 2004. –Т. 2 .– №1. – С. 7-28.

5. Riddell S. Disabled Students in Higher Education : The Impact of AntiDiscrimination Legislation on Teaching, Learning and Assessment / S. Riddell, T. Tinklin, A. Wilson // The ESRC seminar : Reconfiguring Sociology of Education, University of Bristol, 22nd Nov. – Bristol : University of Bristol, 2002. – 18 p.

6. Лист МОН, молоді та спорту України від 18.05.2012 №1/9-384 «Про організацію інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах» [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу : http:// document.ua/pro-organizaciyu-inklyuzivnogonavchannja-u-zagalnoosvitnih-doc103247.html

7. Індивідуальне оцінювання навчальних досягнень учнів з особливими освітніми потребами в інклюзивному класі : навч. курс та наук.-метод. посіб. / Т. В. Сак. – К. : ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2011. – 168 с.

КОТИК І.О., *кандидат психологічних наук, доцент,*
доцент кафедри психології
Вінницький інститут Університету «Україна»;
ОПАНАСЮК М.В., *студентка ЗЛ-41*
Вінницький інститут Університету «Україна»

ПСИХОЛОГІЧНІ ІННОВАЦІЇ У МАЙБУТНІЙ ПРОФЕСІЇ ФІЗИЧНОГО РЕАБІЛІТОЛОГА

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень. Нинішній стан психосоматичного здоров'я населення України свідчить про наявність негативних тенденцій. Так, за даними МОЗ України, від 38% до 42% усіх пацієнтів, що перебувають на стаціонарному лікуванні, належать до групи психосоматичних хворих, у яких виявлено нервово-психічні розлади, фобії, девіації тощо. Надати їм належну підтримку здатні реабілітологи, які долучають психологічні інноваційні технології та методи щодо збереження та відновлення здоров'я людини.

Фахівець зі здоров'я людини, фізичний реабілітолог, Physical therapy (Physiotherapy) – це одна з найпрестижніших спеціальностей нашого часу. Фізичні реабілітологи працюють як незалежні практикуючі фахівці, а також в команді з іншими фахівцями сфери охорони здоров'я, дотримуючись етичних принципів Світової Конфедерації Фізичної терапії (WCPT). Вони можуть вести первинний прийом пацієнтів, а пацієнти/клієнти можуть, у свою чергу, безпосередньо звертатись до фахівців фізичної реабілітації без скерування від інших медичних фахівців.

Фізична реабілітація, фізична терапія (англ. Physical therapy) − це застосування з лікувальною і профілактичною метою фізичних вправ і природних факторів у комплексному процесі відновлення здоров'я, фізичного стану та працездатності хворих. Фахівці фізичної реабілітації є провідними спеціалістами з відновлення, корекції та підтримки тілесних, зокрема рухових функцій. Зважаючи на нерозривність психічного й фізичного аспектів здоров'я людини, наше дослідження має на меті запропонувати психологічні іновації у роботі реабілітолога.

Виклад основного матеріалу дослідження. *Психосоматичні розробки особливостей оптимального функціонування особистості* (Дж. Браун, О.А. Блінов, С.Д. Кулаков, Є.М. Кулікова, І.Г. Малкіна-Пих, Н. Пезешкіан) дозволяють виявити зміст поняття здоров'я, яке відображає єдність психічних та тілесних аспектів.

Здоров'я людини – це гармонія зі світом, почуттями, особистісними стосунками, внутрішніми факторами, що забезпечують нормальну життєдіяльність та функціонування особистості. Це реалізація мрій, потреб, обумовлених певними життєвими бажаннями, які формують людину як особистість, вдосконалюють її самопізнання, самореалізацію, самоспонукання, заохочування та самокритику [2].

Компоненти психічного здоров'я за Н. Мак-Вільямс: здатність любити; здатність працювати; здатність грати; безпечні стосунки; автономія; постійність себе і об'єкта чи концепція інтегрованості; здатність відновлюватися після стресу (сила Его); реалістична і надійна самооцінка; система ціннісних орієнтацій; здатність витримувати напруження емоцій; рефлексія; менталізація; широка варіативність захисних механізмів та гнучкість застосування; баланс між тим, що роблю для себе та для свого оточення; відчуття вітальності; прийняття того, що не можемо змінити [9].

Для фахівця-реабілітолога надзвичайно важливими є *тілесні прояви психосоматичного здоров'я*. Такі критерії ми відзнайшли й узагальнили на основі робіт В. Баскакова, Д. Боаделли, Р. Лабана, А. Лоуена, Л. Марчер, В. Райха, М. Фельденкрайза: ритмічне регулярне збалансоване дихання; гармонійна та симетрична структура тіла; урівноважена осанка та ненапружена хода; пластичні рухи; виразні міміка та погляд; вільне звучання голосу; завершеність дій; відсутність вагомих м'язових затисків та блоків; готовність м'язів легко переходити від напруження до розслаблення; відповідність м'язового тонусу руху та поведінці; відсутність жорстко фіксованих патернів руху; «заземленість» − гарний контакт з оточуючими людьми та з ґрунтом, що під ногами; відчуття опори; фізична стійкість, рівновага, збалансованість рухів; усвідомленість власних рухів та можливості адекватного вибору їх тілесного вираження; вміння відчувати, сприймати та трансформувати внутрішні імпульси руху; усвідомлення та осмислення особистісних патернів на їх тілесних моделях; вміння сприймати та засвоювати тілесний досвід інших; широкий руховий репертуар у просторі, вазі, ритмі, енергетиці, часові та сенсі; вміння організовувати і корегувати енергетичний баланс у тілі методами розслаблення, зменшення контролю свідомості, опредмечування та об'єктивації тіла, біологічного дихання; усвідомлення свого тіла як цінності, уміння жити відповідно своїй природній конституції, здатність обирати оптимальний спосіб управління власним тілом [1; 3-7].

Порушення життєдіяльності людини призводить до розладів та захворювань. *Психосоматичні розлади* – група захворювань, в основі яких первинно тілесна реакція на конфліктне переживання, пов'язана з морфологічно встановленими змінами та патологічними порушеннями в органах. Н. Пезешкіан виділяє понад 40 психосоматозів, серед яких основні такі: бронхіальна ядуха, виразковий коліт, ессенціальна гіпертонія, нейродерматит, ревматоїдний артрит, виразка дванадцятипалої кишки, гіпертиреоз, цукровий діабет [2].

Прояви порушень психосоматичного здоров'я у суб'єктивних переживаннях, поведінці та фізіологічних функціях такі:

– відчуття втрати контролю над собою;

– дезорганізація продуктивності діяльності (розсіяність, неуважність, прийняття помилкових рішень, зниження працездатності);

– в'ялість, апатія, підвищена втомлюваність;

– розлади сну (включно з тривалим засипанням, раннім прокиданням);

– порушення в емоційній сфері (роздратованість, зниження настрою, причепливість, необґрунтована критика);

– порушення апетиту;

– збільшення кількості випитого алкоголю;

– збільшення вживання психоактивних засобів (заспокійливих чи стимулюючих);

– розлади статевої функції;

– переживання психічного дискомфорту та скарги щодо нервово-психічної сфери;

– порушення продуктивності пізнавальних функцій (зниження уваги, пам'яті, мисленєвих процесів);

– фізичний дискомфорт та неприємні відчуття з боку соматичної системи організму (головний біль, болі у м'язах, спині, печія, підвищений тиск);

– втрата заземленості, центрування, балансу.

Важливо виявити порушення та своєчасно відновити здоров'я людини.

До традиційних методів, які переважно використовуються у фізичній реабілітації належать: лікувальна фізкультура (ЛФК); кліматотерапія; бальнеотерапія; грязелікування; електролікування; світлолікування, лазеротерапія; масаж, душ-масаж; підводне витягування хребта; фізіотерапія; механотерапія [9].

Разом з тим аналіз провідних реабілітаційних центрів світу показує, що ефективність відновлення психосоматичного здоров'я значно вища при використання тілесноорієнтованої психотерапії та позитивної психотерапії.

До психологічних іновацій у фізичній реабілітації виявляємо застосування таких технологій як:

– вегетотерапія Вільгельма Райха (Reich W.);

– біоенергетичний підхід Александра Лоуена (Lowen A.);

– корекційна мязова програма Матіаса Александера (Alexander M.);

– танатотерапія Володимира Баскакова;

– відновлення природніх рухів Моше Фельденкрайза (Feldenkraiz M.);

– біосинтез Девіда Боаделли (Boadella D.);

– система логіки розвитку рухів та фундаментальних патернів Ірмгард Бартенієфф (BF; Bartenieff I.);

– система аналізу рухів Рудольфа Лабана (LMA; Laban R.);

– метод усвідомлення фізико-емоційного зв'язку Меріон Розен (Rosen M.);

– метод структурної інтеграції Іди Ролф – Roilfing;

– аутентичний рух (Authentic Movement; Whitehouse; Mary Starks; movement in depth);

– метод дослідження усвідомлення рухів тіла Бонні Бейнбридж Коен (Body-Mind Centering Bonnie Bainbridge Cohen);

– метод психофізичної інтеграції Мілтона Траггера (Trager M., Trager Approach);

– майндфулнес-терапія Джона Кабат-Зіна (mindfulness; Kabat-Zinn J.);

– методи виявлення смисложиттєвої орієнтації та граничних смислів Д.О. Леотньєва;

– методи позитивної психотерапії щодо психосоматичних розладів Н. Пезешкіна (Peseschkian N.) тощо.

Проаналізуємо ретельніше деякі з них.

Виявимо діагностичний потенціал *вегетотерапії Вільгельма Райха* (Reich W.) [3], який постулював роботу із станом певної зони у тілі, яка є матеріальним субстратом психічної проблеми особи. За В. Райхом характер складається із звичних положень та ставлень людини, постійного патерну її реакцій на різні ситуації. Характер містить свідомі відношення та цінності, стиль поведінки, фізичні пози, звички триматися і рухатися тощо. Науковець вважав, що кожному характерному відношенню відповідає певна фізична поза, яка відображається тілесно у вигляді м'язової ригідності чи панцира.

Характерний панцир (очний, щелепний, горловий, грудний, діафрагмальний, черевний, тазовий) є результатом звичних м'язових напружень − наших специфічних обмежень природного процесу життєдіяльності. Психотерапевтична діяльність В. Райха полягала у безпосередній роботі щодо розслаблення та розпущення м'язового панцира (методом накопичення у тілі енергії посередництвом глибокого дихання та методом прямого впливу на хронічні м'язові затиски посередництвом натискувань, м'яття та защипувань) у поєднанні з аналітичною роботою.

З точки зору *біоенергетичного підходу* послідовника В. Райха *Александра Лоуена* (Lowen A.) [1], хронічні напруження у тілі людини є наслідком невирішеного внутрішнього конфлікту між біологічною природою та соціальними обмеженнями. Цей конфлікт обов'язково проявляється тілесно, оскільки є результатом зіткнення рухового імпульсу, спрямованого на досягнення задоволення та імпульсу, який обмежує, заперечує це задоволення.

Хронічна ситуація заборони створює таку внутрішню форму поведінки, за якої імпульс задоволення не розряджається дією. Тобто, для дотримання соціальних норм людині виявляється необхідним витрачати зусилля не лише на потрібні дії, але і на утримання самого себе від імпульсів ненормативної поведінки. Таким чином зовнішньо представлений конфлікт інтеріоризується у постійне напруження та витрати енергії на розщеплені енергетичні потоки для збереження цілісності людини.

Біоенергетична психотерапія має на меті відновлення цілісності енергетичного потоку шляхом такого вирішення внутрішнього конфлікту, за якого особа знаходить адекватні шляхи проявів заблокованої енергії, відкриває нові способи поведінки, змінює ставлення до себе та до світу.

Характером у біоенергетиці називається фіксований патерн поведінки, посередництвом якого людина контролює свій потяг до отримання

задоволення. Відповідно до виду заблокованої базової потреби (право на життя; право на забезпечення своїх потреб; право на автономію та незалежність; право на незалежність через опір; право бажати і рухатися у напрямку до задоволення) А. Лоуен виокремлює основні типи (та їх тілесне вираження) характеру: шизоїдний, оральний, мазохистський, психопатичний і ригідний.

Цікавими є дані щодо впливу *техніки раціонального використання м'язів Матіаса Александера* (Alexander M.) [4] у юнацькому віці на успішний життєвий шлях, вміння орієнтуватися у життєвих ситуаціях. Сутність методики полягає у тому, щоб свідомо корегувати звичну осанку і вироблену манеру рухатися. Автор стверджує, що корекція м'язів здатна змінити функціонування психіки, стійкі соціальні стосунки.

Володимир Баскаков [4], автор *методу танатотерапії*, до базових проблем тілесно-орієнтованої психотерапії відносить надконтроль (голова), проблеми контактів (співвідносить з плечами, грудьми та руками), сексуальні проблеми (таз) та проблеми опор (ноги). Автор акцентує на відчутті опори як на ознаці надійності та довіри, впевненості у собі й оточуючих.

Важливою розробкою стосовно досліджуваної нами проблеми, яка має одночасно і діагностичний, і реабілітаційний, і корекційний потенціал є *метод Моше Фельденкрайза* (Feldenkraiz M.) [6], призначений для відновлення природної грації та свободи рухів, притаманних маленьким дітям. М. Фельденкрайз пропонує працювати з цілісними руховими патернами, щоб допомогти знайти людині оптимальний для неї спосіб руху та усунути непотрібні м'язові напруження та неефективні патерни, що увійшли у звичку. На його думку кожен патерн руху відображає специфіку і стан нервової системи, а ефективне усвідомлене трансформування рухових патернів надає можливості вільного та надійного особистісного функціонування.

Згідно з автором, освоєння людиною діяльності проходить три стадії: спонтанну (дитина сама природно вчиться говорити, ходити, танцювати), індивідуальну (розвиток природних особистісних власних способів виконання дій) та стадію цілеспрямованого вивчення методу (певна дія виконується за певною системою чи особливим методом та перестає бути природною). Крім того, М. Фельденкрайз зазначає, що уявлення людиною щодо величин окремих частин свого тіла відображають ту кількість енергії, яку вона реально виділяє для їх функціонування.

Біосинтез використовує і розвиває ідею В. Райха про захисний м'язовий панцир, відслідковуючи його зв'язок з ембріологією. Зокрема, *Девід Боаделла* (Boadella D.) *описує три панцири*, кожен з яких пов'язаний з одним із зародкових листків: м'язовий (мезодермальний, відповідає за енергетичний потік рухів), вісцеральний (ендодермальний, координує енергетичний потік емоцій) та церебральний (ектодермальний, відповідає за потік сприймання думок та образів). Інтеграція трьох життєвих енергетичних потоків суттєва для гармонійного соматичного та психічного життя людини.

Тілесно порушення взаємодії думок, дій та почуттів фокусуються таким чином: між головою та хребтом (між думками та діями) − у задній частині шиї; між головою та тулубом (між думками та емоціями) − у горлі; між хребтом і внутрішніми органами (між почуттями та діями, між діям і диханням) − у області діафрагми. Зазначена послідовність формування блоків є онтогенетичною. Психотерапевтична робота зняття панцирів згідно Д. Боаделли відбувається з поверхневого панциру характерних стосунків, сформованого у ранньому онтогенезі для збереження цілісності дитини, до розкриття панциру болісних почуттів та врешті до зняття глибинного ядерного панциру, в якому зосереджені базова довіра, благополуччя, радість та любов.

Надзвичайно діагностичною, на наш погляд, є розроблена автором змістовна класифікація тілесних проекцій особистісної проблематики. У основі класифікації − розробка М.О. Бернштейна, який на основі узагальнення всієї сукупності топологічних і метричних властивостей моторики у її взаємовідношеннях із зовнішнім простором ввів поняття «моторного поля» − засвоєння у результаті здійснення рухів частини геометричного простору. Рух у моторному полі має не лише просторові й часові координати, але й смислові. Таким чином, за М.О. Бернштейном, людина створює свій «індивідуальний моторний профіль». Розвиваючи ідеї автора, Д. Боаделла називає моторними полями патерни реагування, які активуються у процесі розвитку дитини та деформуються при несприятливому розвитку подій у процесі адаптації. Моторні патерни виражаються у характерній формі тіла, звичних рухах, у мовленні та особливостях сприймання навколишнього світу. За функцією, смислом та зовнішньою конфігурацією Д. Боаделла виділяє дев'ять певних класів моторних полів: чотири парних та одне інтегруюче.

Перша пара − поле флексії (стиснення) і екстензії (розширення) − характеризує особливості розміщення людини у просторі та відображає ресурс створення безпеки.

Друга пара − атракції (притягування і утримання) та опозиції (відштовхування) − виявляє відчуття людиною своїх меж і сили шляхом відштовхування та відображає ресурси власної автономії у соціальній взаємодії.

Третя пара моторних полів − ротації (обертальних рухів) та каналізації (прямолінійних та цілеспрямованих рухів) – свідчить про основні напрямки руху людини у просторі, ресурс адаптації до змін навколишнього середовища та спосіб просування до мети.

Четверта пара моторних полів − активації (швидкі енергетичні дії) та абсорбції (розслаблення та відносний спокій) − характеризує регуляцію зміни енергетичних циклів у життя людини, пов'язаних із приймаючою і регенеруючою парасимпатичною та активною розряджаючою симпатичною фазами функціонування вегетативної нервової системи.

Перераховані чотири пари протиспрямованих полів інтегруються полем

пульсації, яке забезпечує контакт людини із самою собою та із зовнішнім світом. Це поле відображає можливості людини до вільного, адекватного вибору й надання переваги певним моторним полям та до їх довільного комбінування. Поле пульсації пов'язує дихання із рухами, почуттями та когнітивною сферою.

Хореограф *Рудольф Лабан* (Laban R.) [4], досліджуючи базові принципи структури і мети руху, природи ритму та гармонії простору, природності та доступності танцю для всіх, створив авторську систему запису танцю. Теорію Р. Лабана використовують у клінічній психології як один із методів танцювально-рухової терапії. Діагностичний потенціал, на наш погляд, полягає у чіткості класифікації рухів, яка місить чотири фактори динаміки руху та два виміри кожного із них: простір (спрямований-багатофокусний), вага (сильна-легка), час (повільний-швидкий), енергетичний потік (зв'язаний-вільний).

Висновки. Професійна діяльність фахівця-реабілітолога потребує сучасних психологічних знань щодо збереження, відновлення та корекції психосоматичного здоров'я людини. Вагомою ознакою здоров'я людини є інтеграція психомоторної, когнітивної та емоційної сфер, що на тілесному рівні проявляється у належній заземленості, центрованості та усвідомленості власних рухів. Змінюючи тілесно-рухові патерни, можна поступово і цілеспрямовано відновлювати здоров'я людини. Таким чином, розвивальний та корекційний потенціал тілесно-зорієнтованих психотехнік допомагає нівелювати негативні риси характеру, психічні стани, психічні якості. Психосоматична стійкість пов'язана з такими психологічними змінними: саморегуляція та самоорганізація; оссмисленість діяльності; резистентність людини до втрати смислу в діяльності та пошук нового сенсу; самоефективність; резилентність; почуття пов'язаності; оптимізм; віра та довіра; особистісна надійність; осмисленість життя та толерантність до невизначеності.

Список використаних джерел

1. Лоуэн А. Психология тела : биоэнергетический анализ тела / А. Лоуэн, пер. с англ. С. Коледа. – М. : Институт Общегуманитарных Исследований, 2000. – 256 с.

2. Пезешкиан Н. Психосоматика и позитивная психотерапия / Н. Пезешкиан. – М. : Институт позитивной психотерапии, 2006. – 464 с.

3. Райх Вильгельм. Анализ характера / В. Райх, пер. с англ. Е. Поле. – М. : Апрель Пресс, Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2000. – 528 с.

4. Телесно-ориентированная психотерапия: хрестоматия / автор-составитель Л. С. Сергеева. – СПб., 2000. – 290 с.

5. Тимошенко Г. В., Леоненко Е. А. Работа с телом в психотерапии : практическое руководство. – М. : Психотерапия, 2006. – 480 с.

6. Фельденкрайз Моше. Сознавание через движение : двенадцать практических уроков / М. Фельденкрайз, пер. с англ. М. Папуш. – М. : Институт Общегуманитарных Исследований, 2001. – 160 с.

7. Trivieri Larry and John W. Anderson. Alternative Medicine : The Definitive Guide / Trivieri Larry and John W. Anderson. – Berkeley, Calif : Celestial Arts, 2002.

8. Портал професійного консультування [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу : http://profi.org.ua/profes/likar.shtml

9. Психологический центр «Алетейя» [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу : http://psy-aletheia.ru/blog/nmcw-1

10. Характеристика спеціальності [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу : intranet.tdmu.edu.ua.

ДОБРОВОЛЬСЬКА В.О., *викладач кафедри психології*
Вінницький інститут Університету «Україна»

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ СТУДЕНТІВ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ

Сучасна вітчизняна освіта переживає період глобальних трансформацій, які зумовлені новими тенденціями в розвитку суспільства, а також динамікою науково-технічного прогресу. Якість освіти пов'язана з розвитком активності, творчої ініціативи, самостійності безпосередніх учасників освітнього процесу. Сучасний фахівець повинен бути здатним не лише до репродуктивної діяльності, але й до прийняття нестандартних рішень, прагнути до постійного самовиховання, самовдосконалення та творчості. У цьому зв'язку однією з актуальних проблем сучасної української освіти є проблема самореалізації особистості.

Тому нові підходи до організації навчального процесу в сучасній вищій школі мають забезпечити умови розвитку і самореалізації кожної особистості, її самоствердження, самовираження, саморозвиток. Пріоритетність цих напрямів визначено в Національній доктрині розвитку освіти України.

У самому загальному вигляді самореалізація як процес реалізації себе – це здійснення самого себе в житті і повсякденній діяльності, пошук і ствердження свого особливого шляху в цьому світі, своїх цінностей і смислу свого існування в кожен момент часу [4, с. 204].

Термін «самореалізація» (self-realization) часто є синонімом термінів «реалізація своїх можливостей» (self-fulfilment) і «самоактуалізація» (self-actualization). Всі вони описують дуже близькі явища: повну реалізацію наших справжніх можливостей (К. Хорні), прагнення людини до найбільш повного виявлення й розвитку своїх можливостей і здібностей (К. Роджерс), внутрішню активну тенденцію розвитку себе (Ф. Перлз), прагнення людини стати тим, ким вона може стати (А. Маслоу).

На думку деяких вітчизняних психологів, термін «самореалізація» звичайно вживається в якості більш загального по відношенню до

«самоактуалізації», «самоствердження», «саморозвитку» тощо [3, с. 68].

На наш погляд, деяке розходження інтерпретації термінів «самореалізація» і «самоактуалізація» пов'язане з різними акцентами: на суб'єктивному, внутрішньому, або об'єктивному, зовнішньому плані існування особистості. У цьому змісті термін «самоактуалізація» відображає даний процес більшою мірою як би у внутрішньому плані особистості, а «самореалізація» – більшою мірою в зовнішньому. Однак як самоактуалізація – це завжди актуалізація, тобто вираження себе, своєї щирої природи зовні, так і самореалізація – це завжди реалізація свого справжнього «Я».

Так, К.А. Абульханова-Славська вважає, що самореалізація можлива лише тоді, коли пізнання людиною своїх здібностей вже закінчено, повністю сформований образ Я і є особистісна готовність забезпечити всю сукупність зовнішніх умов самореалізації. При цьому, в особистості виникає необхідність створювати сукупність своїх зовнішніх взаємодій зі світом, що і називається самореалізацією. Якщо ж ці умови не дотримуються, ми спостерігаємо процес не самореалізації, а самовираження. Самовираження часто перебуває в стадії винятково зовнішнього, показного «вираження» самого себе, коли демонструвати ще немає чого. Таке самовираження в дорослої людини стає ознакою «дорослого інфантилізму» [1, с. 147].

Самореалізація, очевидно, можлива тільки тоді, коли в людини є сильний спонукальний мотив для особистісного зростання. Розвивати свої здібності, реалізовувати потенційні можливості, вирішувати свої особистісні проблеми без уникання – це серйозні випробування, з якими вимушена справлятися особистість, що вибрала даний шлях адаптації. На цьому шляху зустрічаються свої перепони, перебороти які можливо, тільки володіючи певним запасом мужності і стійкості. Часто відповідність самому собі – це ризик нерозуміння, засудження, неприйняття іншими [5, с. 35].

Спираючись на наше бачення спектру варіантів особистісного самоздійснення та на власне розуміння змісту досліджуваного процесу, ми пропонуємо таку класифікацію форм самореалізації особистості.

– Самореалізація – адаптація (процес об'єктивації сутнісних сил, провідною метою якого є максимальне пристосування до оточуючого середовища).

– Самореалізація – пізнання (діяльність з об'єктивації сутнісних сил, підпорядкована постійному розширенню та накопиченню знань про світ і про себе).

– Самореалізація – виконання (втілення особистісних сутнісних сил із виробництвом об'єктів за матеріальним чи ідеальним взірцем).

– Самореалізація – новаторство (форма особистісного самоздійснення, провідною метою якого виступає створення об'єкту, який раніше не існував).

– Самореалізація – гра (форма самореалізації, єдиною метою якої є сам процес об'єктивації сутнісних сил).

Проведене нами дослідження з використанням ряду психодіагностичних методик, показало, що самореалізації нормативних студентів становить

78,3% від загальної вибірки досліджуваних, а здобувачів вищої освіти з особливими освітніми потребами – 84,7%. Дані результати можуть свідчити, на нашу думку, про те, що студенти з особливими освітніми потребами більш мотивовані на здобуття знань для подальшої професійної діяльності. Також варто наголосити на тому, що особа з інвалідністю обмежена у виборі професії і намагається реалізувати себе у тій сфері, де це можливо з урахуванням її вад. Нормативні студенти мають більш широке коло можливостей, тому рівень самореалізації у них нижчий.

Отже, створення реальної можливості самовираження, самоствердження та самореалізації кожного здобувача вищої освіти засобами включення в різноманітну корисну діяльність сприяє адекватності самосприйняття й самоусвідомлення, стимулює особистість на постановку перед собою обґрунтованих завдань щодо самовдосконалення, на висунення до себе більш серйозних і високих вимог, на підвищення рівня самореалізації як у навчанні, так і у професійній діяльності.

Список використаних джерел

1. Абульханова-Славская К. А. Типология личности и гуманистический подход / К. А. Абульханова-Славская, А. В. Брушлинский. – М. : Просвещение, 2013. – 296 с.

2. Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами : збірник наукових праць / За заг. ред. П. М. Таланчука, Г. В. Онкович. – К. : Університет «Україна», 2012. – 239 с.

3. Аргайл М. Психология счастья / М. Аргайл. – СПб. : Питер, 2013. – 271 с.

4. Дети с ограниченными возможностями : проблемы и инновационные тенденции в обучении и воспитании / Н. Д. Соколова, С. В. Калинникова. – М., 2015. – 448 с.

5. Ильин Е. П. Психология индивидуальных различий / Е. П. Ильин. – СПб. : Питер, 2014. – 259 с.

6. Колупаєва А. А. Інклюзивна освіта : реалії та перспективи / А. А. Колупаєва. – К., 2012. – 268 с.

7. Розум С. Психология социализации и социальной адаптации человека / С. Розум. – СПб. : Речь, 2013. – 365 с.

КОЖУХІВСЬКА Г.Б., *фахівець з інклюзивної освіти, перекладач жестової мови*
Вінницький інститут Університету «Україна»

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ РОБОТИ ФАХІВЦЯ З ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ З ОСОБАМИ З ІНВАЛІДНІСТЮ ЗІ СЛУХУ

Актуальність даної теми є надзвичайно важливою, оскільки кількість людей з інвалідністю зростає постійно, у тому числі зі слуху. Так відповідно

до даних, які надає Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ), майже 16% населення планети має інвалідність. А сучасний стан здоров'я населення України характеризується вкрай високими показниками захворюваності та смертності, низьким рівнем тривалості життя, відсутністю можливості отримувати належну медичну допомогу. Що ж до проблем зі слухом, то відповідно до звіту Всесвітньої організації охорони здоров'я ВООЗ у США і країнах Західної Європи, 7-9% населення страждає на зниження слуху, в тому числі на глухоту – від 0,1 до 0,4% новонароджених дітей та близько 1% дорослих. До 2020 року кількість людей з порушенням слуху, за тими ж даними ВООЗ, збільшиться на 30%. Станом на 1 січня 2010 року в Україні налічується близько 300 тисяч дітей і 1 млн. дорослих з порушенням слуху. Так, на сьогодні, негативна тенденція по втраті слуху зростає, особливо зважаючи на воєнні дії на сході. Тому відповідно, надання якісних освітніх послуг для людей з інвалідністю зі слуху та кваліфікована робота фахівців у даному напряму вкрай важлива.

Інклюзія (від англ. – включення) – процес збільшення ступеня участі всіх громадян у соціумі, і насамперед тих, котрі мають труднощі у фізичному чи розумовому розвитку [2, с. 103]. Він передбачає розробку і застосування таких конкретних рішень, які зможуть дозволити кожній людині рівноправно брати участь у академічному та суспільному житті й за умови впровадження інклюзії усі зацікавлені сторони повинні отримати бажаний результат.

Теоретичну основу дослідження проблеми соціально-психологічної адаптованості людей з інвалідністю заклали відомі вітчизняні та зарубіжні психологи (Б. Ананьєв, Л. Божович, Л. Виготський, О. Леонтьєв, А. Лурія, С. Рубінштейн, А. Адлер та ін.). Так, в дослідженнях С. Литовченко, Н. Кольченко, Т. Комар розкриваються проблеми адаптації молоді з порушенням слуху до навчання у ВНЗ [3, с. 46; 4, с. 113]. Достатньо ґрунтовно подані у наукових джерелах особливості адаптації студентів з боку її динаміки, змісту, критеріїв, видів та результатів у ВНЗ – А. Колупаєва, П. Таланчука [7, с. 1-78]. У працях Г. Давиденко змістовно описується досвід європейських країн щодо навчання нечуючих осіб [1, с. 93-96]. Наукові дослідження Н. Ляшкової розкривають соціалізацію у суспільство та проблеми, що виникають перед людиною з інвалідністю зі слуху [5, с. 265].

Мета даної статті привернути увагу до важливості роботи фахівця з інклюзивної освіти у ВНЗ зі студентами, які мають інвалідність зі слуху, та впровадження позитивного досвіду.

Інвалідність це – соціальна недостатність внаслідок обмеження життєдіяльності людини, яка викликана порушенням здоров'я зі стійким розладом функцій організму, що призводить до необхідності соціального захисту і допомоги. Що ж до порушення слуху, то слід зазначити, що глухота поділяється на часткову глуготу та повну. Глухота полягає у неправильній передачі або сприйнятті органом слуху звуків. Часткова глухота – це втрата здатності чути деякі частоти або розрізняти звуки з низькою амплітудою. Повна глухота, відповідно – це цілковита втрата слуху або таке його

пониження, при якому неможливе розбірливе сприйняття мови.

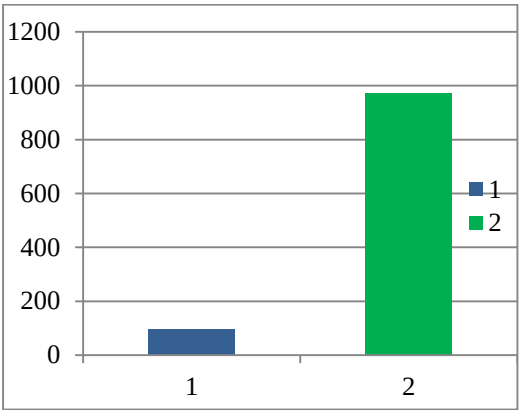
Тому відповідно соціáльно-психолóгічна робота зі студентами у ВНЗ із інвалідністю зі слухи полягає у вивченні закономірностей діяльності людини з інвалідністю в умовах взаємодії в соціальних групах. Важливим завданням є розуміння діяльності як малих, так і великих соціальних груп, соціалізація особистості та розвиток і формування правильних соціально-психологічних установок. Активне пристосування людини до середовища, яке змінюється, за допомогою різноманітних соціальних засобів характеризується тим, що людина, яка усвідомила необхідність змін у стосунках із середовищем, формує нові способи поведінки, спрямовані на гармонізацію відносин з оточуючими. Необхідна оптимізація взаємовідносин особистості й групи, зближення цілей їх діяльності, ціннісних орієнтацій, засвоєння індивідом норм і традицій групи, входження в її рольову структуру. Процес і результат засвоєння студентом нових для неї соціальних ролей і позицій, значимих для самої особи і її соціального оточення – батьків, викладачів, однолітків, інших людей, всього соціуму в цілому.

Тому фахівець з інклюзивної освіти повинен бути загальноерудованим. Оскільки він повинен володіти інформацією щодо психологічних, соціальних, педагогічних, правових, медичних аспектів роботи з особами з інвалідністю. Необхідно слідкувати за змінами у законодавстві, бути педагогом і лінгвістом одночасно. Найважливішою якістю фахівця з інклюзивної освіти у ВНЗ відповідно до умов та вимог, які ставить перед ним оточення та сфера послуг – постійна самоосвіта [7].

Потрібно знати про особливості роботи з інвалідами зі слуху, оскільки втрата слуху обумовлює інформаційний бар'єр. Особи з інвалідністю зі слуху мають певні утруднення в отриманні інформації, що, у свою чергу, може негативно впливати як на розвиток інтелектуальних здібностей, так і на критичну оцінку навколишнього світу та самооцінку. Даний бар'єр заважає особі донести свої інтереси, вподобання, прагнення до інших осіб. Тому, відповідно, виникають неправильне сприйняття справжніх потреб і реалій нечуючих осіб. Що, у свою чергу, створює міфи, штампи і надзвичайно ускладнює в подальшому здійснення комунікацій. І як наслідок виникають і емоційній і комунікативний бар'єри. Маючи негативний досвід сприйняття, в осіб з вадами слуху можуть виникати страх непорозуміння, недоброзичливе ставлення оточуючих, гострі відчуття закритості та небажання контактувати в подальшому. Надзвичайно практичним є дослідження Т. Комар про особливості соціально-психологічної дезадаптації студентів з інвалідністю [6, с. 207-210].

Враховуючи дані знання у ВСЕІ Університету «Україна» здійснюються різноманітні заходи щодо роботи з інвалідами по втраті слуху. Адже в університеті навчаються 10% людей з інвалідністю, а це становить 97 осіб.

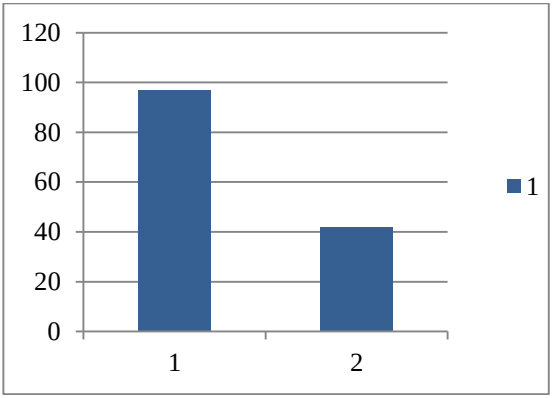
Тому для налагодження якісних комунікацій та адаптації студентів з інвалідністю в активне освітнє середовище у повсякденні обов'язки роботи фахівця з інклюзивної освіти входять такі аспекти.

1. Студенти з інвалідністю.
2. Загальна кількість.

Рис. 1. Відношення кількості студентів з інвалідностю до загальної кількості студентів у ВСЕІ Університету «Україна»

І з цієї кількості студентів 44% є саме інваліди зі слуху.

1. Загальна кількість студентів з інвалідністю.
2. Студенти з порушенням слуху.

Рис. 2. Відношення загальної кількості студентів з інвалідностю до студентів з порушеннями слуху

Робота з батьками для налагодження комунікативних зв'язків та розуміння особливостей студента з вадами слуху. Оскільки, саме тісна співпраця з батьками, як показує досвід, дає можливість якісно і швидко долучати студентів до активного університетського життя. Так, максимально пришвидшується процес адаптації до нових умов проживання, навчання, самопізнання. За часту, саме на цьому етапі важливо розуміти психологічні

особливості роботи з батьками у яких є дитина з інвалідністю. Адже дана категорія осіб особливо вразлива і потребує толерантного і терпеливого ставлення з боку фахівців. Стосунки формуються на рівні довіри і зберігаються до завершення навчання студентів. Фахівця з інклюзивної освіти так би мовити приймають у коло своєї родини, що відрізняється від роботи з батьками студентів без інвалідності.

У перший рік навчання потрібен постійний супровід у навчанні та допомога у адаптації до нових умов проживання, навчання. Відбувається тісна співпраця куратора групи з фахівцем для налагодження співпраці студентів як з інвалідністю, так і без інвалідності. Саме на цьому етапі важливо не пропустити переломний момент переходу з дитячого, шкільного віку у юнацьке, доросле, свідоме життя. Бути уважним слухачем і добрим порадником. Без належного супроводу на цьому етапі можна втратити зв'язок і дезадаптація призведе до почуття незахищеності, зросте рівень тривожності, дискомфорту, що відповідно вплине на якість навчання [7].

Залучення до активного студентського життя. Наші студенти беруть участь у різноманітних фестивалях (Сяйво надії, Вінницька студентська весна тощо), у концертах, акціях, конференціях, екскурсіях. Такі заходи допомагають розкривати потенціал студента і створюють позитивні умови боротьби з внутрішніми бар'єрами по сприйняттю себе оточуючими.

Проходять щомісяця науково-методичні семінари з залученням викладачів, які викладають у групах нечуючих студентів. Обговорюються особливості сприйняття інформації нечуючими та міжнародний досвід в покращенні надання освітніх послуг із залучення до обговорень самих нечуючих студентів. Таким чином, використовується принцип: «нічого для нас без нас».

Усі фахівці, які тісно співпрацюють зі студентами знають жестову мову, що полегшує комунікацію і створює доступність і рівність. Також вони постійно підвищують рівень знання жестової мови. Адже розуміння студентів їх рідною мовою створює атмосферу захищеності, сприйняття і їх прийняття.

Для усіх бажаючих як студентів, так і викладачів працюють курси вивчення жестової мови і зразу ж їх практичне застосування.

Здійснюється постійний супровід студентів щодо співпраці із Фондами соціального захисту інвалідів, адже фінансування навчання студентів з інвалідністю відбувається за рахунок державних коштів. Даний аспект роботи зі студентами вкрай важливий. Тому що зменшує стресову реакцію на питання співпраці з органами держави, що, у свою чергу, теж сприяє боротьбі як із зовнішніми бар'єрами, так із внутрішніми почуттями тривожності, безпорадності, невпевненості у своїх силах.

Планування проходження практик для засвоєння теоретичних знань в реальному житті у студентів з порушенням слуху здійснюється таким чином, щоб у подальшому було можливе працевлаштування. Саме застосування таких продуманих дій в умовах кризи дає чудові результати, оскільки 50%

наших випускників працевлаштовані. Так, студенти групи ФР-51-15(м) завдяки активній позиції і представленні себе як майбутніх працівників, фахівців у сфері фізичної реабілітації, навчаючись на магістратурі вже частково працевлаштовані.

Постійна популяризація жестової мови, надання всебічної інформації щодо до осіб з інвалідністю покращує сприйняття та розуміння оточуючих і правильне сприйняття осіб з інвалідністю. Запрошення представників ЗМІ та озвучення проблем і досягнень у сфері безбар'єрності, власне позитивне ставлення і озвучення їх своїм близьким дають позитиві зміни і побудови рівних умов. Це все культура сприйняття і толерантності, яка наповнює університет і поширюється активно і за його межами [2, с. 102].

Сьогодення вимагає від фахівця активної позиції та багатьох знань: медичних, юридичних, психологічних, соціальних. Важливим моментом є те, що даний напрямок роботи потребує подальшого розвитку і вдосконалення та забезпечення певного захисту. Адже робота з особами з інвалідністю несе високий рівень навантаження та професійного вигорання. Оскільки, більшість фахівців є ентузіастами, що по-справжньому люблять свою роботу і живуть за принципом: «Більше щастя давати, аніж брати». Тому подальше наше дослідження буде полягати у розробці та покращенні надання послуг фахівцем з інклюзивної освіти з врахуванням кращого досвіду України та закордону.

Список використаних джерел

1. Давиденко Г. В. Включення людей з інвалідністю у суспільне життя та освітній процес : шляхи оптимізації / Г. В. Давиденко // Наукові записки : Педагогічні науки. – 2015. – №135. – С. 93-96.

2. Деревко І. П. Організація навчання студентів з вадами слуху у медичному коледжі / І. П. Деревко // Львівський вісник. – 2008. – №8. – С. 100-108.

3. Литовченко С. В. Вузівська підготовка молоді з вадами слуху / С. В. Литовченко // Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами : зб. тез доповідей IV Міжнародної науково-практичної конференції. – К. : Університет «Україна», 2003. – 348 с. – С. 46-47.

4. Литовченко С. В. До проблеми соціальної адаптації і реабілітації осіб з порушеннями слуху через систему вищої освіти / С. В. Литовченко // Реабілітація дітей з особливостями психофізичного розвитку : сучасність і перспективи. Матеріали І Кримської конференції. – Сімферополь : Кримське навчально-педагогічне державне видавництво, 2005. – 280 с. – С. 113-118.

5. Ляшкова Н. О., Пешехонова І. А. Стратегія забезпечення рівних можливостей для інвалідів з вадами слуху / Н. О. Ляшкова, І. А. Пешехонова // Наука і навчальний процес : наук.метод.зб. – Вінниця, 2015 – С. 265-267.

6. Комар Т. О. Особливості соціально-психологічної дезадаптації студентів з обмеженими можливостями та їх психокорекція : дис. канд. психол. наук / Т. О. Комар // Вінницька філія відкритого міжнародного ун-ту

розвитку людини «Україна». – Хмельницький, 2004. – 238 с.
7. Таланчук П. Т. Супровід навчання студентів з особливими потребам в інтегрованому освітньому середовищі / П. Т. Таланчук. – Київ, 2003.

РОМАНЮК І.Ю., *студент групи ПС-61 м (з)*
Вінницький інститут Університету «Україна»;
науковий керівник: Котик І.О., кандидат
психологічних наук, доцент

ОСОБЛИВОСТІ СТАТЕВОРОЛЬОВОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ З РІЗНИМ РІВНЕМ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень. Останнім часом посилився інтерес до вивчення міжстатевих відмінностей, відбувається поступова лібералізація уявлень про стереотипи статеворольової поведінки, а пропаганда в засобах масової інформації зразків поведінки «справжніх чоловіків і жінок» і відсутність науково обґрунтованої та впроваджуваної програми статевого виховання, призводять до формування у підлітків неадекватних уявлень про статеворольову поведінку, характерну для своєї та протилежної статі, виникнення дисгармоній у розвитку якостей, що визначаються як «маскулінність» і «фемінність». Особливо актуальна ця проблема для підлітків з легкою інтелектуальною недостатністю, які через свою стигматизованість практично не включені в систему життєдіяльності суспільства і тому мають порушені механізми засвоєння моделей поведінки (в тому числі й статеворольової).

Вітчизняні й зарубіжні психологи досліджували різні аспекти психосексуального розвитку, статеворольової ідентифікації та поведінки підлітків з нормальним інтелектом. Зокрема, вплив статеворольової ідентичності на соматичне здоров'я вивчали Т.Л. Безсонова, О.С. Кочарян, зв'язок статевої ідентичності із девіантною сексуальною поведінкою – Ю.М. Антонян, Б.Л. Гульман, М.В. Дворянчіков, Д.М. Ісаєв, В.Є. Каган, А.Л. Салагаєв, Н. Ходоров, К. Гілліган, Д. Грубін, Е. Хейльбрун; розвиток статевої ідентичності у різному віці – В.С. Агєєв, А. Адлер, Е. Еріксон, О.В. Завгородня, В.В. Москаленко, В.Г. Романова, В.В. Семенов, О.А. Тихомандрицька, Е. Фромм; вплив статеворольової поведінки на соціальну адаптацію – Б.Є. Алєксєєв, М.В. Дворянчіков, С.М. Єніколопов, Я.Л. Коломінський, Е. Маккобі, К. Жаклін; вплив психологічної статі на Я-концепцію – О.С. Кочарян, Н.Є. Харламенкова, П. Ларсон, Дж. Спенс; ґендерний підхід до виховання підлітків – В.С. Агєєв, Ю.Є. Альошина, Т.В. Виноградова, І.С. Кльоцина, І.С. Кон, В.В. Рибалка [1-7]. Однак проблема психологічних особливостей статеворольової поведінки підлітків з легкою інтелектуальною недостатністю, незважаючи на її актуальність, не перебувала у фокусі наукового дослідження у вітчизняній психології, що і

зумовило вибір *теми даного дослідження «Особливості статеворольової поведінки підлітків з різним рівнем інтелектуального розвитку».*

Виклад основного матеріалу дослідження. Статеворольова поведінка – поведінка властива представникам певної статі при виконанні ними соціальних ролей [6]. Стереотип статеворольової поведінки – це поведінка, що відповідає (чи не відповідає) статі людини. Вона основана переважно на відмінностях у зовнішності (зачіска, використання косметики, прикрас, тощо), одязі, системах міміки та жестів. Статеворольова поведінка є соціально-психологічним кодом, що забезпечує процес комунікації, та знаковою характеристикою, включеною в психологічний процес статевої ідентифікації. Власна статеворольова поведінка є предметом оцінювання та співставлення з існуючими соціокультурними стереотипами, а також із статеворольовою поведінкою осіб, з якими індивід спілкується [1]. Таке співставлення відбувається у безперервному процесі статевої ідентифікації. У той же час статеворольова поведінка, базуючись на закономірностях реалізації поведінкових актів, розвивається на основі природних передумов, що виражаються в системі маскулінності та фемінності.

Статеворольова поведінка будучи різновидом поведінки в цілому є біосоцікультурним феноменом, який, будуючись на рефлекторному принципі, не зводиться до послідовності певних рефлексів і власне біологічної природи, а зумовлюється розвитком вищих психічних функцій, знаковими системами та соціальними стереотипами.

Поняття стереотипу (від грец. stereos – твердий і tyros – відбиток) визначається як стандартизований, стійкий, емоційно насичений, ціннісно визначений образ, уявлення про соціальний об'єкт. Сутність механізму стереотипізації полягає у приписуванні різноманітних характеристик на основі віднесення об'єкта, що спостерігається, до відомої категорії. В основі стереотипу лежить психологічний механізм генералізації, схематизації свого і чужого досвіду. Ґендерні (статеворольові) стереотипи – це спрощені, схематизовані образи чоловіка і жінки [6]. Їхня поява обумовлена тим, що модель ґендерних відносин історично формувалася таким чином, що статеві відмінності розташовувалися над індивідуальними, якісними відмінностями особистості чоловіка і жінки.

Підлітковий вік є одним із найважливіших у статеворольовому самовизначенні та становленні особистості. Це зумовлюється активним статевим дозріванням, коли відбувається формування вторинних статевих ознак, а статевий потяг набуває дорослих рис. У цей період підліток усвідомлює значення своєї статевої належності, у нього формується стереотип статеворольової поведінки, що реалізується у стосунках з представниками своєї та протилежної статі.

Статеворольова поведінка – це поведінка, властива представникам певної статі при виконанні ними своїх соціальних ролей. Вона зумовлена біологічними чинниками (морфофункціональною організацією людини, еволюційними програмами) і статеворольовими стереотипами маскулінності

та фемінності.

У наукових психологічних джерелах немає одного визначення поняття «статеворольова поведінка». На думку представників психоаналітичного підходу статеворольова поведінка зумовлена біологічною статтю. У контексті епігенетичної моделі Е. Еріксона висвітлено роль соціалізації у становленні статевої ідентичності людини. Подібного погляду дотримуються Т. Парсонс та Р. Бейлз, які підкреслюють роль сім'ї у формуванні маскулінних (інструментальних) і фемінних (експресивних) якостей. Представники теорії соціального научіння практично не враховують існування біологічних відмінностей між чоловіками та жінками й наголошують, що статеворольова поведінка підлітків формується під впливом реакцій заохочення та осуду з боку соціального оточення. Усі наведені теорії є біполярними, тобто характеризують людину як маскулінну або фемінну.

Наприкінці 80-х років XX-го століття популярності набула маскулінна модель статеворольової поведінки, яка постулює існування позитивної кореляції між маскулінними якостями і психічним здоров'ям. Представники теорії андрогінії вважають, що андрогінні особистості, які поєднують і чоловічі, і жіночі якості, легше адаптуються в суспільстві та мають вищий ступінь самоприйняття. Аналіз сучасних тенденцій показав, що статеворольова поведінка не обмежується усвідомленням людиною себе як представника певної статі чи вираженістю якостей маскулінності/фемінності, а зумовлена також ставленням особистості до себе, своєї статевої належності, до власних соціальних ролей і виражається в міжособистісній взаємодії.

Насьогодні психологічні особливості статеворольової поведінки розглядаються не лише з точки зору патології, але й у контексті її психологічних особливостей, які формуються переважно в підлітковому віці. Підлітковий вік є сенситивним до формування Я-концепції, що тісно пов'язана з статевою ідентифікацією. У цей період інтенсивно розвивається сприймання себе як передставника певної статі, формується ставлення до стереотипів маскулінності та фемінності, напрацьовуються власні паттерни статеворольової поведінки.

Тривалий час проблеми навчання та виховання дітей зі зниженим інтелектом вивчалися з точки зору біхевіорального підходу, за яким дитина розглядалася лише як об'єкт педагогічного впливу. Останнім часом здійснився перехід до культурологічної моделі розуміння розумової відсталості, коли на перший план виходить особистість дитини, її потреби та інтереси. За таких умов стає важливим розгляд статеворольової поведінки підлітків з різним рівнем інтелектуального розвитку, визначення відмінних і подібних рис, притаманних підліткам з нормальним інтелектом і легкою розумовою відсталістю.

Метою емпіричного дослідження є вивчення й порівняння психологічних особливостей статеворольової поведінки, а також визначення її зв'язку з Я-концепцією підлітків з різним рівнем інтелектуального

розвитку.

Мета та завдання емпіричного дослідження обумовили вибір таких психодіагностичних методик: спостереження, статеворольовий опитувальний (С. Бем), діагностика міжособистісних стосунків (тест Лірі, модифікація Л. Собчик), метод портретних виборів (тест Сонді, модифікація Л. Собчик), методика вивчення статево-вікової ідентифікації (Н. Бєлопольська), методика вивчення самоставлення (С. Пантилєєв), а також розроблена нами методика оцінки особливостей психосексуального розвитку дітей та підлітків.

У дослідженні взяли участь 46 підлітків з нормальним інтелектуальним розвитком, які навчаються в загальноосвітніх школах м. Вінниці, а також 43 учнів Вінницьких шкіл-інтернатів, які мають легкий ступінь розумової відсталості. Загальна кількість вибірки становить 89 осіб.

Встановлено, що дівчата з нормальним рівнем інтелектуального розвитку характеризуються андрогінною, андрогінно-маскулінною та фемінною статеворольовою поведінкою, тоді як хлопцям притаманна адрогінна, маскулінна і андрогінно-фемінна поведінка. Як хлопцям, так і дівчатам властиві співробітницький-конвенціальний та відповідальний-великодушний типи міжособистісних стосунків, що свідчить про прагнення підлітків дотримуватися соціальних норм поведінки та ідеалізацію гармонії міжособистісної взаємодії. Ці дані підтверджуються методикою портретних виборів, згідно з якою для підлітків з нормальним інтелектом характерний активний пошук нового об'єкта прив'язаності, бажання мати широке коло друзів, у середовищі яких вони здебільшого оптимістичні та комунікабельні, натомість у взаємодії з дорослими – нерідко бувають критичними, імпульсивними та скептично налаштованими. В цілому ж опитані підлітки здебільшого впевнені у собі, характеризуються високим рівнем рефлексивності, зацікавлені у пізнанні свого внутрішнього світу і прагнуть до узгодженості ідеальних та реальних уявлень про себе.

Статеворольова поведінка дівчат із зниженим інтелектом є переважно фемінною, гіперфемінною та андрогінною. Тоді як хлопцям здебільшого властиві андрогінно-фемінна, гіпермаскуліннна, андрогінна і маскулінна поведінка. У міжособистісних стосунках підлітки з легкою розумовою відсталістю схильні бути пасивними, слухняними та орієнтуватися на думку референтних осіб. Вони часто незадоволені собою, песимістично оцінюють власне майбутнє, уникають контактів і соціальних ролей, що можуть привернути до них увагу оточуючих. Опитані підлітки характеризуються напруженістю афіліативної потреби, почуттям провини за свою інтелектуальну та соціальну некомпетентність. Вони мають низький рівень самоповаги і самоприйняття, схильні до самозвинувачень, при цьому вважають, що не можуть самостійно впливати на своє життя, покладаючи відповідальність за власну долю на батьків, педагогів та інші зовнішні чинники.

Було з'ясовано, що підлітки з фемінною, маскулінною, андрогінною,

андрогінно-фемінною та андрогінно-маскулінною статеворольовою поведінкою характеризуються рефлексивністю, відносно стійкою самооцінкою, прагнуть до самовдосконалення та самореалізації у соціально значущих видах діяльності. Натомість гіпермаскулінні та гіперфемінні підлітки здебільшого невпевнені у собі, мають низьку самооцінку, схильні до самозвинувачень і не прагнуть до особистісного зростання. Вони погано адаптуються до суспільних вимог та схильні до аутодеструктивних дій і антисоціальних вчинків.

Висновки та перспективи дослідження. Статеворольова поведінка – це поведінка, властива представникам певної статі при виконанні ними своїх соціальних ролей. Вона зумовлена біологічними чинниками і статеворольовими стереотипами маскулінності та фемінності.

Порівняльний аналіз статеворольової поведінки, особливостей самоставлення та міжособистісних стосунків підлітків з різним рівнем інтелектуального розвитку дозволив нам визначити психологічні особливості не лише маскулінності, фемінності та андрогінності, але і андрогінно-фемінної поведінки хлопців та андрогінно-маскулінної поведінки дівчат, а також риси гіперфемінної та гіпермаскулінної статеворольової поведінки.

Перспективи дослідження полягають у вивченні впливу дитячо-батьківських стосунків на формування статеворольової поведінки підлітків з нормальним інтелектом і розумовою відсталістю різного ступеню тяжкості, впровадженні тренінгової програми у практику виховної роботи спеціальних шкіл-інтернатів, а також використанні отриманих знань для вдосконалення існуючих і розробки нових навчальних програм підготовки педагогів й психологів системи освіти та соціального захисту.

Список використаних джерел

1. Алексеев Б. Е. Полоролевое поведение и его акцентуации / Б. Е. Алексеев. – СПб. : Речь, 2006. – 144 с.

2. Бендас Т. В. Гендерная психология: учебное пособие / Т. В. Бендас. – СПб. : Питер, 2006. – 431 с.

3. Городнова Н. М. Соціально-психологічні чинники становлення статеворольової ідентифікації підлітків : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна і вікова психологія» / Н. М. Городнова. – К., 2006. – 24 с.

4. Ильин Е. П. Дифференциальная психофизиология мужчины и женщины / Е. П. Ильин. – СПб. : Питер, 2003. – 544 с.

5. Романова В. Г. Особливості статеворольової соціалізації підлітків : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.05 «Соціальна психологія, психологія соціальної роботи» / В. Г. Романова. – К., 2002. – 19 с.

6. Словарь гендерных терминов / [ред. А. А. Денисова]. – М. : Информация 21-ый век, 2002. – 256 с.

7. Юферева Т. И. Особенности формирования психологического пола у подростков, воспитывающихся в семье и в интернате / Т. И. Юферева. – М. :

Б.И., 1982. – 131 с.

ЧЕРНІЙ Ю.В., *студент групи ФР-61-15м (з)*
Вінницький інститут Університету «Україна»;
КУЦ О.О.*, викладач кафедри*
реабілітаційних технологій
Вінницький інститут Університету «Україна»

ОСОБЛИВОСТІ ПОБУДОВИ ПРОГРАМ РЕАБІЛІТАЦІЇ ПРИ АНКІЛОЗАХ

Проблема. У різних країнах світу анкілозуючим спондилоартритом (АС) страждає 0,01-6% населення [2; 5]. Безумовно, ці дані не відображають дійсності, оскільки у більшості хворих постановка діагнозу «анкілозуючий спондилоартрит» значно запізнюється. Час, що минає від моменту захворювання до постановки діагнозу, складає 3-7 років [4]. Тому не випадково багато хворих на анкілозивний спондиліт лікується з діагнозами попереково-крижовий радикуліт, міжреберна невралгія, остеохондроз хребта, ревматоїдний артрит. Хворі перебувають під наглядом терапевта, невропатолога, ревматолога, ортопеда, а наявні симптоми тривалий час розглядаються як наслідок перевантажень, простуди, переохолодження та ін. Таких хворих, як правило, після багаторічного, по суті симптоматичного лікування, нарешті, направляють на рентгенологічне обстеження, при якому виявляють ураження клубово-крижових суглобів або, в більш запущених випадках, міжхребцеві зрощення із втратою рухів у хребтовому стовпі й тільки після цього встановлюють діагноз «анкілозивний спондиліт».

Невизначеність етіології патологічного процесу призводить до недостатньо ефективного його лікування. Тому незважаючи на запропоновані чисельні методики лікування даного захворювання, засобів, які б повністю вилікували АС не існує [4; 6]. У зв'язку з цим, надалі залишається актуальним пошук медикаментозного лікування і реабілітаційних засобів, які б ефективно попереджали або сповільнювали запальний процес в суглобах і зв'язках хребта, наслідком якого є формування анкілозів і деформацій.

Мета дослідження – дослідити вплив запропонованої програми фізичної реабілітації на динаміку больового синдрому та функціональний стан хворих на анкілозуючий спондилоартрит.

Організація та методи дослідження. Дослідження проводилися на базі клінічного санаторію м. Хмільник. В експерименті брали участь 20 чоловіків з анкілозуючим спондилоартритом віком від 36 до 60 років. За віком, функціональним станом опорно-рухового апарату методом випадкової вибірки було сформовано основну групу (ОГ) та групу порівняння (ГП) по 10 осіб у кожній. Реабілітація чоловіків основної групи проводилася за авторською програмою фізичної реабілітації, що включала вправи з

дихальної гімнастики, елементів йоги та стретчінгу. Реабілітація чоловіків групи порівняння відбувалася за стандартною схемою лікувальної гімнастики. Експериментальне дослідження здійснювалося у два етапи. На першому етапі виконувався аналіз науково-методичної літератури, розглядалися і підбиралися методики обстеження, які б сприяли адекватній перевірці ефективності експериментального фактору. Протягом другого етапу була виконана попередня оцінка фізичного та функціонального стану пацієнтів. Після закінчення якого було виконано обстеження чоловіків за тими ж методиками, що і в попередній оцінці функціонального стану хребта.

Результати дослідження. Перед початком та наприкінці реабілітаційних заходів був проведений комплекс функціональних обстежень, що було покладено в основу подальшої побудови програми фізичної реабілітації. За результатами початкового обстеження чоловіків основної групи та групи порівняння не було виявлено достовірної різниці ($p>0,05$) за показниками симптомів та проб, що в подальшому надасть можливість адекватно порівнювати ефективність запропонованої програми фізичної реабілітації. Аналіз отриманих результатів діагностичних проб для виявлення больового синдрому й обмеження рухливості хребта показав, що у всіх чоловіків спостерігається біль, виражена скутість та порушення постави. Як свідчать показники діагностичних проб больового синдрому, симптоми Кушелевського I, II та симптом Зацепина позитивні у всіх чоловіків. Що стосується обмеження рухливості хребта то хребетний індекс у нормі повинен бути від 27 до 30 см, а він складав 22,70±0,53 см у групі порівняння та 23,15±0,50 см у основній групі. Після проведення експериментального дослідження було відзначено, що в основній групі хребетний індекс значно покращився, що свідчить про позитивну динаміку рухливості хребта, так як до реабілітації він складав 23,15±0,50 см, а після – 25,90±0,44 см. Відсутність симптому Зацепіна було зафіксовано у 4 чоловіків основної групи, що пов'язано з тим, що при АС біль частіше виникає в стані покою, а при фізичному навантаженні він стихає. Показник екскурсії грудної клітини в основній групі також свідчить про раціональне застосовування дихальних вправ при АС, так як до занять екскурсія грудної клітини складала 4,60±0,53 см, а після – 5,10±0,17 см, водночас в групі порівняння цей показник незначно змінився.

Висновки. Аналіз науково-методичної літератури, присвяченої вивченню АС хребта і методам реабілітації при цих станах показав, що проблема реабілітації цих хворих актуальна на сьогоднішній день, що підтверджується надзвичайно високим ступенем інвалідизації та погіршенням якості життя даного захворювання. Особлива увага до цього захворювання виправдовується тією центральною роллю, яку відіграє хребет у підтримці й рухах всього тіла, а також високою частотою проявів порушень його функції. Серед методів дослідження функціонального стану хворих АС хребта найбільш показовими і простими у виконанні є діагностичні проби для виявлення болючого синдрому й обмеження рухливості хребта.

Встановлено, що основним правилом при лікуванні анкілозуючого спондилоартриту є безперервна підтримка рухливості хребта та суглобів і оптимальне використання всіх форм ЛФК з метою уникнення утворення анкілозів і деформацій. Виявлено, що несприятливе протікання захворювання можливе при несистематичному лікуванні та при не наданні достатньої уваги лікувальній фізичній культурі. Оскільки тривалі й систематичні застосування фізичних вправ у комплексному лікуванні на ранній стадії захворювання можуть попередити обмеження рухливості хребта, зберегти нормальну поставу і попередити атрофію м'язів спини, тазу та області грудей, які найбільше ушкоджуються при даному захворюванні. За результатами проведеного дослідження було встановлено, що значних зрушень у показниках функціонального стану опорно-рухового апарату не вдалося зафіксувати, проте спостерігалася їх позитивна динаміка. Це пов'язано, перш за все, з тим патологічним процесом, що протікає в організмі при анкілозуючому спондилоартриті, а саме анкілозом хребців. Водночас першочергового значення у фізичній реабілітації цих пацієнтів набуває саме підтримка рухливості хребта та суглобів, попередження утворення анкілозів і деформацій.

Список використаних джерел

1. Бадокин В. В. Симптом-модифицурующая терапия идиопатического анкилозирующего спондилоартрита / В. В. Бадокін // РМЖ. – 2004. – №6. – С. 433-436.

2. Головач І. Ю. Анкілозуючий спондилоартрит (хвороба Бехтєрєва) / І. Ю. Головач // Лікування та діагностика. – 2003. – №3. – С. 42-53.

3. Клиническая ревматология : руководство для практических врачей / Под ред. члена-кореспондента РАМН, профессора В. И. Мазурова. – СПб. : ООО «Издательство Фолиант», 2001. – 416 с.

4. Клинические рекомендации для практикующих врачей, основанные на доказательной медицине / Под ред. Ю. Л. Шевченко. – М. : ГЭОТАР-МЕД, 2003. – 1248 с.

5. Попов С. Н. Физическая реабилитация : учебник / С. Н. Попов. – Ростов н/Д. : Феникс, 2005. – 608 с.

6. Полулях М. В. Анкілозивний спондиліт (хвороба Бехтерєва) та його комплексне ортопедичне лікування : дис. д-ра мед. Наук : 14.01.21 / М. В. Полулях. – К. : АМН України; Інститут травматології та ортопедії, 2004.

ПРОГРАМА КОНФЕРЕНЦІЇ

РЕГЛАМЕНТ РОБОТИ КОНФЕРЕНЦІЇ:

19 травня 2016 р.

9.00-9.50 – реєстрація учасників;
10.00-11.40 – пленарне засідання (актова зала);
11.40-12.00 – перерва;
12.00-13.30 – секційні засідання;
13.30-14.30 – обідня перерва;
14.30-17.00 – секційні засідання;
17.00-17.30 – підведення підсумків, закриття конференції

РЕГЛАМЕНТ ВИСТУПІВ:

доповідь на пленарному засіданні	20 хв.
доповідь на секції	до 10 хв.
виступ при обговоренні	до 3 хв.

Мови конференції: українська, російська, англійська

ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ КОМІТЕТ КОНФЕРЕНЦІЇ

ГОЛОВА:

Давиденко Ганна Віталіївна, директор Вінницького інституту Університету «Україна», доктор педагогічних наук, доцент, голова ради ГО «Соціальна перспектива».

ЗАСТУПНИКИ ГОЛОВИ ОРГКОМІТЕТУ:

Ілініч Світлана Юріївна, кандидат філологічних наук, заступник директора з науково-педагогічної роботи.

Омельченко Олена Валеріївна, начальник відділу науки, міжнародної діяльності та інклюзивної освіти.

ЧЛЕНИ ОРГКОМІТЕТУ:

Чернишев Олексій Сергійович, доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології Курського державного університету (РФ).

Саричев Сергій Васильович, доктор психологічних наук, професор, професор кафедри психології Курського державного університету (РФ).

Чаланова Раїса Іванівна, доктор медичних наук, старший науковий співробітник, доцент кафедри реабілітаційних технологій.

Волобуєва Олена Федорівна, доктор психологічних наук, завідувач кафедри психології Вінницького інституту Університету «Україна».

Чорноусенко Надія Сергіївна, кандидат психологічних наук, доцент, професор кафедри психології.

Котик Інна Олександрівна, кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології.

Костенко Наталя Іванівна, кандидат педагогічних наук, вчений секретар інституту, заступник завідувача кафедри соціальних технологій.

Швед Вадим Валерійович, кандидат економічних наук, доцент, начальник відділу навчально-методичної роботи.

Хільченко Сергій Вікторович, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, декан соціально-економічного факультету.

Левчишина Олена Віталіївна, заступник декана соціально-економічного факультету, старший викладач кафедри психології.

Мацнєва Галина Миколаївна, студентка 4 курсу спеціальності «Психологія» Вінницького інституту Університету «Україна».

ВІДКРИТТЯ КОНФЕРЕНЦІЇ

19 травня, початок о 10.00

(актова зала інституту, вул. Магістратська, 88а)

Вітальне слово **Давиденко Ганни Віталіївни**, д. пед. н, доцента, директора Вінницького інституту Університету «Україна», голови ради ГО «Соціальна перспектива».

ПЛЕНАРНЕ ЗАСІДАННЯ

Sarychev Sergej, *Doctor of Psychological Sciences, Professor of the Psychology Chair in Kursk State University, Kursk, Russia* **Socio-psychological problems of formation of successful leaders of small groups in the university**
Лящ Оксана Павлівна, *кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології Вінницького інституту Університету «Україна»* **Емоційний інтелект як особистісний ресурс**
Чаланова Раїса Іванівна, *доктор медичних наук, старший науковий співробітник, доцент кафедри реабілітаційних технологій Вінницького інституту Університету «Україна»* **Нерозривність психічного та фізичного аспектів здоров'я людини**
Kotyk Inna, *Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor of the Psychology Chair in Vinnytsia Institute of Economics and Social Sciences of Open International University of Human Development «Ukraine», Vinnytsia, Ukraine* **Personal Reliability in the Context of Norms and their Boundaries**
Окуленко Ігор Миколайович, *кандидат психологічних наук, експерт-поліграфолог Всеукраїнської асоціації поліграфологів, доцент Міжнародної кадрової академії* **Проблеми застосування поліграфа в Україні: соціально-психологічний й професійний аспекти та шляхи їх вирішення**
Максимчук Борис Анатолійович, *кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри фізичного виховання Вінницького державного педагогічного університету імені М. Коцюбинського* **Формування валеологічної компетентності студентів ВНЗ**
Кожухівська Ганна Богданівна, *перекладач-дактилолог, фахівець відділу міжнародних зв'язків та інклюзивної освіти Вінницького інституту Університету «Україна»* **Соціально-психологічні аспекти роботи фахівця з інклюзивної освіти з особами з інвалідністю зі слуху**
Мацнєва Галина Миколаївна, *Вінницький інститут Університету «Україна», ПС-41-12* **Європейські цінності сучасної молоді України як духовна основа особистісної надійності**

ЗАСІДАННЯ СЕКЦІЙ

СЕКЦІЯ 1. ПСИХОЛОГІЧНІ ПІДВАЛИНИ АТРИБУТИВНИХ ОЗНАК ОСОБИСТОСТІ: ФУНКЦІЇ, РОЗВИТОК, ЗДІЙСНЕННЯ

19 травня 2016 р., 12.00
аудиторія 408

Керівник секції ***Галецька І.І.,*** кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології Львівського національного університету імені Івана Франка

Секретар секції ***Самойленко В.Ю.,*** асистент кафедри психології Вінницького інституту Університету «Україна»

№ з/п	Назва доповіді та доповідачі
1.	***Леонтьев Д.А.,*** доктор психологических наук, профессор, профессор факультета психологии Московского государственного университета имени М.В. Ломоносова (РФ) *Человек за пределами биологического и социального*
2.	***Заброцький М.М.,*** доктор філософії, професор (Ізраїль) *Трансцендентне переживання та проблема цілісності психічного простору людини*
3.	***Галецька І.І.,*** кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології Львівського національного університету імені Івана Франка *Мотиваційні цілі кар'єрних орієнтацій*
4.	***Шаповалов В.А.,*** эксперт-психолог, полиграфолог, заместитель директора Украинского бюро психофизиологических исследований и безопасности, секретарь координационного совета Коллегии полиграфологов Украины *Обоснование комплексного подхода при осуществлении психологической оценки достоверности сообщаемой информации*
5.	***Самойленко В.Ю.,*** асистент кафедри психології Вінницького інституту Університету «Україна» *Діяльнісні регулятори особистісної егоцентричності*
6.	***Гурков В.Г.,*** Вінницький інститут Університету «Україна», ПС-51-15 (с) Науковий керівник: ***Найчук В.В.,*** кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології Вінницького інституту Університету «Україна» *Вплив акцентуацій характеру на прояви деструктивних станів особистості*
7.	***Кухар Ж.М.,*** Вінницький інститут Університету «Україна»,

	ПС-51-15с(з) Науковий керівник: ***Котик І.О.,*** кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології Вінницького інституту Університету «Україна» *Соціально-психологічні фактори і предикатори психологічного благополуччя молоді*

СЕКЦІЯ 2. ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ, ФОРМУВАННЯ ТА СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

19 травня 2016 р., 12.00
аудиторія 407

Керівник секції — ***Котик І.О.,*** кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології Вінницького інституту Університету «Україна»

Секретар секції — ***Варваришена Ю.О.,*** Вінницький інститут Університету «Україна», ПС-61-15 м(з)

№ з/п	Назва доповіді та доповідачі
1.	***Дроздов С.В.,*** кандидат психологических наук, доцент, доцент кафедры психологии Курского государственного университета (РФ); ***Логвинова М.И., Логвинова Т.И.,*** магистрантки 1 курса «Психология и педагогика развития», Курский государственный университет (РФ) *Особенности социальной установки на поведение в конфликте как фактор адаптации студентов-иностранцев к обучению в вузе*
2.	***Логвинов И.Н.,*** кандидат психологических наук, доцент, доцент кафедри психологии Курского государственного университета (РФ) *Социальная ситуация развития личности современного молодежного лидера в регионах чернобыльского следа*
3.	***Когутяк Н.М.,*** кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри педагогічної та вікової психології ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» *Роль особистісних чинників у формуванні соціально-перцептивних образів*

4.	***Котик І.О.,*** кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології Вінницького інституту Університету «Україна»; ***Слободиська О.А.,*** кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри психології Вінницького торговельно-економічного університету КНТЕУ *Формування образу надійної особистості у контексті вивчення національного характеру українця*
5.	***Логвинова М.И., Логвинова Т.И.,*** магистрантки 1 курса «Психология и педагогика развития», Курский государственный университет Научный руководитель: ***Логвинов И.Н.,*** кандидат психологических наук, доцент, доцент кафедры психологии Курского государственного университета (РФ) *Профессиональное становление личности студентов-психологов: теоретический аспект*
6.	***Варваришена Ю.О.,*** Вінницький інститут Університету «Україна», ПС-61-15 м(з) Науковий керівник: ***Чорноусенко Н.С.,*** кандидат психологічних наук, доцент, професор кафедри психології Вінницького інституту Університету «Україна» *Психологічні детермінанти впливу страхів на готовність дітей до школи*
7.	***Коломійчук Л.П.,*** Вінницький інститут Університету «Україна», ПС-61-15 м(з) Науковий керівник: ***Чорноусенко Н.С.,*** кандидат психологічних наук, доцент, професор кафедри психології Вінницького інституту Університету «Україна» *Вплив шкільної тривожності на рівень комунікативної активності учнів молодшого шкільного віку*
8.	***Кравчук Т.М.,*** Вінницький інститут Університету «Україна», ПС-61-15 м(з) Науковий керівник: ***Чорноусенко Н.С.,*** кандидат психологічних наук, доцент, професор кафедри психології Вінницького інституту Університету «Україна» *Особливості взаємин підлітків з неповних сімей зі своїми батьками*
9.	***Путкарадзе Т.В.,*** Вінницький інститут Університету «Україна», ПС-51-14 (м) Науковий керівник: ***Волобуєва О.Ф.,*** доктор психологічних наук, завідувач кафедри психології Вінницького інституту Університету «Україна» *Особливості розвитку емоційної сфери студентів у процесі навчальної діяльності*

10.	***Максименко О.М.,*** Вінницький інститут Університету «Україна», ПС-51-14 (м) Науковий керівник: ***Волобуєва О.Ф.,*** доктор психологічних наук, завідувач кафедри психології Вінницького інституту Університету «Україна» *Психологічні особливості прояву шкільної тривожності у підлітковому віці*
11.	***Дубенець О.Г.,*** Вінницький інститут Університету «Україна», ПС-51-15(м) Науковий керівник: ***Чорноусенко Н.С.,*** кандидат психологічних наук, доцент, професор кафедри психології Вінницького інституту Університету «Україна» *Негативний сугестивний вплив реклами на формування поведінкових стереотипів у підлітковому віці*
12.	***Азенко В.М.,*** Вінницький інститут Університету «Україна», ПС-51-15с(з) Науковий керівник: ***Котик І.О.,*** кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології Вінницького інституту Університету «Україна» *Дослідження соціального капіталу як чинника громадянської активності студентів ВНЗ*

СЕКЦІЯ 3. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНІ ДОСЛІДЖЕННЯ У ПСИХОЛОГІЇ ОСОБИСТОСТІ

19 травня 2016 р., 12.00
аудиторія 403

Керівник секції ***Найчук В.В.,*** кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології Вінницького інституту Університету «Україна»

Секретар секції ***Осійський Ю.О.,*** старший викладач кафедри соціальних технологій Вінницького інституту Університету «Україна»

№ з/п	Назва доповіді та доповідачі
1.	***Фоменко К.І.,*** кандидат психологічних наук, доцент кафедри практичної психології Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди *Губристична мотивація, честолюбство та марнославство особистості, яка прагне успіху*
2.	***Найчук В.В.,*** кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології Вінницького інституту Університету «Україна» *Креативність та образна пам'ять молодшого школяра*

3.	***Юрченко П.О.,*** кандидат медичних наук, асистент кафедри біологічної та загальної хімії Вінницького національного медичного університету ім. М.І. Пирогова *Вплив гіпергомоцистеїнемії як предикатора розвитку когнітивних розладів*
4.	***Осійський Ю.О.,*** старший викладач кафедри соціальних технологій Вінницького інституту Університету «Україна» *Аспекти функціонування вегетативної нервової системи (ВНС) у осіб з психологічними розладами за умов різної стресової напруженості довкілля*
5.	***Сільченко С.В.,*** Вінницький інститут Університету «Україна», ПС-51-15м(з) Науковий керівник: ***Лящ О.П.,*** кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології Вінницького інституту Університету «Україна» *Психологічні особливості підлітків з проявами ризикової поведінки*
6.	***Шевчук Т.В.,*** Вінницький інститут Університету «Україна», ПС-61-15м(з) Науковий керівник: ***Лящ О.П.,*** кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології Вінницького інституту Університету «Україна» *Психологічні особливості особистісних страхів призовників*
7.	***Овдієнко Я.В.,*** Вінницький інститут Університету «Україна», ПС-51-15м Науковий керівник: ***Лящ О.П.,*** кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології Вінницького інституту Університету «Україна *Дослідження схильності до обману у дітей старшого дошкільного віку*

СЕКЦІЯ 4. ОСОБЛИВОСТІ ЗБЕРЕЖЕННЯ, ЗМІЦНЕННЯ ТА ВІДНОВЛЕННЯ ЗДОРОВ'Я ОСОБИСТОСТІ

19 травня 2016 р., 12.00
аудиторія 103

Керівник секції — ***Бабійчук Ю.В.,*** кандидат медичних наук, доцент, доцент кафедри хірургії медичного факультету №2 Вінницького національного медичного університету ім. М.І. Пирогова

Секретар секції — ***Куц О.О.,*** викладач кафедри реабілітаційних технологій Вінницького інституту Університету «Україна»

№	Назва доповіді та доповідачі
1.	***Бабійчук Ю.В.,*** кандидат медичних наук, доцент, доцент кафедри хірургії медичного факультету №2 Вінницького національного медичного університету ім. М.І. Пирогова *Якість життя – сучасний інтегральний показник фізичного, психічного та соціального здоров'я людини*
2.	***Левчишина О.В.,*** старший викладач кафедри психології Вінницького інституту Університету «Україна» *Аналіз феномену ідентичності в контексті психічного здоров'я*
3.	***Бандик І.І.,*** Вінницький інститут Університету «Україна», ПС-51-15м(з) Науковий керівник: ***Лящ О.П.,*** кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології Вінницького інституту Університету «Україна» *Соціально-психологічні детермінанти суїцидальної поведінки неповнолітніх*
4.	***Куц О.О.,*** викладач кафедри реабілітаційних технологій Вінницького інституту Університету «Україна»; ***Сорокіна Н.О.,*** викладач кафедри фізичного виховання та лікувальної фізичної культури Вінницького національного медичного університету ім. М.І. Пирогова *Дослідження розповсюдженості порушення постави у студентів вищих навчальних закладів*
5.	***Дудник К.В.,*** Вінницький інститут Університету «Україна», ФР-51-15(з); ***Куц О.О.,*** викладач кафедри реабілітаційних технологій Вінницького інституту Університету «Україна» *Фізична реабілітація при пневмонії*
6.	***Сенько І.В.,*** Вінницький інститут Університету «Україна», ФР-51-15(з); ***Куц О.О.,*** викладач кафедри реабілітаційних технологій Вінницького інституту Університету «Україна» *Ефективність фізичної реабілітації при гастритах*
7.	***Височанський О.О.,*** Вінницький інститут Університету «Україна», ФР-61-15м(з); ***Куц О.О.,*** викладач кафедри реабілітаційних технологій Вінницького інституту Університету «Україна» *Особливості фізичної реабілітації при остеохондрозі хребта*
8.	***Парсяк О.М.,*** Вінницький інститут Університету «Україна», ФР-61-15м(з); ***Куц О.О.,*** викладач кафедри реабілітаційних технологій Вінницького інституту Університету «Україна» *Фізична реабілітація при контрактурах*

СЕКЦІЯ 5. ПСИХОЛОГІЯ НАДІЙНОЇ ОСОБИСТОСТІ У СФЕРІ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

19 травня 2016 р., 12.00
аудиторія 405

Керівник секції ***Саричев С.В.,*** доктор психологічних наук, професор, професор кафедри психології Курського державного університету (РФ)

Секретар секції ***Білецька Н.С.,*** Вінницький інститут Університету «Україна», ПС-41-12

№	Назва доповіді та доповідачі
1.	***Сарычев С.В.,*** доктор психологических наук, профессор, профессор кафедры психологии Курского государственного университета (РФ); ***Чернышев А.С.,*** доктор психологических наук, профессор, заведующий кафедрой психологии Курского государственного университета (РФ) *Лидерство как психологический механизм надежности группы*
2.	***Дука А.И.,*** соискатель ученой степени кандидата психологических наук Курского государственного университета (РФ) Научный руководитель: ***Сарычев С.В.,*** доктор психологических наук, профессор, профессор кафедры психологии Курского государственного университета (РФ) *Особенности эмоционального выгорания инкассаторов в группах с разным уровнем надежности*
3.	***Білецька Н.С.,*** Вінницький інститут Університету «Україна», ПС-41-12 Науковий керівник: ***Осійський Ю.О.,*** старший викладач кафедри соціальних технологій Вінницького інституту Університету «Україна» *Сучасний стан і перспективи розвитку юридичної психології*
4.	***Придатченко Ю.С.,*** Вінницький інститут Університету «Україна», ПС-51-15м Науковий керівник: ***Котик І.О.,*** кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології Вінницького інституту Університету «Україна» *Схильність до ризику в управлінській діяльності*
5.	***Королюк О.М.,*** Вінницький інститут Університету «Україна», ПС-51-15с(з) Науковий керівник: ***Котик І.О.,*** кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології Вінницького інституту Університету «Україна» *Психосемантичне дослідження уявлень підприємців про успішність*

СЕКЦІЯ 6. ПСИХОЛОГІЧНІ МЕХАНІЗМИ СТАНОВЛЕННЯ ЦІННОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ

19 травня 2016 р., 12.00
аудиторія 107

Керівник секції ***Лящ О.П.,*** кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології Вінницького інституту Університету «Україна

Секретар секції ***Колесник М.В.,*** Вінницький інститут Університету «Україна», ПС-61-15м(з)

№ з/п	Назва доповіді та доповідачі
1.	***Гриценко О.О.,*** Вінницький інститут Університету «Україна», ПС-51-15 (с) Науковий керівник: ***Найчук В.В.,*** кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології Вінницького інституту Університету «Україна *Проблема смисложиттєвих орієнтацій у психологічних дослідженнях*
2.	***Зорина Н.С.,*** Курский государственный университет (РФ), студентка 3 курса специальности «Психология» Научный руководитель: ***Логвинов И.Н.,*** кандидат психологических наук, доцент, доцент кафедры психологии Курского государственного университета (РФ) *Гендерные особенности иерархии ценностных ориентаций современных подростков*
3.	***Назаренко Т.М.,*** Вінницький інститут Університету «Україна», ПС-61-15м(з) Науковий керівник: ***Лящ О.П.,*** кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології Вінницького інституту Університету «Україна» *Психологічні особливості переживання досвіду довільного переривання вагітності жінкою*
4.	***Колесник М.В.,*** Вінницький інститут Університету «Україна», ПС-61-15м(з) Науковий керівник: ***Котик І.О.,*** кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології Вінницького інституту Університету «Україна» *Дослідження соціально-психологічних чинників суб'єктивного переживання щастя*

СЕКЦІЯ 7. СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ РОБОТИ ФАХІВЦЯ З ОСОБАМИ З ІНВАЛІДНІСТЮ

19 травня 2016 р., 12.00
аудиторія 105

Керівник секції ***Чорноусенко Н.С.,*** кандидат психологічних наук, доцент, професор кафедри психології Вінницького інституту Університету «Україна»

Секретар секції ***Добровольська В.О.,*** викладач кафедри психології Вінницького інституту Університету «Україна»

№ з/п	Назва доповіді та доповідачі
1.	***Чорноусенко Н.С.,*** кандидат психологічних наук, доцент, професор кафедри психології Вінницького інституту Університету «Україна» *Психологічні засади інклюзивної освіти у вищих навчальних закладах*
2.	***Добровольська В.О.,*** викладач кафедри психології Вінницького інституту Університету «Україна» *Психологічні особливості самореалізації студентів з особливими освітніми потребами*
3.	***Романюк І.Ю.,*** Вінницький інститут Університету «Україна», ПС-61-15м(з) Науковий керівник: ***Котик І.О.,*** кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології Вінницького інституту Університету «Україна» *Особливості статеворольової поведінки підлітків з різним рівнем інтелектуального розвитку*
4.	***Черній Ю.В.,*** Вінницький інститут Університету «Україна», ФР-61-15м(з); ***Куц О.О.,*** викладач кафедри реабілітаційних технологій Вінницького інституту Університету «Україна» *Особливості побудови програм реабілітації при анкілозах*
5.	***Опанасюк М.В.,*** Вінницький інститут Університету «Україна», ЗЛ-41-12 Науковий керівник: ***Котик І.О.,*** кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології Вінницького інституту Університету «Україна» *Психологічні інновації у майбутній професії фізичного реабілітолога*

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1. ПСИХОЛОГІЧНІ ПІДВАЛИНИ АТРИБУТИВНИХ ОЗНАК ОСОБИСТОСТІ: ФУНКЦІЇ, РОЗВИТОК, ЗДІЙСНЕННЯ

Заброцький М.М. Трансцендентне переживання та проблема цілісності психічного простору людини	3
Леонтьев Д.А. Человек за пределами биологического и социального	5
Галецька І.І. Мотиваційні цілі кар'єрних орієнтацій	13
Котик І.О. Особистісна надійність у контексті норм та їх меж	17
Шаповалов В.А. Обоснование комплексного подхода при осуществлении психологической оценки достоверности сообщаемой информации	22
Фальковська Л.М. Рівні психологічного аналізу справедливості	32
Гурков В.Г. Вплив акцентуацій характеру на прояви деструктивних станів особистості	37
Кухар Ж.М. Соціально-психологічні фактори і предикатори психологічного благополуччя молоді	40
Цимбал Р. Психологічні засади дослідження регулятивних процесів особистості	46

РОЗДІЛ 2. ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ, ФОРМУВАННЯ ТА СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

Когутяк Н.М. Роль особистісних чинників у формуванні соціально-перцептивних образів	50
Котик І.О., Слободиська О.А. Формування образу надійної особистості у контексті вивчення національного характеру українця	54
Логвинов И.Н. Социальная ситуация развития личности современного молодежного лидера в регионах чернобыльского следа	63
Дроздов С.В., Логвинова М.И., Логвинова Т.И. Особенности социальной установки на поведение в конфликте как фактор адаптации студентов-иностранцев к обучению в вузе	68
Варваришена Ю.О. Проблема афективної поведінки дитини в молодшому дошкільному віці	73
Коломійчук Л.П. Вплив шкільної тривожності на рівень комунікативної активності учнів молодшого шкільного віку	78

Кравчук Т.М. Особливості взаємин підлітків з неповних сімей зі своїми батьками	81
Логвинова М.И., Логвинова Т.И. Профессиональное становление личности студентов-психологов: теоретический аспект	84
Путкарадзе Т.В. Особливості розвитку емоційної сфери студентів у процесі навчальної діяльності	89
Собко К.Л. Валеологічне виховання дошкільників	92

РОЗДІЛ 3. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНІ ДОСЛІДЖЕННЯ У ПСИХОЛОГІЇ ОСОБИСТОСТІ

Лящ О. П. Емоційний інтелект як особистісний ресурс	97
Найчук В.В. Креативність та образна пам'ять молодшого школяра	102
Фоменко К.І. Губристична мотивація, честолюбство та марнославство особистості, яка прагне успіху	106
Юрченко П.О., Людкевич Г.П. Вплив гіпергомоцистеїнемії як предиктора розвитку когнітивних розладів	109
Осійський Ю.О. Аспекти функціонування вегетативної нервової системи (ВНС) у осіб з психологічними розладами за умов різної стресової напруженості довкілля	114
Овдієнко Я.В. Дослідження схильності до обману у дітей старшого дошкільного віку	118
Сільченко С.В. Психологічні особливості підлітків з проявами ризикової поведінки	122

РОЗДІЛ 4. ОСОБЛИВОСТІ ЗБЕРЕЖЕННЯ, ЗМІЦНЕННЯ ТА ВІДНОВЛЕННЯ ЗДОРОВ'Я ОСОБИСТОСТІ

Чаланова Р.И. Неразрывность психического и физического аспектов здоровья человека	127
Бабійчук Ю.В., Бабійчук О.Ю. Якість життя – інтегративний показник здоров'я людини	130
Левчишина О.В. Аналіз феномену ідентичності в контексті психічного здоров'я	134
Куц О.О., Сорокіна Н.О. Дослідження розповсюдженості порушення постави у студентів вищих навчальних закладів	138
Куц О.О., Височанський О.О. Особливості фізичної реабілітації при остеохондрозі хребта	144
Бандик І.І. Соціально-психологічні детермінанти суїцидальної поведінки неповнолітніх	148

РОЗДІЛ 5. ПСИХОЛОГІЯ НАДІЙНОЇ ОСОБИСТОСТІ У СФЕРІ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Sarychev S.V., Chernyshev A.S. Socio-psychological problems of formation of successful leaders of small groups in the university	153
Максимчук Б.А. Формування валеологічної компетентності майбутніх учителів у процесі фізичного виховання	157
Окуленко І.М. Проблеми застосування поліграфа в Україні: соціально-психологічний й професійний аспекти та шляхи їх вирішення	162
Максимчук І.А. Розвиток педагогічної майстерності майбутніх учителів фізичної культури в процесі професійної підготовки	167
Осійський Ю.О., Білецька Н.С. Сучасний стан і перспективи розвитку юридичної психології	172
Дука А.И. Особенности эмоционального выгорания инкассаторов в группах с разным уровнем надежности	176
Королюк О.М. Психосемантичне дослідження уявлень підприємців про успішність	179
Придатченко Ю.С. Дослідження схильності до ризику в різних соціальних ситуаціях розвитку особистості	185
Тіміна І. Теоретичні засади дослідження проблеми лідерства	190

РОЗДІЛ 6. ПСИХОЛОГІЧНІ МЕХАНІЗМИ СТАНОВЛЕННЯ ЦІННОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ

Гриценко О.О. Проблема смисложиттєвих орієнтацій у психологічних дослідженнях	194
Зорина Н.С. Гендерные особенности иерархии ценностных ориентаций современных подростков	197
Колесник М.В. Дослідження соціально-психологічних чинників суб'єктивного переживання щастя	202
Назаренко Т.М. Психологічні особливості переживання досвіду довільного переривання вагітності жінкою	205

РОЗДІЛ 7. СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ РОБОТИ ФАХІВЦЯ З ОСОБАМИ З ІНВАЛІДНІСТЮ

Чорноусенко Н.С. Інклюзивна освіта в Україні: аналіз проблеми	210
Котик І.О., Опанасюк М.В. Психологічні інновації у майбутній професії фізичного реабілітолога	214
Добровольська В.О. Психологічні особливості самореалізації студентів з особливими освітніми потребами	221
Кожухівська Г.Б. Соціально-психологічні аспекти роботи фахівця з інклюзивної освіти з особами з інвалідністю зі слуху	223
Романюк І.Ю. Особливості статеворольової поведінки підлітків з різним рівнем інтелектуального розвитку	229
Черній Ю.В., Куц О.О. Особливості побудови програм реабілітації при анкілозах	234
ПРОГРАМА КОНФЕРЕНЦІЇ	237

«ПСИХОЛОГІЯ РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА»

МАТЕРІАЛИ

НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

Оргкомітет конференції не несе відповідальності за зміст статей, матеріали друкуються в редакції та мовою авторів.

Підписано до друку 08.12.2016.
Формат 60х84/16. Папір офсетний.
Друк різографічний.
Умов. друк. арк. 15,8. Обл.-видавн. арк. 14,7.
Наклад 100 прим. Зам. № 18396.

Віддруковано з оригіналів замовника.
ФОП Корзун Д.Ю.

Видавець ТОВ «Нілан-ЛТД».
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до
Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції серія ДК № 4299 від 11.04.2012 р.
21027, а/с 8825, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21.
Тел.: (0432) 69-67-69, 603-000
e-mail: info@tvoru.com.ua
http://www.tvoru.com.ua